

บรรณาธิการแถลง

วารสารพัฒนาสังคม ฉบับที่ 1 ปีที่ 22 พ.ศ. 2563 ประกอบด้วยบทความที่น่าสนใจหลากหลายจำนวน 10 บทความ เริ่มต้นด้วยบทความของ เอื้อมพร พิชัยสนธิ ได้ศึกษานโยบายการคลังเพื่อส่งเสริมประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิตของแรงงานผู้สูงอายุ เพื่อศึกษาวิเคราะห์เชิงประจักษ์ถึงความเป็นไปได้ของนโยบายการคลังที่สนับสนุนการคงประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิตของแรงงานผู้สูงอายุรวมทั้งศึกษาผลกระทบของนโยบายต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและสถานะทางการคลังของรัฐบาล ซึ่งผู้เขียนได้พบว่านโยบายดังกล่าวจะเกิดความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจเนื่องจากจะสามารถเพิ่มผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศและคงประสิทธิภาพและสุขภาพที่ดีของแรงงานผู้สูงอายุไว้ได้ในระยะยาว

บทความต่อมาเป็นการศึกษาการทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียนในจังหวัดสระแก้ว: กรณีบ่อนคาสีโนชายแดน ซึ่งผู้เขียนคือ จิรายุทธ์ สีม่วง ได้ค้นพบว่ากรณีบ่อนการพนันในพื้นที่ไม่ได้สร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อพื้นที่โดยตรงและยังพบปัญหาจากการบังคับใช้กฎหมายของประเทศเพื่อนบ้านที่มีความหละหลวมส่งผลให้มีผู้ไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปใช้บริการบ่อนคาสีโน

บทความที่สาม เกี่ยวข้องกับประเด็นการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ชุมชน โดยผู้เขียน พลฤทธิ์พงศ์ ไชยพหล และ อาแว มะแส ได้ศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำรงชีพในการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง: กรณีศึกษาชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยพบว่า ชุมชนคีรีวงได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ผ่านการพัฒนากระบวนการผลิต การตลาด และการรวมกลุ่มอาชีพขึ้นอย่างหลากหลายในชุมชน ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน

บทความที่สี่ เป็นการศึกษาการพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยผู้เขียน จิราพัทธ์ แก้วศรีทอง ได้ศึกษาถึงการจัดการและพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเชื่อมโยงสู่วิสาหกิจชุมชนในจังหวัดแพร่ : กรณีการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวน โดยผู้เขียนได้พบว่ากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยการเรียนรู้จากบิดา มารดา ผู้รู้หรือครูภูมิปัญญาเป็นการสอนแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

บทความถัดมา เซษฐา มุหะหมัด และคณะ ได้ศึกษา “สองเขา หนึ่งเล เสเริน”: การจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งงานศึกษาดังกล่าว เป็นการนำร่องในการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างภาคีต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทชุมชนและระบบทรัพยากรประมงในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา อีกทั้งยังสามารถนำไปเป็นกรณีศึกษาสำหรับปรับใช้พื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทคล้ายคลึงกันได้อย่างเหมาะสม

บทความที่หก เป็นบทความที่ศึกษาเรื่องการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ โดยผู้เขียน นริศรา พิงโพธิ์สภ ได้ทำการศึกษาการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ: คุณลักษณะ ความหมาย และปัจจัยความสำเร็จ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งข้อค้นพบสามารถเป็นข้อเสนอแนะสำหรับนักวิจัย มหาวิทยาลัย และแหล่งทุน เพื่อการทำวิจัยสู่ความเป็นเลิศได้

บทความที่เจ็ด เป็นประเด็นเกี่ยวกับขบวนการต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้ โดย เบญจวรรณ อูปัชฌาย์ ได้สะท้อนให้เห็นว่าพลังอำนาจของประชาชนมีพลังเพียงใดจากความเข้มข้นในการต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐที่ขัดแย้งต่อแนวทางการพัฒนาของพวกเขา

บทความที่แปด เป็นการศึกษาผลกระทบจากการจัดการน้ำ โดยผู้เขียน มณฑิรา อรรถทิมากุล และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง ผลกระทบจากการจัดการน้ำที่มีต่อการประกอบกรเลี้ยงหอยแครง ตำบลคลองโคกนอ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และได้ให้ข้อเสนอแนะแนวทางการลดผลกระทบการจัดการน้ำในระยะสั้น และระยะยาวได้อย่างน่าสนใจ

บทความถัดมา เป็นการศึกษาการเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน จำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน เพื่อศึกษาระดับและเปรียบเทียบระดับการจัดการทรัพยากรน้ำจำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน โดยผู้เขียน เขมิกา วรวิฑูฏิกุล และคณะ ทำการศึกษาด้วยวิธีวิจัยเชิงปริมาณร่วมกับวิธีเชิงคุณภาพ และได้ข้อค้นพบในการศึกษาที่น่าสนใจ

บทความสุดท้าย เป็นการศึกษาผลกระทบต่อรายได้และการบริโภคจากความเชื่อด้านวัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียนในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยา โดยผู้เขียน ชีมา โยธาภักดี และคณะ ต้องการศึกษาศรัทธาความเชื่อด้านวัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียนเกี่ยวข้องกับสังคมไทยในด้านการเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยชาวบ้านได้มีการบนบานและเมื่อประสบผลสำเร็จมีการแก้บนด้วยเครื่องบวงสรวง ซึ่งนำมาสู่มิติของการกระตุ้นเศรษฐกิจจากความเชื่อทางวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่าความเชื่อทางด้านวัฒนธรรมมีส่วนในการกระตุ้นเศรษฐกิจอย่างมีนัยยะสำคัญ

สุดท้ายนี้ขอให้ผู้อ่านและสมาชิกวารสารทุกท่านได้โปรดมีส่วนร่วมด้วยการให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์และส่งบทความมาร่วมตีพิมพ์ เพื่อจะได้ช่วยกันขับเคลื่อน “วารสารพัฒนาสังคม” ให้มีการพัฒนาในเชิงคุณภาพต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พงษ์เทพ จันทสุวรรณ
บรรณาธิการ

นโยบายการคลังเพื่อส่งเสริมประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิต ของแรงงานผู้สูงอายุ <i>เอี่ยมพร พิชัยสนธิ</i>	1
การทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการ พัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียน ในจังหวัดสระแก้ว: กรณีบ่อนคาลิโนชายแดน <i>จิรายุทธ์ สีม่วง</i>	22
การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำรงชีพ ในการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง: กรณีศึกษาชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช <i>พฤทธิพงษ์ ไชยพหล อาแว มะแส</i>	48
การจัดการและพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเชื่อมโยงสู่วิสาหกิจชุมชนในจังหวัดแพร่: กรณีการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวน <i>จิราพัทธ์ แก้วศรีทอง</i>	69
“สองเขา หนึ่งเล เสเริน”: การจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอลอง นคร จังหวัดสงขลา <i>เชษฐา มุทะหมัด เก็ดถวา บุญปรាកกร ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ</i>	82
การทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ: คุณลักษณะ ความหมาย และปัจจัยความสำเร็จ <i>นริศรา พึ่งโพธิ์สภ</i>	100

<p>ขบวนการต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้: วิกฤตหรือโอกาส</p> <p>ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน</p> <p><i>เบญจวรรณ อุปชฌาย์</i></p>	123
<p>ผลกระทบจากการจัดการน้ำที่มีต่อการประกอบการเล่นหยอยแครง</p> <p>ตำบลคลองโคกน อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสงคราม</p> <p><i>มณฑิรา อรรถทิมากุล ชัยรัตน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง กนิษฐา แยมโพธิ์ไช้</i></p>	142
<p>การเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน</p> <p>จำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำนาน</p> <p><i>เขมิกา วริทธิ์วุฒิกุล รัตเกล้า เปรมประสิทธิ์ นพรัตน์ รัตน์ประทุม ศุภสิทธิ์ ตະนา</i></p>	162
<p>ผลกระทบต่อรายได้และการบริโภคจากความสำเร็จด้านวัฒนธรรม</p> <p>ของเจ้าแม่ตะเคียนในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยา</p> <p><i>ทีมา โยธากักดี แผลมไทย อาษานอก ต่อลาภ คำโย มณฑล นอแสงศรี</i></p> <p><i>ณภัค กรรณสูต สุวิทย์ นวะคำ ขิดชัย แก้วบริสุทธิ์</i></p>	183

คำแนะนำวารสารพัฒนาสังคม

นโยบายการคลังเพื่อส่งเสริมประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิต ของแรงงานผู้สูงอายุ

เอี่ยมพร พิชัยสนธิ^๑

บทคัดย่อ

สังคมสูงอายุ ถือเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ก่อให้เกิดความตระหนักในวงกว้าง เนื่องจากประชากรทุกรุ่นย่อมได้รับผลกระทบในหลากหลายมิติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ งานวิจัยที่ผ่านมาได้เสนอให้มีการจ้างงานผู้สูงอายุมากขึ้น งานวิจัยนี้มีเป้าหมายต่อเนื่องเพื่อศึกษาวิเคราะห์เชิงประจักษ์ถึงความเป็นไปได้ของนโยบายการคลังที่สนับสนุนการคงประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิตของแรงงานผู้สูงอายรรวมทั้งศึกษาผลกระทบของนโยบายต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและสถานะทางการคลังของรัฐบาล งานวิจัยวิเคราะห์สถานการณ์จำลอง ในกรณีที่แรงงานผู้สูงอายุเข้าทำงานในระบบอย่างต่ำร้อยละ 50 นโยบายดังกล่าวจะก่อให้เกิดผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศส่วนเพิ่ม อีกประมาณร้อยละ 6 - 13 ในส่วนของผลกระทบทางการคลังของรัฐบาล พบว่ารายได้ภาษีส่วนเพิ่มสุทธิจะเพิ่มขึ้นอีกอย่างต่ำร้อยละ 0.46 - 1.28 รายได้ภาษีส่วนเพิ่มสุทธิจะลดลงตามมูลค่าลดหย่อนภาษีที่สูงขึ้น โดยรวมแล้ว จะเกิดความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ เนื่องจากจะสามารถเพิ่มผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศและคงประสิทธิภาพและสุขภาพที่ดีของแรงงานผู้สูงอายุไว้ได้ในระยะยาว ซึ่งนโยบายดังกล่าวถือว่ามีความยั่งยืนตราบที่รายได้ภาษีส่วนเพิ่มยังสูงกว่ามูลค่าลดหย่อนทางภาษีส่วนเพิ่มอันเกิดจากนโยบาย

คำสำคัญ: กำลังแรงงานผู้สูงอายุ ประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิตของแรงงานผู้สูงอายุ นโยบายการคลัง

^๑ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ E-mail: euamporn@econ.tu.ac.th

วันที่รับบทความ: 18 พฤษภาคม 2562 วันที่แก้ไขบทความ: 30 กรกฎาคม 2562 และวันตอบรับบทความ: 30 กรกฎาคม 2562

Fiscal Policy to Promote Efficiency and Quality of Life of the Working Elderly

Euamporn Phijaisanit^a

Abstract

Ageing society is an important phenomenon that generates wide awareness since all generations can be affected in various dimensions. Previous research proposed an increase in the employment of elderly workers in the economy. This research has a continuing goal to propose and empirically analyze the feasibility of fiscal policy that can promote the efficiency and quality of life of the elderly workers and its marginal impacts on economic growth and government fiscal status. The research employs scenario analysis using simulations. Providing that at least 50 percent of the elderly workers participate in the economy, the marginal GDP effects of the policy will be approximately 6 - 13 percent. Regarding the fiscal impact, the net marginal tax revenue will increase by at least approximately 0.46 - 1.28 percent. Net incremental tax revenue will decrease as the value of tax deduction increases. Overall, such policy can be economically worthwhile as it can increase the marginal GDP and maintain the efficiency and good health of the elderly workers in the long term. The policy is sustainable as long as the marginal tax revenue exceeds the marginal tax deductions from the policy.

Keywords: Ageing Labor Force, Efficiency and Quality of Life of Working Elderly, Fiscal Policies

^a Faculty of Economics, Thammasat University, E-mail: euamporn@econ.tu.ac.th

Received: 18 May 2019, Revised: 30 July 2019, Accepted: 30 July 2019.

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางประชากรที่ทำให้สัดส่วนของจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นมากกว่าในอดีตถือเป็นประเด็นสำคัญที่ก่อให้เกิดความตระหนักในวงกว้างทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ เนื่องจากประชากรทั้งประเทศจะได้รับผลกระทบในหลากหลายมิติจากปรากฏการณ์นี้ ข้อเท็จจริงที่มีความเด่นชัดมากขึ้นทุกวันนี้คือ ผลกระทบต่อกำลังแรงงานและผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศที่มีแนวโน้มลดลงหากไม่มีการนำปัจจัยการผลิตมาทดแทนนอกจากนี้แล้ว ยังส่งผลให้รัฐบาลจำเป็นต้องจัดสรรงบประมาณ เพื่อรองรับค่าใช้จ่ายในการดูแลผู้สูงอายุที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้เพิ่มมากขึ้นทุกปี หนึ่งในแหล่งรายได้สำคัญของงบประมาณดังกล่าวคือ รายได้ทางภาษีที่รัฐบาลจัดเก็บจากคนทำงาน และรายได้อื่นๆ อันเกิดจากผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศที่เกิดขึ้นในแต่ละปีผลการจัดเก็บรายได้รัฐบาลจัดทำโดยสำนักงานเศรษฐกิจการคลังพบว่า รายได้รัฐบาลจากภาษีเงินได้บุคคลธรรมดารวมกับภาษีเงินได้นิติบุคคล คิดเป็นประมาณร้อยละ 38-40 ของรายได้สุทธิ ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ดังนั้น หากสัดส่วนการพึ่งพิงผู้สูงอายุต่อประชากรวัยทำงาน (old-age dependency ratio) เพิ่มสูงขึ้นก็จะทำให้รายได้รัฐบาลที่จะนำไปใช้จ่ายในเรื่องต่างๆ มีขีดจำกัดมากยิ่งขึ้น กลายเป็นปัญหาที่วนเป็นวงจร

สืบเนื่องจากงานวิจัยที่ผ่านมาจำนวนมาก ได้เสนอให้มีการจ้างงานผู้สูงอายุมากขึ้น ด้วยข้อสนับสนุนหลักประกอบด้วยประเด็นดังต่อไปนี้ (1) ประเด็นรายได้ผู้สูงอายุ (2) ประเด็นสุขภาพดีและผลกระทบภายนอกทางบวกที่ได้จากการทำงาน และ (3) ประเด็นการบรรเทาการขาดแคลนแรงงานวัยทำงานในบางภาคการผลิต เป็นต้น ต่อมา Phijaisanit (2015) ได้เสนอนโยบายและแนวทางปฏิบัติ (policy package) ที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น รวมทั้งได้วิเคราะห์สถานการณ์จำลองในกรณีที่ สังคมไทยเพิ่มทางเลือกการทำงานเพื่อนำไปสู่ชีวิตหลังวัยเกษียณอันพึงปรารถนา ควบคู่ไปกับการเงินการคลังที่เกื้อหนุนให้สภาวะอันพึงปรารถนานั้นมีความยั่งยืน งานวิจัยดังกล่าวได้หยิบยกเครื่องมือจำลอง (demo policy) ภาครัฐสองเครื่องมือ คือ กฎหมายแรงงาน และ แรงจูงใจทางภาษี ซึ่งต่อมากกระทรวงการคลังได้ออกนโยบายภาษีดังกล่าวเป็นหนึ่งในมาตรการรองรับสังคมผู้สูงอายุ (ประมวลรัษฎากรว่าด้วยการยกเว้นรัษฎากร (ฉบับที่ 639) พ.ศ. 2560 กำหนดให้มีการยกเว้นภาษีเงินได้ให้แก่บริษัทหรือห้างหุ้นส่วนนิติบุคคลกรณีที่รับผู้สูงอายุหกสิบปีขึ้นไปเข้าทำงาน)

ข้อค้นพบเชิงประจักษ์ใน Phijaisanit (2015) บ่งชี้ว่า หากสามารถเพิ่มการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุที่ยังทำงานได้อย่างต่ำร้อยละ 50 เข้าไปในระบบ ภายใต้เงื่อนไขที่ผู้สูงอายุยังคงประสิทธิภาพเท่าเดิมหรือใกล้เคียงระดับเดิม ก็จะสามารถเพิ่มผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ เพิ่มรายได้ผู้สูงอายุ และเพิ่มรายได้ภาษีของรัฐบาลซึ่งสามารถนำรายได้ภาษีส่วนเพิ่มมาอุดหนุนค่าใช้จ่ายผู้สูงอายุอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีผลกระทบภายนอกที่ดี (positive externalities) อื่น ๆ อันเนื่องมาที่ผู้สูงอายุยังทำงาน เช่นการมีสุขภาพกายและสุขภาพใจที่ดี อย่างไรก็ตาม งานวิจัยดังกล่าวยังไม่ได้ลงไปศึกษาเชิงลึกในเรื่องการทรวงไว้ซึ่งประสิทธิภาพ และคุณภาพชีวิตของแรงงานผู้สูงอายุที่ยังทำงานอยู่ในระบบให้ได้ดีที่สุด และนานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ งานวิจัยนี้จึงมีเป้าหมายต่อเนื่องเพื่อศึกษาวิเคราะห์ความเป็นไปได้และทิศทางนโยบายการคลังที่เหมาะสม เพื่อสนับสนุนการทรวงไว้ซึ่งประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิตของแรงงานผู้สูงอายุของไทยรวมทั้งศึกษาผลกระทบต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและสถานะทางการคลังของรัฐบาล งานวิจัย

วิเคราะห์ด้วยสถานการณ์จำลอง (scenario analysis) หนึ่งในงานวิจัยนี้คำว่าผู้สูงอายุหมายถึงประชากรที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปผู้สูงอายุที่ยังสามารถทำงานได้หมายถึงผู้ที่มีอายุ 60 - 79 ปี ที่ยังสามารถมองเห็นและได้ยินเป็นอย่างดี ไม่เป็นโรคที่ต้องนอนติดเตียงและต้องการการดูแลระยะยาว และ นโยบายการคลัง หมายถึงนโยบายที่ดำเนินการผ่านกำหนดมาตรการภาษีและการใช้จ่ายของภาครัฐ

ความเป็นมาเรื่องนโยบายผู้สูงอายุโดยสังเขป

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่ทำให้หลายประเทศทั่วโลกก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมผู้สูงอายุผลักดันให้แต่ละประเทศประสบกับปัญหาด้านงบประมาณที่ไม่เพียงพอ และการชะลอตัวทางเศรษฐกิจ ในระดับมหภาคจึงเกิดการดำเนินมาตรการต่าง ๆ เพื่อเพิ่มความมีเสถียรภาพทางการคลัง อาทิ การจัดเก็บภาษีเพิ่ม โดยเฉพาะภาษีเงินได้จากคนทำงาน เพื่อให้รัฐบาลมีรายได้มากขึ้น การปรับลดงบประมาณรายจ่ายที่ไม่จำเป็น การจัดการกับภาระหนี้สาธารณะ โดยมีกำหนดเพดานหนี้สาธารณะ เป็นกรอบการกู้ยืมเงินโดยรัฐบาล หรือ การจัดทำงบประมาณที่เหมาะสมในระยะยาว อย่างไรก็ตาม ด้วยแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของประชากรที่ซับซ้อนแต่ละประเทศให้เข้าสู่สังคมสูงอายุมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้มาตรการเหล่านี้ ในที่สุดต้องเผชิญกับข้อจำกัดหลายประการในทางปฏิบัติ และเกิดความไม่เพียงพอของงบประมาณที่จะเกื้อหนุนผู้สูงอายุทั้งหมดอย่างทั่วถึง การที่ประชากรสูงอายุมากขึ้นบ่งบอกถึงนัยทางนโยบายว่า จำเป็นต้องปรับโครงสร้างสวัสดิการในภาพรวม และปฏิรูประบบบำนาญ (Floden, 2001) ดังนั้น ในหลายๆ ประเทศ เช่น กลุ่มประเทศในองค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (Organisation for Economic Co-operation and Development: OECD) จึงมีการเชื่อมโยงนโยบายด้านการสูงอายุของประชากร (ageing policy) และนโยบายด้านการจ้างงาน (employment policy) ที่มีเป้าหมายหลักเพื่อผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมในตลาดแรงงานเพิ่มมากขึ้นในผู้สูงอายุโดยส่งเสริมโอกาสการจ้างงาน และเพิ่มความยืดหยุ่นในการจ้างงาน (OECD, 2006; Sonnet et al, 2014)

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา หลายประเทศได้มีนโยบายขยายอายุการทำงาน และการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุทำงานต่อไปEichhorst (2011) พบว่าประเทศเยอรมนีเป็นประเทศที่ประสบความสำเร็จในการจ้างงานผู้สูงอายุในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา โดยการยกเลิกแรงจูงใจในการเกษียณก่อนวัย และสร้างกลยุทธ์ในการกระตุ้นให้ทำงาน เพิ่มการอบรมอาชีพ และลดการอุดหนุนการทำงานไม่เต็มเวลาเนื่องจากการเกษียณก่อนวัยที่ผ่านมาทำให้เกิดต้นทุนที่สูงมากต่อระบบบำนาญของประเทศเยอรมนี (Borsch-Supan and Schnabel, 1998; Borsch-Supan and Schnabel, 2010) บริษัท BMW เป็นตัวอย่างหนึ่งที่เป็นที่กล่าวถึงในวงกว้างในเรื่องการให้พนักงานสูงวัยทำงานต่อ (Magnavita, 2017) ในประเทศญี่ปุ่นร้อยละ 34 ของประชากรทั้งประเทศประมาณ 127.6 ล้านคน ถูกนับเป็นประชากรผู้สูงอายุ (เกณฑ์อยู่ที่อายุ 65 ปีขึ้นไป) ในปี พ.ศ. 2547 (ค.ศ. 2004) ประเทศญี่ปุ่นดำเนินการปฏิรูปการเงินการคลังเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่ปรับให้เกิดความสมดุลต่อการลดลงของจำนวนคนทำงาน และการที่ประชากรอายุยืนมากขึ้น ทำให้อัตรารายได้ทดแทนหลังเกษียณ (replacement rate) ลดลงจากร้อยละ 60 ไปอยู่ที่ระดับเพดานขั้นต่ำ ร้อยละ 50 ของรายได้ก่อนเกษียณ นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2556 (ค.ศ. 2013) ยังมีการ

ปรับแก้กฎหมายกำหนดให้นายจ้างทยอยดำเนินมาตรการขยายอายุเกษียณจนถึงอายุ 65 ปี และมีระบบการจ้างงานต่อหลังวัยเกษียณ (International Longevity Center, 2013) ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอใน Gruber and Wise (2005) ที่ใช้ข้อมูลจากประเทศญี่ปุ่น และประเทศอื่นใน OECD รวม 11 ประเทศ พบว่า การขยายอายุการทำงาน 3 ปี จะสามารถลดค่าใช้จ่ายรัฐบาลในเรื่องผลประโยชน์ต่าง ๆ ถึงร้อยละ 27 ของรายจ่าย หรือประมาณร้อยละ 0.72 ของ GDP ขึ้นอยู่กับการปรับขนาดของผลประโยชน์ตามการคำนวณทางคณิตศาสตร์ประกันภัย

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาในฝั่งของแรงงานผู้สูงอายุเอง สาเหตุการเลิกทำงานอาจไม่ใช่เพราะระบบโครงสร้างที่เป็นทางการเสมอไป การออกจากตลาดแรงงานของผู้สูงอายุอาจเกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่น ความเชื่อว่าผลิตภาพจะลดลงตามอายุของแรงงาน ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง สภาวะแวดล้อมการทำงานและสภาพของงาน (Myck, 2015) ในหลายประเทศ แรงงานผู้สูงอายุมักจะถูกทำให้เกิดความรู้สึกเป็นส่วนเกินในองค์กร และอยู่ไปวัน ๆ (Meadows, 2003) เกิดการลาออกโดยไม่ได้สมัครใจและสำหรับผู้สูงอายุที่ยังอยากทำงาน แต่ต้องเผชิญกับภาวะว่างงานเพราะความซ้ำซ้อนของงานก็จำเป็นต้องออกจากองค์กรไปทำงานอิสระแบบไม่มีทางเลือก (Block and Koellinger, 2009) ความจำเป็นต้องทำงานส่วนตัวเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการเลือกปฏิบัติต่อผู้สูงอายุ (age discrimination) และกฎหมายแรงงานที่ขาดความยืดหยุ่น ทำให้นายจ้างไม่เลือกที่จะเสี่ยงจ้างผู้สูงอายุมาเป็นภาระด้านรายจ่ายสวัสดิการพนักงาน (Adams, 2004; Lahey, 2006) ในต่างประเทศหลายแห่งจึงมีความพยายามผลักดันให้เกิดการจ้างงานในลักษณะงานที่เหมาะสมกับแรงงานผู้สูงอายุมากขึ้น (Eurofound, 2012)

ในตลาดแรงงานซึ่งจำเป็นต้องมีความยืดหยุ่นมากยิ่งขึ้น และจำเป็นต้องมีการปรับตัวของแรงงานให้เข้ากับความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป ความสามารถในการผลิตจะขึ้นอยู่ความสามารถในการเรียนรู้ทักษะใหม่และประสิทธิภาพของการฝึกอบรม Belloni and Villosio (2014) ใช้ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมการฝึกอบรมที่ผ่านมาและค่าจ้างปัจจุบันในการสำรวจ Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) สำหรับ 11 ประเทศในยุโรปเพื่อหาความแตกต่างระหว่าง “ค่าจ้างส่วนเพิ่มจากการอบรม” (training premium) พบว่า ในประเทศออสเตรีย เยอรมนี อิตาลี และกรีซ หากมีการเริ่มการอบรมและพัฒนาบุคลากรตั้งแต่อายุยังน้อยมาก จะยิ่งทำให้อัตราค่าจ้างสูงกว่ากรณีที่มีการอบรมช้าไปอย่างน้อยสองปีอย่างมีนัยสำคัญ แต่ไม่พบความสัมพันธ์ระหว่างการอบรมกับอัตราค่าจ้างในประเทศยุโรปแถบเหนือและประเทศสวิตเซอร์แลนด์ โดยผู้เขียนให้คำอธิบายว่าอาจจะเนื่องจากข้อจำกัดของข้อมูลที่ไม่สามารถระบุระดับความเข้มข้นของการอบรมในแต่ละประเทศ อย่างไรก็ตาม โดยรวมแล้วงานวิจัยส่วนใหญ่ได้แสดงถึงความสัมพันธ์ที่มีนัยสำคัญของการอบรมและอัตราค่าจ้าง ซึ่งสะท้อนถึงผลิตภาพของแรงงาน (Pischke, 2001; Behaghel et al, 2014) Dearden et al (2006) ทำการศึกษาโดยใช้ข้อมูลช่วงยาว (panel data) ของอุตสาหกรรมในประเทศอังกฤษในปี ค.ศ. 1983 - 1996 พบว่า การเพิ่มการอบรมร้อยละ 1 จะเพิ่มมูลค่าเพิ่มต่อชั่วโมง (value added per hour) ประมาณร้อยละ 0.6 และทำให้ค่าจ้างรายชั่วโมงเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 0.3 Belloni et al (2015) ศึกษาผลของการเข้าร่วมโครงการ

อบรมของแรงงานปี ค.ศ. 2010 จากข้อมูล SHARE พบว่าผู้ที่ได้รับการอบรมมีโอกาสที่จะออกจากงานต่ำกว่าผู้ไม่ได้เข้าอบรมถึงร้อยละ 4.2

ข้อค้นพบที่กล่าวมาโดยสังเขป แสดงให้เห็นถึงประโยชน์ของการเพิ่มผลิตภาพเชื่อมโยงกับการจ้างงานและการคงไว้ซึ่งประสิทธิภาพของแรงงาน สะท้อนถึงความจำเป็นต้องผลักดันให้เกิดภาวะสูงอายุที่สร้างผลิตภาพ (productive ageing) โดย Magnavita (2017) ให้นิยามของ “ภาวะสูงอายุที่สร้างผลิตภาพ” คือภาวะที่ผู้สูงอายุสามารถมีส่วนร่วมในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่สังคมโดยการทำงาน วิจัยดังกล่าวเสนอว่า ภาครัฐควรส่งเสริมนโยบายด้านสถานที่ทำงาน (workplace policies) เพื่อสร้างความยืดหยุ่นในการทำงานสำหรับผู้สูงอายุ รวมทั้งควรมีนโยบายที่เป็นแรงจูงใจทางด้านภาษี ในการจ้างผู้สูงอายุทำงานและในโครงการส่งเสริมการดูแลสุขภาพและการคงประสิทธิภาพของผู้สูงอายุให้นานที่สุดจึงเน้นย้ำถึงความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องแสวงหาแนวทางว่าจะต้องดำเนินนโยบายอย่างไรเพื่อส่งเสริมให้นายจ้างแรงงานทั้งวัยทำงานและแรงงานผู้สูงอายุ รวมทั้งภาคส่วนอื่นๆ ของสังคม เกิดความกระตือรือร้นในการพัฒนาศักยภาพและสุขภาพของแรงงานตั้งแต่เนิ่นๆ เพื่อคงไว้ซึ่งประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิตโดยรวมของแรงงานผู้สูงอายุให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

สำหรับประเทศไทยได้มีการจัดทำแผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2525 - 2544) และฉบับที่ 2 (ปี พ.ศ. 2544 - 2564) โดยในแผนฯ ฉบับที่ 2 มีแนวคิดพื้นฐาน ดังนี้ (1) การสร้างหลักประกันในวัยสูงอายุเป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงให้แก่สังคม (2) ผู้สูงอายุมีคุณค่าและศักยภาพสมควรได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้มีส่วนร่วมอันเป็นประโยชน์ต่อสังคม (3) ผู้สูงอายุมีศักดิ์ศรีและสมควรดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนของตนได้อย่างมีคุณภาพที่สมเหตุสมผล และสมวัย และ (4) ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ใช่บุคคลด้อยโอกาสหรือเป็นภาระต่อสังคมและถึงแม้ผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งจะประสบความทุกข์ยาก และต้องการการเกื้อกูลจากสังคมและรัฐ แต่ก็ยังเป็นเพียงบางช่วงเวลาของวัยสูงอายุเท่านั้น (National Board of Promotion and Coordination for the Elderly, 2002) ซึ่งเป้าหมายของงานวิจัยนี้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์และมาตรการหลักโดยรวมของแผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 2 (ปี พ.ศ. 2544 - 2564)

ที่ผ่านมา ได้มีงานวิจัยที่กล่าวถึงการจัดทำแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ อาทิ Jitapunkul and Wivatvanit (2009) ซึ่งตั้งข้อสังเกตว่า แผนฯ ฉบับที่ 2 มีผลกระทบต่อสังคมมากกว่าแผนฯ ฉบับที่ 1 เนื่องจากการผลักดันประเด็นผู้สูงอายุเข้าบรรจุในรัฐธรรมนูญก่อให้เกิดการขับเคลื่อนที่แข็งแกร่งขึ้นผ่านกระบวนการทางการเมือง และการตอบสนองข้อเรียกร้องขององค์การสหประชาชาติ (United Nations: UN) ให้เกิดการความตระหนักถึงการเข้าสู่สังคมที่มีผู้สูงอายุจำนวนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม Suwanrada (2015) อ้างอิงถึงผลจากการติดตามและประเมินแผนฯ ของ Prajuabmoh et al (2009) พบว่า การเตรียมความพร้อมของสังคมไทยเพื่อรองรับการเป็นสังคมสูงวัยตามยุทธศาสตร์การเตรียมความพร้อมของประชากรเพื่อวัยสูงอายุที่มีคุณภาพ และยุทธศาสตร์การสร้างระบบคุ้มครองทางสังคมสำหรับผู้สูงอายุยังไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ตามตัวชี้วัดที่ตั้งไว้

นอกจากนี้ การพัฒนาการเรียนรู้ในระยะยาว (lifelong learning) เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ งานศึกษาของ Advisory Council on National Labor Development (2013) พยายามที่จะชี้ประเด็นว่า การส่งเสริมโอกาสด้านอาชีพและการทำงานของผู้สูงอายุ เป็นการ

ดำเนินการที่ต้องพิจารณาถึงผู้เกี่ยวข้องได้แก่ นายจ้าง ลูกจ้าง และกระทรวงแรงงาน ในการจัดการอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ เงื่อนไขของสภาพการจ้างงาน เงื่อนไขทางสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ของระบบประกันสังคม ศักยภาพของแรงงาน และนโยบายที่รัฐบาลจะสนับสนุน เป็นปัจจัยที่จะทำให้การส่งเสริมโอกาสด้านอาชีพและการทำงานของผู้สูงอายุประสบความสำเร็จ ข้อเสนอเชิงนโยบายจึงจำเป็นต้องมีการจำแนกกลุ่มเป้าหมายตามศักยภาพและการตัดสินใจเกี่ยวกับสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ กล่าวได้ว่า แนวนโยบายของประเทศไทย มีทิศทางที่สอดคล้องกับในต่างประเทศแต่ยังขาดความเป็นองค์รวมและการศึกษาเชิงประจักษ์ถึงความเป็นไปได้ของนโยบาย

สถานการณ์ผู้สูงอายุในประเทศไทย

สถานการณ์ผู้สูงอายุพิจารณาข้อมูลการสำรวจผู้สูงอายุของไทย ปี พ.ศ. 2557 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติเป็นหลักการเสนอข้อมูลได้จำแนกผู้สูงอายุออกเป็น 3 ช่วง คือ ผู้สูงอายุตอนต้น ที่มีอายุตั้งแต่ 60 - 69 ปี ผู้สูงอายุตอนกลาง อายุระหว่าง 70 - 79 ปี และผู้สูงอายุตอนปลาย อายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไป ผลการสำรวจประชากรผู้สูงอายุชี้ว่า ประชากรสูงวัยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีประชากรสูงวัย ร้อยละ 32 รองลงมาคือภาคกลาง คิดเป็นร้อยละ 26 ภาคเหนือ ร้อยละ 21 และภาคใต้ ร้อยละ 12 ในด้านการอ่านออกเขียนได้ ประมาณร้อยละ 85 ของผู้สูงอายุมีความสามารถในการอ่านออกและเขียนได้โดยสัดส่วนผู้สูงอายุที่ไม่เคยเรียนหนังสือเลย มีประมาณร้อยละ 11 และสัดส่วนผู้สูงอายุที่สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรีและสูงกว่า มีเพียงประมาณร้อยละ 5 อย่างไรก็ตาม โดยเฉลี่ยแล้วผู้สูงอายุของไทยส่วนใหญ่ ประมาณร้อยละ 87 ยังคงสำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่าระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงเมื่อคำนึงถึงทางเลือกในการทำงานหลังวัยเกษียณของผู้สูงอายุกลุ่มนี้ เนื่องจากผู้สูงอายุกลุ่มนี้จะมีทางเลือกน้อยกว่ากลุ่มที่สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรีขึ้นไป

โดยเฉลี่ยแล้วผู้สูงอายุไทยที่ไม่ทำงานจะมีสัดส่วนสูงกว่าผู้สูงอายุที่ทำงาน หากพิจารณาผู้สูงอายุในแต่ละกลุ่มพบว่าผู้สูงอายุตอนต้นจะยังคงทำงานมากกว่า คิดเป็นร้อยละ 54.47 เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุตอนกลาง หรืออายุระหว่าง 70 - 79 ปี สัดส่วนผู้สูงอายุที่ยังคงทำงานอยู่จะลดลงเหลือเพียงร้อยละ 21.63 สองเหตุผลหลักของการทำงานคือ ต้องการหารายได้เลี้ยงครอบครัวหรือตนเอง (ประมาณร้อยละ 57) และสุขภาพแข็งแรงอยู่/ยังมีงานทำ (ประมาณร้อยละ 31) ส่วนที่ไม่ทำงาน สองสาเหตุหลักคือสุขภาพ (ประมาณร้อยละ 56) และต้องการดูแลบ้านหรือคนในครอบครัว (ประมาณร้อยละ 18) ทั้งนี้ สังเกตได้ว่า สาเหตุแรกของการไม่ทำงานอาจเกิดจากค่านิยมในสังคมไทยที่เมื่อสุขภาพแล้วต้องหยุดทำงาน บุตรหลานต้องเลี้ยงดู ประกอบกับโครงสร้างการทำงานที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไม่สนับสนุนการจ้างงานในผู้สูงอายุอย่างแพร่หลาย

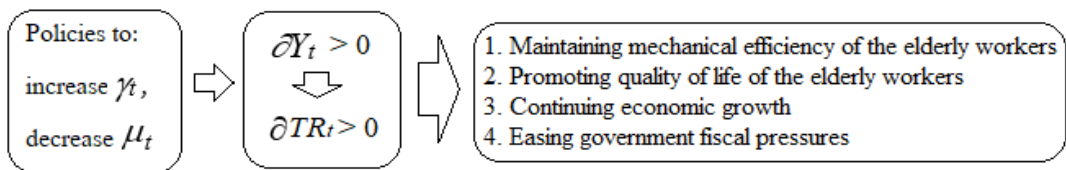
เมื่อพิจารณาสภาพการทำงานของผู้สูงอายุที่ยังคงทำงานอยู่ พบว่า เมื่อผู้สูงอายุมีอายุมากขึ้นจะหันมาประกอบธุรกิจส่วนตัว และเป็นนายจ้างมากขึ้น ในขณะที่การทำงานเป็นลูกจ้างรัฐบาล ลูกจ้างรัฐวิสาหกิจ ลูกจ้างเอกชน จะมีแนวโน้มลดลง ทั้งนี้เพราะระบบการเกษียณอายุการทำงาน ผู้สูงอายุที่ยังคงทำงานอยู่ส่วนใหญ่ประกอบธุรกิจส่วนตัวโดยไม่มีลูกจ้าง สูงถึงร้อยละ 61.18 และสัดส่วน

ของผู้สูงอายุที่ประกอบธุรกิจส่วนตัวจะเพิ่มสูงขึ้นเมื่อมีอายุมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีผู้สูงอายุกว่าร้อยละ 12.19 ที่ยังคงทำงานเป็นลูกจ้างเอกชน โดยสัดส่วนผู้สูงอายุที่ทำงานเป็นลูกจ้างเอกชนสูงที่สุดในช่วงสูงอายุตอนต้น จากนั้นสัดส่วนจะลดลงเมื่อเข้าสู่สูงอายุตอนกลางและตอนปลาย ตามลำดับ

ในส่วนของรายได้ที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุ ในแต่ละกลุ่ม พบว่า รายได้หลักเพื่อการยังชีพยังคงมาจากการทำงานเมื่อเข้าสู่สู่วัยตอนต้น คิดเป็นร้อยละ 48.57 และสัดส่วนผู้ที่ทำงานมีแนวโน้มลดลงเมื่ออายุมากขึ้น ตรงข้ามกับรายได้ที่มาจากบุตร ที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตามอายุ หากพิจารณาในภาพรวมผู้สูงอายุทุกรุ่น รายได้หลักจะมาจากบุตร ซึ่งสอดคล้องกับ Chawla (2008) และ United Nations (2013) และการทำงานส่วนเล็กน้อยจะมาจากเงินบำเหน็จบำนาญ และเบี้ยยังชีพโดยสัดส่วนของผู้สูงอายุที่ได้เบี้ยยังชีพจากราชการมีร้อยละ 14.6 หรือมีรายได้จากเงินบำเหน็จ/บำนาญร้อยละ 4.93 จากการคาดการณ์ประชากรของประเทศไทยโดยสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติว่าในปี พ.ศ. 2583 อัตราศักยภาพการเกื้อหนุนจะลดลงเหลือเพียง 1.71 ดังนั้น การหวังที่จะให้แหล่งรายได้จากบุตรที่เคยพึ่งพิงมาในอดีตย่อมมีแนวโน้มที่จะลดบทบาทลง เป็นที่ทราบกันดีว่า หากไม่มีการปรับโครงสร้างในระดับนโยบายเพื่อให้เกิดสถานะทางการเงินการคลังที่สอดคล้องกับโครงสร้างประชากรมาตรการเกื้อหนุน เช่น เบี้ยยังชีพเหล่านี้ย่อมเผชิญกับข้อจำกัดทางด้านงบประมาณ

เมื่อพิจารณาด้านกายภาพในผู้สูงอายุแล้ว สุขภาพโดยรวมของผู้สูงอายุอยู่ในเกณฑ์ดี คิดเป็นร้อยละ 41.68 ปัญหาด้านสุขภาพของผู้สูงวัยเพิ่มขึ้นตามอายุ ดังจะเห็นได้จากสัดส่วนของผู้สูงอายุที่มีสุขภาพไม่ดีมีเพิ่มขึ้น สำหรับความสามารถในการมองเห็น และการได้ยินของผู้สูงอายุ พบว่า ส่วนใหญ่ยังคงมองเห็นได้ชัดเจนโดยไม่ต้องใส่แว่นหรือเลนส์ตา แม้ว่าสัดส่วนการมองเห็นจะค่อย ๆ ลดลงตามอายุ แต่สัดส่วนการมองเห็นชัดเจนระดับที่ทำงานได้ยังคงสูง คิดเป็นร้อยละ 53.67 เช่นเดียวกับการได้ยิน ซึ่งพบว่าสัดส่วนของผู้สูงอายุที่ยังคงได้ยินชัดเจนโดยไม่ต้องใส่เครื่องช่วยฟังสูงถึงร้อยละ 84.97 และความสามารถในการได้ยินจะลดลงตามอายุ โดยรวมหากพิจารณาศักยภาพแรงงานผู้สูงอายุไทยที่มีอายุระหว่าง 60 - 79 ปีที่ยังสามารถทำงานได้สุทธิ (net potential elderly workforce) ซึ่งไม่นับรวมผู้พิการ (disability) และผู้ที่อยู่ในการดูแลระยะยาว (long-term care) แรงงานกลุ่มนี้ถือว่ามีศักยภาพที่จะเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจและบรรเทาสถานะตึงเครียดทางการเงินการคลังในอนาคต โดยจะมีประมาณ 10.2 ล้านคนในปี พ.ศ. 2563 เพิ่มขึ้นเป็นประมาณ 15.4 ล้านคนในปี 2583 (Phijaisanit, 2015)

วิธีวิจัยและกรอบการวิเคราะห์

ภาพที่ 1 Relational Framework of Elements in the Simulation

ภาพที่ 1 แสดงถึงกรอบความสัมพันธ์ (relational framework) ระหว่างองค์ประกอบในสถานการณ์จำลอง (simulation analysis) เริ่มจากกล่องด้านซ้ายมือของรูปแสดงถึงการดำเนินนโยบายเพื่อส่งเสริมการทำงานของผู้สูงอายุ และนโยบายเพื่อคงประสิทธิภาพของผู้สูงอายุ ซึ่งในเบื้องต้นจะส่งผลต่อสองตัวแปรหลัก ตัวแปรแรกคือ สัดส่วนการเข้าสู่ตลาดแรงงานของแรงงานผู้สูงอายุ แทนค่าด้วย γ_t โดยค่าของ γ_t ในแต่ละช่วงเวลา t สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ขึ้นกับนโยบายส่งเสริมการทำงานของผู้สูงอายุ งานวิจัยนี้กำหนดให้ $\gamma_t = \gamma = 0.5$ เป็นกรณีจำลองที่กำหนดให้นโยบายส่งเสริมการจ้างงานสามารถเกิดประสิทธิผลได้ร้อยละ 50 เนื่องจากข้อเสนอและการใช้มาตรการดังกล่าวยังไม่เคยปรากฏในสถานการณ์จริงในประเทศไทยก่อนปี พ.ศ. 2559 งานวิจัยในอนาคตสามารถใช้ประโยชน์จากตัวเลขแสดงประสิทธิผลของนโยบายในปีต่อไปที่จะเกิดขึ้นจริงในการวิเคราะห์โดยไม่ต้องกำหนดอัตราดังเช่นในสถานการณ์จำลองนี้ ในการนี้ อัตราร้อยละ 50 ที่กำหนดไว้เป็นเพียงอัตราจำลองเพื่อช่วยให้ได้การวิเคราะห์เชิงประจักษ์มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้นเท่านั้น

ตัวแปรที่สองคืออัตราการถดถอยรวมของประสิทธิภาพทางกายภาพ (mechanical efficiency deterioration) ของแรงงานผู้สูงอายุแทนค่าด้วย μ_t ซึ่งหากไม่มีการดำเนินนโยบายใดๆ กำหนดให้ $\mu_t = \mu = 12\%$ โดยอัตราร้อยละ 12 อ้างอิงจาก Ortega and Farley (2015) ในกรณีที่แรงงานไม่ได้รับการอบรมหรือพัฒนาองค์ความรู้และสุขภาพระหว่างช่วงวัยทำงานเลย ทั้งนี้งานวิจัยดังกล่าวเป็นงานวิจัยทางการแพทย์ที่กล่าวถึงประสิทธิภาพในการเดินของผู้สูงวัย (อายุประมาณ 75 ปี) ที่ต่ำกว่าคนวัยทำงาน (อายุประมาณ 22 ปี) ประมาณร้อยละ 12 ซึ่งไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการพัฒนาองค์ความรู้ในการทำงานแต่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ในการใช้ชีวิต อัตราดังกล่าวอาจถือได้ว่าเป็นขอบบนของอัตราการถดถอยของแรงงานผู้สูงอายุเนื่องจากลักษณะงานที่ผู้สูงอายุมีศักยภาพส่วนใหญ่เป็นงานที่ไม่ต้องใช้พลังกำลังมากเกินไป

ในการดำเนินนโยบายส่งเสริมการคงประสิทธิภาพของแรงงานผู้สูงอายุสถานการณ์จำลองกำหนดให้รัฐบาลออกมาตรการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้และสุขภาพโดยนายจ้างสามารถนำค่าใช้จ่ายในเรื่องดังกล่าวไปลดหย่อนทางภาษีเงินได้นิติบุคคล ในการนี้ นายจ้างสามารถดำเนินการอย่างน้อยสองกิจกรรมหลัก กิจกรรมแรกคือ การออกแบบโครงสร้างการทำงานตั้งแต่เริ่มเข้าทำงานจนถึงวัยเกษียณ และการทำงานต่อหลังวัยเกษียณสำหรับพนักงาน เพื่อให้พนักงานทราบถึงแนวทางการก้าวหน้าในการทำงาน (career path) และทิศทางในการพัฒนาทักษะ รวมทั้งดูแลสุขภาพตนเองให้เหมาะสมกับสภาวะงานหลังวัยเกษียณ กิจกรรมที่สองคือ สนับสนุนให้แรงงานได้รับการอบรม พัฒนาทักษะที่จะต้องใช้ในอนาคตและดูแลรักษาสุขภาพตนเอง

กล่องถัดมาใน ภาพที่ 1 ประกอบด้วย อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจส่วนเพิ่มแทนค่าด้วย ∂Y_t และรายได้ภาษีส่วนเพิ่มสุทธิของรัฐบาลจากการอุปโภคบริโภคโดยรวมที่เพิ่มขึ้น หลังหักรายจ่ายภาษีของรัฐบาล (tax expenditure) จากมาตรการแรงจูงใจทางด้านภาษีสำหรับนายจ้าง แทนค่าด้วย ∂TR_t กรอบแนวคิดของงานวิจัยใช้แบบจำลองพื้นฐานที่อธิบายถึงการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบนีโอคลาสสิกโดยใช้แบบจำลองโซโลว์ในรูปของฟังก์ชันคอบ ดักลาส ดังแสดงในสมการที่ (1) ซึ่งเหมาะสม

สำหรับการใช้วิเคราะห์ผลต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยการผลิต เช่นการเปลี่ยนแปลงของปริมาณสินค้าทุน หรือการเปลี่ยนแปลงของจำนวนแรงงาน สำหรับการวิเคราะห์ระดับเบื้องต้นในระยะสั้น (Solow,1956) ซึ่งงานวิจัยที่เป็นที่ยอมรับ เช่น Mankiew et al (1992) และ Srinivasan (1988) ได้ใช้แบบจำลองดังกล่าวในการวิเคราะห์การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในลักษณะเดียวกันอย่างไรก็ตาม ในกรณีที่มีการพิจารณาพลวัตต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นในระยะยาว การวิเคราะห์สามารถอาศัยแบบจำลองการเจริญเติบโตภายใน หรือเอ็นโดจีนัสซึ่งเหมาะสมกับการวิเคราะห์การเจริญเติบโตอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของผลิตภาพรวม (total factorproductivity: TFP) เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปัจจัยการผลิตกับ TFP ซึ่งกำหนดระดับผลผลิตต่อหัวในระยะยาว ทั้งนี้ขอบเขตงานวิจัยนี้ ไม่ได้นำปัจจัยในเรื่อง TFP มารวมในผลการประมาณการแต่งงานวิจัยในอนาคตสามารถทำต่อยอดไปได้อีก

$$Y_t = A_t K_t^\alpha (L1_t + \gamma_t \lambda_t L2_t^* (L2_t, \mu))^{1-\alpha} \quad (1)$$

โดยที่

Y_t คือผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (gross domestic product: GDP) ณ เวลา t

A_t คือระดับเทคโนโลยี ณ เวลา t

K_t คือระดับสินค้าทุน ณ เวลา t

d คืออัตราการเสื่อมของราคาสินค้า

s คืออัตราการออม

$$K_{t+1} = (1-d)K_t + sY_t$$

$L1_t$ คือจำนวนแรงงานอายุ 15 - 59 ปี ทั้งหมดที่ทำงานในระบบเศรษฐกิจ (economically active persons) ณ เวลา t

$L2_t$ คือจำนวนแรงงานอายุ 60 - 79 ปี ทั้งหมดที่ทำงานและไม่ทำงานในระบบเศรษฐกิจ (ไม่นับรวมผู้พิการและผู้ป่วยที่ต้องการการดูแลในระยะยาว) ณ เวลา t

γ_t คืออัตราการเข้าร่วมในตลาดแรงงานของ $L2_t$ ณ เวลา t

μ_t คืออัตราการถดถอยรวมของประสิทธิภาพแรงงานผู้สูงอายุ ณ เวลา t

$$L2_t^* = (1 - \mu_t)L2_t$$

λ_t คืออัตราส่วนผลผลิตของ $L2_t^*$ เทียบกับผลผลิตของ $L1_t$ อันเนื่องจากจำนวนชั่วโมงการทำงานงานที่ต่างกัน ณ เวลา t

การประเมินสถานการณ์จำลองกำหนดให้ อัตราการเติบโตทางเทคโนโลยีคือร้อยละ 3.3, $\alpha = 0.352$ อ้างอิงจาก Pholpirul (2005) $d = 0.06$ อ้างอิงจาก Bosworth (2005) และ $s = 0.3$ เป็นค่าเฉลี่ยจากการสำรวจสถานะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนระหว่างปี พ.ศ. 2549 - 2559 ของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) การทำการประเมินเริ่มต้นจากปี พ.ศ. 2557 ถึงปี พ.ศ. 2583 โดยตัวแปรอื่น ๆ ทางเศรษฐกิจมหภาคกำหนดให้อัตราคงที่ และค่าของ K_t ในปีเริ่มต้นกำหนดให้มีค่าเท่ากับข้อมูลจริงในปี พ.ศ. 2557 ของ สศช. ซึ่งมีค่าเท่ากับ 38.3 ล้านล้านบาทในปีถัดไปคำนวณโดย $K_{t+1} = (1-d)K_t + sY_t$ สำหรับการเปลี่ยนแปลงของประชากรอาศัยการประมาณการประชากรของ สศช. ปี พ.ศ. 2553 การประมาณการการเติบโตทางเศรษฐกิจตามแบบจำลองในสมการที่ (1) อาศัยแผนผังลักษณะเฉพาะของตลาดแรงงานไทยจากการประยุกต์ใช้ Rapid Assessment Protocol (RAP) ขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (International Labor Organisation: ILO) (Schmitt, 2011) ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลจำนวนแรงงานอายุ 15 - 59 ปี ทั้งหมดที่ทำงานในระบบเศรษฐกิจ (economically active persons) แทนค่าด้วย $L1_t$ สำหรับจำนวนแรงงานอายุ 60 - 79 ปี ทั้งหมดที่ทำงานและไม่ได้ทำงานในระบบเศรษฐกิจ ซึ่งแทนค่าด้วย $L2_t$ คำนวณโดยนำข้อมูลการประมาณการประชากรอายุระหว่าง 60 - 79 ปี จากสศช. ปี พ.ศ. 2556 มาลบด้วยข้อมูลการประมาณการจำนวนผู้พิการ (disability) และผู้ที่อยู่ในการดูแลระยะยาว (long-term care) ในผู้สูงอายุ อายุระหว่าง 60 - 79 ปีของ Prasitsiriphon et al (2013) ต่อจากนั้น เมื่อพิจารณาเรื่องการถดถอยประสิทธิภาพของแรงงานผู้สูงอายุแล้ว จะเทียบเท่ากับจำนวนแรงงานผู้สูงอายุที่มีประสิทธิภาพเท่าเดิม 100% เพียง $L2_t^* = (1 - \mu_t)L2_t$ คน

สำหรับตัวแปรสุดท้ายในสมการที่ (1) ที่ไม่ใช่ข้อเสนอของงานวิจัยนี้โดยตรง แต่จำเป็นต้องอธิบายเพื่อความกระจ่างคือ อัตราส่วนผลผลิตของแรงงานสูงอายุ เทียบกับของแรงงานวัยทำงาน แทนค่าด้วย λ_t ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นค่าคงที่ แต่งานวิจัยกำหนดให้เป็นค่าคงที่ $\lambda_t = \lambda = 0.6$ ที่มาของค่า 0.6 สืบเนื่องจากข้อเสนอด้านเงื่อนไขการทำงานของผู้สูงอายุใน Phijaisanit (2015) ซึ่งกำหนดให้ภาระงานขั้นสูงสุดของแรงงานผู้สูงอายุคือ ทำงานสัปดาห์ละ 3 วัน จำนวนวันดังกล่าวอ้างอิงมาจากอัตราเวลาการทำงานที่พึงประสงค์ของผู้สูงอายุซึ่งอยู่ระหว่าง 7 - 21 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ (หรือหากทำงานวันละ 7 - 8 ชั่วโมง จะเท่ากับการทำงาน 2 - 3 วันต่อสัปดาห์) จากการวิเคราะห์ผลสำรวจแรงงานในสหราชอาณาจักร โดย Bell and Rutherford (2013) ข้อเสนอดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อให้แรงงานผู้สูงอายุ ที่ตัดสินใจทำงานต่อสามารถใช้ชีวิตอย่างมีความยืดหยุ่นในวัยชราภาพได้ และในขณะเดียวกัน ยังมีพื้นที่การทำงานในองค์กรเพื่อออกไปพบปะกับสังคม มีสุขภาพกายและใจที่ดีขึ้น ดังนั้นหากประสิทธิภาพของแรงงานผู้สูงอายุไม่ได้ลดลง แต่ทำงานเพียง 3 วันใน 5 วันทำงานต่อสัปดาห์ ผลผลิตของแรงงานผู้สูงอายุก็จะเทียบเท่า $3/5 = 0.6$ ของ 1 คนวัยทำงาน

โดยรวม กำหนดให้ปัจจัยอื่น ๆ ในเศรษฐกิจมหภาคคงที่ และสวัสดิการด้านสุขภาพทั้งหมดที่รัฐบาลดำเนินการอยู่ในปัจจุบันคงอัตราเท่าเดิม การประเมินภายใต้แบบจำลองในงานวิจัยนี้มีเป้าประสงค์เพื่อแสดงผลกระทบส่วนเพิ่มเชิงประจักษ์ของการมีมาตรการแรงจูงใจส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาทักษะและ

ดูแลสุขภาพแรงงานตลอดช่วงการทำงานจนถึงวัยหลังเกษียณต่อ GDP ของประเทศ และสถานะทางการเงินการคลังของรัฐบาลเทียบกับกรณีฐาน (baseline scenario) อันเป็นกรณีที่ประเทศไทยก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุและมีเพียงมาตรการส่งเสริมการจ้างงานผู้สูงอายุในปี พ.ศ. 2559 แต่ยังไม่มีการส่งเสริมเพื่อทรงไว้ซึ่งประสิทธิภาพของผู้สูงอายุ

การวิเคราะห์กำหนดให้มีมาตรการแรงจูงใจทางภาษีแก่นายจ้างส่งเสริมการพัฒนาทักษะแรงงานผู้สูงอายุโดยนายจ้างสามารถนำค่าใช้จ่ายในการอบรมไปลดหย่อนภาษี ในส่วนของการหักต้นทุนในการคำนวณกำไรที่ถูกจัดเก็บภาษี ในอัตรา 2,000 บาท ต่อคนต่อการอบรมต่อปี อัตรานี้เป็นเพียงอัตราจำลอง ซึ่งอ้างอิงตามสถาบันเสริมศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การวิเคราะห์ความอ่อนไหว (sensitivity analysis) ในโอกาสอื่น ๆ ย่อมสามารถปรับอัตราดังกล่าวได้ตามความเหมาะสม สถานการณ์จำลองสมมติว่ามาตรการดังกล่าวสามารถลดอัตราการเสื่อมประสิทธิภาพแรงงานได้ร้อยละ 50 และในอัตราขอบบนร้อยละ 100 ทั้งนี้ ในปัจจุบันข้อสมมตินี้อาจดูเหมือนจะเกิดขึ้นจริงได้ยากในระยะสั้นเนื่องจากประเทศไทย และในหลายประเทศกำลังพัฒนายังไม่มีโครงการอบรมที่เป็นที่ยอมรับว่าส่งผลต่อประสิทธิภาพแรงงานสูงอายุจริงทำให้แม้ว่านายจ้างจะสนับสนุนการพัฒนาประสิทธิภาพแรงงานในรูปแบบต่าง ๆ ก็อาจไม่เกิดผลได้ในเร็ววันนี้ อย่างไรก็ตาม จากประสบการณ์ในประเทศพัฒนาแล้วที่กล่าวถึงในวรรณกรรมปริทัศน์ หลายประเทศได้ทยอยขับเคลื่อนทิศทางนโยบายลักษณะนี้ในทศวรรษที่ผ่านมาเมื่อประเทศเข้าสู่สังคมสูงอายุ เพราะหากไม่มีนโยบายเป็นจุดเริ่มต้นก็จะไม่เกิดโครงการอบรมที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างเป็นทางการ นอกจากนี้แล้ว ยังถือว่าเป็นการลงทุนในระยะยาวโดยผลพลอยได้ในระยะสั้นและระยะกลางจะก่อให้เกิดการจ้างงานสำหรับแรงงานในทุกวัยทำงานด้วย

ในลำดับต่อมา ผลกระทบต่อค่าจ้างเฉลี่ยของผู้สูงอายุ (w_{L2t}) ในกรณีที่ระบบตลาดแรงงานทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ผลผลิตส่วนเพิ่ม (marginal productivity of labour: MP_L) สะท้อนได้จากค่าจ้างของแรงงาน ในสมการที่ (2) ดังนั้น ค่าจ้างแรงงานผู้สูงอายุ จะเป็นดังสมการที่ (3)

$$\frac{\partial Y_t}{\partial L2_t^*} = \frac{(1-\alpha)\gamma_t\lambda_t A_t K_t^\alpha}{(L1_t + \gamma_t\lambda_t L2_t^*)^\alpha} \quad (2)$$

$$w_{L2_t^*} = MP_{L2_t^*} = (1-\alpha)\gamma_t\lambda_t A_t \left(\frac{K_t}{L1_t + \gamma_t\lambda_t L2_t^*}\right)^\alpha \quad (3)$$

การที่ GDP และรายได้ของแรงงานผู้สูงอายุที่ทำงานเพิ่มขึ้นส่งผลให้การอุปโภคบริโภคมากขึ้น ส่งผลให้รัฐบาลสามารถจัดเก็บภาษีส่วนเพิ่มจากการอุปโภคบริโภค (marginal consumption tax revenue) ได้มากขึ้น ในการวิเคราะห์ สมมติว่าแนวโน้มการนำเข้าส่วนเพิ่ม (marginal propensity to import) และตัวแปรทางมหภาคอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อผลทวีคูณมีค่าไม่เปลี่ยนแปลงสมการรายได้ภาษีมูลค่าเพิ่มส่วนเพิ่มสามารถแสดงในสมการที่ (4)

$$\partial TRVAT_t = \frac{1}{s} \partial Y_t t_{VAT} \quad (4)$$

โดยที่

$\partial TR VAT_t$ คือรายได้รัฐบาลจากภาษีมูลค่าเพิ่มส่วนเพิ่ม ณ เวลา t

∂Y_t คือ GDP ส่วนเพิ่ม ณ เวลา t โดย Y_t มาจากสมการที่ (1)

s คืออัตราการออมจากสมการที่ (1)

t_{VAT} คืออัตราภาษีมูลค่าเพิ่มซึ่งกำหนดให้เป็นร้อยละ 7

ในการดำเนินมาตรการลดหย่อนภาษีแก่นายจ้างที่จ้างแรงงานผู้สูงอายุโดยการหักต้นทุนในการคำนวณกำไรที่ถูกจัดเก็บภาษี อัตราภาษีที่ใช้ในการคำนวณ คืออัตราภาษีที่แท้จริงโดยเฉลี่ยของทุกอุตสาหกรรม (effective tax rate: ETR) จาก Phijaisanit (2011) การวิเคราะห์กำหนดให้การประหยัดจากขนาดในการผลิต และต้นทุนด้านอื่นๆ ไม่เปลี่ยนแปลง สมการที่ (5) แสดงรายจ่ายภาษีเงินได้นิติบุคคลส่วนเพิ่มของรัฐบาล

$$\partial TR CT_t = -n_t \rho_t t_{CT} \quad (5)$$

โดยที่

$\partial TR CT_t$ คือรายจ่ายภาษีเงินได้นิติบุคคลส่วนเพิ่มของรัฐบาลที่เกิดจากการลดหย่อนภาษีส่วนเพิ่ม ณ เวลา t

n_t คือจำนวนแรงงานผู้สูงอายุที่ได้รับการอบรมทั้งหมด ณ เวลา t ซึ่งกำหนดให้ $n_t = \gamma_t L 2_t$

ρ_t อัตราค่าลดหย่อนส่วนเพิ่มของการหักต้นทุนในการคำนวณกำไรที่ถูกจัดเก็บภาษีซึ่งกำหนดให้ $\rho_t = 2,000$

t_{CT} คืออัตราภาษีเงินได้นิติบุคคล

สังเกตได้ว่า สมการที่ (5) ยังไม่ได้นับรวมรายได้รัฐบาลจากภาษีเงินได้นิติบุคคลจากการผลิตเพิ่มที่เกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ หากอัตราการลดหย่อนส่วนเพิ่มไม่สูงเกินไป รายได้รัฐบาลสุทธิกรณีภาษีเงินได้นิติบุคคลมีแนวโน้มสูงที่จะเป็นบวก^b เนื่องจากรายได้ส่วนเพิ่มที่มาจากกำไรธุรกิจจากการเติบโตทางเศรษฐกิจ ในการนี้เพื่อให้ข้อเสนอหลักของงานวิจัยมีความเด่นชัดและไม่หลงประเด็นไปในรายละเอียดเรื่องย่อย การวิเคราะห์จะพิจารณาเฉพาะในส่วนของ $\frac{\partial TR_{CT}}{\partial \rho_t} < 0$ ดังนั้น ผลสุทธิทางภาษีส่วนเพิ่ม

$\frac{\partial TR_t}{\partial \mu_t \rho_t}$ หรือ $\frac{\partial TR_t}{\partial TR VAT_t \partial TR CT_t}$ ในสถานการณ์จำลองนี้ ที่เกิดจากการเพิ่มรายได้ภาษีในส่วนของภาษีมูลค่าเพิ่ม และจากการลดรายได้ภาษีส่วนเพิ่มในส่วนของภาษีเงินได้นิติบุคคลในสมการที่ (6) จะเป็นการเพิ่มรายได้ภาษีส่วนเพิ่มสุทธิขั้นต่ำที่สามารถเกิดขึ้นได้ (potential minimum marginal net tax

^b แต่ในทางทฤษฎีก็สามารถมีค่าเป็นลบได้เช่นกัน ขึ้นอยู่กับกำหนดอัตราค่าลดหย่อนส่วนเพิ่ม ซึ่งมีผลกระทบต่อกำไรนิติบุคคล

revenue) ซึ่งมีนัยว่ารายได้ภาษีส่วนเพิ่มสุทธิของรัฐบาลมีโอกาสจะมีมูลค่าที่สูงกว่ามูลค่าขั้นต่ำที่คำนวณในงานวิจัยนี้

$$\frac{\partial TR_t}{\partial \mu_t \partial \rho_t} = \left(\frac{\partial TR VAT_t}{\partial Y_t} \right) \left(\frac{\partial Y_t}{\partial \mu_t} \right) - \frac{\partial TR CT_t}{\partial \rho_t} \quad (6)$$

การอภิปรายผลการประมาณการภายใต้สถานการณ์จำลองและนโยบาย

การคำนวณโดยใช้จำนวนประชากรผู้สูงอายุจากการประมาณการประชากรของสำนักงานคณะกรรมการการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หักลบด้วยจำนวนผู้พิการและผู้ป่วยพึ่งพิงการดูแลระยะยาวจาก Prasitsiriphon et al (2013) จะได้ผลการคำนวณ คือกำลังแรงงานศักยภาพในผู้สูงอายุ (potential elderly labor force) หากนำจำนวนผู้สูงอายุที่ทำงาน 2.5 กว่าล้านคน จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ มาคิดเป็นสัดส่วนของกำลังแรงงานศักยภาพในผู้สูงอายุ จะได้ประมาณร้อยละ 33 ของกำลังแรงงานศักยภาพในผู้สูงอายุ ที่ทำงานในระบบเศรษฐกิจและมีภาระงานเทียบเท่าแรงงานวัย 15-59 ปี ในปัจจุบัน แรงงานผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการทำให้กำลังแรงงาน (total labor force) ของประเทศไทยเพิ่มสูงขึ้นประมาณ ร้อยละ 6 - 7 ของกำลังแรงงานกรณีที่ระบบเศรษฐกิจมีเพียงแรงงานวัยทำงานที่ทำงาน ซึ่งมีจำนวนประมาณ 33.7 ล้านคนตามข้อมูลสำนักงานสถิติแห่งชาติ หากรัฐบาลสามารถส่งเสริมให้แรงงานผู้สูงอายุที่อยู่ในตลาดแรงงานอยู่เดิมทำงานต่อไป และส่งเสริมกำลังแรงงานศักยภาพในผู้สูงอายุอีกร้อยละ 67 ที่สามารถทำงานได้ แต่อาจจะไม่มีโอกาส หรือแรงจูงใจให้เข้าร่วมในตลาดแรงงาน ก็จะสามารถเพิ่มจำนวนแรงงานได้สูงสุดอีกถึงประมาณร้อยละ 25 ของกำลังแรงงานวัยทำงานที่มีอยู่เดิมและสัดส่วนดังกล่าวสามารถจะเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ไปถึงร้อยละ 56 ของกำลังแรงงานวัยทำงานในปี พ.ศ. 2583 หากมีการกระตุ้นแรงงานผู้สูงอายุอย่างเต็มศักยภาพ เพราะสัดส่วนประชากรวัยทำงานจะลดน้อยลง (Phijaisanit, 2015)

ตารางที่ 1 แสดงผลกระทบต่อ GDP อันเนื่องมาจากโครงสร้างประชากรที่มีจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นหากไม่ดำเนินมาตรการใด ๆ เพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วมของแรงงานสูงอายุในตลาดแรงงาน ผลกระทบของสังคมสูงอายุจะทำให้อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจถดถอยลงจากที่ควรจะเป็น Phijaisanit (2015) พบว่ากรณีที่มีการจ้างงานผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นจากมาตรการส่งเสริมการจ้างงานผู้สูงอายุ หากสามารถเพิ่มการมีส่วนร่วมอย่างต่ำร้อยละ 50 ของกำลังแรงงานศักยภาพในผู้สูงอายุ ก็จะสามารถเพิ่ม GDP ประมาณร้อยละ 4.74 - 9.35 เพิ่มขึ้นจากกรณีฐานที่ไม่มีการจ้างแรงงานผู้สูงอายุในระบบเศรษฐกิจในปี 2558

ตารางที่ 1 Estimated Impact of Ageing Society on GDP Growth compared with Baseline Case of Constant Population Ratio in 2014

	2558	2563	2568	2573	2578	2583
ผลกระทบต่อสังคมสูงอายุ	-0.32%	-2.28%	-4.97%	-7.95%	-10.19%	-11.78%

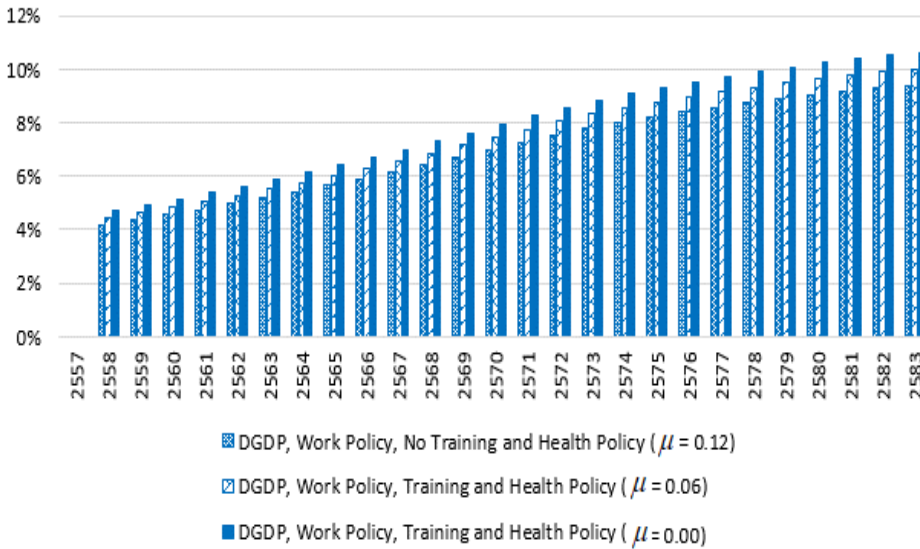
ที่มา: Phijaisanit (2015)

อัตราการเพิ่มขึ้นของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศจากงานวิจัยดังกล่าวยังไม่ได้พิจารณาถึงการลดลงหรือการเสื่อมประสิทธิภาพทางกายภาพ (mechanical efficiency) ของผู้สูงอายุ ซึ่งหากประสิทธิภาพโดยเฉลี่ยลดลง 12% ต่อปี ตามค่าเฉลี่ยใน Ortego and Farley (2015) ในกรณีที่ไม่ได้คงประสิทธิภาพและดูแลสุขภาพอย่างเหมาะสม ดังนั้น ในสภาวะความเป็นจริง อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจก็จะไม่ได้เป็นไปตามผลการคำนวณงานวิจัยนี้จึงนำการลดลงของประสิทธิภาพมาพิจารณาโดยเริ่มจากกรณีฐานที่มีนโยบายส่งเสริมการจ้างงาน แต่ไม่มีนโยบายคงประสิทธิภาพแรงงาน ทั้งนี้ ตารางที่ 2 แสดง GDP ที่เกิดขึ้นจริง (Actual GDP) กับ GDP กรณีฐานที่คำนวณโดยแบบจำลองในสมการที่ (1) ระหว่างปี พ.ศ. 2558 - 2560 ต่อจากนั้น งานวิจัยทำการเปรียบเทียบผลการคำนวณใน Phijaisanit (2015) กับกรณีที่รัฐบาลมีนโยบายทางการคลัง เช่น การลดหย่อนภาษี เพื่อเพิ่มแรงจูงใจให้มีการพัฒนาองค์ความรู้และการดูแลสุขภาพแรงงานตั้งแต่วัยทำงานส่งผลให้อัตราการเสื่อมประสิทธิภาพของแรงงานผู้สูงอายุลดลงครึ่งหนึ่งของอัตราปกติ ($\mu=0.06$) และในกรณีขอบบน สามารถลดอัตราการเสื่อมประสิทธิภาพได้ร้อยละ 100 ของอัตราปกติ ($\mu=0.00$) ภาพที่ 2 แสดงถึงผลกระทบต่อ GDP ในแต่ละกรณี โดยตารางที่ 3 แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาประสิทธิภาพและดูแลสุขภาพแรงงานตั้งแต่ก่อนวัยสูงอายุจะสามารถก่อให้เกิดผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศส่วนเพิ่ม (marginal GDP effect) อีกประมาณร้อยละ 6 - 13 ทั้งนี้ หากพิจารณาในระยะสั้น ข้อสมมตินี้อาจดูเหมือนจะเกิดขึ้นจริงได้ยากเนื่องจากประเทศไทยและในหลายประเทศกำลังพัฒนายังไม่มีโครงการอบรมที่เป็นที่ยอมรับว่าส่งผลต่อประสิทธิภาพแรงงานสูงอายุจริงอย่างไรก็ตาม จากประสบการณ์ในประเทศพัฒนาแล้วที่กล่าวถึงในวรรณกรรมปริทัศน์ หลายประเทศได้ทยอยขับเคลื่อนและเน้นย้ำถึงความสำคัญของการมีนโยบายลักษณะนี้ในทศวรรษที่ผ่านมาเมื่อประเทศเข้าสู่สังคมสูงอายุ เพราะหากไม่มีนโยบายเป็นจุดเริ่มต้น ก็จะไม่เกิดโครงการอบรมที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างเป็นทางการ นอกจากนี้แล้ว ยังถือว่าเป็นการลงทุนในระยะยาว

ตารางที่ 2 Comparison of Actual GDP and Baseline GDP in the Simulation (Billion Baht)

	2558	2559	2560
Actual GDP (Ageing Society)	13,747.00	14,533.50	15,452.00
Baseline GDP, $\gamma= 0.5$, $\mu= 0.12$ (With Work Policy, No Training and Health Policy)	14,405.85	15,038.39	15,697.20

ที่มา: GDP at current price from www.bot.or.th [retrieved: 14 April 2019], Baseline GDP คำนวณโดยผู้เขียนจากแบบจำลองในสมการ (1)

ภาพที่ 2 Marginal GDP with Work Policy and No Training and Health Policy, Marginal GDP with Work Policy and Training and Health Policy (50% effectiveness), Marginal GDP with Work Policy and Training and Health Policy (100% effectiveness), $\gamma = 0.50$ ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัย

ตารางที่ 3 Marginal GDP compared with Baseline Case of No Training and Health Policy

	2558	2563	2568	2573	2578	2583
DGDP, Work Policy, Training and Health Policy ($\mu = 0.06$)	6.74%	6.72%	6.70%	6.67%	6.66%	6.65%
DGDP, Work Policy, Training and Health Policy ($\mu = 0.00$)	13.47%	13.43%	13.38%	13.33%	13.30%	13.27%

ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัย

ในส่วนของการวิเคราะห์รัฐบาล การวิเคราะห์สถานการณ์จำลองพบว่า ผลกระทบส่วนหนึ่งจะทำให้รายได้ทางภาษีเงินได้นิติบุคคลส่วนเพิ่มลดลง เนื่องจากเกิดรายจ่ายทางภาษี (tax expenditure) ของภาครัฐ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาผลสุทธิทางภาษีจะพบว่า รายได้ภาษีส่วนเพิ่มสุทธิของรัฐบาลจะเพิ่มขึ้นอีกประมาณอย่างต่ำร้อยละ 0.46 - 1.28 (ตารางที่ 4) สังเกตได้ว่า อัตราส่วนเพิ่มของรายได้ภาษีสุทธิขั้นต่ำ จะต่ำกว่าของ Phijaisanit (2015) เนื่องจากรายจ่ายทางภาษีของรัฐบาลเพิ่มมากขึ้น และอัตราการเพิ่มของรายได้ภาษีสุทธิส่วนเพิ่มจะลดน้อยลงหากมีการลดหย่อนค่าใช้จ่ายได้มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม

^๔เฉพาะสำหรับการคำนวณรายได้ทางภาษีส่วนเพิ่มขึ้นต่ำ (minimum marginal tax revenue) ในงานวิจัยนี้ โปรดทบทวนคำอธิบายสมการที่ (5) ก่อนหน้านี้

ก็ตาม นโยบายดังกล่าวสามารถเพิ่มผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศส่วนเพิ่มในระบบเศรษฐกิจและแรงงานผู้สูงอายุสามารถคงประสิทธิภาพและสุขภาพที่ดีได้ในระยะยาว

ตารางที่ 4 Estimated Net Marginal Tax Revenue compared with Baseline Case of No Training and Health Policy

Net Marginal Tax Revenue Impact	2558	2563	2568	2573	2578	2583
$\gamma = 0.5$ (Phijaisanit, 2015)	0.75%	0.96%	1.17%	1.34%	1.39%	1.35%
$\gamma = 0.5$ ($\mu = 0.06$)	0.46%	0.69%	0.92%	1.11%	1.19%	1.19%
$\gamma = 0.5$ ($\mu = 0.00$)	0.54%	0.78%	1.02%	1.21%	1.29%	1.28%

ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัยและ Phijaisanit(2015)

ตารางที่ 5 Estimated Net Marginal Tax Revenue per Elderly Labor compared with Baseline Case of No Training and Health Policy (Baht)

	2558	2563	2568	2573	2578	2583
$\gamma = 0.5$ (Phijaisanit, 2015)	4,530.80	6,654.88	9,428.98	12,951.89	17,383.09	23,090.25
$\gamma = 0.5$ ($\mu = 0.06$)	2,670.68	4,600.53	7,157.08	10,502.45	14,797.64	20,326.25
$\gamma = 0.5$ ($\mu = 0.00$)	3,147.40	5,197.18	7,911.75	11,463.06	16,023.12	21,893.14

ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัยและ Phijaisanit (2015)

นอกจากนี้แล้ว หากประสงค์จะนำเงินรายได้ภาษีส่วนเพิ่มเหล่านี้ไปช่วยสนับสนุนงบประมาณรายจ่ายกิจกรรมของผู้สูงอายุที่เข้าสู่ตลาดแรงงานจะเฉลี่ยได้อย่างน้อยคนละประมาณ 3,000 บาทต่อคนต่อปี ในปัจจุบัน และในปี พ.ศ. 2583 ประมาณการได้ค่าเฉลี่ยอย่างน้อยประมาณ 20,000 บาทต่อคนต่อปี (ตารางที่ 5) จำนวนเงินดังกล่าวแม้จะต่ำกว่ากรณีการประมาณการใน Phijaisanit (2015) แต่ก็น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นและมีบทบาทสำคัญในการเพิ่มระดับคุณภาพชีวิตของแรงงานผู้สูงอายุ อีกทั้งยังมีผลกระทบภายนอกอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ โดยรวมแล้ว นโยบายดังกล่าว จะเกิดความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจเนื่องจากสามารถเพิ่มผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศส่วนเพิ่มและแรงงานผู้สูงอายุสามารถคงประสิทธิภาพและสุขภาพที่ดีได้ในระยะยาว ซึ่งนโยบายดังกล่าวถือว่ามีความยั่งยืนตราบที่กลไกการทำงานของระบบยังสามารถเกื้อหนุนหล่อเลี้ยงระบบเศรษฐกิจได้จากผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศส่วนเพิ่มและรายได้ภาษีส่วนเพิ่มสุทธิที่เป็นบวก

บทสรุป

สังคมสูงอายุ ถือเป็นประเด็นสำคัญที่ก่อให้เกิดความตระหนักในวงกว้างทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ เนื่องจากประชากรทุกรุ่นจะได้รับผลกระทบในมิติต่าง ๆ จากปรากฏการณ์นี้ งานวิจัย

ที่ผ่านมาจำนวนมาก ได้เสนอให้มีการจ้างงานผู้สูงอายุมากขึ้น แต่งานวิจัยเชิงประจักษ์และเป็นรูปธรรมที่ใช้ในการผลักดันนโยบายยังมีไม่มาก งานวิจัยนี้มีเป้าหมายต่อเนื่องเพื่อวิเคราะห์เชิงประจักษ์และความเป็นไปได้ของนโยบายการคลังที่ส่งเสริมการทรวงไว้ซึ่งประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิตของแรงงานผู้สูงอายุต่อไปให้ได้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ด้วยสถานการณ์จำลอง (scenarios analysis)

ในการวิเคราะห์สถานการณ์จำลอง งานวิจัยนี้้นำการเสื่อมลงของประสิทธิภาพมาพิจารณาและทำการเปรียบเทียบผลกระทบใน Phijaisanit (2015) กับกรณีที่รัฐบาลมีนโยบายทางการคลังเช่นการลดหย่อนภาษีเพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการการพัฒนาองค์ความรู้และการดูแลสุขภาพแรงงานตั้งแต่วัยทำงาน ส่งผลให้อัตราการเสื่อมประสิทธิภาพของแรงงานผู้สูงอายุลดลงครึ่งหนึ่งของอัตราปกติที่ร้อยละ 12 ($\mu=0.06$) และในกรณีสุดขบอบน (maximum) สามารถลดอัตราการเสื่อมประสิทธิภาพได้ถึงร้อยละ 100 ของอัตราปกติ ($\mu=0.00$) ผลการวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่า หากมีการพัฒนาประสิทธิภาพและดูแลสุขภาพแรงงานตั้งแต่ก่อนวัยสูงอายุจะก่อให้เกิดผลิตภัณฑ์มวลในประเทศรวมส่วนเพิ่ม (marginal GDP effect) อีกประมาณร้อยละ 6 - 13 ในส่วนของรายได้ภาษีของรัฐบาล เมื่อพิจารณาผลสุทธิทางภาษีจะพบว่า รายได้ภาษีส่วนเพิ่มสุทธิของรัฐบาลเพิ่มขึ้นอีกอย่างต่ำร้อยละ 0.46 - 1.28 สังเกตได้ว่า อัตราส่วนเพิ่มของรายได้ภาษีสุทธิ จะต่ำกว่าของ Phijaisanit (2015) เนื่องจากรายจ่ายทางภาษีของรัฐบาลเพิ่มขึ้น และอัตราการเพิ่มของรายได้ภาษีสุทธิจะน้อยลงหากมีการหักลดหย่อนค่าใช้จ่ายด้านการอบรมและดูแลสุขภาพมากขึ้นอีก โดยรวมแล้ว จะเกิดความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจเนื่องจากสามารถเพิ่มผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศและแรงงานผู้สูงอายุสามารถคงประสิทธิภาพและสุขภาพที่ดีไว้ได้ในระยะยาว

อนึ่งหากพิจารณาในระยะสั้น ข้อสมมติในสถานการณ์จำลองอาจดูเหมือนจะเกิดขึ้นจริงได้ยากเนื่องจากประเทศไทย และในหลายประเทศกำลังพัฒนายังไม่มีโครงการอบรมที่เป็นที่ยอมรับว่าส่งผลต่อประสิทธิภาพแรงงานสูงอายุจริงแต่จากประสบการณ์ในประเทศพัฒนาแล้วที่กล่าวถึงในวรรณกรรมปริทัศน์ หลายประเทศได้ทยอยขับเคลื่อนและเน้นย้ำถึงความสำคัญของการมีนโยบายลักษณะนี้ในทศวรรษที่ผ่านมาเมื่อประเทศเข้าสู่สังคมสูงอายุ เพราะหากไม่มีนโยบายเป็นจุดเริ่มต้น ก็จะไม่เกิดโครงการอบรมที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างเป็นทางการ นอกจากนี้แล้ว ยังถือว่าเป็นการลงทุนในระยะยาวโดยผลพลอยได้ในระยะสั้นและระยะกลางที่หลายภาคส่วนอาจมองข้ามไปคือการเกิดกระบวนการเรียนรู้และการสร้างงานใหม่ๆสำหรับแรงงานในทุกวัยทำงานซึ่งนโยบายดังกล่าวถือว่ามีความยั่งยืนตราบที่รายได้ภาษีส่วนเพิ่มยังสูงกว่ามูลค่าลดหย่อนทางภาษีส่วนเพิ่ม

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณสถาบันเสริมศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ให้ทุนสนับสนุนการทำวิจัยเรื่องนี้ ความเห็นในงานวิจัยเป็นของผู้วิจัย สถาบันผู้ให้ทุนไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป

เอกสารอ้างอิง

- Adams, S. J. (2004). "Age discrimination legislation and the employment of older workers," *Labour Economics*, 11(2), 219-241.
- Advisory Council on National Labor Development (2013). Research Project on the Promotion of Job Opportunities for the Elderly. (in Thai). Office of Permanent Secretary, Ministry of Labor.
- Behaghel, L et al (2014). "Age-biased technical organizational change, training and employment prospects of older workers," *Economica*, 80, 368-389.
- Bell, D. N.F. & A.C. Rutherford (2013). Older workers and working time. Discussion Paper No. 7546, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (Institute for the Study of Labor), August.
- Belloni, M. & C. Villosio (2014). "Training and wages of older workers in Europe," *European Journal of Ageing*, 2(1), 7-16.
- Belloni et al (2015). "Does training help retaining older workers into employment? Evidence from the SHARE survey," in Eds
- Block, J. & P. Koellinger (2009). "I can't get no satisfaction- Necessity entrepreneurship and procedural utility," *Kyklos*, 6(2), 191-209.
- Borsch-Supan et al. Ageing in Europe-Supporting policies for an inclusive society. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 257- 266.
- Borsch-Supan, A. and R. Schnabel (1998). "Social security and declining labour force participation in Germany," *American Economic Review*, 88(2), 173-8.
- Borsch-Supan, A. & R. Schnabel (2010). "Early retirement and employment of the young in Germany," In. (Eds.) J. Gruber and D. A. Wise *Social security and retirement around the world: The Relationship to Youth Employment*, 147-166. Chicago: University of Chicago Press.
- Bosworth, B. (2005). Economic Growth in Thailand: A Macroeconomic Context. Paper Prepared for a World Bank Project on Investment Climate, Firm Competitiveness and Growth.
- Chawla, A. (2008). Macroeconomic aspects of demographic changes and intergenerational transfers in Thailand. Unpublished PhD dissertation, University of Hawaii at Manoa.
- Dearden, L. et al (2006) "The impact of training on productivity and wages: evidence from British panel data," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(4), 397-421.

- Eichhorst, W. (2011). The transition from work to retirement. Discussion Paper No. 5490, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (Institute for the Study of Labor), February.
- Eurofound (2012). Employment trends and policies for older workers in the recession. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Floden, M. (2001). Ageing populations and strategies for public debt in Europe. The scope and size of the public sector project. Stockholm: SNS (Center for Business and Policy Studies).
- Gruber, J. & D. A. Wise (2005). "Social security programs and retirement around the world: fiscal implications, introduction and summary" NBER Working Paper 11290, Massachusetts: National Bureau of Economic Research, April.
- International Longevity Center, Japan (2013). *A Profile of Older Japanese 2013*. Tokyo: International Longevity Center (Japan), March.
- Jitapunkul, S. & S. Wivatvanit (2009). National policies and programs for the ageing population in Thailand," *Ageing International*, 33(1), 62-74.
- Lahey, J. (2006). State age protection laws and the age discrimination in employment act. Working Paper No. w12048. National Bureau of Economic Research.
- Magnavita, N. (2017). "Productive aging , work engagement and participation of older workers. A triadic approach to health and safety in the workplace," *Epidemiology Biostatistics and Public Health*, 14(2), e12436.1- e12461.8.
- Mankiw, N.G., D. Romer & D. Weil (1992). "A Contribution to the Empirics of Economic Growth." *Quarterly Journal of Economics*, 107(2) 407-437.
- Meadows, P. (2003). Retirement ages in the UK: A review of the literature, Employment Relations Research Series No. 18, London: Department of Trade and Industry.
- Myck, M. (2015). "Living longer, working longer: the need for a comprehensive approach to labour market reform in response to demographic changes," *European Journal of Ageing*, 12(1), 3-5.
- National Board of Promotion and Coordination for the Elderly (2002). The 2nd National Policy for Old Age (2002-2021). Bangkok: Office of the Prime Minister. (in Thai)
- Organisation of Economic Co-operation and Development (2006). *Live longer, work longer*. OECD Report.

- Ortego, J. D. & C. T. Farley (2015). "Effects of aging on mechanical efficiency and muscle activation during level and uphill walking," *Journal of Electromyography and Kinesiology*, 5(1), 193-198.
- Pischke, J.S. (2001). "Continuous training in Germany," *Journal of Population Economics*, 14(3), 52-548.
- Phijaisanit, E. (2011). Tax Treaties in Asia Pacific Economic Integration & Cross-Country Fiscal Implications. Final Report. (In Thai).Office of the Higher Education Commission and The Thai Research Fund.
- Phijaisanit, E. (2015) "Desired ageing society and corresponding public finance: a scenario analysis for Thailand," Paper presented at Symposium No. 38, Annual Economic Conference Proceeding, Faculty of Economics, Thammasat University. (In Thai).
- Pholphirul, P. (2005). "Competitiveness, income distribution and growth in Thailand: What does the long-run evidence show?" International Relations Program, TDRI, May.
- Prajuabmoh, et al (2009). Project Report on the Tracking and Evaluation System of the 2nd National Policy for Old Age (2002-2021). (in Thai). College of Population Studies, Chulalongkorn University.
- Prasitsiriphon, O. F. Jeger, A. Tharachompoo & T. Sakunphanit (2013). Costing model for long-term care system in Thailand. Bangkok: Health System Research Office.
- Sakunphanit, T. (2006). Thailand: Universal health care coverage through pluralistic approaches. Health Care Reform Project, National Health Security Office, Thailand.
- Schmitt, V. (2011). Overview of the Rapid Assessment Protocol (Costing tool). Assessment National Dialogue No. 2, Bangkok: International Labour Organisation.
- Solow, R. M. (1956). "A contribution to the theory of economic growth," *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Sonnet, A. H. Olsen & T. Manfredi (2014). "Towards more inclusive ageing and employment policies: the lessons from France, The Netherlands, Norway and Switzerland," *De Economist*, December, 162, 315-339.
- Srinivansan, T.N. (1988) "Population Growth and Economic Development." *Journal of Policy Modelling*, 10(1) 7-28.
- Suwanrada, W. (2015). Pension Reform and Fiscal Sustainability. Presented at BOT Symposium 2015. (in Thai). United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013). World population ageing 2013. ST/ESA/SER.A/348.

การทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียน ในจังหวัดสระแก้ว: กรณีบ่อนคาลิโนชายแดน¹

จिरายูทธ์ สีม่วง^๒

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนการจัดตั้งบ่อนคาลิโนกัมพูชาในเขตชายแดนไทย-กัมพูชา บริเวณพื้นที่ปอยเปตติดกับจังหวัดสระแก้วและเพื่อนำเสนอการปรับยุทธศาสตร์เกี่ยวกับบ่อนคาลิโนในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่าบ่อนคาลิโนในพื้นที่ดังกล่าวขยายเริ่มขยายตัวตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของบริษัทโลกเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในพื้นที่ชายแดนปอยเปตจึงถือได้ว่าเป็น “เมืองคาลิโน” อันเป็นแหล่งลงทุนของอุตสาหกรรมคาลิโนที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศกัมพูชา ในปัจจุบันพบว่าบ่อนคาลิโนปอยเปตมีทั้งหมด 12 บ่อนภายในบ่อนคาลิโนชายแดนประกอบไปด้วย 3 ผู้กระทำการ ได้แก่ 1) เจ้าของบ่อนคาลิโน 2) เจ้ามือ 3) นักเล่นพนัน ความสัมพันธ์ของผู้กระทำการเป็นไปในลักษณะของเกมสล็อตที่มีผลรวมเป็นศูนย์ โดยปรากฏผู้ที่ได้ประโยชน์จากธุรกิจคาลิโนคือ “ชนชั้นนำ” ได้แก่ เจ้าของคาลิโนและเจ้ามือ ส่วนกลุ่มผู้ที่เสียประโยชน์คือ “ประชาชนทั่วไป” ในฐานะผู้เล่น นอกจากนี้ ยังพบว่าการมีบ่อนการพนันในพื้นที่ไม่ได้สร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อพื้นที่โดยตรงและยังพบปัญหาจากการบังคับใช้กฎหมายของประเทศกัมพูชาที่มีความหละหลวมส่งผลให้มีผู้ไม่ได้รับอนุญาตเข้าไปใช้บริการบ่อนคาลิโน ดังนั้น ข้อเสนอการปรับยุทธศาสตร์เกี่ยวกับบ่อนคาลิโนในประเทศไทยจะต้องมีการคำนึงถึงแนวทาง 3 ประการ อันได้แก่ การยึดหลักธรรมาภิบาล ความรับผิดชอบต่อสังคม และการจัดการภาษีบาป เพื่อป้องกันสภาวะผลประโยชน์กระจุกอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำในลักษณะเกมที่มีผลรวมเป็นศูนย์

คำสำคัญ: ยุทธศาสตร์การพัฒนา เศรษฐศาสตร์การเมือง บ่อน คาลิโนชายแดน การพนัน สระแก้ว

¹ บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยนี้เรื่อง “การทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียนในจังหวัดสระแก้ว: กรณีบ่อนคาลิโนชายแดน” ซึ่งเป็นโครงการย่อยภายใต้ชุดโครงการวิจัย “การทบทวนและปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกสู่การเป็นประเทศอาเซียน” ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากงบประมาณเงินรายได้จากเงินอุดหนุนรัฐบาล (งบประมาณแผ่นดิน) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 มหาวิทยาลัยบูรพา

^๒ อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา E-mail: Jirayoot@buu.ac.th

วันที่รับบทความ: 7 สิงหาคม 2562 วันที่แก้ไขบทความ: 3 ธันวาคม 2562 และวันตอบรับบทความ: 17 ธันวาคม 2562

The Strategic Review and Adjustment of Eastern Seaboard Development Program toward ASEAN Country in Sa Kaeo Province: The Case of Border Casinos¹

Jirayoot Seemung^a

Abstract

This research paper is a qualitative research aimed at reviewing the establishment of Cambodian casinos in the Thai-Cambodian border area in Sa Kaeo province and to offer the strategic adjustment on the casinos in Thailand. The study found that casinos in the area, Poipet, have been expanding since 1997, as a result of global context and the economic, political and social changes in the area so Poipet is considered as a major "Casino City" in Cambodia where the huge amount of money from casino businesses is invested. Currently, there are 12 casino gambling houses in Poipet. The 3 main agents in the field of border casinos are included 1) the casino owners 2) the hosts and 3) the gamblers. Stakeholder relations are in the nature of a zero-sum game by appearing those who benefit the most from the casino business are "Elites" namely casino owners and hosts. The people who lose in the business is the gamblers themselves. Moreover, the study found out that the casino business seem not to make any direct benefit to local area but leading the problems of law effectiveness because of the negligence of the Cambodian government. This condition creates a chance for the unapproval group of people to be serviced in the casino. Hence, there are 3 concerned issues in considering the casino's strategic adjustment in Thailand including 1) the principles of good governance 2) accountability and 3) the sin tax management so that the clusters of elite's benefit in this zero-sum game would be prevented.

Keywords: Development Strategies, Political Economy, Gambling House, Border Casino, Gambling, Sa Kaeo.

¹ This article is a part of the research entitled "The Strategic Review and Adjustment of Eastern Seaboard Development Program toward ASEAN Country in Sa Kaeo Province: The Case of Border Casinos" which is a sub-project of the set of researches titled "Review and Development Strategy Adjustment of Eastern Seaboard Development Program toward Asean Country", This work was financially supported by the Research Grant of Burapha University through National Research Council of Thailand, fiscal year 2017

^a Lecturer, Department of Political Science, Faculty of Political Science and Law, Burapha University, E-mail: Jirayoot@buu.ac.th

Received: 7 August 2019, **Revised:** 3 December 2019, **Accepted:** 17 December 2019

บทนำ

การก่อตัวของธุรกิจการพนันในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาขยายตัวอย่างมากภายใต้บริบทเสรีนิยม ในปัจจุบันธุรกิจการพนันได้ขยายตัวจนกลายเป็นธุรกิจไร้พรมแดนซึ่งนี้สามารถเห็นได้จากแนวโน้มการขยายตัวดังกล่าวทั่วโลกโดยเฉพาะในพื้นที่แถบเอเชียและแปซิฟิก จนอาจกล่าวได้ว่าปัจจุบันธุรกิจการพนันได้กลายเป็นทุนนิยมการพนัน รูปแบบของธุรกิจพนันที่กำลังขยายตัวอย่างเป็นระบบและเป็นทางการมากที่สุดก็คือคาสีโน คาสีโนเป็นการพนันที่มีรูปแบบการเล่นหลายประเภทและเปิดบริการอย่างถูกกฎหมายตลอด 24 ชั่วโมง (Treerat, N., 2016: 26 - 39)

ปรากฏการณ์ดังกล่าวส่งผลให้คาสีโนกลายเป็นประเด็นถกเถียงในวงกว้างระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมเกี่ยวกับการจัดตั้งบ่อน² คาสีโนอย่างถูกกฎหมายในประเทศไทย แต่อย่างไรก็ดีข้อถกเถียงดังกล่าวยังคงติดอยู่กับการถกเถียงในระดับศีลธรรมและผลประโยชน์เชิงธุรกิจเท่านั้น (Phongpaichit, P., 2013: 28) แม้ในปัจจุบันจะมีการศึกษาที่เกี่ยวกับการพนันและบ่อนคาสีโนพอสมควรแต่โดยมากงานศึกษาดังกล่าวเน้นการนำเสนอภาพกว้างระดับประเทศมากกว่าภาพข้อมูลเชิงพื้นที่ (Area Study) ดังนั้น หากต้องการตอบข้อถกเถียงเกี่ยวกับการเปิดบ่อนคาสีโนถูกกฎหมายจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแสวงหาข้อมูลที่มาจากพื้นที่จริง

พื้นที่ชายแดนไทย - กัมพูชาในเขตภาคตะวันออกสามารถเป็นพื้นที่ศึกษาทั้งเชิงประสบการณ์และเชิงข้อมูลเพื่อตอบคำถามสำคัญต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการเปิดบ่อนการพนันมาแล้วเป็นเวลาเกือบ 20 ปี (Thai Publica, 2015; Praditsil, C., Tianam, N., Sarana, W., Ubalee, C. & Kwunnate, J., 2016: 4 - 5) โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนจังหวัดสระแก้วซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ที่มีบ่อนคาสีโนมากที่สุดในบรรดาจังหวัดชายแดนภาคตะวันออก จึงทำให้ชายแดนจังหวัดสระแก้วเป็นพื้นที่ที่มีประสบการณ์และข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบจากการดำเนินธุรกิจประเภทนี้ ทว่ากลับไม่ปรากฏการณ์ศึกษาว่าด้วยการดำเนินกิจการบ่อนคาสีโนตามแนวชายแดนที่สะท้อนประสบการณ์เชิงลึก อันจะนำไปสู่การผลิตข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อการเตรียมพร้อมรับมือผลที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการดำเนินธุรกิจดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาทบทวนการจัดตั้งบ่อนคาสีโนกัมพูชาในเขตชายแดนไทย - กัมพูชาบริเวณพื้นที่ปอยเปตติดต่อกับชายแดนจังหวัดสระแก้ว รวมถึงศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินธุรกิจบ่อนคาสีโนเพื่อเสนอแนวทางปริบยุทธศาสตร์การพัฒนาเตรียมรองรับบริบทใหม่ ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นอันจะนำไปสู่การนำเสนอจุดยืนและมาตรการเชิงนโยบายในการจัดตั้งบ่อนคาสีโนในประเทศไทยต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อทบทวนการจัดตั้งบ่อนคาสีโนกัมพูชาในเขตชายแดนไทย-กัมพูชาติดกับจังหวัดสระแก้ว
2. เพื่อนำเสนอการปริบยุทธศาสตร์เกี่ยวกับบ่อนคาสีโนในประเทศไทย

² คำว่าบ่อนในที่นี้ หมายถึง สถานที่ชุมนุมในการเล่นการพนันตามรากศัพท์ (Ratchabandityasapha, 2011) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอใช้คำว่าบ่อนคาสีโน ในภาษาไทยมาจากการแปลคำว่า Casino

การสำรวจวรรณกรรม

การสำรวจวรรณกรรมในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยต้องการอธิบายให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่จะใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัยรวมถึงปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับกรณีศึกษา โดยจะสำรวจองค์ความรู้เชิงนามธรรมได้แก่นแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยและองค์ความรู้ในเชิงรูปธรรมได้แก่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกรณีศึกษา จากนั้นจึงสังเคราะห์องค์ความรู้ทั้งสองเพื่อสร้างกรอบแนวคิด (Conceptual Framework) ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์บ่อนคาสิโนชายแดนบอยเปตผู้วิจัยได้ใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองด้วยการบูรณาการทฤษฎีกระบวนการสะสมทุนทุนโดยการพรากสิทธิ (Accumulation by Dispossession) ของเดวิด ฮาร์วี (David Harvey) และทฤษฎีว่าด้วยการปฏิบัติการ (Theory of Practice) ของปีแอร์ บูร์ดิเออ (Pierre Bourdieu) เข้าด้วยกันในการวิเคราะห์กรณีศึกษา โดยมีรายละเอียดดังนี้

ทฤษฎีกระบวนการสะสมทุนทุนโดยการพรากสิทธิของเดวิด ฮาร์วีได้พัฒนาต่อยอดมาจากแนวคิดการสะสมทุนเบื้องต้นของของมาร์กซ์เพื่อใช้อธิบายปรากฏการณ์กระบวนการสะสมทุนในบริบทปัจจุบันที่อยู่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งถูกขับเคลื่อนโดยลัทธิเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) โดยฮาร์วีเรียกการสะสมทุนลักษณะนี้ว่า “การสะสมทุนโดยการพรากสิทธิ (Accumulation by Dispossession)” (Harvey, 2003: 137 - 182) ในหนังสือ The New Imperialism ฮาร์วีอธิบายว่ากระบวนการนี้มีรูปแบบการทำงานคล้ายกับระบบจักรวรรดินิยมเนื่องจากการสะสมทุนรูปแบบนี้ส่งผลให้วิกฤตเศรษฐกิจโลกแผ่ขยายอย่างรุนแรงจนนำไปสู่ “วิกฤตการณ์ทุนนิยม (Crises of Capitalism)” ซึ่งการสะสมทุนโดยการพรากสิทธิเป็นการสะสมทุนที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในระดับโลกและเปิดโอกาสให้เกิดกลไกใหม่ที่รัฐและนายทุนเข้าไปแสวงหาประโยชน์จากคนในท้องถิ่นอันนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นภายในท้องถิ่น (Harvey, 2012: 86 - 108; Unchanam, P., 2012: 109 - 137)

ฮาร์วีอ้างอิงการอธิบายสังคมตามโรซา ลุคเซิมบวร์ค (Rosa Luxemburg)^๑ ว่าวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงปี 1970 ส่งผลให้เศรษฐกิจโลกซบเซา อัตราจ้างงานต่ำและเงินเฟ้อสูงอย่างต่อเนื่องนั้นมิสาเหตุมาจากภาวะการบริโภคต่ำ (Under-consumption) อันเป็นผลมาจากการขาดแคลนความต้องการซื้อที่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะรองรับการเติบโตจากระบบทุนนิยมเพราะแรงงานถูกเอารัดเอาเปรียบและได้รับค่าตอบแทนน้อยกว่าสิ่งที่แรงงานผลิตได้ซึ่งเทียบได้กับในยุคสะสมทุนเบื้องต้นแต่เปลี่ยนหน้าผู้เล่นบท “นายทุน” จากเจ้าอาณานิคมเป็นตัวแสดงอื่นเช่นรัฐหรือกลุ่มนายทุนเพียงไม่กี่กลุ่ม การขูดรีดแรงงานกระทำผ่านกระบวนการต่าง ๆ ได้แก่ การทำที่ดินให้เป็นสินค้า (Commodification of Lands) การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (Privatization) และการบังคับขับไล่ชาวไร่ชาวนา (The Forceful Expulsion of Peasant Population) ด้วยวิธีที่ต่างจากเดิมคืออ้างความเป็นทรัพย์สินสิทธิแห่งรัฐไปสู่การอ้างความเป็นทรัพย์สินสิทธิเอกชน การเพิกถอนสิทธิต่าง ๆ จากส่วนรวม (The Suppression of Rights to the Commons) กระบวนการเปลี่ยนกำลังแรงงานให้กลายเป็นสินค้า (The Commodification of Labor Power) และการยุติวิถีการผลิตและการบริโภคแบบพื้นเมือง (The Suppression of Indigenous Forms of

^๑ โรซา ลุคเซิมบวร์ค (Rosa Luxemburg) 5 มีนาคม ค.ศ. 1871 - 15 มกราคม ค.ศ. 1919 เป็นนักทฤษฎีมาร์กซิสม์ นักปรัชญานักเศรษฐศาสตร์ และนักกิจกรรมชาวยิวเชื้อสายโปแลนด์

Production and Consumption) การจัดสรรสินทรัพย์ (หมายรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติ) ตามวิถีอาณานิคม อาณานิคมใหม่และจักรวรรดินิยม (Colonial, Neo-colonial, and Imperial Processes of Appropriation of Assets, Including Natural Resources) การใช้ระบบเงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนและการภาษีโดยเฉพาะภาษีที่ดิน (The Monetization of Exchange and Taxation, Particularly of Land)หนี้สาธารณะและระบบสินเชื่อ (The National Debt and the Credit System) ซึ่งวิธีที่รัฐดำเนินการเหล่านี้ยังเป็นการถ่วงช่องว่างระหว่างชนชั้นนายทุนและชนชั้นที่มีใชนายทุนจนไม่อาจกลับมาสมานกันได้ จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นเปรียบเสมือนการ “พราก” ความมั่งคั่งและที่ดินอันเป็นสิ่งสาธารณะผ่านการเบียดขับให้เป็นชนชั้นกรรมาชีพ (Proletarianization)

อย่างไรก็ดี ฮาร์วีได้ชี้ให้เห็นถึงจุดอ่อนของการอธิบายกระบวนการสะสมทุนเบื้องต้นของมาร์กซ์ซึ่งมาร์กซ์อธิบายว่ากระบวนการสะสมทุนเบื้องต้นนั้นเต็มไปด้วยความรุนแรงที่ปรากฏชัดแล้วซ้ำเล่าในช่วงของการเปลี่ยนแปลงจากระบบศักดินามาเป็นทุนนิยมแต่ฮาร์วีใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการสะสมทุนเบื้องต้นไม่ได้มีเพียงการใช้ความรุนแรงเท่านั้นหากแต่มีความสงบเรียบร้อยอันเนื่องมาจากการอพยพเพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีกว่าของเกษตรกรด้วยการเข้ามาทำงานในโรงงานอยู่ด้วย ดังนั้นกระบวนการสะสมทุนเบื้องต้นตามแนวคิดของฮาร์วีจึงมีทั้งที่ใช้ความรุนแรงและความสงบเรียบร้อยไปพร้อมกัน นอกจากนี้กระบวนการสะสมทุนเบื้องต้นตามแนวคิดของมาร์กซ์นั้นมาร์กซ์อธิบายว่าเป็นกระบวนการที่เกิดและสิ้นสุดลงไปแล้วแต่สำหรับฮาร์วีอธิบายว่ากระบวนการดังกล่าวยังคงเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องและมีบทบาทงานบริบทโลกเสรีนิยมใหม่ (Harvey, 2003: 146; Unchanam, P., 2012: 115 - 117)

ส่วนทฤษฎีว่าด้วยการปฏิบัติการของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) นั้น บูร์ดิเยอนำเสนอไว้ในงานเขียนเมื่อปี 1972 ที่มีชื่อว่า Outline of a Theory of Practice (Bourdieu, 1995: vii) โดยทฤษฎีว่าด้วยการปฏิบัติการของบูร์ดิเยอได้ให้หลักเกณฑ์สำคัญอันเป็นหลักของทฤษฎีว่าด้วยการปฏิบัติการ 3 ประการ คือ 1) จริตหรือฮาบิตูส (Habitus) 2) ทุน (Capital) 3) พื้นที่สนาม (Field) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. จริตหรือฮาบิตูส (Habitus) คือ มูลเหตุแห่งการตระหนักรู้ถึงกฎระเบียบทางสังคมของมนุษย์^b (Postill, 2010) บูร์ดิเยอนำแนวคิดที่ว่าด้วยจริตมาต่อยอดกับแนวคิดที่ว่าด้วยทุนของมาร์กซ์ ทำให้เห็นภาพว่าเนื่องจากมนุษย์มีจริตมนุษย์จึงรับรู้ถึงการมีอยู่ของความเป็นชนชั้นซึ่งเกิดขึ้นจากเงื่อนไขที่เป็นทั้งวัตถุและไม่ใช่วัตถุประกอบกันและมนุษย์ให้คุณค่าแตกต่างกัน

2. ทุน เป็นเงื่อนไขที่กำหนดความเป็นชนชั้นให้กับปัจเจกชนหรือกลุ่มของปัจเจกชน ทุนเกิดจากการสะสมแรงงานในรูปวัตถุทำให้ทุนเป็นมรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง สามารถเปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะทั้งสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้รวมทั้งเป็นปัจจัยในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม (Positions) และความเป็นไปได้ของปัจเจกบุคคลในการเข้าไปอยู่ในพื้นที่สนามต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในพื้นที่ทางสังคม โดยเขาอธิบายว่าทุนมี 4 ประเภท ได้แก่ (Bourdieu, 1997: 46 – 75 as cited in Yanyongkasemsuk, R., 2013: 36 - 42)

^b ข้อความดังกล่าวมาจากต้นฉบับภาษาอังกฤษคือ “The Permanent Internalisation of The Social Order in the Human Body”

2.1 **ทุนเศรษฐกิจ (Economic Capital)** เป็นทุนตามความหมายของมาร์กซ์ ที่รวมถึงการครอบครองทางเศรษฐกิจที่ช่วยเพิ่มความสามารถของตัวแสดงในสังคม ขณะเดียวกันก็สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็น “เงิน” ได้อย่างตรงไปตรงมาและทันทีทันใด

2.2 **ทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital)** ประกอบไปด้วยทุน 3 รูปแบบ ได้แก่

2.2.1 **ทุนที่รวมอยู่ในฮาบิตัส (Embodied State)** คือทุนที่แทรกอยู่อย่างคงทนในรูปแบบขนบและมรรยาทที่แสดงออกผ่านร่างกายและจิตใจ มักปรากฏในรูปของวัฒนธรรมและต้องใช้ระยะเวลาในการสะสมและประกอบเป็นรูปร่าง ทุนรูปแบบนี้สามารถเปลี่ยนความมั่งคั่งภายนอก(วัตถุ)ให้กลายเป็นทุนที่อยู่ในตัวคนได้ (จิริต - Habitus) การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ไม่สามารถเปลี่ยนได้อย่างทันทีแต่จำเป็นต้องมีเงื่อนไขประกอบ ได้แก่ เวลา สังคม และชนชั้นทางสังคมทุนชนิดนี้สามารถลดและหายไปได้ด้วยตัวเจ้าของตนเอง อีกทั้งยังสามารถสืบทอดด้วยการส่งผ่านทางกรรมพันธุ์ซึ่งเป็นการช้อนการสืบทอดทุนในปัจจุบันและชนชั้นที่ดีที่สุด

2.2.2 **ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปของวัตถุหรือที่เป็นรูปธรรม (Objectified State)** ทุนชนิดนี้คือสิ่งบ่งชี้เชิงรูปธรรมของทุนวัฒนธรรม อยู่ในรูปของสื่อหรือสิ่งของ เช่น รูปภาพ งานเขียน หนังสือ พจนานุกรม อนุสาวรีย์เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ ทุนชนิดนี้แสดงออกและสืบทอดได้ผ่านวัตถุเช่นการสะสมภาพวาด เป็นต้น แม้ว่าการสะสมทุนวัฒนธรรมชนิดนี้จะสามารถส่งผ่านกันได้เหมือนทุนเศรษฐกิจอื่น ๆ แต่ก็มีบางสิ่งที่ไม่อาจมองเห็นแต่ก็ถูกส่งผ่านไปได้เช่นกัน เช่น ความเป็นเจ้าของภาพ ความเป็นเจ้าของวิถีบริโภคภาพเขียน ฉะนั้นสินค้าเชิงวัฒนธรรมจึงประกอบไปด้วยสิ่งที่เป็นวัตถุและสิ่งที่แฝงสัญลักษณ์

2.2.3 **ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปสถาบัน (Institutionalization State)** คือทุนที่ถูกทำให้เป็นวัตถุหรือรูปธรรมแยกออกมาจากปัจเจกบุคคลทุนชนิดนี้อ้างอิงถึงคุณสมบัติเริ่มต้นของทุนวัฒนธรรมและถูกเข้าใจว่าเป็นการรับประกันโดยแสดงออกในรูปของประกาศนียบัตรหนังสือรับรองและการผ่านการสอบ สิ่งนี้สร้างช่องว่างและทำให้เกิดการเปรียบเทียบระหว่างผู้ได้รับการรับรองกับผู้ที่ไม่ได้รับการรับรองจนในท้ายที่สุดอาจนำไปสู่การแลกเปลี่ยนระหว่างทุนวัฒนธรรมกับทุนเศรษฐกิจด้วย เช่น การแปลงเงิน(ทุน) เป็น “การรับประกันทางการศึกษา” เป็นต้น

2.3. **ทุนทางสังคม (Social Capital)** คือความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของกลุ่มและเครือข่ายสังคมโดยปัจเจกชน โดยทุนชนิดนี้จะมีมากขึ้นกับขนาดของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่สามารถระดมมาได้อย่างมีประสิทธิภาพและปริมาณของ “ทุน” ที่ปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของและแสดงความเป็นเจ้าของอย่างถูกต้อง ทุนทางสังคมจึงประกอบด้วย ทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกของกลุ่มและเครือข่ายของสังคมและการรวมตัวกันของความรู้ความเข้าใจและการยอมรับ (Cognition and Recognition) ดังนั้น สำหรับบูร์ดิเยอร์แล้วทุนทางสังคมถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคมและต้องมีการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอโดยรวมถึงความใกล้ชิดในสังคมด้วย

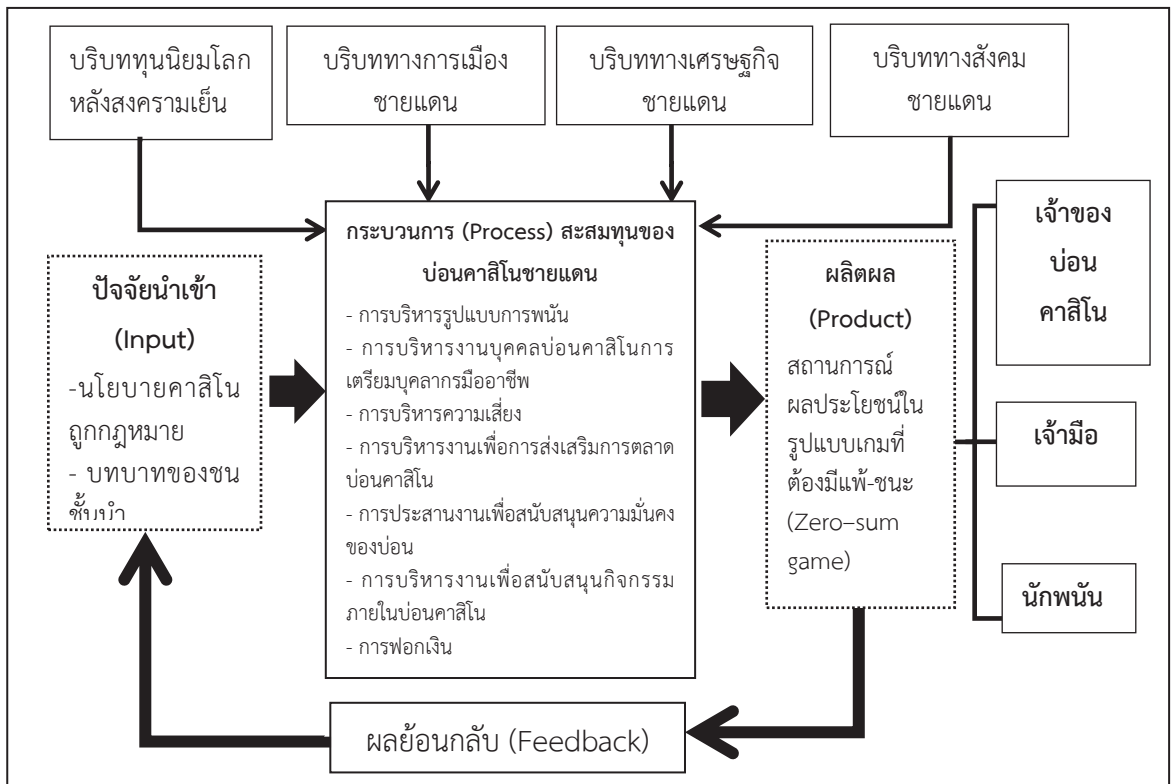
2.4 **ทุนสัญลักษณ์ (Symbolic Capital)** คือลักษณะทุนที่ปัจเจกชนรับรู้ได้จากการสัมผัสรับรู้และยอมรับว่ามีอยู่ เช่น ศักดิ์ศรี สถานภาพอำนาจ ซึ่งสามารถได้มาจากเกือบทุกที่ ทุนสัญลักษณ์สามารถได้มาจากการที่ปัจเจกบุคคลมีทุนเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานและหากมีทุนเศรษฐกิจมากพอ บุคคลในสังคมก็จะรับรู้และยอมรับรูปแบบหนึ่งของทุนสัญลักษณ์ ได้แก่ “ทุนทางการเมือง” ทุนชนิดนี้ทำงานบนฐานของ

ชื่อเสียงที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความน่าเชื่อถือ การรับรู้ และเห็นในคุณค่า หรือการแสดงออกซึ่งการมีชื่อเสียงที่ผู้คนยกย่อง ยอมรับ และเคารพในตัวบุคคลหรือวัตถุที่แสดงออกถึงการมีหรือการถือครองอำนาจของทุนนั้น

3. พื้นที่สนาม (Field) โมโนทัศน์เกี่ยวกับ Field/Champ (fr.) ของปีแอร์ บูร์ดิเยอ นั้นหมายถึงสนามสนามประลองหรือวงการ (ตามการบัญญัติศัพท์ของ นพพร ประชากุล) (Wisudthiluck, S., 2012) ที่มีนัยยะแสดงถึงโครงสร้าง/ พื้นที่ทางสังคมที่มีการประชันขันแข่งกันด้วยความรู้ ธรรมเนียม หรือวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มคนโดยการแสดงออกผ่านการปฏิบัติในรูปแบบต่าง ๆ เช่น วงการการเมือง วงการวิชาการ วงการกีฬา ฯลฯ ตามความหมายดังกล่าวนี้สังคมที่เราใช้ชีวิตอยู่จึงเป็นพื้นที่ของการชอนทับกันของ “สนาม” ในแบบต่าง ๆ บูร์ดิเยอใช้ Field หรือสนามมาเป็นหน่วยวิเคราะห์ปฏิบัติการ (Practice) แทนการใช้แนวคิดโครงสร้างทางสังคม โดยเขาเสนอว่าพื้นที่สนามคือปริภูมิพลหรืออาณาบริเวณทางสังคม (Social Arena) ที่มีการต่อรอง ช่างชิง เบียดขับ และแบ่งปันทรัพยากร บูร์ดิเยอกล่าวว่าในพื้นที่สนามมีจิตหรือฮาบิตุสทำหน้าที่เชื่อมโยงกัน จนบางครั้งอาจทำให้ฮาบิตุสกลับมามีอิทธิพลเหนือพื้นที่สนามซึ่งทุกอย่างถือเป็น “การปฏิบัติการ”

กรอบแนวคิดตัวแปรการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมองค์ความรู้เชิงนามธรรมและเชิงรูปธรรมตั้งข้างต้น ผู้วิจัยสังเคราะห์สร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยในรูปแบบด้วยตัวแบบการวิเคราะห์ (Model) ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดตัวแปรการวิจัย

จากกรอบแนวคิดตัวแปรการวิจัยข้างต้นสามารถอธิบายได้ดังนี้ การพัฒนาของบ่อนคาสีโน บริเวณชายแดนไทย - กัมพูชา บริเวณจังหวัดสระแก้วเกิดมาจากบริบทแวดล้อมต่าง ๆ อันได้แก่ การขยายตัวของระบบทุนนิยมโลก พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของบริบททางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในพื้นที่ชายแดน ปัจจัยนำเข้า ได้แก่ นโยบายดึงดูดการลงทุนโดยเปิดช่องให้เกิดคาสีโนถูกกฎหมาย รวมทั้งบทบาทของชนชั้นนำภายใต้บริบทดังกล่าว ก่อให้เกิดกระบวนการก่อรูปและการพัฒนาของบ่อนคาสีโน บริเวณชายแดนไทย - กัมพูชาบริเวณจังหวัดสระแก้วอันเป็นแหล่งการสะสมทุนของชนชั้นนำ โดยผ่านวิธีการทางเศรษฐกิจปกติและนอกกรอบแบบเศรษฐกิจปกติ ได้แก่ การแสวงหาค่าเช่าจากธุรกิจ รวมถึงใช้กลไกเพื่อแสวงหามูลค่าส่วนเกินหรือกำไรผ่านการบริหารรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ การบริหารรูปแบบการพนัน การบริหารงานบุคคลบ่อนคาสีโนโดยการเตรียมบุคคลากรมืออาชีพการบริหารความเสี่ยง การบริหารงานเพื่อส่งเสริมการตลาดบ่อนคาสีโนการประสานงานเพื่อสนับสนุนความมั่นคงของบ่อนและการบริหารงานเพื่อสนับสนุนกิจกรรมภายในบ่อนคาสีโนรวมถึงการพอกเงิน กระบวนการดังกล่าวสร้างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแบบเกมที่มีผลรวมเป็นศูนย์ ผลกระทบในลักษณะที่ต้องมีแพ้มีชนะมีความไม่เหมาะสมมีผลย้อนกลับอันควรนำไปสู่การปรับยุทธศาสตร์

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. วิธีวิทยาในการศึกษาแนวทางการศึกษา (Methodological Approach) ผู้วิจัยจะใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ตามแนวประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง (Historical Political Economy Approach) ซึ่งกระบวนการวิจัยตั้งอยู่บนตรรกะแนววิภาษวิธี (Dialectic) (Praditsil, C., 2016: 39) และใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลตามหลักการของการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยเทคนิคการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) (Chantavanich, S., 2007: 128 - 130; Podhisita, C., 2011: 369 - 372)

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลงานวิจัยขั้นนี้ผู้วิจัยอาศัยแหล่งข้อมูล 2 แหล่ง ได้แก่

2.1 การศึกษาเอกสาร โดยแบ่งเอกสารออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ เอกสารชั้นต้น (Primary Document) และเอกสารชั้นรอง (Secondary Document)

2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ วิธีการการสัมภาษณ์เจาะลึก (In - depth Interview) จะใช้แบบการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi - Structured or Guided Interview) เป็นแนวการสัมภาษณ์ (Interview Guide) โดยผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย กลุ่มผู้บริหารบ่อนคาสีโน นักธุรกิจการเมืองในพื้นที่นักพนันรวมถึงผู้ที่คัดค้านนโยบายบ่อนคาสีโนถูกกฎหมายในระดับชาติ ได้แก่

2.2.1 สิทธี (นามสมมุติ) ผู้บริหารบ่อนคาสีโนชายแดนแห่งหนึ่งในบริเวณพื้นที่ชายแดน

2.2.2 พุด (นามสมมุติ) เจ้าของบ่อนคาสีโนชายแดนแห่งหนึ่งในบริเวณพื้นที่ชายแดน

2.2.3 ชัย (นามสมมุติ) เจ้ามือบ่อนคาสีโนชายแดนแห่งหนึ่งในบริเวณพื้นที่ชายแดน

2.2.4 จี๊ต (นามสมมุติ) นักธุรกิจการเมืองในพื้นที่ชายแดน

2.2.5 ติว (นามสมมุติ) ผู้ให้บริการทัวร์นักพนันแห่งหนึ่งในพื้นที่บ่อนคาสีโนชายแดน

- 2.2.6 ไก่อ่ (นามสมมุติ) นักการเมืองท้องถิ่นและอดีตนักพนันวีไอพี
- 2.2.7 ปลา (นามสมมุติ) นักพนันรายย่อยบ่อนคาลิโนชายแดน
- 2.2.8 เร็ง (นามสมมุติ) นักพนันรายย่อยบ่อนคาลิโนชายแดน
- 2.2.9 ใหญ่ (นามสมมุติ) นักพนันรายย่อยบ่อนคาลิโนชายแดน
- 2.2.10 มิค (นามสมมุติ) นักพนันออนไลน์
- 2.2.11 แม็ก (นามสมมุติ) นักพนันออนไลน์และตัวแทนนายหน้าของบ่อนคาลิโนชายแดน
- 2.2.12 ศรีสุวรรณ จรรยา เลขาธิการสมาคมองค์การพิทักษ์รัฐธรรมนูญไทย

รวมถึงการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในพื้นที่กรณีศึกษาอันหมายถึง ประสบการณ์จากการสังเกตที่ไดลงพื้นที่ไปสัมผัสบรรยากาศการเล่นการพนันในบ่อนคาลิโนในพื้นที่ปอยเปตติดกับบริเวณชายแดนไทยจังหวัดสระแก้ว

3. การวิเคราะห์ข้อมูลการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้เป็นการนำเอาข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้ามาจัดกระทำให้เป็นระบบ แยกแยะองค์ประกอบ จัดเป็นหมวดหมู่ รวมทั้งเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูล เพื่อนำไปสู่การตีความ (Hermeneutic) (Vaddhanaphuti, C., 1994) โดยจะทำการวิเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ ให้เห็นถึงพัฒนาการของบ่อนคาลิโนกัมพูชาในเขตชายแดนไทย-กัมพูชาบริเวณจังหวัดสระแก้ว หลังจากนั้นจึงได้วิเคราะห์ให้เห็นโครงสร้างและผู้กระทำการ (Structure & Agency) รวมถึงผลกระทบเชิงบวกและเชิงลบจากบ่อนคาลิโนเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ผลย้อนกลับเพื่อนำไปสู่การปรัชญาทศวรรษ

ผลการวิจัย

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า พัฒนาการของบ่อนคาลิโนบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชาบริเวณจังหวัดสระแก้วเกิดและขยายตัวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ภายใต้บริบทแวดล้อมที่เอื้ออำนวยโดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกภายหลังสงครามเย็น ระบบเสรีนิยมใหม่ในบริบทโลกภายหลังการล่มสลายระบบคอมมิวนิสต์สหภาพโซเวียตในปี 2533 ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศใหม่ภายหลังจากระบบโลกแบบสองค่ายระหว่างค่ายทุนนิยมและค่ายคอมมิวนิสต์สลายลง สหรัฐอเมริกาได้เข้ามาจัดระเบียบโลกใหม่ภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ของฉันทามติวอชิงตัน (Washington Consensus) โดยแนวคิดเสรีนิยมใหม่นี้ตั้งอยู่บนฐานคิดแบบเสรีนิยมที่เชื่อในกลไกตลาดเสรี (Free - marketism) ซึ่งส่งผลให้ประเทศต่าง ๆ ในโลกต้องพึ่งพิงกันผ่านทางระบบเศรษฐกิจมากขึ้น (Jaroentlerd, V., 1999; Thanaphonphan, R., 2002: 17)

บริบทโลกที่เปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้บริบททางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในพื้นที่ชายแดนไทย - กัมพูชาภายหลังการสิ้นสุดสงครามเย็นที่เปลี่ยนแปลงไปโดยประเทศไทยและกัมพูชาต้องมีการปรับทำที่ตามการเปลี่ยนแปลงของบริบทโลกที่พัฒนาเข้าสู่ยุคสมัยแห่งเสรีนิยมใหม่ ในกรณีของไทยได้มีการเร่งรัดการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมจากการผลิตเพื่อทดแทนนำไปสู่การผลิตเพื่อการส่งออกและมีการปรับเปลี่ยนทำที่ต่อประเทศเพื่อนบ้านที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกันโดยการประกาศ “นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” ในสมัยรัฐบาล

พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ส่งผลให้พื้นที่ชายแดนจังหวัดสระแก้วกลายเป็นพื้นที่ที่มีการนำเข้าและส่งออกสินค้ารวมถึงการเป็นพื้นที่แห่งการค้าชาย อันมีสาเหตุมาจากการที่รัฐต้องการให้พื้นที่ภาคตะวันออกให้เป็น “ประตูสู่อินโดจีน” เพื่อประโยชน์ในการแสวงหาวัตถุดิบในการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม พร้อมกับการแสวงหาตลาดในการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อตอบสนองการพัฒนาภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก หรือ Eastern Seaboard Development Program (ESB) ส่วนประเทศกัมพูชาได้วางแผนให้พื้นที่ชายแดนปอยเปตให้เป็นพื้นที่ในการดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศดังจะเห็นได้จากในช่วงปี พ.ศ. 2537 รัฐบาลกัมพูชาได้มีการออกกฎหมายการลงทุน (The Law on Investment) รวมทั้งจัดตั้ง “คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนแห่งกัมพูชา (Cambodian Investment Board - CIB) และสภาเพื่อพัฒนากัมพูชา (Council for Development of Cambodia - CDC) เพื่อดูแลงานฟื้นฟูการพัฒนาและส่งเสริมลงทุนภายในประเทศ (Tangkitvanich, S. et al, 2015: 207, 211) โดยอุตสาหกรรมพนันเป็นอีกหนึ่งสาขาอุตสาหกรรมที่รัฐบาลกัมพูชาสนใจผลักดัน รัฐบาลกัมพูชาได้ออกใบอนุญาตจัดตั้งคาสีโนบนเรือในโตนเลสาบ เมืองพนมเปญเป็นฉบับแรกให้กับบริษัท นาคาเวิร์ล (Naga World) ในปี พ.ศ. 2537 ตามมาด้วยในปี พ.ศ. 2539 รัฐบาลกัมพูชาก็ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการปราบปรามการพนัน (Law on the Suppression of Gambling) (Law on The Suppression of Gambling 1996, January 26, 1996) ซึ่งพระราชบัญญัติดังกล่าวได้กำหนดห้ามมิให้ดำเนินกิจการการพนันทุกประเภททั่วทั้งราชอาณาจักรกัมพูชาเว้นแต่กิจการการพนันที่รัฐออกใบอนุญาตให้เท่านั้น ส่งผลให้มีบ่อนคาสีโนจำนวนมากในกรุงพนมเปญต้องถูกยกเลิกไปเหลือเพียงบริษัท นาคาเวิร์ลเท่านั้นที่ได้รับใบอนุญาตจากรัฐบาลกัมพูชา ในเวลาเดียวกันนั้นรัฐก็ได้อนุญาตให้มีการเปิดบ่อนคาสีโนตามพื้นที่รอบนอกรัศมี 200 กิโลเมตรจากกรุงพนมเปญอีกด้วย

สำหรับประเทศไทยการพนันเป็นกิจกรรมทางสังคมที่มีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนานจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นวิถีทางวัฒนธรรมวิธีหนึ่ง แม้ว่าในอดีตรัฐได้เข้ามาควบคุมและบางช่วงอนุญาตให้มีการเปิดบ่อนการพนัน ถูกกฎหมายเป็นระยะ ๆ (Jeamteerasakul, S., 2008: 25 - 26; Ussavapongnant, N., 2005: 23; Phongphaew, P., Chornanan, S. Tansirikongkhon, V., Sawekkomet, K. & Torraktrakun, T., 2002: 103) อย่างไรก็ตามในปัจจุบันการพนันถือว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมายด้วยสาเหตุดังกล่าวส่งผลให้มีผู้ออกไปเล่นการพนันตามพื้นที่ชายแดนเป็นจำนวนมากโดยบ่อนคาสีโนในพื้นที่ปอยเปตติดกับบริเวณชายแดนไทย จังหวัดสระแก้วเป็นหนึ่งในพื้นที่ยอดนิยมของนักพนันชาวไทย บ่อนคาสีโนปอยเปตเริ่มเปิดดำเนินการมาตั้งแต่ในช่วงปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา อันเป็นผลมาจากนโยบายส่งเสริมการลงทุนจากรัฐบาลกัมพูชาที่ต้องการให้อุตสาหกรรมการพนันเป็นแหล่งรายได้ ส่งผลให้ในพื้นที่ปอยเปตมีพลวัตของทุนคาสีโนข้ามชาติมากกว่าหากเปรียบเทียบกับบ่อนคาสีโนในพื้นที่ข้างเคียงอย่างชายแดนจังหวัดจันทบุรีหรือตราด แม้ว่าบ่อนคาสีโนในพื้นที่ปอยเปตบางช่วงเวลาจะได้รับผลกระทบจากความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศบ้างแต่ก็มักจะฟื้นตัวและขยายตัวได้อย่างต่อเนื่อง จนกล่าวได้ว่าปอยเปตคือ “เมืองคาสีโน” แห่งหนึ่งที่มีพลวัตอย่างมากในแง่ของจำนวนบ่อนคาสีโนของประเทศกัมพูชา โดยในปัจจุบันพบว่าบ่อนคาสีโนในพื้นที่ปอยเปตทั้งสิ้น 12 แห่ง แบ่งออกเป็น 5 กลุ่มธุรกิจ ได้แก่

กลุ่มที่ 1 กลุ่มฮอเลียตี้ประกอบไปด้วย 2 คาสีโน ได้แก่ ฮอเลียตี้ปอยเปตคาสีโน และฮอเลียตี้พาลาสคาสีโนแอนดริสอร์ท โดยเป็นกลุ่มของนายทุนชาวอินโดนีเซียและมีหุ้นส่วนภายนอก 3 - 4 หุ้น โดยหนึ่งในนั้นคือนักการเมืองท้องถิ่นในจังหวัดสระแก้ว

กลุ่มที่ 2 กลุ่มคราวน์คาสีโน ประกอบไปด้วย 5 คาสีโน ได้แก่ โกลเด้นคราวน์คาสีโน เก็นติ้งคราวน์คาสีโน ปรีนเซสคราวน์คาสีโน คราวน์คาสีโนดริมเวิลด์และคราวน์เก็นติ้งสกาย โดยมีเจ้าของคือนักธุรกิจการเมืองระดับประเทศคนหนึ่งของกัมพูชา

กลุ่มที่ 3 กลุ่มแกรนด์โดมอนและคาสีโนปอยเปต กลุ่มนี้ประกอบไปด้วย 2 คาสีโน ได้แก่ แกรนด์โดมอนด์ซิตีแอนด์คาสีโนและปอยเปตคาสีโนริสอร์ท โดยเจ้าของคืออดีตนักการเมืองไทยที่หนีคดีจากจังหวัดสมุทรปราการ

กลุ่มที่ 4 กลุ่มสตาร์ ประกอบไปด้วย 2 คาสีโน ได้แก่ สตาร์เวกัสริสอร์ทแอนด์คาสีโนและสตาร์พาราไดส์คาสีโนซึ่งเป็นของกลุ่มทุนที่จากประเทศมาเลเซีย

กลุ่มที่ 5 ทropicคาน่า มี 1 คาสีโน ได้แก่ ทropicคาน่าริสอร์ทแอนด์คาสีโนบริหารงานโดยนักธุรกิจเหล็กจากกรุงเทพซึ่งในปัจจุบันภายหลังที่เจ้าของเดิมเสียชีวิตมีหลานเป็นผู้บริหารงาน

นอกจากนี้ในปัจจุบันยังพบว่าบ่อนคาสีโนในพื้นที่ปอยเปตได้พัฒนากิจการคาสีโนเข้าสู่พื้นที่ออนไลน์แล้วถึง 4 กลุ่มธุรกิจ มีเพียงบ่อนคาสีโนทropicคาน่าเท่านั้นที่ยังไม่มีการเปิดให้บริการในลักษณะดังกล่าว

หากวิเคราะห์ให้เห็นถึงโครงสร้างและผู้กระทำการภายในพื้นที่บ่อนคาสีโนชายแดนไทย-กัมพูชา บริเวณจังหวัดสระแก้วพบว่าผู้กระทำการประกอบไปด้วย 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ เจ้าของบ่อนคาสีโน เจ้ามือและนักพนัน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

เจ้าของบ่อนคาสีโน ประกอบไปด้วยชนชั้นนำทางเศรษฐกิจการเมืองที่มีความสัมพันธ์เครือข่ายทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เนื่องจากลักษณะอำนาจในประเทศกัมพูชาส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจเชิงอิทธิพลในพื้นที่กับอำนาจที่มีการรวมศูนย์อย่างเป็นทางการในระดับชาติของรัฐบาลที่เมืองหลวงพนมเปญ โดยเฉพาะกลุ่มนายทุนชาติกัมพูชาที่มีสายสัมพันธ์แนบแน่นกับนักการเมืองระดับชาติของประเทศกัมพูชา การลงทุนธุรกิจบ่อนคาสีโนของเครือข่ายชนชั้นนำมีลักษณะเป็นการแสวงหากำไรจากการแสวงหาค่าเช่าที่มีการผูกขาดน้อยรายโดยชนชั้นนำเท่านั้น เนื่องจากธุรกิจบ่อนคาสีโนเป็นการจำกัดอุปทานเพื่อขยายกำไร อย่างไรก็ตามลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนชั้นนำที่ร่วมลงทุนในบ่อนคาสีโนดังกล่าวมีทั้งความขัดแย้งและความร่วมมือกันภายในกลุ่ม ซึ่งเราสามารถวิเคราะห์จัดกลุ่มโดยแบ่งชนชั้นนำของบ่อนคาสีโนออกเป็น 5 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่ (Jod Anon, 2018, August 12, interviewed; Sitthi Anon, 2016, December 15, interviewed; MGR Online, 2017; Thairath, 2009)

- กลุ่มนายทุนไทย ได้แก่ นายทุนระดับชาติ เช่น กลุ่มทุนเหล็กที่มาจากกรุงเทพ
- กลุ่มนักการเมืองไทย ได้แก่ นักการเมืองระดับชาติ เช่น อดีตนักการเมืองไทยที่หนีคดีจากจังหวัดสมุทรปราการและนักการเมืองในพื้นที่

- กลุ่มนายทุนกัมพูชา ได้แก่ นายทุนระดับชาติของประเทศกัมพูชาเจ้าของบ่อนคาสีโนในคราวนคาสีโน
- กลุ่มนักการเมืองกัมพูชา ได้แก่ นักการเมืองและข้าราชการท้องถิ่นที่ถือหุ้นลม
- กลุ่มทุนข้ามชาติ ได้แก่ นักธุรกิจข้ามชาติที่มีฐานข้ามชาติ อันได้แก่ นักธุรกิจจากประเทศมาเลเซีย ประเทศอินโดนีเซีย เป็นต้น

เจ้าของบ่อนคาสีโนคือนักธุรกิจที่ลงทุนในการสร้างอาคารของคาสีโนรวมทั้งโครงสร้างพื้นฐาน เช่น โรงแรมหรือส่วนประกอบอื่นที่คู่ขนานไปกับบ่อนคาสีโน เจ้าของบ่อนจะทำหน้าที่เป็นผู้จัดสถานที่และสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เล่นได้เข้ามาเล่นรวมทั้งดูแลความเรียบร้อยต่าง ๆ โดยเจ้าของบ่อนมีบทบาทในนำเงินมาลงทุนโดยตรงในบ่อนคาสีโนโดยใช้เครือข่ายความสัมพันธ์แบบทางการผ่านนโยบายการดึงดูดการลงทุนของรัฐแบบเป็นทางการและการใช้เครือข่ายแบบไม่เป็นทางการผ่านการชักชวนพรรคพวกเพื่อนฝูงมาร่วมลงทุน โดยใช้รูปแบบบริหารธุรกิจระหว่างประเทศซึ่งสามารถสรุปรูปแบบการบริหารเป็น 5 รูปแบบ ดังนี้ (Chai Anon, 2017, November 7, interviewed; Sittthi Anon, 2016, December 15, interviewed; Kai Anon, 2017, November 7, interviewed; Roeng Anon, 2017, October 21, interviewed; Pla Anon, 2017, October 21, interviewed; Phut Anon, 2017, May 1, interviewed; Lapyai, S., 2014: 133 – 136; Mik Anon, 2017, November 16, interviewed)

1. การบริหารงานบุคคล บ่อนคาสีโนจะมีบริหารงานบุคคลอย่างเป็นระบบแบบมืออาชีพซึ่งจะมีแบ่งงานกันทำตามตำแหน่ง ประกอบด้วย ผู้จัดการบ่อน คนแจกไพ่ (Dealer) และพนักงานดูแลลูกค้า (Junket) ในการบริหารงานบุคคลของบ่อนคาสีโนการจะต้องมีเตรียมบุคลากรมืออาชีพเป็นอย่างดี โดยเฉพาะคนแจกไพ่ซึ่งจะต้องมีการเรียนและฝึกอบรมอย่างมืออาชีพ อย่างไรก็ตามการบริหารงานบุคคลในบ่อนคาสีโนเป็นงานที่มีความซับซ้อนอย่างมากเนื่องจากการเล่นพนันสามารถโกงได้ตลอดเวลา ดังนั้นจึงต้องมีการบริหารงานด้วยความระมัดระวังไม่ให้พนักงานของบ่อนคาสีโนมีส่วนร่วมกับการโกง เช่น บ่อนคาสีโนจะต้องมีวิธีการลงโทษพนักงานที่โกงเพื่อไม่ให้เป็นตัวอย่างไม่ดีกับพนักงานคนอื่นหรือนอกจากการคัดเลือกจัดหาพนักงานแจกไพ่ด้วยตนเองแล้วบ่อนคาสีโนยังต้องคอยตรวจสอบ สอดส่องคนของตัวเองอยู่ตลอดเวลา เป็นต้น

2. การบริหารความเสี่ยง ซึ่งถือเป็นหนึ่งในกระบวนการสำคัญในการสะสมทุนของบ่อนคาสีโน โดยบ่อนคาสีโนมีการจัดกลไกเพื่อลดความเสี่ยงที่จะขาดทุนเชิงธุรกิจโดยใช้ฐานขององค์ความรู้ 3 ศาสตร์ อันได้แก่

2.1 ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เจ้าของบ่อนและเจ้ามือจะมีการควบคุมความเสี่ยงที่จะเสียพนันโดยการใช้เทคโนโลยีในการเล่นการพนันเพื่อกำหนดกำไรที่แน่นอน ได้แก่ ในกรณีของเกมส์โต๊ะจะมีการใช้สิขินิตพิเศษทำสัญลักษณ์ไว้ที่ไฟซึ่งสิขินิตนี้จะมองเห็นเฉพาะผ่านกล้องวงจรปิดเท่านั้นหรือการใช้เครื่องทำไฟ หากเป็นกรณีของเกมส์พนันที่เป็นเครื่องแมทซึน เกมส์ตู้ต่าง ๆ บ่อนคาสีโนจะใช้การควบคุมด้วยการตั้งโปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่อกำหนดกำไรที่แน่นอน เช่น สล็อตแมทซึน ตู้ปลา ฯลฯ ดังที่บ่อนคาสีโนแห่งหนึ่งได้ตั้งโปรแกรมเครื่องสล็อตแมทซึนให้เจ้ามือสามารถชนะนักพนันและได้รับผลประโยชน์ในอัตรา 70 - 30% เป็นต้น

2.2 ความรู้ทางพฤติกรรมศาสตร์ บ่อนคาสีโนจะมีการติดกล้องวงจรปิด (CCTV) ไว้ทั่วทุกจุดของบ่อน กล้องวงจรปิดดังกล่าวนอกจากจะมีไว้เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการโกงในบ่อนแล้ว ยังติดตั้งไว้เพื่อสังเกตพฤติกรรมของนักพนันอีกด้วย การสังเกตพฤติกรรมดังกล่าวเป็นไปเพื่อประโยชน์ของบ่อนคาสีโนในการวิเคราะห์พฤติกรรมของผู้เล่นและหาเทคนิคในการเอาชนะผู้เล่น เช่น หากพบว่าบ่อนคาสีโนเป็นฝ่ายเสียก็จะเปลี่ยนตัวคนแจกไพ่ การใช้ความชำนาญของผู้แจกไพ่ในการควบคุม การบริการเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ให้แก่พนักงานเพื่อให้เกิดความมีนงขาดสตินำไปสู่การตัดสินใจผิดพลาดได้ง่าย การเล่นเกมพนันในช่วงกลางคืนซึ่งผู้เล่นจะมีอาการง่วงเพลียซึ่งทางบ่อนจะมีโอกาสเป็นฝ่ายชนะได้มากกว่ากระบวนการเหล่านี้ทำให้บ่อนคาสีโนชายแดนทั้งหมดเปิดบริการแบบตลอด 24 ชั่วโมง

2.3 ความรู้ทางไสยศาสตร์ เป็นความรู้ทางความเชื่อเรื่องโชคลางและความโชคดีเจ้าของบ่อนและเจ้ามือจะใช้ความรู้ในทางไสยศาสตร์และความเชื่อทางโชคลางเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจ โดยจะมีการจ้างหมอดูหรือซินแสประจำบ่อนในการทำหน้าที่ตรวจสอบดวงชะตาของพนักงานที่แจกไพ่และทำการตรวจดูลักษณะโหงวเฮ้งดวงชะตาของนักพนันบางคนเพื่อจัดวางพนักงานแจกไพ่ได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามพื้นที่ภายในบ่อนคาสีโนด้วย

3. การบริหารงานเพื่อส่งเสริมการตลาดของบ่อนเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ถือเป็นส่วนสำคัญของบ่อนคาสีโนเนื่องจากกระบวนการสะสมทุนของทุนนิยมคาสีโนเป็นกิจกรรมที่แสวงหาผลประโยชน์จากความล้มละลายของนักพนัน ดังนั้นบ่อนคาสีโนจะต้องมีสิ่งกระตุ้นเพื่อให้มีผู้เล่นอยู่ตลอดเวลา โดยหัวใจของการส่งเสริมการตลาดของบ่อนคาสีโนคือการมีกิจกรรมทางการตลาดที่สามารถกระตุ้นให้เกิดการขายได้ในทันที ได้แก่ การแจกคูปองของขวัญ (Gift Voucher) การสร้างระบบสมาชิก การแจกชิปตายหรือชิปโปร (Dead Chip) การบริการเข้าพักโรงแรมของบ่อนคาสีโนโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย การใช้ระบบแจ๊คพ็อต รวมถึงการสร้างระบบให้บริการที่แตกต่างจากคู่แข่งเพื่อสร้างความโดดเด่นความน่าเชื่อถือเพื่อเป็นการสร้างจุดขายให้กับบ่อนคาสีโนของตน นอกจากนี้บ่อนคาสีโนที่มีการเล่นพนันออนไลน์ยังมีการส่งเสริมการตลาดโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์ เช่น การถ่ายทอดสดโดยใช้นางแบบร่วมด้วยเพื่อชักชวนให้นักพนันให้เล่นพนันพร้อมกับประชาสัมพันธ์โปรโมชั่นของบ่อนคาสีโน เป็นต้น

4. การประสานงานเพื่อสนับสนุนความมั่นคงของบ่อน เจ้าของบ่อนมักจะใช้วิธีการปันผลหุ้นลมและการประสานงานภายในพื้นที่ ซึ่งเจ้าของบ่อนจะมีการปันผลประโยชน์ที่เป็น “หุ้นลม” ให้แก่ผู้มีอิทธิพลทางการเมืองทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นของกัมพูชา โดยการให้เข้ามาถือหุ้นลมของผู้มีอิทธิพลเพื่อให้ได้รับเงินปันผลจากธุรกิจแลกกับการใช้อิทธิพลที่ตนมีอยู่อำนวยความสะดวกในกระบวนการลงทุน เช่น เป็นตัวกลางเชื่อมประสานติดต่อกับหน่วยงานรัฐหรือจัดการในกรณีที่เกิดปัญหาต่าง ๆ รวมถึงการดูแลรักษาความสงบความเรียบร้อยในพื้นที่ของบ่อนคาสีโน ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีการบริหารงานเพื่อประสานงานโดยการเสียค่าใช้จ่ายที่เป็นค่าเช่า (Rent) กับเจ้าหน้าที่ในพื้นที่เพื่อให้การดำเนินธุรกิจบ่อนคาสีโนเป็นไปอย่างราบรื่นอีกด้วย อาทิ การประสานงานเพื่อให้เจ้าหน้าที่ยืดหยุ่นเวลาเปิด - ปิดด่าน การลดความเข้มงวดในการตรวจค้นตลอดจนการปล่อยให้นำเงินข้ามประเทศเข้ามาได้ง่ายขึ้น เป็นต้น (Tiw Anon, 2017, October 4, interviewed; Sitthi Anon, 2016, December 15, interviewed; Phut Anon, 2017, May 1, interviewed)

5. การบริหารงานเพื่อสนับสนุนกิจกรรมภายในบ่อนคาสีโน การบริหารดังกล่าวมีทั้งที่เป็นการดำเนินงานของเจ้าของบ่อนคาสีโนและเป็นการเปิดให้เช่าพื้นที่โดยเซ็นสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร อย่างไรก็ตามก็มีการบริหารงานเพื่อสนับสนุนกิจกรรมภายในบ่อนคาสีโนโดยมากจะมีเจ้าของบ่อนจะเป็นผู้ดำเนินการ เจ้าของบ่อนจะได้รับผลประโยชน์จากผลการประกอบธุรกิจหรือการได้รับค่าเช่าเป็นผลประโยชน์ตอบแทน การบริหารดังกล่าวประกอบด้วยฝ่ายต่าง ๆ ได้แก่

5.1 ฝ่ายธุรกิจรับจํานํา ฝ่ายธุรกิจรับจํานําจะมีหลายรูปแบบทั้งที่เจ้าของบ่อนคาสีโนดำเนินการเอง การให้เครือข่ายของนักลงทุนเข้ามาเช่าดำเนินการหรือการจ้างเอกชนภายนอกเข้ามาดำเนินการภายใต้สัญญารายปี ธุรกิจรับจํานําคือว่าเป็นธุรกิจหนึ่งสร้างรายได้ให้กับเจ้าของเป็นจํานวนมาก ผู้ใช้บริการจํานํามีทั้งนักพนันรายย่อยที่จํานําส่งของที่มีมูลค่าไม่สูงมาก เช่น การจํานําโทรศัพท์มือถือ นานาฬิกา แหวน เป็นต้น และนักพนันวีไอพีที่จํานําส่งของมูลค่าสูง เช่น เพชรพลอย รถยนต์ราคาแพง เป็นต้น (Chai Anon, 2017, November 7, interviewed; Sitthi Anon, 2016, December 15, interviewed)

5.2 ฝ่ายจัดการเรื่องอาหารและเครื่องดื่ม อาหารและเครื่องดื่มที่จัดเลี้ยงภายในบ่อนคาสีโนมีระบบการบริหารหลากหลายรูปแบบ ทั้งที่เจ้าของบ่อนเปิดดำเนินการเองและการเปิดให้เครือข่ายเจ้าของบ่อนหรือบริษัทเอกชนภายนอกเช่าพื้นที่ดำเนินการ (Phut Anon, 2017, May 1, interviewed)

5.3 ฝ่ายบริการสินเชื่อ ฝ่ายบริการสินเชื่อทำหน้าที่ให้บริการปล่อยสินเชื่อโดยเฉพาะกับนักพนันในระดับวีไอพี การขอเครดิตจะดำเนินการผ่านพนักงานดูแลลูกค้า ส่วนกระบวนการติดตามหนี้จะมีกำหนดเวลาและขั้นตอนที่แตกต่างกันในแต่ละบ่อนคาสีโน อย่างไรก็ตามทุกบ่อนคาสีโนจำเป็นต้องจัดตั้งกลไกความรุนแรงในเชิงอิทธิพลเป็นฐานในการบริการสินเชื่อ เช่น บ่อนคาสีโนแห่งหนึ่งในปอยเปต ผู้ให้บริการจะให้เวลา 7 วันหลังจากขอเครดิตไปโดยจะมีการ “ติดตามทวงหนี้” ซึ่งใช้ทีมงานที่ปฏิบัติการด้วยความรุนแรง ภายหลังจากนั้นจะมีกำหนดระยะเวลาในการชดใช้หนี้เช่น 1 - 3 เดือน สำหรับลูกค้าที่ไม่มีเงินจ่ายก็ต้องมีการยึดทรัพย์สินเท่าที่จะทำได้ (Chai Anon, 2017, November 7, interviewed; Sitthi Anon, 2016, December 15, interviewed)

5.4 ฝ่ายดูแลการขายบริการทางเพศ การบริการทางเพศในบ่อนส่วนใหญ่จะเป็นการให้บริการในกลุ่มลูกค้าวีไอพี โดยจะต้องมีการส่งจองล่วงหน้าเพื่อให้ทางบ่อนจัดหามาให้ตามความต้องการของลูกค้า ซึ่งผู้ที่ขายบริการทางเพศมีทั้ง คนไทย คนกัมพูชา หรือคนเวียดนาม (Chai Anon, 2017, November 7, interviewed; Sitthi Anon, 2016, December 15, interviewed)

เจ้ามือ เจ้ามือแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) เจ้ามือที่เป็นเจ้าของบ่อนคาสีโนและ 2) เจ้ามือที่เป็นนักธุรกิจภายนอกมาเช่าโต๊ะพนันหรือพื้นที่ในบ่อนคาสีโน หากเป็นกรณีของเจ้ามือที่มาจากภายนอกจะมีการแยกการบริหารบุคคลและทรัพยากรออกจากเจ้าของบ่อนอย่างชัดเจน โดยเจ้ามือที่ไม่ใช่เจ้าของบ่อนคาสีโนมีทั้งลักษณะที่เป็นเจ้ามือเช่าพื้นที่คนเดียวและเป็นหุ้นส่วนหลายคน แต่โดยมากเจ้ามือในบ่อนคาสีโนมักเป็นหุ้นส่วนหลายคน เจ้ามือจะต้องเสียค่าเช่าให้แก่เจ้าของบ่อนคาสีโนเป็นรายเดือนหรือรายปีแล้วแต่ข้อตกลงกับเจ้าของบ่อน ภายหลังจากตกลงแล้วจะมีการทำสัญญาตกลงเป็นลายลักษณ์อักษร หลังจากนั้นเจ้ามือจะจ่ายค่าเช่าให้ทางเจ้าของบ่อนคาสีโนเป็นรายเดือนหรือรายปีตามแต่ตกลง โดย

เจ้ามือจะมีรายได้จากเงินกินเปล่าหรือค่าตั้ง (Commission) ในการเล่นแต่ละครั้งเป็นการตอบแทน นอกจากนี้เจ้ามือยังมีรายได้จากเงินที่เล่นได้เสียกับนักพนันอีกด้วย

ในกรณีของเจ้ามือที่ไม่ใช่เจ้าของบ่อนจะต้องมีการบริหารจัดการดูแลภายในบริเวณพื้นที่ตัวเอง เข้าด้วยตัวเองโดยแยกออกจากเจ้าของบ่อนคาสีโนเพื่อบริหารความเสี่ยงที่จะเสียพนันรวมถึงการถูกโกง ดังนั้นเจ้ามือจะบริหารจัดการตั้งแต่เริ่มการจัดหาพนักงานด้วยตนเองเพื่อให้แน่ใจว่าจะได้พนักงานที่ไว้วางใจได้จนถึงติดตั้งกล้องวงจรปิดในพื้นที่เช่าของตนเอง ทั้งนี้ในกรณีที่มีปัญหาสามารถเปิดกล้องวงจรปิดของตนได้โดยไม่ต้องอาศัยกล้องวงจรปิดจากส่วนกลางของบ่อนคาสีโน รวมถึงยังมีการบริหารความเสี่ยงโดยใช้ทั้งความรู้ทางวิทยาศาสตร์และความรู้ทางพฤติกรรมศาสตร์เข้ามาช่วยในการบริหารความเสี่ยงอีกด้วย เนื่องจากเจ้ามือจะต้องเสียต้นทุนเป็นค่าเช่าพื้นที่ในบ่อนคาสีโน ค่าจ้างพนักงานแจกไพ่หรือดูแลโต๊ะของตน ดังนั้น หากขาดทุนมากอาจส่งผลให้รายรับไม่พอจ่ายได้ (Chai Anon, 2017, November 7, interviewed; Sitthi Anon, 2016, December 15, interviewed)

นอกจากนี้ เจ้าของบ่อนและเจ้ามือยังมีบทบาทในการนำเข้าการเล่นการพนันรูปแบบต่าง ๆ โดยสามารถแบ่งประเภทของรูปแบบการพนันในบ่อนคาสีโนออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่

1. การพนันในรูปแบบดั้งเดิม เป็นการพนันรูปแบบทั่วไปที่ใช้เล่นตามงานประเพณีหรือการเล่นตามบ้าน เช่น ไพ่ ไฮโล หวย น้ำเต้าปูปลา กำถั่ว เป็นต้น การเล่นรูปแบบดั้งเดิมดังกล่าวนี้นำมาใช้เล่นในบ่อนคาสีโนยุคแรก ๆ จนถึงปัจจุบันก็ยังคงเล่นกันในบ่อนคาสีโน

2. การพนันในรูปแบบสมัยใหม่ เป็นการพนันรูปแบบที่ได้รับการอนุญาตให้เล่นการพนันได้ในพื้นที่ที่กำหนด เช่น การใช้เครื่องเล่นต่าง ๆ ที่ทันสมัยเพื่อเป็นการจูงใจนักเล่นพนันและเพื่อให้เกิดความหลากหลายในการเล่นการพนัน การพนันรูปแบบสมัยใหม่มีทั้งการพนันที่เป็นระบบเครื่อง (Machine) เช่น สล็อตแมชชีน ตู้เกมต่าง ๆ และการพนันในรูปแบบเกมส์โต้ตอบ (Gaming) เช่น บาคาร่า รูเล็ต ไพ่สูงต่ำ (Dragon Tiger หรือ เกมสตราก้อนโทเกอร์) เป็นต้น

3. การพนันรูปแบบออนไลน์ ปัจจุบันบ่อนการพนันชายแดนได้มีการปรับตัวเพื่อขยายฐานผู้เล่นหน้าใหม่เข้าสู่ธุรกิจการพนัน โดยการยกระดับจากการเล่นการพนันในพื้นที่รูปธรรมไปสู่การเล่นการพนันในพื้นที่เชิงนามธรรมในรูปแบบของการเล่นพนันออนไลน์ผ่านอินเทอร์เน็ต อันส่งผลให้นักพนันที่ต้องการเล่นพนันสามารถเล่นพนันได้โดยผ่านช่องทางเว็บไซต์ของบ่อนคาสีโนที่ให้บริการนอกจากนี้เจ้าของบ่อนคาสีโนยังมีการแบ่งพื้นที่ให้กับเจ้ามือภายนอกเช่าที่เพื่อรับแทงพนันบอลหรือพนันหวยออนไลน์อีกด้วย (Chai Anon, 2017, November 7, interviewed; NOW 26, 2016)

นักพนัน ในบ่อนคาสีโนในพื้นที่ปอยเปตมีทั้งนักพนันที่มาจากในพื้นที่และที่มาจากต่างพื้นที่ อย่างไรก็ตามเราจำเป็นต้องแยกนักท่องเที่ยวนักพนันออกจากกันเนื่องจากพฤติกรรมของนักพนันนั้นมุ่งมาเล่นพนันเป็นหลักและไม่ได้เดินทางไปพื้นที่ส่วนอื่นนอกจากบ่อนคาสีโน ส่วนนักท่องเที่ยวนักพนันที่เดินทางมาท่องเที่ยวและมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เข้าไปใช้บริการบ่อนคาสีโน นักพนันสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทโดยพิจารณาจากจำนวนเงินที่ใช้เล่นเป็นเกณฑ์ ได้แก่ (Phut Anon, 2017, May 1, interviewed; Charoenkiatkong, K., 2002: 15; Sitthi Anon, 2016, December 15, interviewed)

1. กลุ่มนักเรียนรายใหญ่หรือกลุ่มวีไอพี คือ กลุ่มที่ผู้เล่นที่ลงทุนเล่นในแต่ละครั้งจำนวนมากกว่า 50,000 บาทขึ้นอยู่กับข้อกำหนดของแต่ละบ่อนคาสีโน โดยทั่วไปจะเป็นนักพนันจากกรุงเทพมหานคร และปริมณฑลหรือภายในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับบ่อนคาสีโนชายแดน นักเล่นกลุ่มนี้จะมีพื้นที่เล่นเฉพาะในบ่อนคาสีโนที่แยกออกจากพื้นที่เล่นของกลุ่มนักพนันรายย่อยและจะได้รับการดูแลอย่างดีจากบ่อนคาสีโนตามความต้องการของผู้เล่น

2. กลุ่มนักเรียนรายย่อย คือ นักพนันที่เข้ามาเล่นในบ่อนคาสีโนด้วยเงินจำนวนน้อยซึ่งถึงเป็นผู้ใช้บริการหลักของบ่อนคาสีโนนักพนันรายย่อยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทได้ ดังนี้

2.1 กลุ่มนักเรียนประจำ นักพนันในกลุ่มนี้เป็นนักพนันที่เข้ามาใช้บริการบ่อนคาสีโนเป็นประจำแต่ไม่ได้มาทุกวัน ซึ่งกลุ่มนี้จะมีลักษณะการเข้าใช้บ่อนคาสีโนที่หลากหลายรูปแบบ ได้แก่การเดินทางผ่านทัวร์ การเดินทางด้วยตนเองมากับญาติพี่น้องและครอบครัว หรือการมากับเพื่อนฝูง ฯลฯ พฤติกรรมการเล่นของกลุ่มนักพนันขาประจำนี้ มักจะมีการเดินทางมาที่บ่อนเป็นประจำ เดือนละ 1 - 2 ครั้ง และจะเล่นพนันด้วยเงินจำนวนหลักพันหรือหมื่น โดยจะใช้เวลาที่บ่อนคาสีโนเป็นช่วงเวลา 3 - 5 วันหรือมากกว่านั้น (Pla Anon, 2017 October 21, interviewed; Roeng Anon, 2017, October 21, interviewed)

2.2 กลุ่มนักพนันที่มีอาชีพเป็นนักพนัน นักพนันกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่เล่นการพนันเป็นอาชีพซึ่งถือเป็นกลุ่มผู้ใช้บริการหลักของบ่อนคาสีโนปอยเปตโดยจะเดินทางผ่านเครือข่ายทัวร์บ่อนคาสีโน นักพนันแต่ละคนจะมีทัวร์ประจำซึ่งคุ้นเคยกับสมาชิกและแม่ทัวร์เป็นอย่างดี โดยมากจะมีลักษณะการมาเข้าเย็นกลับโดยมีกำหนดการที่ชัดเจนทำให้สามารถอยู่กับครอบครัวในต่างจังหวัดได้อีกทั้งยังสะดวกและเสียค่าใช้จ่ายไม่มาก พฤติกรรมการเล่นพนันแต่ละวันจะเล่นพนันเพียงหลักร้อยและมีการคำนวณรายรับรายจ่ายในแต่ละวันอย่างชัดเจน รวมทั้งจำกัดเวลาเล่นเพื่อไม่ให้เสียมากจนเกินไปในขณะเดียวกันบางรายยังมีการหารายได้เสริมจากการซื้อบุหรี่ปริหรือสินค้าปลอดภาษีเพื่อกลับไปจำหน่ายในภูมิลำเนาของตนอีกด้วย (Tiw Anon, 2017, October 4, interviewed)

นอกจากนี้ นักพนันรายย่อยยังหมายรวมถึงลูกค้าคาสีโนออนไลน์ของบ่อนคาสีโนชายแดนซึ่งในปัจจุบันค่อนข้างมีพลวัตอย่างมาก นักพนันกลุ่มนี้สามารถเล่นการพนันผ่านเว็บไซต์และโทรศัพท์มือถือที่เปิดให้บริการออนไลน์ตลอด 24 ชั่วโมง โดยนักเล่นกลุ่มนี้จะมีตั้งแต่วัยรุ่นจนถึงวัยทำงาน

ในด้านของผลกระทบจากบ่อนคาสีโนกัมพูชาในเขตชายแดนไทย-กัมพูชาบริเวณพื้นที่จังหวัดสระแก้ว ผู้วิจัยได้แบ่งผลกระทบออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่

1. ผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ผลกระทบภายในต่อผู้กระทำการของธุรกิจบ่อนคาสีโนปอยเปต ได้แก่ เจ้าของบ่อน เจ้ามือ นักพนัน จะพบว่าความสัมพันธ์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในลักษณะของเกมที่ต้องมีการแพ้ - ชนะ หรือเกมที่มีผลรวมเป็นศูนย์ โดยปรากฏผู้ที่ได้ประโยชน์จากธุรกิจคาสีโนคือ “ชนชั้นนำ” ที่ประกอบไปด้วยคนส่วนน้อย 2 กลุ่ม ได้แก่ “เจ้าของคาสีโน” และ “เจ้ามือ” กับกลุ่มผู้เสียประโยชน์คือ “ประชาชนทั่วไป” ในฐานะนักพนัน ดังนี้

1.1 กลุ่มผู้ที่มีแนวโน้มที่จะได้เสมอหรือชนะเสมอ ได้แก่ นักธุรกิจที่ลงทุนในการก่อสร้างอาคารและ (หรือ) ให้เช่าพื้นที่เล่นคาสีโนและประกอบธุรกิจโรงแรมที่พัก พวกเขาเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์

จากการพนันเสมอเนื่องจากพวกเขาเป็นผู้อำนวยความสะดวกจัดสถานที่ให้กับเจ้าของโต๊ะหรือเจ้ามือและ
นักเล่นได้เข้ามาเล่นได้อย่างปลอดภัย สำหรับผลประโยชน์ที่กลุ่มนักลงทุนจะได้นั้นมาจากหลายทาง
นอกจากรายได้จากการพนันโดยตรงอันได้แก่การเป็นเจ้ามือที่มีรายได้จากการได้เสียจากการเล่นพนัน
และการเก็บค่าตั้งแล้ว พวกเขายังมีรายได้ทางอื่นอีกได้แก่ รายได้จากธุรกิจที่ต่อเนื่องจากการพนัน
กล่าวคือรายได้จากอำนวยความสะดวกและการบริการต่าง ๆ เช่น การเดินทาง ธุรกิจร้านอาหาร ที่พัก
ให้กับนักเล่นพนัน ธุรกิจจำหน่าย ธุรกิจปล่อยกู้ ฯลฯ นอกจากนี้กลุ่มบ่อนคาสีโนยังได้ค่าตอบแทนจาก
การเก็บค่าเช่าที่ตั้งโต๊ะเล่นพนันของเจ้ามือจากภายนอก รวมทั้งเจ้าของบ่อนคาสีโนและเจ้ามือบางแห่งยัง
ได้รับผลประโยชน์อย่างแน่นอนจากกระบวนการฟอกเงินภายในบ่อนคาสีโน โดยจะมีการตกลงแบ่ง
ผลประโยชน์กันระหว่างผู้ฟอกเงินและผู้ที่น่าเงินมาฟอก การฟอกเงินจะกระทำการผ่านการนำเงินมาเล่น
ในบ่อนการพนันและทำให้เหมือนมีการได้เสียเช่นเดียวกับการเล่นการพนันปกติ ผู้ที่รับฟอกเงินจะได้รับ
ผลประโยชน์เป็นเปอร์เซ็นต์จากจำนวนเงินที่นำมาฟอกตามที่ตกลงกับที่ต้องการผู้ฟอกเงิน ซึ่งเงินที่ผ่าน
การฟอกเงินจากการเล่นพนันจะมีที่มาและหลักฐานโดยบ่อนคาสีโนจะเป็นผู้ออกให้

1.2 กลุ่มผู้ที่มีแนวโน้มได้และเสีย ในการลงทุนธุรกิจบ่อนคาสีโนกลุ่มที่มีโอกาสได้และ
โอกาสเสีย ได้แก่ เจ้ามือ โดยสามารถแบ่งโอกาสได้และเสีย ดังนี้

1.2.1 โอกาสที่เจ้ามือจะได้อย่างแน่นอน ได้แก่ การเก็บค่าตั้งจากการเล่น
พนันในแต่ละครั้งและการฟอกเงินดังกล่าวข้างต้น โดยลักษณะดังกล่าวเป็นของนายทุนกินค่าเช่า (Rent
Seeking)

1.2.2 โอกาสที่เจ้ามือจะเสีย เกิดมาจากความเสี่ยงในการเล่นพนันของนัก
พนันในแต่ละครั้งทั้งเกมการพนันที่อาศัยเจ้าหน้าที่ควบคุม เช่น ไพ่บาคาร่า ไฮโล เสียมังกร หรือเกมส์
การพนันที่ใช้ระบบคอมพิวเตอร์ควบคุม เช่น ตู้รูเล็ต ตู้สล็อต ฯลฯ เป็นการเล่นที่มีความเสี่ยงที่เจ้ามือมี
โอกาสเสียได้เช่นเดียวกัน ดังนั้นเจ้ามือที่เป็นเจ้าของบ่อนหรือนักลงทุนบ่อนคาสีโนจะใช้ระบบการบริหาร
ความเสี่ยงโดยใช้ความรู้ทั้งทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางพฤติกรรมศาสตร์ ตลอดจนการใช้ความรู้ทาง
ไสยศาสตร์เพื่อควบคุมการเสียประโยชน์จากการเล่นพนันกับนักพนัน

1.3 กลุ่มผู้ที่มีแนวโน้มที่จะเสียเสมอ จะพบว่าโดยภาพรวมแล้วนักพนันจะเป็นผู้เสีย
ประโยชน์เสมอ เนื่องจากบ่อนการพนันมักจะมีกลไก เทคนิคทางวิทยาศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ที่ทำ
ให้นักเล่นการพนันเป็นฝ่ายเสียมากกว่า ได้แก่ การเล่นพนันโดยใช้ระบบเครื่อง เจ้าของเครื่องเล่นสามารถ
คุมความเสี่ยงในการพนันด้วยระบบคอมพิวเตอร์ อย่างเช่น สล็อตแมทชีน ตู้เกมส์ต่าง ๆ
ที่ผู้ประกอบการคาสีโนสามารถตั้งโปรแกรมที่เครื่องเล่นเพื่อกำหนดกำไรที่แน่นอนได้ ส่วนการพนันใน
รูปแบบเกมส์โต๊ะเจ้ามือจะใช้เทคนิคทางพฤติกรรมศาสตร์เอาชนะนักพนัน รวมทั้งเจ้าของบ่อนและเจ้ามือ
ยังกระตุ้นพฤติกรรมการเล่นการพนันของนักพนันผ่านการบริหารงานเพื่อส่งเสริมการตลาดอีกด้วย

ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวนำไปสู่พฤติกรรมสูญเสียทรัพย์สินจากการพนันหรือ“เจ๊ง” ในท้ายที่สุดจะ
ส่งผลให้นักพนันกลายเป็น “ผีข้างบ่อน”⁵ ได้โดยผลกระทบจากการเล่นเสียจากบ่อนการพนันนั้นเป็น

⁵ “ผีข้างบ่อน” เป็นคำที่ใช้ในการเรียกผู้ที่เสียการพนันจนสิ้นเนื้อประดาตัว จนต้องนำหนังสือเดินทางไปเป็นหลักประกันกับนายทุน
เพื่อกู้ยืมเงินมาเป็นทุนในการเล่นการพนันต่อและสุดท้ายเสียพนันจนไม่สามารถนำเงินต้นมาไถ่คืนหนังสือเดินทางจากนายทุนส่งผล

ผลกระทบทุกชั้นของสังคมซึ่งระดับของผลกระทบนั้นจะแตกต่างกันตามพฤติกรรมการเล่นของนักพนัน นอกจากนี้การขับเคลื่อนการพนันเข้าสู่รูปแบบออนไลน์ยังส่งผลให้การได้เสียของการเล่นการพนันเป็นไปอย่างรวดเร็วอีกด้วย เนื่องจากนักพนันสามารถเข้าถึงการเล่นพนันได้โดยปราศจากอุปสรรคทั้งในด้านเวลาและสถานที่อันส่งผลให้รอบ (Turn Over) ในการเล่นการพนันเพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก (Thairath, 2015; Kai Anon, 2017, November 7, interviewed; Pla Anon, 2017, October 21, interviewed; Chai Anon, 2017, November 7, interviewed)

2. ผลกระทบภายนอกเชิงบวกและเชิงลบทางเศรษฐกิจสังคมจากบ่อนคาสีโนในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้ว ผู้วิจัยสามารถแบ่งออกได้ 2 ประเด็นดังนี้

2.1 บ่อนคาสีโนในพื้นที่ปอยเปตไม่ได้ส่งผลกระทบส่งผลกระทบต่อในเชิงบวกทางเศรษฐกิจระดับพื้นที่โดยตรง เนื่องจากนักท่องเที่ยวและนักพนันเป็นคนคนละกลุ่มอย่างชัดเจน โดยนักพนันที่มาจากต่างพื้นที่โดยมากทั้งที่มีลักษณะมาเข้าเย็นกลับและเป็นช่วงเวลามีพฤติกรรมคล้ายคลึงกันคือเมื่อเดินทางถึงพื้นที่ชายแดนจังหวัดสระแก้วแล้วจะเดินทางเข้าสู่บ่อนคาสีโนทันทีและเมื่อเล่นพนันเสร็จก็เดินทางกลับในทันที ดังนั้นนักพนันโดยมากจึงไม่มีการเข้าใช้บริการที่พัก ไม่ซื้อสินค้าหรือไม่มีการท่องเที่ยวในตัวเมืองจังหวัดสระแก้ว พฤติกรรมดังกล่าวส่งผลให้มีเพียงธุรกิจของบ่อนคาสีโนเท่านั้นที่เติบโตแต่ธุรกิจท้องถิ่นที่อยู่ภายนอกบ่อนคาสีโนกลับไม่ได้รับผลประโยชน์แต่อย่างใด อย่างไรก็ตามบ่อนคาสีโนในพื้นที่ปอยเปตได้สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในพื้นที่บางประเด็น อาทิ ประเด็นของการจ้างงานเนื่องจากบ่อนคาสีโนมักใช้พนักงานที่เกี่ยวข้องกับงานบริการเป็นคนไทย เป็นต้น (Lapyai, S., 2014, : 126; Phoungpaka, C., 2010: 50; Phut Anon, 2017, May 1, interviewed)

2.2 ผลกระทบจากการบังคับใช้กฎหมายของประเทศกัมพูชาที่มีความหละหลวมกฎหมายการพนันของประเทศกัมพูชาที่มีข้อห้ามคนกัมพูชาเข้าใช้บริการของบ่อนคาสีโน แต่โดยข้อเท็จจริงจากสถานการณ์ในพื้นที่คาสีโนปอยเปตจะพบว่า การบังคับใช้กฎหมายที่หละหลวมส่งผลให้มีชาวกัมพูชาทั้งในระดับนักพนันรายย่อยและระดับวีไอพีส่วนหนึ่งที่เข้าไปใช้บริการในบ่อนคาสีโน อันมีสาเหตุจากสถานการณ์ของการพนันที่จำนวนนักพนันชาวไทยลดลงส่งผลให้บ่อนคาสีโนกัมพูชาต้องปรับตัวโดยหันมารับลูกค้าชาวกัมพูชาให้เข้าไปเล่นการพนันแบบไม่เป็นทางการเพื่อเป็นการทดแทน (Soma, 2012; Chai Anon, 2017, November 7, interviewed)

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 จากการวิเคราะห์ผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในคาสีโนชายแดนไทย - กัมพูชาจังหวัดสระแก้ว เราจะพบลักษณะความสัมพันธ์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นไปในลักษณะของเกมส่ที่มีผลรวมเป็นศูนย์โดยปรากฏผู้ที่ได้ประโยชน์จากธุรกิจคาสีโนคือ “ชนชั้นนำ” ที่ประกอบไปด้วยคนส่วนน้อย 2 กลุ่ม ได้แก่ “เจ้าของคาสีโน” และ “เจ้ามือ” กับกลุ่มผู้ที่เสียประโยชน์คือ “ประชาชนทั่วไป” ในฐานะผู้เล่นการพนันซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ที่ต้องเผชิญหน้าความเสี่ยงสูงดังที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ ลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นผลมาจากการจัดการความเสี่ยงของทั้งเจ้าของ

ให้ไม่สามารถเดินทางกลับเข้าประเทศได้ ดังนั้นจึงต้องยึดอาชีพนในการบริการนักพนันอื่น เช่นคอยเชียร์นักพนันคนอื่น เสริฟน้ำ อาหารแก่นักพนันคนอื่น หรือแม้กระทั่งค่าบริการทางเพศ เพื่อแลกกับเงินในการเล่นพนันต่อไปในบ่อนคาสีโน

คาสีโนและเจ้ามือ กิจกรรมการเล่นพนันจึงถูกวางอยู่บนพื้นฐานการควบคุมปัจจัยในการจัดการความเสี่ยงของธุรกิจการพนันผ่านการจัดการในเชิงธุรกิจและกลไกต่าง ๆ ได้แก่ การควบคุมเกมส์ทั้งระบบเครื่องและระบบเกมส์โต๊ะ การใช้บุคลากรมืออาชีพ รวมไปถึงการใช้ความรู้ทั้งทางพฤกษศาสตร์และทางเทคโนโลยีซึ่งมีอยู่ในชนชั้นนำทุนนิยมคาสีโน ในทางกลับกันนักพนันที่เป็นประชาชนกลับไม่สามารถควบคุมปัจจัยความเสี่ยงดังเช่นชนชั้นนำของทุนนิยมคาสีโน การควบคุมของประชาชนที่เป็นนักพนันเป็นการควบคุมความอยากหรือความโลภซึ่งเป็นสิ่งที่กระทำได้อย่างทั้งในระยะสั้นและระยะยาวนอกจากนี้ชนชั้นนำยังได้การควบคุมกระตุ้นความโลภของนักพนันผ่านการโฆษณา โปรโมชันต่าง ๆ เพื่อให้ให้นักพนันเล่นการพนันมากยิ่งขึ้น

ดังนั้น ข้อเสนอแนะทางการปรับยุทธศาสตร์เกี่ยวกับบ่อนคาสีโนในประเทศไทยจะต้องมีการคำนึงถึง 3 ประการดังต่อไปนี้

1. ธรรมาภิบาล การมีบ่อนคาสีโนถูกกฎหมายในประเทศไทยจะต้องยึดหลักธรรมาภิบาล 3 ด้านที่สำคัญ ได้แก่ (Janya, S., 2018, March 15, interviewed; Chai Anon, 2017, November 7, interviewed; Supawattanakul, K., 2012: 21 - 23; Thatsanisiwong, W., n.d.: 1 - 3; Lapthananon, P., Jarubnja, B., Chindet, A. & Tuntakit, N., 2011: 85; Phut Anon, 2017, May 17, interviewed)

1.1 โปร่งใสตรวจสอบได้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับบ่อนคาสีโนจะต้องมีการเปิดเผยข้อมูลให้สาธารณะมีสิทธิรับรู้เพื่อป้องกันการจัดการความเสี่ยงจากชนชั้นนำในบ่อนคาสีโน รวมถึงการใช้บ่อนคาสีโนเป็นแหล่งกระทำผิดกฎหมาย คอรัปชันหรือฟอกเงิน

1.2 การมีส่วนร่วมของสาธารณะ รัฐต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิและมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนการก่อรูปของนโยบาย โดยกระบวนการมีบ่อนคาสีโนถูกกฎหมายในประเทศไทยจะต้องดำเนินการผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อให้เกิดกระบวนการกระจายผลประโยชน์ไปสู่คนส่วนมาก พร้อมทั้งลดความเสี่ยงทางสังคมไปในเวลาเดียวกัน

1.3 นิติรัฐ การมีบ่อนคาสีโนถูกกฎหมายในประเทศไทยจะต้องเป็นไปตามหลักนิติรัฐ โดยจะต้องปรับปรุงกฎหมายและมีการบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจังเพื่อป้องกันผลกระทบจากการบังคับใช้กฎหมายหละหลวมหรือเลือกปฏิบัติดังเช่นในกรณีของประเทศกัมพูชาที่มีการบังคับใช้กฎหมายอย่างหละหลวม ซึ่งนำไปสู่ปัญหาการเข้าใช้บริการบ่อนคาสีโนของผู้ที่ไม่ได้รับอนุญาตหรือไม่มีคุณสมบัติตามกฎหมายและปัญหาการคอรัปชันกรณีของหุ้นลม

2. ความรับผิดชอบของบ่อนคาสีโนต่อชุมชน นโยบายบ่อนคาสีโนถูกกฎหมายควรมีมาตรการที่ก่อให้เกิดการกระจายผลประโยชน์หรือร่วมรับผลประโยชน์จากการมีบ่อนคาสีโนถูกกฎหมายโดยต้องมีการกระจายผลประโยชน์จากชนชั้นนำจำนวนน้อยไปสู่กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนโดยรอบบ่อนคาสีโน มีการเตรียมความพร้อมให้กับประชาชนในพื้นที่ และรัฐควรมีการสนับสนุนการดำเนินงานของภาคประชาสังคมอย่างจริงจังรวมทั้งภาคเอกชนเจ้าของบ่อนควรถูกกำหนดนโยบายความรับผิดชอบต่อสังคม โดยจะต้องมีการวางแผนกำหนดยุทธศาสตร์ให้มีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้าร่วมในการพัฒนานโยบายความรับผิดชอบต่อสังคม (Praditsilet, C., al., 2016: 205; Phut Anon, 2017, May 1, interviewed)

3. การจัดเก็บภาษีเพื่อสังคม เนื่องมาจากการเปิดบ่อนคาสีไม่ได้มีลักษณะเป็นการสะสมทุนจากการสร้างมูลค่าส่วนเกิน (Surplus Value) ให้แก่สินค้าหากแต่มีลักษณะเป็นการสะสมทุนจากการย้ายถ่ายผลประโยชน์จากผู้กระทำกรหนึ่งไปสู่อีกผู้กระทำกรหนึ่งและนำไปสู่ผลลัพธ์เกมส์ที่มีผลรวมเป็นศูนย์ในระยะยาว ดังนั้นจึงจำเป็นจะต้องมีการเยียวยาและชดเชยผู้เสียผลประโยชน์ โดยรัฐจะต้องมีการแทรกแซงด้วยมาตรการการจัดการภาษีบาปเพื่อนำมาภาษีที่จัดเก็บได้นั้นมาดำเนินกิจการสาธารณประโยชน์และสร้างมาตรการลดปัญหาและเยียวยาเพื่อรองรับกลุ่มผู้เสียประโยชน์จากการดำเนินนโยบายบ่อนคาสีโน โดยมีข้อเสนอดังต่อไปนี้

3.1 รัฐจะต้องพัฒนากลไกกองทุนและมาตรการลดผลกระทบจากการพนันให้เป็นรูปธรรม

3.2 รัฐควรนำเงินภาษีที่ได้จากการพนันมาจัดตั้งศูนย์วิจัยหรือศึกษาในพื้นที่บ่อนคาสีโน ทำหน้าที่การรวบรวมข้อมูลและศึกษาผลกระทบเพื่อหาข้อเสนอแนะรวมถึงเป็นพื้นที่ในการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนของประชาคมในพื้นที่ (Sriyothin, S., 2010: 199; Phut Anon, 2017, May 1, interviewed; Mik Anon, 2017, November 16, interviewed)

อภิปรายผลการศึกษา

จากการประยุกต์แนวคิดการสะสมทุนด้วยการพรากกรรมสิทธิ์ของเดวิด ฮาร์วี นำมาใช้วิเคราะห์ในกรณีของกระบวนการสะสมทุนของบ่อนคาสีโนชายแดนบอยเปตติดกับบ่อรัฐประเทศจังหวัดสระแก้ว จากการวิจัยข้อค้นพบมีความสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว กระบวนการสะสมทุนเบื้องต้นจากการพรากกรรมสิทธิ์ในที่นี้คือกระบวนการสะสมทุนของบ่อนคาสีโนบริเวณชายแดนอันเป็นผลมาจากบริบทเชิงโครงสร้างหลักคือ ระบบทุนนิยมภายใต้โลกาภิวัตน์หลังยุคสงครามเย็นที่นำมาสู่นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้าของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณและนโยบายอนุญาตให้มีบ่อนคาสีโนของรัฐบาลนายอภิรักษ์ โกษะโยธิน การเปิดบ่อนคาสีโนชายแดนเป็นสัมปทานซึ่งใช้ทรัพย์สินสาธารณะของประเทศกัมพูชาเป็นไปตามแนวคิดการปิดล้อมทรัพย์สินสาธารณะ (The Enclosure of the Commons) ธุรกิจการพนันเป็นธุรกิจที่มีการจำกัดอุปทานเพื่อแสวงหาการสะสมทุนของชนชั้นนำในลักษณะของการผูกขาดน้อยราย รวมถึงการเล่นพนันในบ่อนคาสีโนก็เป็นไปด้วยความสมัครใจมากกว่าการบังคับให้มาเล่น

อย่างไรก็ดี การประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวของฮาร์วีสะท้อนภาพบ่อนคาสีโนเชิงโครงสร้างเป็นหลัก (Structure Oriented Approach) แต่ยังขาดภาพของกระบวนการขับเคลื่อนของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Actor Oriented Approach) ดังนั้นข้อค้นพบของการวิจัยจึงยืนยันให้เสริมแนวคิดทฤษฎีของการปฏิบัติของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์มาบูรณาการ

ตามแนวคิดแห่งการปฏิบัติการของปีแอร์ บูร์ดิเยอ ซึ่งบูร์ดิเยอได้เสนอว่าในยุคศตวรรษที่ 20 เป็นยุคที่ระบบทุนนิยมได้ครอบงำชีวิตของผู้คน ไม่เพียงแต่ในมิติของการทำงานเท่านั้นแต่การครอบงำได้ล้นเอ่อจากปริมาณของการทำงานไปสู่ช่วงเวลาว่างหรือพักผ่อน (Leisure Life) และช่วงเวลาส่วนตัว (Privet Life) ในกรณีของทุนนิยมคาสีโนนั้นทำให้เห็นว่าในยุคปัจจุบันการพนันได้แปรเปลี่ยนจากการพนันแบบดั้งเดิมที่เป็นวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าและธุรกิจที่ไม่ใช้ลักษณะการเล่นครั้งคราว

ตามประเพณีหรือเพื่อผ่อนคลายเป็นอีกต่อไปหากแต่เป็นกิจกรรมที่ดำเนินการตลอด 24 ชั่วโมง การเข้าสู่บ่อนคาสีโนของผู้เล่นพนันที่ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของธุรกิจนั้นก็คือการเล่นเพื่อหาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแทบทั้งสิ้น

นอกจากนี้ กระบวนการช่วงชิงมูลค่าส่วนเกินในธุรกิจคาสีโนเป็นผลมาจากความสามารถในการขับเคลื่อนในเวทีการพนันเพื่อช่วงชิงผลประโยชน์จากบ่อนคาสีโนซึ่งสามารถนำทฤษฎีว่าด้วยการปฏิบัติการของปีแอร์ บูดีเยอร์ มาใช้ในการวิเคราะห์และสามารถสรุปได้ว่า ความสามารถในการขับเคลื่อนในเวทีการพนันมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยหลัก 3 ปัจจัย ได้แก่

1. ปัจจัยแรก คือ จริตหรือฮาบิตุสในระดับชนชั้นของสังคม บูดีเยอร์ได้ชี้ให้เห็นว่า จริตของแต่ละชนชั้นไม่ใช่ธรรมชาติของคนในแต่ละชนชั้นหากแต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) คุณค่า (Values) หรือโลกทัศน์ (Worldviews) ซึ่งล้วนเป็นผลมาจากเงื่อนไขในการดำรงชีวิตที่หลอมรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายทำให้รู้สึกเหมือนเป็นธรรมชาติ ในกรณีของนักพนันนั้นจะมีนิสัยชอบเล่นการพนันเป็นผลมาจากการขัดเกลาทางสังคมและเงื่อนไขการใช้ชีวิตทำให้มองว่าการพนันว่าเป็นเส้นทางในการหาเงินแบบเร่งรัด สามารถหาเงินได้เป็นจำนวนมากและเป็นเส้นทางที่นำไปสู่การเลื่อนสถานะทางสังคมจึงส่งผลให้กลุ่มคนที่อยากรวยเข้ามาเล่นการพนัน ดังนั้นการเปิดบ่อนคาสีโนชายแดนก็เป็นเพียงการเปลี่ยนสถานที่เล่นพนันจากบ่อนบ้านมาเป็นบ่อนบริเวณชายแดนที่สามารถหาเงินได้รวดเร็ว น่าเชื่อถือและไม่ต้องหลบซ่อนเหมือนการเล่นพนันตามบ่อนบ้านที่ผิดกฎหมาย

2. ปัจจัยที่สองเป็นเรื่องเกี่ยวกับทุนในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่

- 2.1 ทุนทางเศรษฐกิจ (Economic Capital) เป็นสิ่งที่นักพนันใช้ในการวางเดิมพันในการเล่นการพนันและแน่นอนว่าชนชั้นนำที่เป็นเจ้าของบ่อนและเจ้ามือย่อมมีสายป่านยาวกว่านักพนันทั่วไป ดังนั้นในระยะยาวแล้วนักพนันย่อมพบกับความเสี่ยงจากการสูญเสียทุนทางเศรษฐกิจมากกว่ากลุ่มอื่น

- 2.2 ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) การพนันในบ่อนคาสีโนชายแดนมีลักษณะเสมือนสินค้าที่วางอยู่บนฐานทางความรู้ทางเทคนิค การบริการ และวิชาชีพ โดยสินค้าทางวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนรูปไปเป็นทุนทางเศรษฐกิจ เช่น การได้เสียจากการพนันแต่ทุนทางวัฒนธรรมดังกล่าวเป็นความรู้ที่อยู่ในมือของเจ้าของบ่อนและเจ้ามือเป็นหลัก

- 2.3 ทุนทางสังคม (Social Capital) เป็นทุนที่มีความสัมพันธ์เครือข่ายทางสังคมของชนชั้นในพื้นที่คาสีโนชายแดนโดยใช้ความสัมพันธ์ดังกล่าวในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนเกิน เช่น การแสวงหาผลประโยชน์จากธุรกิจใต้ดิน การแสวงหาผลประโยชน์จากการปันส่วนทุนลมของกลุ่มนักลงทุนที่ถือหุ้นลม สำหรับบูดีเยอร์ทุนทางสังคมถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคมอันนำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันรวมถึงความใกล้ชิดในสังคม "การคงอยู่ของเครือข่ายความสัมพันธ์" เครือข่ายของเจ้าของบ่อนและเจ้ามือเป็นเครือข่ายที่มีความเข้มแข็งมากกว่านักพนันที่มาในลักษณะปัจเจกชนอย่างเห็นได้ชัดเจน

- 2.4 ทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) บ่อนคาสีโนได้สร้างให้ตัวเองเป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่แห่งโอกาสที่จะนำไปให้นักพนันไปสู่ความมั่งคั่งร่ำรวย การสร้างทุนทางสัญลักษณ์ดังกล่าวเป็นผลมาจากการสร้างผ่านการบริหารงานเพื่อการส่งเสริมการตลาดบ่อนคาสีโน โดยบ่อนได้สร้างขึ้นผ่านการโฆษณาเพื่อให้เกิดภาพว่าบ่อนคาสีโนคือพื้นที่แห่งโอกาสรวมถึงการสร้างความ

นำเชื่อถือให้นักพนันผ่านการชี้ให้เห็นว่าการพนันที่บ่อนคาสิโนมีระบบที่ยุติธรรม ปราศจากการโกง ได้เงินรางวัลแน่นอน และปราศจากความเสียหายจากการโดนถูกจับอันเนื่องมาจากการเล่นพนันผิดกฎหมายภายในประเทศ

2.5 นอกจากนี้แล้ว ในพื้นที่บ่อนคาสิโนยังมีการช่วงชิงผลประโยชน์ส่วนเกินผ่านทางทุนทางเทคโนโลยี (Technological Capital) อีกด้วย ได้แก่ ในเกมส์ตู้ซึ่งมีการควบคุมความเสี่ยงในการพนันด้วยระบบคอมพิวเตอร์หรือเกมส์โต๊ะที่มีการใช้เทคโนโลยีในการหาทางชนะผู้เล่นพนันโดยการใช้สปีชีนพิเศษที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่าแต่สามารถแสดงสัญลักษณ์ผ่านทางกล้องวงจรปิด เป็นต้น

3. ปัจจัยสุดท้าย คือ สนามพื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมือง (Field) เป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ รวมทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หากวิเคราะห์สนามในที่นี้ซึ่งก็คือบ่อนคาสิโนจะพบว่าชนชั้นนำ ได้แก่ เจ้าของบ่อนและเจ้ามือมีอำนาจเหนือกว่านักพนันอันเนื่องมาจากการมีทุนรูปแบบต่าง ๆ ที่เข้มแข็งกว่านักพนันส่งผลให้กิจกรรมทางสังคมซึ่งก็คือการพนันมีผลลัพธ์นำไปสู่แบบเกมที่มีผลรวมเป็นศูนย์ นอกจากนี้พื้นที่บ่อนการพนันที่ยังถูกขับเคลื่อนจากพื้นที่รูปธรรมไปสู่พื้นที่นามธรรมอันเป็นผลมาจากการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศภายใต้บริบททุนนิยมโลกาภิวัตน์ โดยในสถานะดังกล่าวส่งผลให้ผู้ที่ได้เสียภายใต้ระบบทุนนิยมคาสิโนเปลี่ยนหน้าไปอย่างรวดเร็วทุกวันเนื่องจากความรวดเร็วของรอบการเล่นและการไหลเวียนของกระแสเงินอิเล็กทรอนิกส์

ข้อเสนอในการวิจัยต่อไปในอนาคต

1. ควรมีการวิจัยในประเด็นที่ยังไม่ชัดเจนในพื้นที่กรณีศึกษา ได้แก่ ผลกระทบทางสังคมที่สืบเนื่องจากการเสียพนันในบ่อนคาสิโนปอยเปต โดยอาจมีการทำวิจัยในเชิงมานุษยวิทยาในประเด็นการค้าประเวณี ประเด็นผีข้างบ่อน การรับจ้างชนของเถื่อนอันเนื่องมาจากการเสียพนัน เป็นต้น

2. ควรมีการศึกษาวิจัยในเชิงประวัติศาสตร์ของการมีบ่อนคาสิโนถูกกฎหมายในประเทศไทย และผลกระทบที่เกิดขึ้นภายหลังจากการมีบ่อนคาสิโนในอดีต

เอกสารอ้างอิง

- Bourdieu, P. (1995). *Outline of a Theory of Practice*. (R. Nice Trans.). Cambridge: Cambridge University. (Original work published 1977)
- Chantavanich, S. (2007). *Data Analysis in Qualitative Research* (15th ed). [in Thai]. Bangkok: Chulalongkorn University.
- Charoenkiatkong, K. (2002). Special Report Talking with Kohkong and Poipet's Godfather "Pat Supapa - Kokan" About Casinos in Cambodia. [in Thai]. *Matichon Weekly* 22(1119).

- Harvey, D. (2012). *A Brief History of Neoliberalism* (2nded). (Kitirianglap, K., Charoensri, N., Veerapatpong, P., Horachaikul, S. & Wanasathop, A. Trans). [in Thai]. Bangkok: Suan mi ngoen ma [Suan Spirit].
- Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. New York: Oxford University Press.
- Jaroenlerd, V. (1999). IMF and WB with Privatization of Thai Society in *The Annual Seminar of Political Economics Studies Center "Thai Society Under the Privatization"*. [in Thai]. Political Economics Studies Center, Faculty of Economics, Chulalongkorn University, (Duplicate).
- Jeamteerasakul, S. (2008, March 14 - 20). On The Settlement of Casino Proposed by Pridi Banomyong. [in Thai]. *Matichon Weekly*, pp. 25 - 26.
- Lapthananon, P, Jarubenja, B, Chindet, A & Tuntakit, N. (2011). *Situation, Behavior and Impact of Gambling in Thailand*. [in Thai]. Bangkok: Chulalongkorn University, Social Research Institute (CUSRI).
- Lapyai, S. (2014). *Guideline Model for The Casino Business Management in Thailand*. [in Thai]. Doctoral Dissertation, Faculty College Graduate of Management, Sripatum University.
- Law on The Suppression of Gambling 1996* (World Trade Organization: WTO, Trans). (January 26, 1996) Royal Decree Of the Kingdom of Cambodia. Retrieved February 26, 2018, from World Trade Organization Website: https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/khm_e/WTACCKHM3A3_LEG_42.pdf
- MGR Online. (2017). *Review! The Border Casino's Empire Which is Enlarging into Thai's Area*. [in Thai]. Retrieved December 12, 2017, from <https://mgronline.com/crime/detail/9600000031695>. (in Thai).
- NOW 26. (2016). *Block Out the Online Football Euro Cup's Gambings! Aranyapratet Checkpoint Carefully Seeks for Gambling Lists from Cambodia*. [in Thai]. Retrieved 2017, 12 December, from <https://goo.gl/k5C7fR>.
- Phongpaichit, P. (2013). Lecture "Gambling at The Thai's Borders and Gambling Management in Thailand" [in Thai]. in *Annual Meeting 2012 of the Gambling Center*, 28 January 2013, at the Ballroom Meeting Room, 3rd Floor, The Emerald Hotel.

- Phongphaew, P. Chornanan, S. Tansirikongkhon, V. Sawekkomet, K. & Torraktrakun, T. (2002). *Bordered Casinos of Thailand: Effects and Management Plans*. [in Thai]. Bangkok: The Political Science Association of Kasetsart University.
- Phoungpaka, C. (2010). *Factors Relating to Work Motivation of Staffs: Case Study of Crown Hotel and Casino*. [in Thai]. Master's thesis, Graduate School, Kasem Bundit University.
- Podhisita, C. (2011). *Sciences and Arts of Quality Research* (5th ed). [in Thai]. Bangkok: Amarin Printing & Publishing.
- Postill, J. (2010). *Introduction: Theorizing Media and Practice*. Retrieved August 19, 2018, from https://docs.google.com/document/d/1i_kv41xL-T7JctwcjFT4VJdBOhgCg20S0ejKGALDZYU/edit
- Praditsil, C. (2016). *Methodologies in Social Research*. [in Thai]. Chanthaburi: RambhaiBarni Rajabhat University.
- Praditsil, C. Tianam, N. Sarana, W. Ubalee, C. & Kwunnate, J. (2016). *Political Economic Elite Network Process and Impacts of Thailand - Cambodia Borderline Casino in the Eastern Region Provinces*. [in Thai]. Bangkok: Thai Health Promotion Foundation.
- Ratchabandityasapha. (2011). *Thai Official Dictionary of Royal Institute, Thailand 2011*. [in Thai]. Retrieved July 26, 2018 from https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/khm_e/WTACCKHM3A3_LEG_42.pdf.
- Soma, N. (2012). *Gambling a Losing Game*. Retrieved February 26, 2018, from The Phnom Penh Post Web site: <http://www.phnompenhpost.com/columns/gambling-losing-game>
- Sriyothin, S. (2010). *The Status of Gambling House in Thai Society: A Case Study of Casinos*. [in Thai]. Doctoral Dissertation, Faculty of Social Administration, Thammasat University.
- Supawattanakul, K. (2012). The World Has Been Changed but Laws Are Remained. [in Thai]. In Phakdicharoen, P. (Editor), *Tracking The Effects of Gambling* (pp.20 - 69). Bangkok: Information Centre for Gambling Control Policy (ICGP).
- Tangkitvanich, S. et al. (2015). *Transferring Plan to The Neighbor Countries of the Labor-Intensive Industries: Cambodia, Laos (Textiles, Clothes, Shoes, Leathers and Jewelry)*. [in Thai]. Bangkok: Thailand Development Research Institute Foundation.

- Thai Publica. (2015). *Casino in Thailand and Neighbor Countries (ep. 1) - Surrounding Thailand, Launching Promotions of Free Money Exchange and Rooms*. [in Thai]. Accessed February 1, 2018 from <https://thaipublica.org/2015/08/casino-1/>.
- Thairath. (2015). *Gambling Ghosts! Reviewing The Poor Life of Thai Gamblers Who Are Slaved by Casino in Cambodia*. [in Thai]. Retrieved July 2, 2018 from <https://www.thairath.co.th/content/507119>.
- Thairath. (2009). *Cambodia's Casinos Are Quiet and Their Incomes Are Decreased to 50 Million Baht*. [in Thai]. Retrieved July 15, 2018 from <https://www.thairath.co.th/content/47057>
- Thanaphonphan, R. (2002). *Thai's Economy Post- Crisis 1997*. [in Thai]. Bangkok: Khrongkan chat phimkhopfai.
- Thatsanisiwong, W. (n.d.). *Gambling Law*. [in Thai]. Retrieved 2017, 12 December, from http://www.gamblingstudyth.org/document_research/113/3/4/-gamblinglaw/
- Treerat, N. (2016). World Gambling Market: Increasingly Wave All The Time. [in Thai]. In *Gambling in Transition Period: The Annual Report of Center for Gambling Studies*, edited by Yodkamonsat, S., 24 - 39. Bangkok: Duean Tula.
- Unchanam, P. (2012). The Critiques of Primitive Accumulation. [in Thai]. *Journal of Social Sciences Naresuan University* 8(1). pp. 109-137.
- Ussavapongnant, N. (2005). "Bonbia" - *Chinese Gambling In Thai Society, 1824-1917: A Socio-Cultural Study*. [in Thai]. Master's thesis, Faculty of Arts, Thammasat University.
- Vaddhanaphuti, C. (1994). Data Analysis in Qualitative Research. [in Thai]. In Dulyakasem, U. (Editor), *Handbook of Qualitative Research for Development (2nd Edition)*. Bangkok: Khlet Thai.
- Wisudthiluck, S. (2012). *Sanam [Field]*. [in Thai]. Retrieved August 17, 2018, from <http://socanth.tu.ac.th/outreach/sanam/>.
- Yanyongkasemsuk, R. (2013). Concepts of Class and Capital of Pierre Bourdieu. [in Thai]. *Burapha Journal of Political Economy*. 2(1). pp. 36 - 42.

Individual Interviews

- Chai Anon. (2017, November 7). A Host of a Casino at the Eastern Border of Thailand, interviewed. [in Thai].
- Janya, S. (2018, March 15). Secretary-General of the Association to Protect the Thai Constitution. interviewed. [in Thai].

- Jod Anon. (2018, August 12). A Politicians and Businessmen at the Eastern Border of Thailand, interviewed. [in Thai].
- Kai Anon. (2017, 7 November). A Local Politicians and Former VIP Gambler of a Casino at the Eastern Border of Thailand, interviewed. [in Thai].
- Mik Anon. (2017, 16 November). An Online Gambler of a Casino at the Eastern Border of Thailand, interviewed. [in Thai].
- Phut Anon. (2017, 1 May) An Owner of a Casino at the Eastern Border of Thailand, interviewed. [in Thai].
- Pla Anon. (2017,21 October). A Small-time Gambler of a Casino at the Eastern Border of Thailand, interviewed. [in Thai].
- Roeng Anon. (2017, 21 October). A Small-time Gambler of a Casino at the Eastern Border of Thailand, interviewed. [in Thai].
- Sitthi Anon. (2016, 15 December). A Manager of a Casino at the Eastern Border of Thailand, interviewed. [in Thai].
- Tiw Anon. (2017, 4 October). A Gambling's Tour-operator of a Casino at the Eastern Border of Thailand, interviewed. [in Thai].

การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำรงชีพในการ ขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง: กรณีศึกษาชุมชนศิรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช

พฤทธิพงศ์ ไชยพหล^๑ อาแว มะแส^๒

บทคัดย่อ

การศึกษาดำรงชีพในชนบทควรคำนึงถึงบริบทของท้องถิ่นและพลวัตทางสังคมและสิ่งแวดล้อมระดับชุมชน รวมทั้งการเรียนรู้ของคนในชุมชน เพื่อนำทรัพยากรที่มีอยู่มาสร้างสรรค์และใช้ประโยชน์ ผ่านการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เหมาะกับยุคสมัย การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพในชุมชนศิรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช 2) ศึกษาการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนศิรีวงสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็ง และ 3) วิเคราะห์การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็งของชุมชนศิรีวง การดำเนินการวิจัยใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ รวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการสังเกต วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการจัดหมวดหมู่ การวิเคราะห์เหตุผลเชิงตรรกะ การสังเคราะห์และการตีความ ผลการศึกษาพบว่าชุมชนศิรีวงได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ผ่านการพัฒนากระบวนการผลิต การตลาด และการรวมกลุ่มอาชีพขึ้นอย่างหลากหลายในชุมชน ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน โดยเป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ มาจำหน่าย ซึ่งช่วยยกระดับการดำรงชีพ ก่อให้เกิดรายได้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการพัฒนาไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็ง ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม สิ่งที่ทำลายสำหรับชุมชนศิรีวง คือ การหาแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ดำเนินควบคู่ไปกับยุทธวิธีการดำรงชีพที่และสามารถรักษาความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การดำรงชีพ การขับเคลื่อนการพัฒนา ชุมชนเข้มแข็ง

^๑ นักศึกษาปริญญาโท วิชาเอกการบริหารองค์การสังคม หลักสูตรการบริหารการพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ E-mail: knackyknacku@gmail.com

^๒ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำ คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

วันที่รับบทความ: 22 เมษายน 2562 วันที่แก้ไขบทความ: 16 มิถุนายน 2562 และวันตอบรับบทความ: 24 มิถุนายน 2562

Application of Livelihood Related Local Wisdom in Mobilizing Development Towards Strengthened Community: A Case Study of Kiriwong Community, Lansaka District, Nakorn Sri Thammarat Province

Phrutpong Chaiphahol^a Awae Masae^b

Abstract

The study of rural livelihood should realize local contexts and socio-environmental dynamics at the community level. At the same time, it should focus on learning of community members pertaining to creative and beneficial resource utilization through local wisdom application appropriate for changing conditions. This research aims are: 1) to investigate application of local wisdom related to livelihood in Kiriwong community, Lansaka district, Nakhon Sri Thammarat province, 2) to find out community development movement towards a strengthened community, and 3) to analyze the use of local wisdom in mobilizing community development movement toward a strengthened community. The research was undertaken following the qualitative research approach in which field data collection was done by means of in-depth interview and observation. Data were analyzed through typological analysis, logical reasoning, data synthesis and data interpretation. It was found that Kiriwong community utilized local wisdom and applied through processes of producing and marketing various products, as well as organizing occupational groups within the community. As a result, livelihood related local wisdom became crucial for mobilizing community development as it formed an important instrument in creating various products to be sold to improve livelihood of community members and bring about supplementary income generating activities continuously. This was followed by the connected

^a Master Student, School of Social and Environmental Development, National Institute of Development Administration, E-mail: knackyknacku@gmail.com

^b Assistant Professor, School of Social Development and Environment, National Institute of Development Administration

Received: 22 April 2019, Revised: 16 June 2019, Accepted: 24 June 2019.

community-based tourism development. This change helped enhancing the development towards a strengthened community in social, economic and environmental dimensions. Challenges facing Kiriwong community was finding an appropriate way to combine local wisdom conservation together with livelihood adaptation that enable in maintaining the community strength sustainably.

Keywords: Local Wisdom, Livelihood, Development Movement, Strengthened Community.

บทนำ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของไทยในระยะหลังนับตั้งแต่ฉบับที่ 8 เป็นต้นมาได้เน้นการเสริมสร้างบทบาทของสถาบันทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม อีกทั้งยังมุ่งสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้ดำเนินควบคู่ไปกับการพัฒนาประเทศในปัจจุบันและต่อเนื่องไปข้างหน้า โดยมองว่าประชาชนจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ภายใต้พลังที่เกิดจากชุมชน ด้วยการขับเคลื่อนการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน และให้ความสำคัญกับนำการทรัพยากรรวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้เป็นเครื่องมือการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ แนวทางนี้เชื่อว่าจะช่วยยกระดับการดำรงชีพของสมาชิก และกระตุ้นให้คนในชุมชนสามารถปรับตัวให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคที่ความเจริญทางเทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจแบบตลาดรุกเข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนอย่างมากเช่นในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-based Development) มีเป้าหมายที่เน้นการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชน โดยที่คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในการขับเคลื่อนการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในระดับชุมชนให้มากที่สุด ด้วยการนำเอาทุนและทรัพยากรด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” มาเป็นปัจจัยสำคัญที่นำพาชุมชนไปสู่การขับเคลื่อนการพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งได้ (Masae, 2015)

ชุมชนศรีวัง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนหนึ่งที่มีประสบการณ์ในการต่อสู้และปรับตัวอย่างน่าสนใจมาก ทั้งต่อเหตุการณ์ภัยพิบัติทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งและการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมไทยโดยรวมที่ให้ความสำคัญอย่างมากกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ จึงได้พยายามพลิกวิกฤติของชุมชนให้เป็นโอกาสในการรวมกลุ่มคนในชุมชนมาพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่มีฐานมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นและใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เพื่อยกระดับการดำรงชีพ ควบคู่กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างรู้คุณค่า ทั้งนี้ได้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษสั่งสมมาถ่ายทอดและประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดการรวมตัวขึ้นเป็นกลุ่มอาชีพขึ้นมาหลากหลายกลุ่ม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ จนจัดได้ว่าเป็นชุมชนที่เข้มแข็งมากแห่งหนึ่งในประเทศไทยในปัจจุบัน

จากสภาพการณ์ดังกล่าว จึงเป็นการน่าสนใจยิ่งหากทำการศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำรงชีพมาใช้ในการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็งในชุมชนศรีวัง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากชุมชนนี้มีชื่อเสียงในความเป็นชุมชนเข้มแข็งบนฐานของการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาชุมชนให้มีความเจริญก้าวหน้า ผ่านการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของสมาชิกในชุมชน โดยมีคำถามวิจัยว่า ชุมชนศรีวังมีการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช่วยยกระดับการดำรงชีพของสมาชิกชุมชนอย่างไร มีแนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็งอย่างไร อีกทั้งการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้มีส่วนในการขับเคลื่อนการพัฒนาสังคมชุมชนเข้มแข็งได้อย่างไร ทั้งนี้เชื่อว่าผลการศึกษาที่ได้จะเป็นแนวทางในการส่งเสริมการพัฒนาให้ชุมชนนี้มีความเข้มแข็งอย่างต่อเนื่องไปสู่ความยั่งยืน อีกทั้งยังสามารถเป็นแบบอย่างให้กับการจัดการของชุมชนอื่น ๆ ที่มีบริบทคล้ายคลึงกันต่อไป

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช
- 2) เพื่อศึกษาแนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาของชุมชนคีรีวงสู่ชุมชนเข้มแข็ง
- 3) เพื่อวิเคราะห์การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งของชุมชนคีรีวง

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดสำคัญที่นำมาใช้ในการศึกษาค้นคว้านี้ได้แก่ แนวคิดการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน แนวคิดเกี่ยวกับการขับเคลื่อนทางสังคม และแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรม พบจะสรุปสาระสำคัญของแต่ละแนวคิดได้ดังต่อไปนี้

แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาว่าเป็นประสบการณ์หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมของคนในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ โดยมีลักษณะที่สำคัญ คือ มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน มีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง (Wasee, 1993) ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของความรู้เกี่ยวกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยสังคมใด ๆ โดยอาจเป็นข้อมูลหรือเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้หญิง ผู้ชาย หรือประเภทของครอบครัวในสังคมนั้น ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อเกี่ยวกับแต่ละเรื่องของสังคมนั้นด้วย (Sanyawiwat, 1991) ส่วนการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนา Department of Agricultural Extension (n.d.) ได้ชี้ให้เห็นว่า การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนามีความสำคัญอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนชนบท ซึ่งทำได้ด้วยการเข้าไปจัดการให้เกิดประโยชน์ โดยใช้แนวทางต่าง ๆ อาจผ่านวิธีการอนุรักษ์ (Conservation) การรื้อฟื้น (Recovery) การประยุกต์ (Modification) และพัฒนาต่อยอด (Development) หรือผสมกันหลายวิธีก็ได้

แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood) Chambers and Conway (อ้างถึงใน Krantz, 2001) ได้อธิบายความหมายโดยรวมของการดำรงชีพในชนบทอย่างยั่งยืนว่า ประกอบด้วยความสามารถในการจัดการทรัพย์สินและกิจกรรมต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับการครองชีพ ซึ่งครอบคลุมความสามารถในการรับมือกับแรงกดดัน ความตึงเครียด และความสามารถในการฟื้นคืนสู่สภาพปกติได้อย่างยั่งยืน ตลอดจนการสานต่อหรือเพิ่มความสามารถและทรัพย์สินของครัวเรือน ให้สามารถสร้างโอกาสในการดำรงชีพอย่างยั่งยืนสำหรับรุ่นต่อไป อีกทั้งยังก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อการดำรงชีพอื่น ๆ ในระดับท้องถิ่นและระดับโลก ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว นอกจากนี้ Department for International Development (DFID, 1999) ยังได้กล่าวถึงแนวทางของการพัฒนาเพื่อยกระดับการดำรงชีพว่าเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ 6 ประการ ได้แก่ 1) ยึดคนเป็นศูนย์กลาง (People-center) 2) มีความเป็นองค์รวม (Holistic) 3) คำนิ่งถึงพลวัต (Dynamic) 4) สร้างบนจุดแข็ง (Building on Strengths) 5) เชื่อมโยงมหภาคและจุลภาค (Macro-micro Links) และ 6) ส่งเสริมให้เกิดความยั่งยืน (Sustainability)

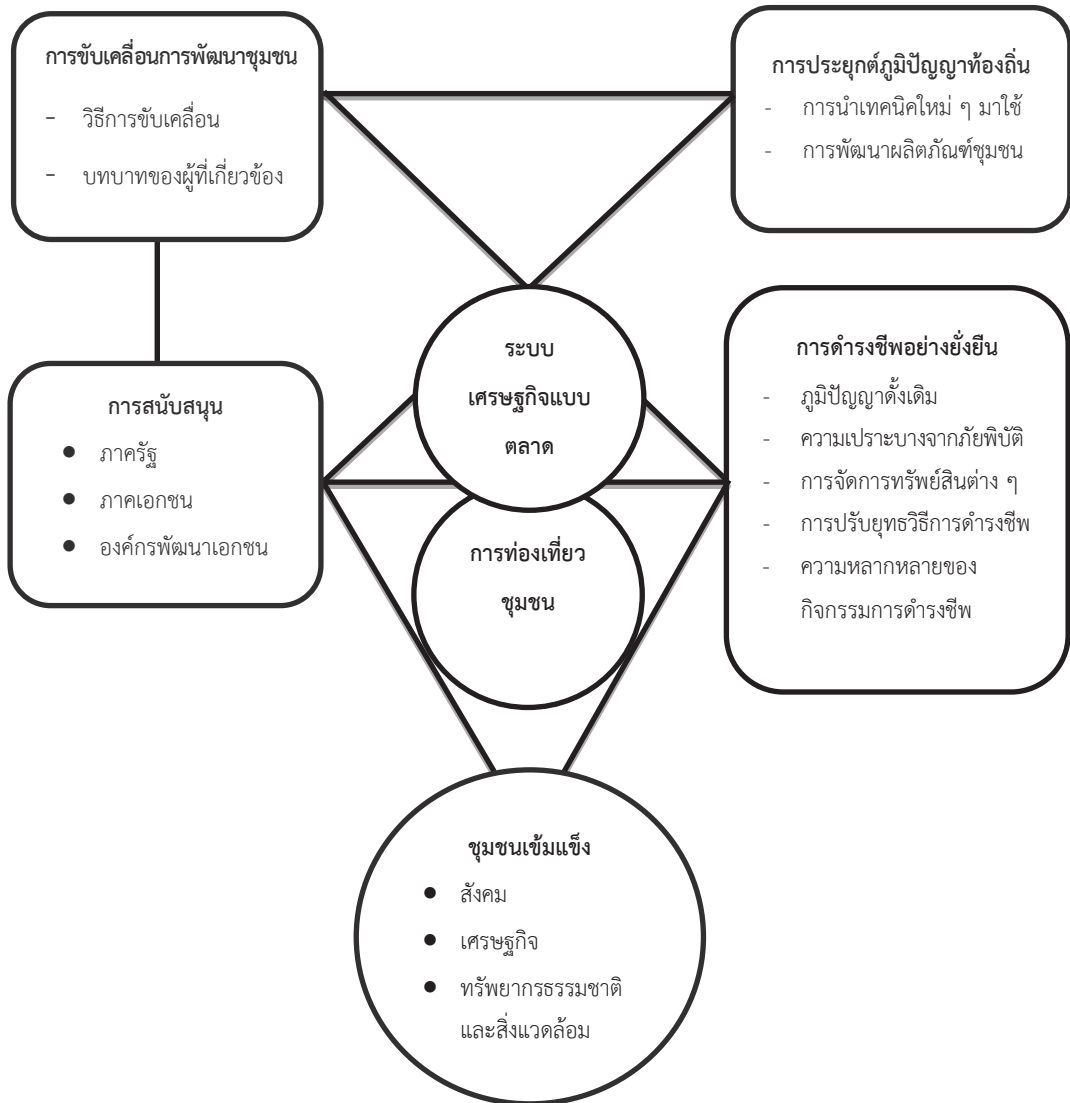
แนวคิดเกี่ยวกับการขับเคลื่อนทางสังคม (Social Movement) Tilly (2004) ได้อธิบายถึงการขับเคลื่อนทางสังคมว่าเป็นเรื่องที่มีมาตั้งแต่อดีต โดยเริ่มจากการเคลื่อนไหวเพื่อยกระดับจากกลุ่มเล็ก ๆ ไปสู่

ระดับสาธารณะ ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ 1) มีการนำเสนอประเด็นที่เคลื่อนไหวต่อสาธารณะ 2) มีการรวมตัวและมีรูปแบบที่เฉพาะของการจัดองค์กร และ 3) เน้นการมีส่วนร่วมทั้งในระดับกลุ่มและสาธารณะ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดพลังขับเคลื่อนที่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกันของประชาชน อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการพัฒนาสังคมไปสู่สภาพที่ดีขึ้น ทั้งนี้มักเกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคเป็นสำคัญด้วย อย่างไรก็ตาม ปัจจัยหลักที่จะผลักดันการขับเคลื่อนให้สังคมสามารถบรรลุผลสำเร็จได้นั้นขึ้นอยู่กับศักยภาพของผู้ประกอบการขับเคลื่อนเป็นสำคัญ โดยผู้นำจะต้องมีบุคลิกภาพที่โดดเด่น สามารถสร้างแรงบันดาลใจ และสามารถเป็นแบบอย่างให้กับกลุ่มได้ นอกจากนี้ยังต้องมีความเข้าใจในบริบทด้านต่าง ๆ วิสัยทัศน์ ศักยภาพ และสวัสดิการของชุมชน อีกทั้งมีทุนต่าง ๆ มาสนับสนุนการขับเคลื่อน หากดำเนินการในระดับชุมชนจะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพและบรรลุตามเป้าหมายของการพัฒนาได้

แนวคิดสุดท้ายคือแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งอธิบายว่าชุมชนเข้มแข็งเกิดจากการพัฒนาโดยใช้ทุนเดิมในชุมชนผ่านการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิก มีองค์ความรู้เพื่อการปฏิบัติจริง มีระบบจัดการที่ดีในการประสานสนับสนุน กำกับ ติดตามและประเมินผล พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายพัฒนา ทั้งกับหน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชนอื่น ๆ ในลักษณะที่เป็นเครือข่าย ให้เกิดการปฏิบัติเชิงรุก เพื่อสร้างความเข้มแข็งอันเป็นรากฐานที่สำคัญต่อความสำเร็จผ่านกระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนและเพื่อชุมชน ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จในการสร้างชุมชนเข้มแข็งคือ “การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ” (Interactive Learning through Action) ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 วงที่สัมพันธ์กันคือ 1) ความรู้ 2) การเรียนรู้ และ 3) การจัดองค์กร (Wasee, n.d.) สำหรับลักษณะของชุมชนเข้มแข็งที่เป็นตามความคาดหวังและต้องการนั้นควรมี 4 ประการด้วยกัน ได้แก่ 1) เป็นชุมชนที่มีสภาพร่วมกันเป็นปึกแผ่น 2) เป็นชุมชนที่มีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับสูง 3) เป็นชุมชนที่สามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยตัวเองเป็นส่วนใหญ่ และ 4) เป็นชุมชนที่พัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างต่อเนื่อง (Poung-ngarm, 2002)

แนวคิดนำในการวิจัย

จากแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสามารถนำเสนอเป็นแนวคิดนำในการวิจัยครั้งนี้ ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1: แนวคิดนำในการวิจัย

วิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำรงชีพในการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง: กรณีศึกษา ชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช” ดำเนินการตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลดังต่อไปนี้

1) การรวบรวมข้อมูล ใช้ 2 วิธี ดังต่อไปนี้

(1) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key-Informants) ซึ่งเลือกมาอย่างเฉพาะเจาะจง โดยพิจารณาจากผู้ที่มีความรอบรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน และนักพัฒนาที่มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนคีรีวง โดยครอบคลุมถึงผู้นำชุมชนที่อยู่ในช่วงของการฟื้นฟูชุมชน ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ แกนนำกลุ่มอาชีพ นักพัฒนา และนักวิชาการ ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาและมีความรู้ความเข้าใจบริบทของชุมชนคีรีวง จำนวนรวมทั้งสิ้น 15 คนด้วยวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (Purposive sampling)

(2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) โดยใช้การสังเกตสภาพแวดล้อมในชุมชน ความเป็นอยู่ และการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของคนในชุมชน การประชุมต่าง ๆ รวมทั้งกิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น และได้มีการบันทึกสิ่งที่พบเห็นไปพร้อม ๆ กัน โดยที่ไม่ได้มีส่วนร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ กับคนในชุมชน เพียงแต่สังเกตเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการพบเห็นเท่านั้น

2) การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาในครั้งนี้ ได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล 2 ช่วง คือ ช่วงแรกเป็นการดำเนินการวิเคราะห์เบื้องต้นไปพร้อม ๆ กับการเก็บข้อมูล และช่วงที่ 2 เป็นการดำเนินการวิเคราะห์ให้ละเอียดอีกครั้งหลังการรวบรวมข้อมูลทั้งหมดเสร็จสิ้น โดยนำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมจากการลงพื้นที่ทั้งจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกต มาทำความเข้าใจกับเนื้อหา แล้วจัดหมวดหมู่เนื้อหา (Typology) เป็นเรื่องและประเด็นต่าง ๆ มีการตรวจสอบข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation Technique) โดยเน้นการตรวจสอบด้านวิธีรวบรวมข้อมูลจากบุคคลที่เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญ โดยนำข้อมูลที่ได้จากการถอดเทปการสัมภาษณ์เปรียบเทียบกับ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการจดบันทึกภาคสนาม จากนั้นจึงทำการสังเคราะห์ (Synthesis) ตีความข้อมูล (Interpretation) เพื่อหาข้อสรุปและอภิปรายผล โดยนำสิ่งที่พบเห็นมาเชื่อมโยงกับแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และบริบทของชุมชน

ผลการศึกษา

1. บริบทของชุมชน

พัฒนาการของชุมชนศรีวังมีมายาวนานกว่า 200 ปี เริ่มจากที่บรรพบุรุษกลุ่มแรกได้เข้ามาบุกเบิกและตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่ล้อมรอบโดยภูเขานี้ ตามชื่อเรียกคือ “ศรีวัง” ซึ่งอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ จนกลายเป็นฐานสำคัญของการดำรงชีวิตตั้งแต่ต้นสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ถึงแม้ว่าชุมชนได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติมาหลายครั้ง แต่ก็สามารถฟื้นฟูอุปสรรคร่วมกันได้อย่างเข้มแข็งด้วยความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนที่ร่วมมือกันเพื่อฟื้นฟูและพลิกฟื้นชุมชน ทำให้พื้นที่ตัวกลับมามีสภาพที่สามารถดำรงชีวิตต่อไปได้อย่างดี

หากพิจารณาจากความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนศรีวังจะพบว่ามีลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือญาติสูง มีการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น สมาชิกมักจะให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหา อีกทั้งชุมชนยังมีผู้นำโดยธรรมชาติที่มีความเป็นผู้นำและมีจิตอาสาสูง พร้อมทั้งจะเป็นหลักในการฟื้นฟูและพัฒนาชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีสภาพที่ดำรงอยู่อย่างมั่นคงและสมาชิกดำรงชีวิตได้อย่างดี จนกลายเป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงในนาม “ชุมชนพึ่งตนเอง” และได้รับรางวัลชมเชยในการประกวดหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเองระดับประเทศ เมื่อปี พ.ศ. 2528 แม้ว่าในขณะนั้นชุมชนยังคงมีสภาพที่จัดเป็นพื้นที่สีแดงด้านความมั่นคงก็ตาม แต่เพราะชุมชนมีความพร้อมด้านทรัพยากร มีความสามัคคีระหว่างสมาชิก และมีผู้นำที่สามารถขับเคลื่อนชุมชนได้ดี จึงสามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นหนึ่งในชุมชนตัวอย่างด้านการพัฒนาตนเอง ดังคำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้รายหนึ่งว่า

“โชคดีที่ชุมชนของเรามีความพร้อมในเรื่องของภาวะการเป็นผู้นำ คนในชุมชนร่วมไม่ร่วมมือกัน มีความสามัคคี...ทางการให้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง จนต่อมาชุมชนศรีวังถูกคัดเลือกทั้งในระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค จนถึงระดับประเทศ ที่ได้รางวัลหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง”

ในปัจจุบัน นอกจากชุมชนจะประสบผลสำเร็จอย่างมากในการพัฒนาแบบพึ่งพาที่เน้นการยกระดับการดำรงชีพแล้ว ชุมชนนี้ยังเป็นที่รู้จักในวงกว้างทั้งในประเทศและต่างประเทศว่าเป็น “ชุมชนที่มีอากาศดีที่สุดในประเทศไทย” เนื่องจากที่ตั้งของชุมชนอยู่ในหุบเขา และมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นเป้าหมายของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สำคัญ กอปรกับยังมีผลงานการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนที่โดดเด่น จึงส่งผลให้ได้รับคัดเลือกเป็นชุมชนท่องเที่ยว OTOP 1 ใน 4 ชุมชนต้นแบบทั่วประเทศ ในปี พ.ศ. 2548 อันส่งผลให้ชุมชนศรีวังได้กลายเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในเรื่องของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างอาชีพ สร้างรายได้ และเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของชุมชนให้เติบโตที่เอื้อประโยชน์ให้ชุมชนได้รับการพัฒนา

2. การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของชุมชนศรีวัง

ชุมชนศรีวังมีการดำเนินกิจกรรมโดยนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพมาประยุกต์ต่อ ผ่านการรวมกลุ่มกันทำงาน ซึ่งเห็นได้จากการมีกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ทำกิจกรรมเกี่ยวกับอาชีพหลากหลายกลุ่มที่โดดเด่น ได้แก่ 1) กลุ่มลายเทียนบาติกสีธรรมชาติ 2) กลุ่มแม่บ้านทุเรียนกวน 3) กลุ่มมัดย้อมผ้าสีธรรมชาติ 4) กลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้าน 5) กลุ่มบ้านสมุนไพร และ 6) กลุ่มลูกไม้ การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอาชีพเหล่านี้ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ที่เน้นการพัฒนาอาชีพเพื่อสร้างรายได้ ควบคู่กับการพัฒนาศักยภาพของสมาชิกชุมชนที่มารวมกลุ่มกันทำงาน (ตารางที่ 1) โดยได้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ ด้วยการฟื้นฟูของเดิมที่บางส่วนไม่ได้มีการนำมาใช้อย่างจริงจังกลับมาใช้ใหม่ พร้อมกับการประยุกต์ด้วยการพัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้มีความหลากหลายขึ้นต่อยอดจากที่มีอยู่เดิม ทั้งนี้ไม่เพียงเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวันเท่านั้น แต่ยกระดับไปเป็นสินค้าเพื่อจำหน่ายให้คนภายนอกเป็นสำคัญด้วย เพราะเห็นว่าภูมิปัญญาในท้องถิ่นมีความสำคัญและเกี่ยวเนื่องกับการดำรงชีพมาตั้งแต่อดีต หากแต่ในปัจจุบันบริบทของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยที่เจริญขึ้น จึงจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนตามพลวัตทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำเอานวัตกรรมใหม่ ๆ เข้ามาใช้ ในการปรับปรุงและพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพ มีการบริหารจัดการการผลิต การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การบรรจุภัณฑ์และการจัดการด้านการตลาด จนสินค้าต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากพัฒนามาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้าลายมัดย้อมสีธรรมชาติ ผ้าบาติกสีธรรมชาติ โคมไฟ ของชำร่วยและของใช้ภายในบ้าน จากกะลามะพร้าว สบู่เปลือกมังคุด รวมทั้งผลิตภัณฑ์สมุนไพรอื่น ๆ ได้กลายมาเป็นสินค้าที่นักท่องเที่ยว มักจะซื้อติดไม้ติดมือ อีกทั้งยังเป็นผลิตภัณฑ์ที่ส่งไปขายยังตลาดต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศอีกด้วย การประยุกต์เช่นนี้ส่งผลให้มีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไป

ที่สำคัญคือการดำเนินกิจกรรมของหลายกลุ่มอาชีพยังคงนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมมาใช้เป็นฐานในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ โดยได้มีการประยุกต์ พัฒนาต่อยอด อันเป็นแนวทางที่สำคัญในการอนุรักษ์ให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนให้ยังคงอยู่ การดำเนินการตามแนวทางนี้ถือเป็นวิธีการดำรงชีพที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนนี้ให้ก้าวหน้าอย่างน่าสนใจยิ่ง เพราะเป็นแนวทางการพัฒนาที่ไม่ละทิ้งภูมิปัญญาเดิม แต่มีความพยายามฟื้นฟูภูมิปัญญา แล้วนำมาปรับเปลี่ยนบางส่วนอย่างสร้างสรรค์ตามพลวัตทางสังคมเศรษฐกิจ เพื่อให้ชุมชนมีการพัฒนาบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังคำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านหนึ่งว่า

“ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่เราจะทอดทิ้งไปไม่ได้ ถ้าชุมชนหรือสังคมไหนละทิ้งภูมิปัญญา ก็จะทำให้ชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ อ่อนแอลงเรื่อย ๆ เพราะเราไปพึ่งพาเทคโนโลยีภายนอกแทน ไม่ได้พึ่งพาภูมิปัญญาของตนเอง... วิถีชีวิตในแบบของเรา ภูมิปัญญาคือตัวนำพาชีวิตให้เราก้าวหน้าต่อไปได้”

ตารางที่ 1 วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มอาชีพ

กลุ่มอาชีพ	วัตถุประสงค์ (ประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่น)
1. กลุ่มลายเทียนบาติกสี ธรรมชาติ	<ol style="list-style-type: none"> 1) สร้างอาชีพเสริมให้กับบุคคล 2) สร้างงาน สร้างรายได้แก่ชุมชน 3) สร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนให้สามารถคิดเอง ทำเอง ในการพัฒนาท้องถิ่น 4) ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 5) เพื่อให้สมาชิกรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ 6) เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งสามัคคีในหมู่คณะ 7) ส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชนในการพัฒนาผลิตภัณฑ์โดยสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น 8) เป็นการอนุรักษ์และเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. กลุ่มแม่บ้านทุเรียน กวนบ้านศรีวิวง	<ol style="list-style-type: none"> 1) เพื่อเพิ่มรายได้แก่สมาชิกกลุ่ม ครอบครัว และชุมชน 2) เพื่อพัฒนาจิตสำนึก ปลูกฝังคุณธรรมของการทำงานกลุ่ม 3) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติในชุมชน
3. กลุ่มมัดย้อมผ้าสี ธรรมชาติ	<ol style="list-style-type: none"> 1) เพื่อสร้างอาชีพเสริมให้แก่สตรีในชุมชน 2) เพื่อให้สตรีในชุมชนรู้จักใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ 3) เพื่อสร้างพัฒนาการด้านความคิดและสร้างสรรคงานใหม่ 4) เพื่อให้รู้จักนำวัสดุในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ 5) เพื่อสร้างความเข้มแข็งและความสามัคคีในหมู่คณะ
4. กลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้าน	<ol style="list-style-type: none"> 1) เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการอนุรักษ์งานหัตถกรรมพื้นบ้านของชุมชน 2) เพื่อเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรม ประเพณี ของชุมชน 3) เพื่อให้เกิดรายได้จากงานหัตถกรรม 4) เพื่อให้รู้จักนำวัสดุในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ 5) เพื่อสร้างความเข้มแข็งและความสามัคคีในหมู่คณะ
5. กลุ่มบ้านสมุนไพร	<ol style="list-style-type: none"> 1) เพื่อนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาแปรรูปและประยุกต์ให้เกิดเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ 2) เพื่อส่งเสริมการทำอาชีพ และสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน 3) เพื่ออนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่ผู้สนใจ
6. กลุ่มลูกไม้	<ol style="list-style-type: none"> 1) เพื่อนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ 2) เพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาดั้งเดิมให้คงอยู่ 3) เพื่อถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้สนใจ และส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชน 4) ส่งเสริมอาชีพและรายได้ให้กับคนในชุมชน

การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการดำรงชีพของชุมชนศรีวังนี้ นอกจากจะทำให้เกิดกลุ่มอาชีพที่ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนร่วมมือกันทำงานเพื่อพัฒนาอาชีพใหม่ ๆ สร้างรายได้เสริมจากการทำงานหลักอีกทางหนึ่ง อันส่งผลให้สมาชิกมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและมีเงินหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่ตลอดเวลาแล้ว ยังช่วยให้ชุมชนพัฒนาจนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญสำหรับชุมชนอื่น ๆ และองค์กรภายนอก อาทิ โรงเรียน หน่วยงานต่าง ๆ และกลุ่มบุคคลที่สนใจเรียนรู้และศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น จนเป็นที่รู้จักและดึงดูดความสนใจกลุ่มคนหลายกลุ่มให้เข้ามาเยี่ยมชมและศึกษาดูงานในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องผลักดันให้มีการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนไปสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็งในเวลาต่อมา

3. การขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนศรีวังสู่ชุมชนเข้มแข็ง

ปัจจุบันชุมชนศรีวัง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนต้นแบบด้านการพัฒนาชุมชนไปสู่ชุมชนเข้มแข็ง ทั้งนี้เพราะชุมชนมีความพยายามนำจุดแข็งที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย ผู้นำทางธรรมชาติที่มีความตั้งใจจริงในการทำงานเพื่อส่วนรวม รวมทั้งสมาชิกในชุมชนที่มีความสามัคคี รักใคร่ และพร้อมที่จะปรับตัวเพื่อการพัฒนาชุมชนให้ก้าวไปข้างหน้าเท่าทันกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ที่น่าสนใจมากก็คือการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์และปรับใช้ให้เหมาะสมกับยุคสมัย โดยการผสมผสานกับการนำแนวคิดการบริหารจัดการแบบใหม่ในรูปกลุ่มที่เน้นการทำในเชิงธุรกิจ และมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์และการบริหารจัดการ ซึ่งสอดคล้องกับมุมมองของนักวิชาการท่านหนึ่งที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญและมีส่วนร่วมในการผลักดันการพัฒนาของชุมชนศรีวังว่า

“สิ่งใดเป็นเทคโนโลยีที่ทำให้เกิดคุณค่า เราก็นำมาประยุกต์ใช้ แทนที่จะใช้เฉพาะภูมิปัญญาของเราเพียงอย่างเดียว เราก็นำมาผสมผสานกัน ... นำมาประยุกต์เพื่อให้เกิดสิ่งที่ดีกว่า ... ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการที่จะต้องผสมผสาน วัฒนธรรมคือความองกวม ความองกวมไม่ได้เป็นการยึดอยู่กับที่เสียทีเดียว มันจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง ... บางอย่างที่เราไม่มันเป็นสิ่งที่ดีมากอยู่แล้ว”

จากการพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญหลายท่าน พบว่าการขับเคลื่อนการพัฒนาของชุมชนศรีวัง มีองค์ประกอบสำคัญที่สามารถสังเคราะห์และสรุปออกมาได้ 7 ประการด้วยกัน ได้แก่ 1) คนในชุมชนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาคนและคุณภาพชีวิต คนในชุมชนศรีวังได้มีพัฒนาการทางความคิดมาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชุมชนมีการขับเคลื่อนการพัฒนาในลักษณะที่ก้าวกระโดด เมื่อเทียบกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ในระดับเดียวกัน จึงเป็นที่สนใจของหน่วยงานและคนภายนอกชุมชน จนเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางจนชุมชนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่มีชื่อเสียง ในการฟื้นฟูและพัฒนาชุมชนนี้ สิ่งสำคัญนอกเหนือจากการมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ของชุมชนแล้ว คือทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้ชุมชนเกิดการพัฒนาไปในทางที่ดีและเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงจนถึงปัจจุบัน 2) กลุ่มต่าง ๆ และเครือข่ายในชุมชนมีจิตอาสาร่วมรับผิดชอบต่อชุมชนและสังคม ดังจะเห็นได้จากหลังจากชุมชนประสบกับภัยธรรมชาติและสร้างความเสียหายให้กับชุมชน สิ่งที่เกิดขึ้นตามมา

อย่างเห็นได้ชัดคือ คนในชุมชนรวมกลุ่มกันพยายามพัฒนาชุมชนให้กลับมาีสภาพเดิม สามารถดำรงชีวิตได้ 3) การมีผู้นำที่ดีและมีศักยภาพ ชุมชนศรีวังมีผู้นำตามธรรมชาติและได้รับการส่งเสริมให้พัฒนาความเป็นผู้นำ สามารถชักชวนสมาชิกชุมชนให้รวมกลุ่มเพื่อพัฒนาขีดความสามารถที่จะทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองการแก้ปัญหาได้อย่างตรงจุดและมีประสิทธิภาพ ดังคำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านหนึ่งที่ว่า “เป็นโอกาสดีที่ยุคนั้นมีโรงเรียนผู้นำ มีการอบรมภาวะการเป็นผู้นำ ทักษะการเป็นผู้นำสอนเรื่องแผนชุมชน สอนเรื่องการเป็นผู้นำที่ดี สอนกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการทำแผน กระบวนการสื่อสาร ฯลฯ ทำให้ผู้นำที่เกิดขึ้น ณ ตอนนั้นสามารถลงมือช่วยทำงานและวางแผนฟื้นฟูชุมชนได้เลย” 4) ความพยายามสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ด้วยการปรับกระบวนการบริหารจัดการภายในอย่างมีระบบ ทั้งในระดับชุมชนและระดับกลุ่ม การบริหารจัดการภายในชุมชนมีระบบที่พัฒนาขึ้นมาเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน โดยเน้นการขับเคลื่อนกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งการประสานระหว่างกลุ่ม ซึ่งชุมชนได้นำความรู้ที่กรมการพัฒนาชุมชนแนะนำมาใช้ แต่ละกลุ่มมีกฎกติกาที่สมาชิกทุกคนปฏิบัติตาม และพยายามหาทางออกร่วมกันเวลาเกิดปัญหา ปัญหาต่าง ๆ จึงสามารถแก้ไขได้ด้วยการเจรจา 5) การเริ่มต้นจากสิ่งที่สอดคล้องกับวิถีที่พึงปรารถนา คนในชุมชนศรีวังได้พยายามนำภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน มาประยุกต์และปรับใช้ให้สอดคล้องกับกระแสของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ มีการปรับตัวและเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ อีกทั้งเรียนรู้ที่จะเปลี่ยนแปลงตัวเองตลอดเวลา อันช่วยส่งเสริมให้วิถีการดำรงชีพของคนในชุมชนดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ เน้นการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์และนวัตกรรมใหม่ ๆ ภายใต้การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนาผ่านกลุ่มอาชีพที่ได้ร่วมกันตั้งขึ้น มาต่อยอดให้เกิดการพัฒนาผลิตภัณฑ์ทำให้เกิดรายได้ และเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับเศรษฐกิจที่ดีของชุมชน 6) มีกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เกิดผลในการแพร่กระจาย ชุมชนศรีวังได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น รวมทั้งมีความพยายามถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ ให้กับนักเรียนในห้องเรียนที่ตั้งอยู่ในชุมชน โดยการบูรณาการให้เข้ากับหลักสูตรและรายวิชาเรียน รวมทั้งถ่ายทอดไปยังสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ อันส่งผลให้ชุมชนชุมชุนศรีวังได้กลายเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่มีผู้สืบทอดทำงานที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องเป็นที่ประจักษ์ และ 7) มีการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดชุมชนศรีวังมีทรัพยากรที่มีคุณค่า คือ ทรัพยากรมนุษย์ และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรดังกล่าวมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยิ่งทำให้คนในชุมชนศรีวังมีวิถีการดำรงชีวิตที่มีความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกจากกันได้ยากดังคำอธิบายของสมาชิกชุมชนท่านหนึ่งที่ว่า “ศรีวังถือว่ายังมีความสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรต่าง ๆ ... ทรัพยากรในชุมชนนี้แหละที่เป็นแหล่งที่มาของรายได้ที่ดีที่สุด ซึ่งมาจากความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบ้านเรา” ปัจจุบันทรัพยากรในชุมชนได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนให้มีความก้าวหน้า ภายใต้ความคิดที่สร้างสรรค์

ของสมาชิกอันเป็นทรัพยากรมนุษย์ของชุมชน จนสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มและเกิดการรวมกลุ่มกันเป็นพลังที่เข้มแข็ง ทำให้การขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนศิวิลมีความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

4. การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง

การปรับตัวด้วยการร่วมกันคิดค้นหาวิธีการใหม่ ๆ มาเป็นแนวทางสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของชุมชนศิวิลดำเนินการโดยผ่านกระบวนการปรึกษาหารือร่วมกันของสมาชิกชุมชน ภายใต้การนำของผู้นำทั้งที่เป็นและไม่เป็นทางการ รวมทั้งการได้รับคำแนะนำจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน จนเกิดเป็นแนวทางหลักของการขับเคลื่อนการพัฒนา คือ การตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ โดยมองว่า กลุ่มอาชีพที่เกิดขึ้นนี้ต้องมีความสอดคล้องกับอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ในชุมชน คือการเกษตรซึ่งเน้นการนำวัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้อย่างชาญฉลาด โดยต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนการดำเนินการอย่างผสมผสานนี้ผ่านกระบวนการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการดำรงชีพ ซึ่งสะท้อนให้เห็นผ่านการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่รวมตัวกันตั้งขึ้นมาดังที่กล่าวมาแล้ว โดยมีการนำผลผลิตต่าง ๆ จากการทำการเกษตรในรูปของสวนผสมและวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ รวมทั้งสิ่งที่เหลือใช้ เช่น กะลามะพร้าว เปลือกมังคุด เป็นต้น นำมาใช้สร้างผลิตภัณฑ์ ทั้งผลิตภัณฑ์ที่เคยทำมาในอดีตและที่สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ อันสะท้อนถึงการพัฒนาต่อยอดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ ที่กลายเป็นสินค้าที่มีเอกลักษณ์ มีมูลค่า สามารถนำไปจำหน่ายสร้างรายได้อย่างต่อเนื่องให้กับสมาชิกในชุมชน ส่งผลให้ชุมชนพัฒนาแบบพึ่งตนเองและมีความเข้มแข็งใน 3 ด้านที่เด่นชัด ดังนี้

1) **ด้านสังคม** ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติรวมทั้งคุณลักษณะของคนในชุมชนที่มีความสามัคคีและมีน้ำใจต่อกัน ทำให้การขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนศิวิลเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้สามารถเห็นได้จากการร่วมมือกันเพื่อฟื้นฟูชุมชนให้สามารถฟื้นตัวกลับมามีสภาพที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างดี หลังจากเกิดภัยภิบัติทางธรรมชาติหลายครั้ง และการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อยกระดับการดำรงชีพ ด้วยการนำทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้บนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างแข็งขันและสร้างสรรค์ระหว่างสมาชิก แม้ในปัจจุบันนี้วิถีการดำเนินชีวิตอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่ก็เป็น การปรับเปลี่ยนที่สะท้อนถึงพลวัตสังคมผสมผสานกับการใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญาที่ชุมชนมีตัวอย่างสอดรับกัน อีกทั้งยังปรับตัวให้ทันกับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและความเจริญทางเทคโนโลยีที่รุกเข้ามายังชุมชน ด้วยความที่ชุมชนตระหนักถึงการดำเนินชีวิตที่มีความสมดุลกับวัฒนธรรมดั้งเดิมและสภาพแวดล้อม จึงส่งผลให้คนในชุมชนยังคงดำเนินชีวิตที่เน้นการพึ่งพาตนเอง ด้วยการทำกิจกรรมร่วมกันควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างเข้มแข็ง

2) **ด้านเศรษฐกิจ** ในปัจจุบันคนในชุมชนศิวิลยังคงทำอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก แต่เนื่องจากกิจกรรมการเกษตรไม่ได้มีให้ทำตลอดทั้งปี ดังนั้นคนในชุมชนจึงรวมกลุ่มกันเพื่อทำอาชีพเสริมอื่น ๆ ด้วยการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมมาประยุกต์และพัฒนาต่อยอด อันช่วยให้สามารถใช้เวลาว่างจากการทำอาชีพหลักมาทำอาชีพเสริมเพิ่มรายได้แก่สมาชิก ดังจะเห็นได้จากการมีกลุ่มอาชีพที่เน้นการนำเอา

ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพมาประยุกต์ใช้ประสบผลสำเร็จเป็นที่ประจักษ์หลายกลุ่ม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ ความสำเร็จของกลุ่มเหล่านี้ดึงดูดผู้คนหลากหลายกลุ่มให้สนใจมาท่องเที่ยวและดูงาน พร้อมกับจับจ่ายซื้อสินค้าต่าง ๆ ที่กลุ่มผลิตขึ้นมา ทำให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจจากการจำหน่ายสินค้าให้กับผู้มาเยือน จนทำให้ชุมชนมีชื่อเสียงเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นอย่างมาก มีรายได้เพิ่มขึ้น และเศรษฐกิจฐานชุมชนเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง

3) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** ถึงแม้ว่าชุมชนศรีวังจะได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติหลายครั้งส่งผลต่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบางส่วน แต่คนในชุมชนได้ร่วมมือกันฟื้นฟูธรรมชาติและปรับภูมิทัศน์ของชุมชนให้สามารถดำรงอยู่อย่างปกติสุขได้มาตลอด โดยในปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนยังมีความอุดมสมบูรณ์สูง เนื่องจากคนในชุมชนได้เรียนรู้และปรับตัวในการใช้ชีวิตให้มีความสมดุลกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะเห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตอย่างยิ่ง กล่าวคือ คนในชุมชนเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยพึ่งพาในการดำรงชีวิต เป็นฐานที่สำคัญของการพัฒนาโดยอิงภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนั้นการพัฒนาเน้นการสร้างอาชีพ ทั้งการทำเกษตรกรรมในรูปของสวนสมรมที่เป็นอาชีพหลักสร้างรายได้และเศรษฐกิจที่ดีแก่ชุมชนมาตั้งแต่อดีต และการพัฒนาแนวใหม่ด้วยการสร้างผลิตภัณฑ์ที่อิงภูมิปัญญาท้องถิ่น ล้วนแต่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติอย่างสำคัญ ดังนั้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ยังคงเป็นฐานในการผลิตและพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษได้เรียนรู้และถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นโดยมีการประยุกต์สร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ โดยดำเนินการในรูปของการรวมกลุ่ม จนกลายเป็นกลุ่มอาชีพเสริมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างหลากหลาย ด้วยเหตุนี้คนในชุมชนจึงพยายามอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่อย่างเกื้อกูลกับการดำรงชีพ นอกจากนี้ความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนศรีวังยังทำให้สภาพอากาศดีด้วย ซึ่งส่งผลให้ได้รับความสนใจและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางของคนภายนอก ทำให้มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากตั้งใจเข้ามาเยี่ยมชมและพักค้างคืน เพื่อชมความงามของธรรมชาติของพื้นที่ของชุมชนที่ได้ชื่อว่าเป็น “พื้นที่ที่มีอากาศดีที่สุดในประเทศไทย”

เมื่อคนในชุมชนสามารถนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมาประยุกต์ให้เกิดผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นมาและบริหารจัดการในรูปแบบของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ และยังคงมีการถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติเพื่อการดำรงชีพอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชุมชนเกิดการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนทั้ง 3 ด้านดังกล่าวข้างต้นนี้ หน่วยงานทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนหลายหน่วยงานให้ความสนใจเข้ามามีส่วนในการส่งเสริมและสนับสนุนการขับเคลื่อนของชุมชน โดยการให้ความรู้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพและมีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น ช่วยจัดระบบการบริหารจัดการทั้งในระดับกลุ่มและชุมชน อีกทั้งยังส่งเสริมการส่งออกสินค้าไปจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ รวมไปถึงการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างรายได้และเศรษฐกิจที่ดีให้กับชุมชนด้วย โดยในปัจจุบันชุมชนศรีวังได้กลายเป็นจุดหมายปลายทางของนักท่องเที่ยวและมีคนเดินทางเข้ามาอย่างไม่ขาดสายเพื่อเข้ามาเยี่ยมชมและร่วมเรียนรู้เกี่ยวกับการพัฒนากับกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ควบคู่กับการสูดอากาศที่

บริษัทและสัมผัสกับความงามของธรรมชาติที่สวยงาม แม้ว่าจำนวนของนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้นได้มาพร้อมกับปัญหาใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาขยะ ปัญหาการจราจรที่ติดขัด รวมทั้งปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อดำเนินชีวิตของชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงไป แต่สถานการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีส่วนกระตุ้นให้หน่วยงานที่ดูแลชุมชน คือ องค์การบริหารส่วนตำบลกาโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ต้องหาแนวทางรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น ด้วยการตั้งคณะกรรมการให้เข้ามาดูแลคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องและนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชม เพื่อคอยแนะนำเรื่องการทำขยะ เศษอาหาร และการจราจรในชุมชน รวมทั้งสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม และวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนดังกล่าวของผู้นำชุมชนท่านหนึ่งที่ว่า

“ทุกวันนี้บ้านเราได้กลายเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยว แต่มันคือดาบสองคมที่มีทั้งด้านดีและผลกระทบที่ไม่ดีต่อชุมชน ... คนในชุมชนนี้แหละต้องเข้มแข็งพอที่จะรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้หรือไม่ สิ่งที่เราต้องรักษา อะไรไม่ดีเราต้องช่วยกันดูแล เพื่อให้สิ่งดี ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนของเราคงอยู่ถึงรุ่นลูกหลาน”

การรับมือเพื่อหาแนวทางแก้ไขผลกระทบจากการเติบโตของเศรษฐกิจและจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้นดังกล่าว ในอีกด้านหนึ่งมีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้นำชุมชน ในการพยายามปรับตัวเพื่อแก้ปัญหาจนก่อให้เกิดการขับเคลื่อนในทางที่ดี อันส่งผลให้เกิดความมั่นคงในการพัฒนาแก่ชุมชน ทั้งนี้ หากชุมชนมีการจัดการที่ดี ยึดแนวปฏิบัติที่ดำรงชีวิตอยู่ควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน รู้จักนำภูมิปัญญาที่มีอยู่ภายในท้องถิ่นมาประยุกต์ในการพัฒนาผ่านกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนมีงานทำ และมีรายได้เสริมที่นอกเหนือจากรายได้ของงานหลัก จะช่วยยกระดับการดำรงชีพของสมาชิกและเศรษฐกิจให้ดีขึ้น กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนถือได้ว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนที่เป็นเสมือนห้องเรียนให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง (Learning by doing) ที่เป็นฐานสำคัญของการพัฒนาไปสู่ชุมชนเข้มแข็งผ่านการปฏิสัมพันธ์อย่างสร้างสรรค์ของสมาชิก ปรัชญาการณเหล่านี้ดึงดูดความสนใจจากสื่อและหน่วยงานต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เข้ามาช่วยเหลือส่งเสริมด้านการประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเป็นที่รู้จักในวงกว้างขึ้น จนการดำเนินการของกลุ่มอาชีพและกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่องและดำรงอยู่บนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างน่าสนใจ

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

ผลจากการวิเคราะห์การศึกษาเรื่อง “การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำรงชีพในการขับเคลื่อนการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็ง: กรณีศึกษา ชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช” พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนคีรีวงมีหลายอย่าง ซึ่งได้ถูกสั่งสมและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของชาวบ้านซึ่งเน้นในการศึกษานี้ ที่ได้มีการอนุรักษ์และประยุกต์ใช้ในกลุ่มอาชีพหลาย โดยกลุ่มในแต่ละกลุ่มมีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่

สำคัญ ๆ มาใช้ในงานที่เป็นจุดเน้นของกลุ่ม และมีการปรับปรุงและพัฒนาให้เกิดเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ที่สามารถจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้กับสมาชิกกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

ความพยายามในการพัฒนานี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดของ Department of Agricultural Extension (n.d.) ที่ได้ระบุแนวทางการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ประการคือ 1) *การอนุรักษ์ (Conservation)* ที่ชุมชนให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมไม่ให้สูญหายไป อันเป็นการให้คุณค่าของกับสิ่งที่บรรพบุรุษเคยสร้างไว้ แต่ปรับให้สอดคล้องกับความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตด้านต่าง ๆ 2) *การรื้อฟื้น (Recovery)* ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนหลายประเภทสามารถนำมาใช้ในการสร้างอาชีพและสร้างโอกาสในการทำงานของสมาชิกชุมชน ก่อให้เกิดรายได้เสริม ซึ่งเกิดจากการศึกษา ลองผิดลองถูก และรื้อฟื้นขึ้นมา โดยอาจมีการสร้างสรรค์ชิ้นงานใหม่ที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมด้วยก็ได้ 3) *การประยุกต์ (Modification)* เนื่องจากบริบทและสภาพแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงควรได้รับการปรับและประยุกต์ให้เหมาะสม ผ่านการรวมกลุ่มอาชีพที่ดำเนินกิจกรรมเพื่อผลิตสินค้า และนำนวัตกรรมใหม่ ๆ มาใช้ให้เหมาะกับยุคสมัย 4) *การพัฒนาต่อยอด (Development)* เมื่อชุมชนมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมมาเป็นพื้นฐานในการสร้างกลุ่มอาชีพแล้ว การพัฒนาต่อยอดมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างสรรค์และพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือสินค้าจากภูมิปัญญา โดยอาจปรับปรุงรูปแบบของผลิตภัณฑ์ การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ให้ตัวผลิตภัณฑ์และสินค้าให้มีความน่าสนใจ รวมไปถึงการประชาสัมพันธ์และการพยายามเข้าถึงข้อมูลในการพัฒนาการผลิตและการตลาด เพื่อการส่งออกทั้งในและนอกประเทศ นอกจากนี้ข้อค้นพบจากการศึกษานี้ยังมีความคล้ายคลึงกับข้อค้นพบในการศึกษาของ Chetea (2013) เกี่ยวกับการปรับตัวในการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของชุมชนในพื้นที่อุทยานแห่งชาติบูโด - สุไหงปาดี ที่ชาวบ้านมีการปรับตัวในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ โดยการพัฒนาอาชีพที่มีอยู่เดิมในชุมชนให้มีรายได้จากการทำสวนยางพารา และสวนดง (สวนผลไม้รวม) เช่นเดียวกับชุมชนศิรีวง ที่มีรายได้หลักจากการทำการเกษตรแบบไร่นาสวนผสม หรือที่เรียกว่า “สวนสมรม” และนำผลผลิตและสิ่งที่เหลือใช้มาแปรรูปเป็นสินค้าใหม่ โดยชาวบ้านในทั้งสองชุมชนนี้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพที่เน้นการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก แต่ที่น่าสนใจสำหรับชุมชนศิรีวงคือ การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างหลากหลายให้ดำรงอยู่ รวมทั้งปรับเปลี่ยนและประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป การปรับเปลี่ยนนี้ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์และพัฒนาผลิตภัณฑ์ตลอดจนมีการนำนวัตกรรมใหม่ ๆ ในการจัดการที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจแบบตลาดซึ่งขยายอิทธิพลเข้ามามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาการท่องเที่ยวฐานชุมชนที่ร่วมกันดำเนินการระหว่างชุมชนกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อสร้างรายได้ให้แก่สมาชิก กลุ่ม และชุมชน ซึ่งเป็นก้าวที่สำคัญที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและเป็นการเรียนรู้การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอย่างชาญฉลาดและรู้คุณค่าด้วย

เนื่องจากชุมชนศิรีวงมีทรัพยากรต่าง ๆ ที่ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรมนุษย์คือผู้นำที่มีความพร้อม อันเป็นกำลังความคิดที่สำคัญในการกระตุ้นให้มีการวางแผนพัฒนาชุมชนผ่านความร่วมมือกันของ

สมาชิก ด้วยการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการดำรงชีพ มาเป็นฐานในการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อสร้างสรรคผลิภัณฑ์ต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยศิรวิงมีปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการขับเคลื่อนการพัฒนา ซึ่งสามารถสังเคราะห์ออกมาได้ 7 ประการ ได้แก่ 1) คนในชุมชนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาและเน้นการพัฒนาคนและคุณภาพชีวิต 2) กลุ่มต่าง ๆ และเครือข่ายในชุมชนมีจิตอาสาพร้อมรับผิดชอบต่อชุมชนและสังคม 3) การมีผู้นำที่ดีและมีศักยภาพ 4) มีความพยายามสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ด้วยการปรับกระบวนการบริหารจัดการภายในอย่างมีระบบ ทั้งในระดับชุมชนและระดับกลุ่ม 5) การเริ่มต้นจากสิ่งที่สอดคล้องกับวิถีที่พึงปรารถนา 6) มีกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เกิดผลในการแพร่กระจาย และ 7) มีการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Ruarkrai (2009) บางส่วนองค์ประกอบดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ด้วย เช่น การช่วยประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเป็นที่รู้จักในวงกว้าง การให้ความรู้ในการพัฒนาและปรับปรุงผลิภัณฑ์ การสนับสนุนด้านการตลาดเพื่อการจำหน่ายสินค้าผลิภัณฑ์ชุมชน และการส่งเสริมการเรียนรู้โดยการปฏิบัติในกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ที่มีการบูรณาการกับรายวิชาเรียนที่เกี่ยวข้อง และส่งเสริมการตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ อย่างไรก็ตาม ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและสื่อออนไลน์ต่าง ๆ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาผลิภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น และเป็นสื่อกลางในการประชาสัมพันธ์ชุมชนให้เป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียง และเป็นแนวทางในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถส่งเสริมการยกระดับการดำรงชีพเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

ในขณะที่เดียวกันเมื่อวิเคราะห์คุณลักษณะทางสังคมเกี่ยวกับการขับเคลื่อนการพัฒนาของชุมชนศิรวิงแล้ว จะพบว่า คนในชุมชนมีความพยายามที่จะสร้างความเข้มแข็งของชุมชนมาตั้งแต่อดีต เริ่มต้นจากการมีผู้นำในการฟื้นฟูสภาพของชุมชนหลังจากเกิดภัยทางธรรมชาติ โดยในขณะนั้น มีการพัฒนาศักยภาพของผู้นำโดยธรรมชาติที่เป็นแกนนำเพื่อให้ความรู้แก่สมาชิกชุมชนและกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือในการหาแนวทางเพื่อการฟื้นฟูชุมชนให้กลับมามีสภาพที่สามารถดำรงชีวิตได้ตามปกติ ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ยอมรับ อีกทั้งมีส่วนร่วมในการนำเสนอและแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาชุมชนขึ้นตามมา หลังจากชุมชนได้รับการฟื้นฟูแล้ว ซึ่งถือเป็นก้าวสำคัญของการพัฒนาไปสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง เนื่องจากในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเหล่านี้ สมาชิกจำเป็นต้องทราบและปฏิบัติตามกฎ กติกา ที่ได้ทำการตกลงร่วมกันไว้ ต่อมาคนในชุมชนมีการเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตบนฐานของทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนแบบเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการใช้อย่างชาญฉลาดควบคู่กับการปกป้องดูแลให้คงอยู่อย่างสมดุลกับการดำรงชีพของคนในชุมชนให้มากที่สุด ความพยายามในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดนี้ ได้เป็นจุดเริ่มต้นของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาการประยุกต์ใช้อย่างสร้างสรรค์หลายประการตามมา

ปัจจุบัน การพัฒนาชุมชนศิรวิงมีการเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว อันนำไปสู่การเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงด้านการท่องเที่ยวที่เน้นการศึกษาวิถีการดำรงชีพที่อิงอยู่กับธรรมชาติที่สวยงาม มี

อากาศบริสุทธิ์ สอดคล้องกับบริบทของชุมชนที่ตั้งอยู่ท่ามกลางหุบเขาและมีธรรมชาติที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ พร้อมกับมีสมาชิกในชุมชนที่มีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน รู้จักเรียนรู้และปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้การพัฒนาชุมชนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ จุดเด่นที่สำคัญของชุมชนนี้คือการมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายซึ่งเกิดขึ้นจากการสั่งสมประสบการณ์และถูกถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังมีการประยุกต์ต่อยอดอย่างสร้างสรรค์ เกิดเป็นอาชีพเสริมที่ผลิตสินค้ามาจำหน่ายแก่ผู้มาเยือนและส่งออกสู่ภายนอก สร้างรายได้เสริมจากรายได้หลักที่หลายครัวเรือนทำการเกษตร มีการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการดำรงชีพที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นฐานด้วยการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเรียนรู้ อันส่งผลเชื่อมโยงให้คิดต่อไปยังเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ การรื้อฟื้น การประยุกต์ และการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น มาใช้เพื่อการขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ความพยายามขับเคลื่อนการพัฒนาตามแนวทางนี้ ส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนทั้ง 3 ด้านคือ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นที่ประจักษ์

ข้อค้นพบที่เกิดจากการศึกษาครั้งนี้ นอกจากจะทำให้ได้เรียนรู้การขับเคลื่อนการพัฒนาสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็งของชุมชนศรีวังแล้ว ยังทำให้ได้ข้อคิดในสิ่งที่ชุมชนควรให้การตระหนักคือ ผลกระทบทางลบต่อการพัฒนา ซึ่งเชื่อมโยงกับความเจริญทางวัตถุที่รุกเข้ามายังชุมชนจนไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ที่สำคัญมี 3 ด้านด้วยกัน ได้แก่ *ด้านจรรยาบรรณ* ที่มีความหนาแน่นในช่วงวันหยุดหรือช่วงเทศกาลส่งผลให้เกิดมลพิษและความแออัดในชุมชน *ด้านความสะอาด* จากปริมาณขยะที่มีมากจนชุมชนไม่สามารถรับมือได้ทัน ก่อให้เกิดปัญหาขยะในชุมชนและทำลายสภาพแวดล้อมของชุมชนด้วย และ *ด้านวัฒนธรรมชุมชน* ที่มีความเปลี่ยนแปลงไปบ้างและมีแนวโน้มที่จะเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการแข่งขันกันสร้างความเจริญด้านวัตถุ เช่น การสร้างที่พักใหม่ ๆ เพื่อบริการนักท่องเที่ยว โดยเน้นในเชิงพาณิชย์มากกว่าการเรียนรู้วัฒนธรรมของชุมชน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่ายินดีที่หน่วยงานและผู้ที่เกี่ยวข้องได้เริ่มตระหนักและร่วมกันหาแนวทางเพื่อแก้ไขกับผลกระทบทางลบดังกล่าวก่อนที่จะสายเกินไป เพื่อรักษาไว้ซึ่งความสมดุลและสิ่งที่ดีงามของชุมชน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำรงไว้ซึ่งความเป็นชุมชนเข้มแข็งในระยะยาว

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1) ชุมชนควรให้ความสำคัญกับแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาการจราจร ปัญหาขยะ เป็นต้น เพื่อรองรับกับการเติบโตของการท่องเที่ยวซึ่งมีแนวโน้มที่ปริมาณของนักท่องเที่ยวจะเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวันหยุดยาวหรือช่วงเทศกาล

2) ในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน ชุมชนและกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ควรมีการตกลงเพื่อหาแนวทางในการจัดการ เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและ

สามารถคงสภาพของความเป็นชุมชนแห่งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้ เช่น การกำหนดหรือจำกัดจำนวนของนักท่องเที่ยว การปรับปรุงส่วนกลางในการจัดการนักท่องเที่ยวให้มีระบบมากยิ่งขึ้น เป็นต้น

3) เพื่อให้การจัดการด้านต่าง ๆ เกิดผลกระทบด้านลบน้อยที่สุด การดำเนินนโยบายการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งควรตอบสนองความต้องการและแก้ปัญหาของชุมชนอย่างแท้จริง โดยการให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง อีกทั้งภาครัฐควรส่งเสริมความเข้มแข็งด้วยการการประสานเครือข่ายและออกแบบการทำงานกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนให้เอื้อประโยชน์ระหว่างกัน เพื่อให้การพัฒนาเกิดประโยชน์อย่างเกื้อกูลกันในภาพรวมทั้งชุมชน

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

1) ควรมีการศึกษากระบวนการรักษาหรือป้องกันการเสื่อมสลายของชุมชนเข้มแข็งเพื่อส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน

2) ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับมายาคติของชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากกระบวนการสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้นมา นั้น บางสิ่งบางอย่างอาจเป็นเพียงการสร้างให้เกิดขึ้นมาเพียงชั่วคราวแต่ไม่มีความยั่งยืนอย่างแท้จริง

3) ควรมีการศึกษาการสร้างกติกา เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนที่มีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว

เอกสารอ้างอิง

- Chetea, M. (2013). *Adapting for the Sustainable Livelihoods of Community in Budo-Su-Ngai Padi National Park: A Case Study of Community in Palukasamah Subdistrict, Bajoh District, Naratiwat.* [in Thai]. A Thesis in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of PhD. In Public Administration, Prince of Songkla University. [in Thai] Department of Agricultural Extension. (n.d.). *Introduction to Local Wisdom.* Bangkok: The Thailand Research Fund (TRF).
- Department for International Development. (1999). *Sustainable Livelihoods Guidance Sheets.* London: DFID.
- Lasse, K. (2001). *The Sustainable Livelihood Approach to Poverty Reduction.* (Online) Retrieved 15 March 2017 from: http://www.forestry.umn.edu/prod/groups/cfans/@pub/@cfans/@forestry/documents/asset/cfans_asset_202603.pdf
- Masae, A. (2015). Enhancing Sustainable Rural Livelihood through Community-based Development. [in Thai]. *Journal of Social Development*, 17(1): 89-110.

- Poung-ngarm, K. (2002). *Strengthening the Community*. [in Thai]. Lecture Note for Investigation Inspectors. Bangkok: National Police Headquarters.
- Ruarkrai, D. (2009). *Thai Society and Agricultural Extension*. (4th ed.). [in Thai]. Nontaburi: Sukhothaimathirath Open University.
- Sanyawiwat, S. (1991). *Thai Wisdom*. Bangkok: Thai Study Institute. [in Thai]
- Tilly, C. 2004. *Social Movements*. (Online) Retrieved 7 February 2017 from:
www.answers.com/topic/social-movement
- Wasee, P. (1993) National Education with Local Wisdom. [in Thai]. In Pongpit, S. (1993). *Folk Wisdom and Rural Development*. Bangkok: Amarin Printing Group.
- Wasee P. (n.d.). *Strengthening the Community: Community as a national strategic point*. Bangkok: National Health Foundation.

การจัดการและพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อ เชื่อมโยงสู่วิสาหกิจชุมชนในจังหวัดแพร่ : กรณีการทำผ้า หม้อห้อมของชาวไทยพวน

จิราพัทธ์ แก้วศรีทอง^๑

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวนและเพื่อพัฒนาการออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมที่เชื่อมโยงสู่วิสาหกิจชุมชน กลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนและประชาชนทั่วไปในชุมชนทุ่งโฮ้ง เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์และแบบร่างผลิตภัณฑ์ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนาและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่ากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยการเรียนรู้จากบิดา มารดา ผู้รู้หรือครูภูมิปัญญาเป็นการสอนแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ แนวทางการออกแบบพัฒนาผลิตภัณฑ์ควรให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดโดยเน้นรูปแบบที่เป็นธรรมชาติมีความร่วมสมัยเน้นวัตถุดิบที่มีในท้องถิ่น และกระบวนการผลิตไม่ซับซ้อนจนเกินไปผลการพัฒนาผลิตภัณฑ์ต้นแบบประกอบด้วย เสื้อ กระเป๋า ชุดตุ๊กตาหมี และแบบร่างชุดเสื้อผ้าแฟชั่นซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนนำไปตัดเย็บเป็นผลิตภัณฑ์ต่อไป

คำสำคัญ: องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ้าหม้อห้อม วิสาหกิจชุมชน

^๑ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำ สาขาวิชาคหกรรมศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
E-mail: jiraphat7555@hotmail.com

วันที่รับบทความ: 1 ตุลาคม 2562 วันที่แก้ไขบทความ: 6 ธันวาคม 2562 และวันตอบรับบทความ: 17 ธันวาคม 2562

Research

Management and Development of Knowledge and Local Wisdom for Linking to Community Enterprises in Phrae: A Case Study of Morhom Fabric Manufacturing by Thai Puan People

Jiraphat Kaewsritthong^a

Abstract

This study has objectives to study a local wisdom transfer process of Morhom fabric manufacturing by Thai Puan people and to develop a design of Morhom product which links to community enterprises. A target group is community enterprises, entrepreneurs, and general people in Thung Hong Community. Tools of this study were an interview form, product drafts, data descriptive statistical analysis and content analysis. Results from the study show that the local wisdom transfer process is done directly and indirectly through the formal and informal learning from parents, experts, local wisdom or teachers. A guideline for the product design should be conformed to the market demand by focusing on natural forms, contemporary, local material, and the production process is not too complicated. The result of the prototype product development consists of shirts, bags, teddy bear outfits, and fashion clothe draft which can be used as guidelines for the community enterprise to develop further products.

Keywords: Knowledge, Local Wisdom, Mauhom Cloth, Community Enterprise

^a Assistant Professor, Ph.D. of Home Economics, Faculty of Science and Technology, Pibulsongkram Rajabhat University, E-mail: jiraphat7555@hotmail.com

Received: 1 October 2019, *Revised:* 6 December 2019, *Accepted:* 17 December 2019.

ความสำคัญของปัญหา

ผ้าหม้อห้อมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ดำรงเอกลักษณ์ในรูปแบบและสีสันทัน ซึ่งมีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ การทำผ้าหม้อห้อมเป็นการนำเส้นใยฝ้ายที่เป็นวัตถุดิบจากธรรมชาติ มีรูปแบบที่เรียบง่ายเกิดจากกระบวนการทอและเพิ่มสีครามจากต้นห้อมซึ่งเป็นวัตถุดิบตามธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่นลักษณะดังกล่าวนี้เป็นเอกลักษณ์ของผ้าหม้อห้อมและได้รับการถ่ายทอดมาจากชาวไทยพวนทางตอนเหนือของแขวงเชียงขวาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่อพยพหนีภัยสงครามมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในตำบลพระหลวง จังหวัดแพร่ ภูมิปัญญาผ้าหม้อห้อมนี้ได้มีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นต่อมาจนถึงปัจจุบัน (Somnoey, 2010, p. 10) มีแหล่งผลิตและจำหน่ายที่สำคัญมีชื่อเสียงและใหญ่ที่สุดตั้งอยู่ในตำบลทุ่งโฮ้ง อำเภอเมืองแพร่ ผ้าหม้อห้อมเป็นผลิตภัณฑ์ของหมู่บ้านทุ่งโฮ้งที่มีความโดดเด่น ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาวทุ่งโฮ้งและชาวแพร่มาช้านาน ตลอดจนเป็นชุดแต่งกายประจำถิ่นของชาวแพร่ และชาวบ้านทุ่งโฮ้งที่ยังมีการสวมใส่ในชีวิตประจำวันและงานประเพณีต่าง ๆ จึงถือเป็นเอกลักษณ์ของชาวแพร่

แต่จากการลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่าปัจจุบันการย้อมผ้าหม้อห้อมแท้ในจังหวัดได้ลดน้อยลง ทั้งนี้มีสาเหตุเนื่องมาจากขั้นตอนกระบวนการหมักห้อมการเตรียมสีย้อมมีวิธีการหลายขั้นตอนใช้ระยะเวลาานาน และต้นห้อมที่เป็นวัตถุดิบสำคัญมีปริมาณน้อยลงทำให้หาได้ยากและไม่เพียงพอต่อความต้องการ จึงทำให้มีการใช้สิ่งอื่นทดแทน เช่น ต้นคราม หรือสีจากสารเคมี เป็นต้น ซึ่งการนำสารเคมีมาใช้ย้อมห้อมในการผลิตเชิงอุตสาหกรรมเป็นการลดต้นทุนการผลิต ประกอบกับผู้ซื้อต้องการเสื้อผ้าที่ราคาถูก ทำให้ผ้าหม้อห้อมแท้มีผู้ต้องการลดลง ส่งผลทำให้คุณค่าของการสืบสานภูมิปัญญาการย้อมผ้าหม้อห้อมแบบดั้งเดิมเริ่มเลือนหายไป และมีความเข้าใจเกี่ยวกับกรรมวิธีของการทำผ้าหม้อห้อม ตำบลทุ่งโฮ้งที่ผิดไป สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคต่อการอนุรักษ์ผ้าหม้อห้อม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมระดับชาติ รัฐบาลตระหนักเห็นความสำคัญของปัญหานี้จึงได้มีมติคณะรัฐมนตรีให้จัดทำโครงการพัฒนาผ้าหม้อห้อมไทย ก้าวไกลสู่สากล โดยมียุทธศาสตร์การพัฒนาผ้าหม้อห้อม คือ ดำเนินการโดยใช้แนวทางชุมชน ซึ่งส่วนหนึ่งจะต้องคำนึงถึงการรักษาเอกลักษณ์และความโดดเด่นของงานหัตถกรรมผ้าหม้อห้อมที่สืบทอดกันมาจากกระบวนการผลิตแบบดั้งเดิม ในขณะที่เดียวกันยังต้องประยุกต์แนวทางการผลิตแบบอุตสาหกรรมมาใช้เพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการของตลาดได้ทั่วถึงในด้านปริมาณการผลิต รูปแบบ และความหลากหลายของผลิตภัณฑ์ อีกทั้งยังสอดคล้องกับนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินที่ระบุว่า “ยกระดับความสามารถในการแข่งขันและขยายช่องทางตลาดของธุรกิจอุตสาหกรรม ธุรกิจบริการในประเทศ และธุรกิจวิสาหกิจชุมชนให้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในการผลิตสินค้าและบริการที่มีคุณค่าและคุณภาพสูงซึ่งจะต้องสร้างคนที่มีฐานความรู้ ความชำนาญ และความคิดสร้างสรรค์ ต่อยอดความรู้สู่การสร้างนวัตกรรมจากงานวิจัย พัฒนา สร้างตราสินค้าใหม่จากภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะงานศิลปหัตถกรรม ผลิตภัณฑ์ชุมชน สนับสนุนการพัฒนางานศิลปหัตถกรรมและผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อการสร้างเอกลักษณ์และการผลิตสินค้าในท้องถิ่น”

ข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ผ้าหม้อห้อมซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอัตลักษณ์ของตำบลทุ่งโฮ้ง จังหวัดแพร่ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีแนวคิดที่จะจัดการและพัฒนางานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวน ซึ่งกระบวนการสำคัญในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมให้คงอยู่ได้นั้น ควรเริ่มต้นจากการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมของชุมชน ให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนางานด้านภูมิปัญญา ช่วยแตกแขนงการเผยแพร่และอนุรักษ์ เพื่อเป็นการสร้างแนวทางการนำภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อม มาพัฒนางานด้านภูมิปัญญาและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่สื่อถึงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม และสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผ้าหม้อห้อมด้วยกระบวนการพัฒนาและออกแบบต่อยอดผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพและเป็นที่ยอมรับในตลาดเพื่อให้เกิดประโยชน์เชิงพาณิชย์และสาธารณะอันจะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน และจะส่งผลให้ชุมชน ตำบลทุ่งโฮ้ง จังหวัดแพร่ มีความรู้ ความสามารถ เป็นชุมชนที่เข้มแข็งมีศักยภาพในการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการทำผ้าหม้อห้อมต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวน
2. เพื่อพัฒนาการออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไทยพวน

เชื่อมโยงวิถีชีวิตชุมชน

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นคือความรู้ ความคิด ทักษะ ความสามารถที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์กันมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตโดยครอบคลุมการทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน พร้อมทั้งมีกระบวนการเลือกสรร ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง พัฒนาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ เพื่อให้สามารถแก้ปัญหา จัดการปรับตัว พัฒนาวิถีชีวิตให้สมดุลกับบริบทต่าง ๆ ในแต่ละยุคสมัย และสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันของคนในสังคมท้องถิ่น (Wanchaem, 2015, p. 9) เป็นสิ่งที่มีคุณค่าแก่การอนุรักษ์และสืบทอดเพื่อมิให้สูญหาย โดยเฉพาะภูมิปัญญาเกี่ยวกับผ้าและเครื่องแต่งกายซึ่งจัดเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ดังนั้นจึงควรรวบรวมและจัดทำให้องค์ความรู้ของภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นรูปธรรมเพื่อให้คนรุ่นหลังได้อนุรักษ์และได้ประโยชน์สูงสุด โดยมาจากความร่วมมือของหลายฝ่าย เริ่มตั้งแต่แหล่งภูมิปัญญา ผู้รวบรวมทั้งภาครัฐและเอกชน ผู้ใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาซึ่งเป็นการทำงานร่วมกันแบบบูรณาการ รวมถึงการสร้างสื่อที่จะใช้เป็นตัวแทนในการเผยแพร่ภูมิปัญญา เช่น หลักสูตรท้องถิ่น สื่อมัลติมีเดีย ฯลฯ โดยพิจารณาให้เหมาะสมกับสถานการณ์และวัตถุประสงค์ในการเผยแพร่

ผ้าหม้อห้อมเกิดจากเส้นใยฝ้ายที่ย้อมสีธรรมชาติซึ่งได้จากการนำเอาใบห้อมซึ่งเป็นพืชประจำถิ่น ด้วยกรรมวิธีการย้อมตามสูตรโบราณ ผ่านกระบวนการทอดด้วยมือ นำมาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์เสื้อผ้า ของใช้

ของตกแต่งหลากหลายรูปแบบสิ่งเหล่านี้คือเอกลักษณ์ของผ้าหม้อห้อมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากชาวไทยพวนทางตอนเหนือของแขวงเชียงขวาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่อพยพหนีภัยสงครามมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในตำบลพระหลวง จังหวัดแพร่ และภูมิปัญญาผ้าหม้อห้อมนี้ได้มีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นต่อมาเป็นเวลานาน (Sornnoey, 2010, p. 10)

การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเป้าหมายสำคัญอีกประการหนึ่งของการพัฒนาท้องถิ่น และชุมชนทั้งนี้เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้และจัดเก็บองค์ความรู้ที่มีการถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นในชุมชนของตนเอง หากท้องถิ่นหรือชุมชนใดสามารถมาประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนได้ (Siriworasakul&Intapromae, 2016, p. 45) และวิธีการจัดการด้วยแนวกระบวนการ (Process oriented approach) ซึ่งเป็นการจัดการความรู้ที่มุ่งเน้นกระบวนการทำงานเพื่อให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ เช่น กิจกรรมเพื่อการสร้างความรู้ กิจกรรมเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ กิจกรรมเพื่อนำความรู้ไปใช้ในการดำเนินงาน เป็นการจัดการความรู้แบบเน้นกระบวนการทางสังคม ความร่วมมือของบุคคล ซึ่งแนวทางนี้สามารถนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในกระบวนการต่าง ๆ เป็นการทำงานในลักษณะการทำงานเป็นทีมหรือทำงานแบบความร่วมมือ (Jonjoubsong, 2014, p. 24-25) วิสาหกิจชุมชนหรือธุรกิจชุมชนคือ การประกอบการเพื่อการจัดการ "ทุนของชุมชน" อย่างสร้างสรรค์ โดยมุ่งหวังให้เกิดการพึ่งตนเองในหลายด้านไม่ได้หมายถึงแต่เพียงด้านเงิน แต่รวมถึงทรัพยากร ผลผลิตความรู้ ภูมิปัญญา และทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ดังนั้นการพัฒนาและส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนต้องมีแนวทางให้สมาชิกได้เข้าถึงแหล่งความรู้พื้นฐานหรือความรู้มาตรฐาน ก่อนที่จะนำไปประยุกต์หรือสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ เนื่องจากในกลุ่มธุรกิจชุมชนมีทรัพยากรบุคคลที่มีทักษะด้านบริหารธุรกิจที่จำกัด แต่สมาชิกของธุรกิจชุมชนมักจะมีความรู้และทักษะเฉพาะด้านเพื่อการผลิตสินค้าเป็นหลัก ส่วนมากเป็นความรู้ท้องถิ่นที่เกิดการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และพัฒนาทักษะขึ้นมาจากการดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวัน แต่เมื่อนำมาใช้ในการสร้างสินค้าเพื่อธุรกิจอาจจำเป็นต้องมีการปรับให้สอดคล้องกับตลาด ซึ่งตรงนี้เป็นจุดที่ธุรกิจชุมชนยังขาดและต้องพัฒนาองค์ความรู้ด้านนี้ (Jonjoubsong, 2014, p. 64)

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมเป็นองค์ความรู้ที่มีการสืบทอดกันมาเป็นเวลานานมีเอกลักษณ์เฉพาะควรค่าแก่การอนุรักษ์และเผยแพร่เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ควรนำมารวบรวมวิเคราะห์ สังเคราะห์และพัฒนาด้วยกระบวนการจัดการความรู้ที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของบุคคล ซึ่งควรมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการต่อยอดในเชิงสร้างสรรค์ อันจะเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจชุมชนผ่านกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อนำคุณค่าขององค์ความรู้ภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมมาเป็นแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีเอกลักษณ์สามารถจำหน่ายสร้างรายได้แก่คนในชุมชนอย่างยั่งยืน

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ดำเนินการตามแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) มีขอบเขตของการดำเนินงานครอบคลุมการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวน เพื่อนำข้อมูลมาสร้างองค์ความรู้

และหาแนวทางพัฒนาด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อม จากนั้นถ่ายทอดและเผยแพร่องค์ความรู้ให้กับกลุ่มผู้ประกอบการซึ่งเป็นผู้ผลิตในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนผ้าหม้อห้อมและบุคคลทั่วไป กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษา แบ่งเป็น 4 กลุ่ม คือ 1) ประชาชนทั่วไปในชุมชนทุ่งไ้้ง อำเภอมือง จังหวัดแพร่ 2) กลุ่มผู้นำชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน (พิจารณาผู้ที่ได้รับการยอมรับ) นักวิชาการนักออกแบบ อาจารย์ พัฒนาการ และ 3) วิสาหกิจชุมชนผ้าหม้อห้อมที่เลือกมาศึกษามี 3 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มวิสาหกิจชุมชนหม้อห้อมทุ่งเจริญย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน Blue lanna2005 และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหม้อห้อมประยุกต์ได้จากการเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้และอยู่ในพื้นที่ตำบลทุ่งไ้้ง 4) กลุ่มประเมินความพึงพอใจต่อผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วย นักท่องเที่ยว นักเรียน นักศึกษา และบุคคลทั่วไปที่ใช้ประเมิน ได้จากสุ่มแบบบังเอิญ โดยมีรายละเอียดของการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวน

การศึกษาในส่วนนี้ดำเนินการโดยการเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งเน้นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติความเป็นมาขนมธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม สภาพเศรษฐกิจ สังคม สภาพปัญหาความต้องการการตลาด และการศึกษาจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาองค์ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมในรูปแบบต่าง ๆ สำหรับการศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมดำเนินการโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา และผู้ประกอบการเป็นรายบุคคล นอกจากนี้ยังมีการจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นการศึกษา โดยผู้เข้าร่วมคือสมาชิกกลุ่มผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และนักวิชาการท้องถิ่น ข้อมูลที่ได้นำไปใช้เพื่อสร้างและหาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์และการเพิ่มมูลค่าให้กับภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อม

2. การพัฒนาออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไทยพวนเชื่อมโยงสู่วิสาหกิจชุมชน

นำข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวนสภาพปัญหาความต้องการ และการตลาด มาดำเนินการออกแบบผลิตภัณฑ์ตัวอย่าง ประเภทของใช้ของที่ระลึกเครื่องแต่งกายเนื่องจากเป็นประเภทของผลิตภัณฑ์ชุมชน (OTOP) ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน หลังจากนั้นจึงดำเนินการสร้างผลิตภัณฑ์ต้นแบบตามแบบร่างที่ได้รับการคัดเลือกแล้วนำไปประเมินความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาขึ้น

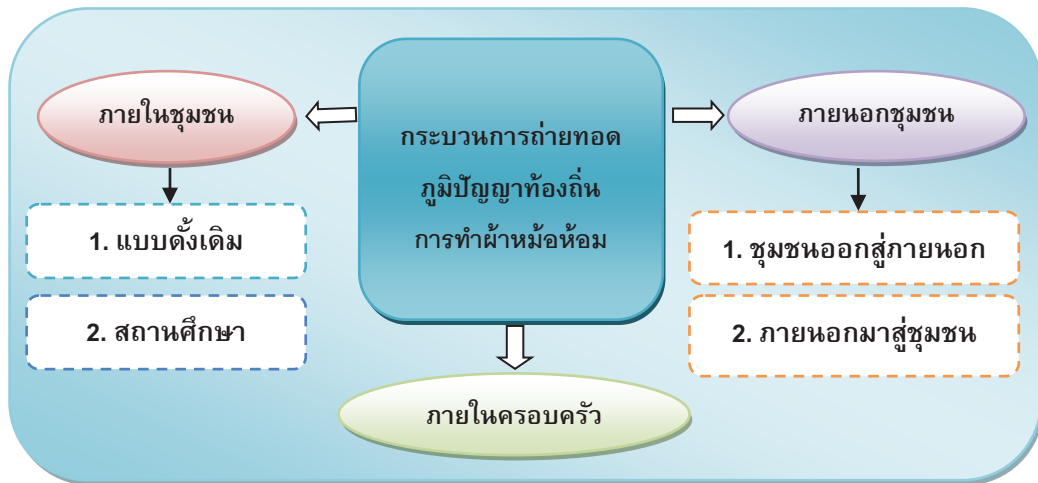
3. การถ่ายทอดความรู้และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมและการออกแบบพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อม

นำองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวน ตั้งแต่กระบวนการเริ่มต้นจนถึงปลายทาง จัดทำเป็นสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ซึ่งประกอบด้วย หนังสือ สื่อมัลติมีเดีย และ VCD สำหรับเผยแพร่และจัดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติให้กับกลุ่มเป้าหมายต่อไป

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวนในตำบลทุ่งไธ้งเป็นสิ่งที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต โดยเริ่มจากการนำต้นห้อมมาหมักแช่น้ำจนเน่าเปื่อย แล้วนำต้นและใบออก ใช้ผ้าขาวบางกรอง เติมน้ำปูนแล้วใช้ชะลอม “ชวก” (กระแทกขึ้นกระแทกลงในหม้อหรือโอ่ง) ที่ใช้หมักเพื่อให้เกิดฟองทิ้งไว้ให้ตกตะกอนแล้วนำไปกรองอีกครั้งหนึ่งจะได้ห้อมเปียกเพื่อเป็นสีย้อม เมื่อจะทำการย้อมต้องเตรียมน้ำย้อมเรียกว่า “ก้อหม้อ” โดยนำห้อมเปียกมาผสมกับน้ำต่าง ๆ เช่น น้ำข้าวข้าว มะขามเปียก และน้ำปูนขาว ในอัตราส่วนที่เหมาะสม จนกระทั่งออกเป็นสีเขียวอมเหลือง แล้วจึงนำผ้าหรือเส้นด้ายมาย้อมและนำไปตากให้แห้ง จากนั้นนำมาทอเป็นผืนผ้า แล้วนำมาตัดเย็บเป็นผลิตภัณฑ์เสื้อผ้า ของใช้เครื่องแต่งกาย และจากการสัมภาษณ์ครูภูมิปัญญาผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “เสื้อหม้อห้อมบ้านเฮานี้แคะ เขานุ่งกันสู่มื้อเลยไปงานบวช งานศพ งานขึ้นเฮียนเมอ นุ่งไปวัด คนเฒ่าคนแก่ ฮู้น้อย ๆ เขาก็นุ่งไปเฮียงเฮียนทุกวันศุกร์ หมู่คนทำงานราชการเขาก็นุ่งทุกวันศุกร์ (เสื้อผ้าหม้อห้อมนี่นุ่งกันทุกวันเลย มีใส่ไปงานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ไปวัด คนเฒ่าคนแก่ เด็กน้อยก็นุ่งไปโรงเรียนทุกวันศุกร์ คนที่ทำงานราชการก็นุ่ง)” ผ้าหม้อห้อมจึงยังคงเป็นเอกลักษณ์ของคนในจังหวัดแพร่ มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนทั้งกระบวนการทำ และการสวมใส่ทั้งในชีวิตประจำวันและงานประเพณีชาวบ้านในตำบลมีการสวมใส่กันอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้น แต่มีการสวมใส่กันทุกวัยตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยสูงอายุ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมยังคงมีการสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ประกอบกับภายในชุมชนมีศูนย์เรียนรู้ชุมชน มีปราชญ์ชาวบ้านและครูภูมิปัญญาที่คอยถ่ายทอดองค์ความรู้การทำผ้าหม้อห้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม ให้กับคนในชุมชนหรือภายนอกชุมชน ทั้งวัยเด็กและวัยหนุ่มสาว และจากคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า “ตะก่อนแม่ของแม่ก็เอ็ดผ้าหม้อห้อมอยู่บ้าน แม่ก็เห็นเห็นเอ็ด ตั้งตะย้อมผ้า ต่ำหูก เอ็ดชายมาตลอด สมัยนี้ดีกว่าตะก่อนมีการสอนเอ็ดผ้าหม้อห้อมแท้ฮู้น้อยได้เฮียนในเฮียงเฮียน (เมื่อก่อนเห็นแม่ทำผ้าหม้อห้อมอยู่บ้านตั้งแต่อย้อมผ้า ทอผ้า ทำชายมาตลอด สมัยนี้ดีกว่าเมื่อก่อนมีการสอนทำผ้าหม้อห้อมให้กับเด็กได้เรียนในโรงเรียน)” ซึ่งสามารถจำแนกรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมได้ 3 รูปแบบคือ 1) การถ่ายทอดภายในครอบครัวเริ่มต้นจากแม่เป็นครูภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมหรือถ่ายทอดจากป้า น้ำสู่หลาน และจากพี่สู่น้อง ในลักษณะการเรียนรู้ที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน 2) การถ่ายทอดภายในชุมชนมีทั้งแบบดั้งเดิมและในสถานศึกษา 3) การถ่ายทอดภายนอกชุมชน คือบุคคลที่สนใจเข้ามาเรียนรู้กับแหล่งเรียนรู้ในชุมชนเอง หรือครูภูมิปัญญาของชุมชนถูกเชิญให้ไปถ่ายทอดความรู้ยังสถานที่ต่าง ๆ ภายนอกชุมชนโดยมีทั้งการสอนแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ขึ้นอยู่กับบริบทของสถานการณ์ (ภาพที่ 1) การถ่ายทอดในรูปแบบนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Thonoun&Wongpen (2016, p. 109) ที่กล่าวถึงลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนเกิดขึ้นโดยครูผู้สอนเป็นผู้นำความรู้ภูมิปัญญามาใช้หรือเชิญเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอดให้กับผู้เรียนและการให้นักเรียนไปทัศนศึกษาหาความรู้จากเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน

ภาพที่ 1 กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวนตำบลทุ่งไ้ฮ้าง

จากลักษณะการถ่ายทอดดังกล่าวด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมซึ่งต้องเริ่มจากคนภายในชุมชนขับเคลื่อนและสร้างความร่วมมือจากทุกภาคส่วนจึงจะทำให้ภูมิปัญญาไม่สูญหายและสามารถสร้างมูลค่าให้กับภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมได้ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Intawiwat (2012, p. 70-71) เรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ผ้าหม้อห้อมที่พบว่าแนวทางที่เหมาะสมในการส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ผ้าหม้อห้อม คือ ควรสร้างความตระหนักและปลูกฝังค่านิยมในเรื่องของการอนุรักษ์ผ้าหม้อห้อมให้กับคนในชุมชนเพื่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการรักษาอัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางเดียวกับที่ Wongboonmak (2015, p. 96) โดยอธิบายว่าการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสามารถทำได้โดยการถ่ายทอดให้คนในสังคมได้รับรู้ เกิดความเข้าใจตระหนักในคุณค่าประโยชน์อีกทั้งนำไปปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม โดยผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ยังพบว่าการทำผ้าหม้อห้อมของชุมชนยังพัฒนาไปเป็นสินค้าที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน โดยมีการรวมกลุ่มกันทำเป็นวิสาหกิจชุมชนเพื่อทำผ้าหม้อห้อมไปจำหน่าย อีกทั้งยังมีการจัดตั้งเป็นร้านค้าเพื่อจำหน่ายเป็นที่ระลึก เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายจำหน่ายในพื้นที่ตำบลทุ่งไ้ฮ้าง

2. แนวทางการพัฒนาออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไทยพวนมาเชื่อมโยงไปสู่วิสาหกิจชุมชน

การออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไทยพวนเพื่อใช้เป็นแนวทางสำหรับการผลิตสู่วิสาหกิจชุมชนนั้น ต้องคำนึงถึงวัตถุดิบ แรงงาน และวิธีการที่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นประกอบกับความต้องการของกลุ่มผู้บริโภคตามสมัยนิยม กล่าวคือ ในกระบวนการสร้างผลิตภัณฑ์นั้นยังคงใช้วัตถุดิบ แรงงาน และวิธีการที่ชุมชนมีความเชี่ยวชาญและถนัด ยกตัวอย่างเช่น การย้อมสียังคงใช้วิธีธรรมชาติ เพื่อแสดงถึงเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์และทำให้ผลิตภัณฑ์

มีมูลค่าเพิ่ม แต่อาจมีการปรับรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้มีความร่วมสมัย สอดคล้องกับที่กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมให้การสนับสนุนส่งเสริมการนำผ้าหม้อห้อมมาพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์ให้เป็นสินค้าตามแนวแฟชั่นนิยม ใส่ความเป็นโมเดิร์นสไตล์ และความเป็นสากลลงไป แต่ก็ยังคงอนุรักษ์ความเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมไว้ไม่เปลี่ยนแปลง โดยได้พัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย ดังนั้นการออกแบบและพัฒนาเพื่อเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อม โดยคำนึงถึงวัตถุดิบ แรงงาน และวิธีการที่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่น แล้วนำมาสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ต้นแบบได้ผลการดำเนินงานเป็น 2 แนวทาง คือ 1) การออกแบบและสร้างผลิตภัณฑ์ต้นแบบประเภทของใช้ของที่ระลึกและเครื่องแต่งกาย 2) การออกแบบชุดเสื้อผ้าเพื่อเป็นแนวทางให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้ผลิตเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อจำหน่ายหรือเพื่อการประกวดแฟชั่นต่อไป เมื่อนำไปประเมินด้วยการสำรวจความพึงพอใจผลการสำรวจความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมที่พัฒนาขึ้นใหม่อยู่ในระดับมาก (ภาพที่ 2) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะรูปแบบผลิตภัณฑ์มีความร่วมสมัยแต่สะท้อนเอกลักษณ์ของผ้าหม้อห้อมที่ได้มาจากการจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาการทำผ้าหม้อห้อมสอดคล้องกับแนวคิดของSiriworasakul&Intapromae (2016, p. 45) กล่าวว่าประโยชน์ของการจัดการความรู้จะช่วยให้องค์กร ชุมชน และสังคม สามารถนำองค์ความรู้ที่จัดการได้ไปใช้ในการเพิ่มผลผลิตด้านการพัฒนาชุมชนการพัฒนาสินค้าและบริการ และสอดคล้องกับแนวคิดของ Thonoun & Wongpen (2016, p. 109) ที่อธิบายว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นก่อให้เกิดการผลิตผลิตภัณฑ์ การแปรรูป และการสร้างอาชีพใหม่ ซึ่งอาจเป็นการผลิตสิ่งใหม่ และนำวิธีการผลิตใหม่ ๆ ที่ประยุกต์ต่อยอดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางสังคมได้ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ Manajanyapong (2013) ที่ศึกษาการดำรงรักษาเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกการท่องเที่ยวท้องถิ่นของผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมบ้านทุ่งไ้ย้ง ตำบลทุ่งไ้ย้ง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่พบว่า สิ่งที่สำคัญมากที่สุดในการทำการตลาดคือปัจจัยด้านเอกลักษณ์ผ้าหม้อห้อมโดยเฉพาะเอกลักษณ์ของผ้าหม้อห้อมที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชุมชนในท้องถิ่น

ภาพที่ 2 ผลิตภัณฑ์ต้นแบบตัวอย่างที่ถูกนำไปใช้ในการประเมินความพึงพอใจ

นอกจากนี้จากการศึกษายังพบว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่มักจะให้ความสำคัญกับการส่งเสริมด้านการพัฒนารูปลักษณ์ของผลิตภัณฑ์เอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์การควบคุมราคาให้เหมาะสมกับมาตรฐานผลิตภัณฑ์และการส่งเสริมการขายในขณะที่ผู้ประกอบการที่มีชื่อเสียงของตำบลทุ่งไ้ย้งจะมุ่งเน้นไปที่การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์และช่องทางการจัดจำหน่ายเพื่อสร้างชื่อเสียงและยอดขายให้

เพิ่มขึ้น การมุ่งเน้นในแนวทางการพัฒนายังสอดคล้องกับแนวทางการส่งเสริมของกระทรวงวัฒนธรรมที่ได้กำหนดกรอบการใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาให้เชื่อมโยงกับการสร้างรายได้และความมั่นคงบนฐานของทุนและทรัพยากรทางวัฒนธรรม รวมทั้งใช้วัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างภาพลักษณ์ ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมสร้างสรรค์และบริการที่มีมูลค่าสูง โดยเริ่มจากสินค้าและการบริการทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพ 5 F ประกอบด้วย อาหาร (Food) ภาพยนตร์และวีดิทัศน์ (Film) ผ้าไทยและการออกแบบแฟชั่น (Fashion) มวยไทย (Fighting) และการอนุรักษ์ขับเคลื่อนเทศกาลตามประเพณีสู่ระดับโลก (Festival) ซึ่งหนึ่งใน 5 นี้คือ F (Fashion) ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ผ้าไทยและการออกแบบแฟชั่น ดังนั้นแนวทางที่จะทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมยังคงรักษาเอกลักษณ์ คุณภาพ และมีความร่วมสมัยให้ทันกับสมัยนิยม อีกทั้งได้ใช้ประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุดวิถีชีวิตชุมชน คือ การใช้องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมที่สืบทอดกันมาแล้วนำมาผสมผสานประยุกต์รวมทั้งสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมในสมัยนั้น ๆ เพื่อสร้างผลิตภัณฑ์ให้ตรงกับความต้องการต่อกลุ่มผู้บริโภคผลิตภัณฑ์

3. ผลการถ่ายทอดองค์ความรู้และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมและการออกแบบพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อม

แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวน มีข้อเสนอแนะว่าควรนำองค์ความรู้เหล่านี้มาจัดเผยแพร่ผ่านสื่อเทคโนโลยี ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทำการจัดเก็บข้อมูลเป็นสื่อวีซีดี หนังสือ เพื่อเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ ให้สอดคล้องกับแนวทางการจัดการความรู้ด้วยเทคโนโลยี สารสนเทศและการสื่อสารมาใช้ในการจัดการความรู้อย่างเป็นกระบวนการ ตั้งแต่การสร้าง การจัดหาความรู้ การกระจายความรู้ให้ผู้อื่น และการนำความรู้ไปใช้ในการดำเนินกิจกรรม โดยจัดความรู้ให้อยู่ในรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์หรือระบบคอมพิวเตอร์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่มองความรู้เป็นชิ้นงานชิ้นหนึ่ง (Object) ที่สามารถนำมาจัดการตามระบบสารสนเทศด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ซึ่งทำให้ความรู้ถูกสร้างให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน และแสดงรูปแบบการนำไปใช้ได้สะดวกและช่วยให้เข้าถึงความรู้ได้ง่ายขึ้นเมื่อนำสื่อเหล่านี้ไปเผยแพร่กับกลุ่มเป้าหมายและทำการประเมินผลการรับรู้ พบว่ากลุ่มเป้าหมายมีความพึงพอใจและมีความเข้าใจเกี่ยวกับผ้าหม้อห้อมมากขึ้น และสะดวกต่อการสอนหรือถ่ายทอดองค์ความรู้ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับความคิดเห็นของ Siriworasakul&Intapromae (2016, p. 45) ที่กล่าวว่า การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้และจัดเก็บองค์ความรู้ที่มีการถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อไม่ให้องค์ความรู้เหล่านั้นสูญหายไปจากท้องถิ่นหรือชุมชนของตนเอง หากท้องถิ่นหรือชุมชนใดสามารถประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนของตนเองได้จะช่วยให้เกิดความเข้มแข็งและสอดคล้องกับข้อค้นพบของ Thonoun & Wongpen, (2016, p. 109) ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยให้สำเร็จควรสนับสนุนให้มีการจัดทำสื่อเกี่ยวกับภูมิปัญญาเผยแพร่ทางสื่อมวลชนทุกสาขาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้เข้าใจ และนำตัวอย่างไปปรับใช้ได้ตามสภาพของแต่ละท้องถิ่น

ผลจากการจัดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการกับกลุ่มผู้ประกอบการพบว่ากลุ่มผู้ประกอบการมีลูกหลานของคนในชุมชนเองกลับไปสืบต่อกิจกรรมของกลุ่ม ดังนั้นจึงสามารถนำสื่อองค์ความรู้ และแนวทางการ

ออกแบบพัฒนาผลิตภัณฑ์ไปใช้กับธุรกิจได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้จากการประเมินความพึงพอใจต่อการเข้าร่วมฝึกอบรมพบว่ามีความพึงพอใจในระดับมากที่สุด เพราะสามารถนำองค์ความรู้ไปต่อยอด ปฏิบัติได้จริงและเป็นการขยายโอกาสทางการตลาดให้กับผู้ประกอบการเพื่อให้เป็นที่รู้จักในวงกว้างทั้งในระดับประเทศและต่างประเทศจากการจัดการความรู้ทางสื่อออนไลน์ เนื่องจากเป็นอีกช่องทางหนึ่งของการตลาดในยุคปัจจุบันที่ได้ผลเป็นอย่างดี ทำให้สามารถส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนการทำผ้าหม้อห้อมได้ ยกตัวอย่างเช่นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหม้อห้อมประยุกต์ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายได้นำรูปภาพของผลิตภัณฑ์ชุดตุ๊กตาหม้อห้อมต้นแบบโพสในเฟสบุ๊คของกลุ่มและได้รับความสนใจจากผู้ติดตามออนไลน์ ส่งผลให้การถ่ายทอดองค์ความรู้เกิดผลสำเร็จเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน สอดรับกับบริบทของกลุ่มวิสาหกิจผ้าหม้อห้อมของชุมชนทุ่งไธ้งที่มีการปรับใช้เทคโนโลยีมาส่งเสริมการจำหน่ายผลิตภัณฑ์อีกช่องทางหนึ่ง ซึ่งข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับมุมมองของ Kitiwong&Ratanasanguanvong (2018, p. 325-326) ที่กล่าวว่าเพจเฟสบุ๊คเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ และจำหน่ายสินค้า เนื่องจากสามารถนำเสนอเรื่องราวของผลิตภัณฑ์ สร้างตราयीห้อมสินค้า ตลอดจนรับสั่งซื้อสินค้า ซึ่งมีประโยชน์อย่างมากในการวิเคราะห์การตลาด การเข้าถึงโพสต์ของผู้ติดตาม การวิเคราะห์ระดับการตอบสนอง ความคิดเห็นและคำสั่งซื้อของลูกค้า ซึ่งข้อมูลเหล่านี้มีประโยชน์ต่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในรูปแบบใหม่ ๆ ที่ตรงกับความต้องการของผู้บริโภคได้ต่อไป

สรุปผลและเสนอแนะ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมเป็นสิ่งที่ยึดถือกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาตินี้ยังคงได้รับการสืบทอดจากคนในชุมชนผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ จึงทำให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายซึ่งมีฐานมาจากองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเดิม คนในชุมชนยังคงใช้ผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมในชีวิตประจำวันจำและเพื่อการค้า กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมในท้องถิ่นสู่วงกว้างเพื่อผลิตผ้าหม้อห้อมไว้จำหน่ายเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชน ทั้งนี้การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมของชาวไทยพวนในตำบลทุ่งไธ้งมีทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยมีการถ่ายทอดทั้งภายในครอบครัว ภายในชุมชน และภายนอกชุมชน มีการสอนทั้งแบบทางการและไม่เป็นทางการขึ้นอยู่กับสถานการณ์และโอกาส

แนวทางการพัฒนาการออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไทยพวนมาเชื่อมโยงไปสู่วิสาหกิจชุมชนนั้นต้องคำนึงถึงวัตถุดิบ แรงงาน และวิธีการที่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นประกอบกับพิจารณาถึงความต้องการของกลุ่มผู้บริโภคตามสมัยนิยม กล่าวคือในกระบวนการสร้างผลิตภัณฑ์นั้นยังคงใช้วัตถุดิบ แรงงาน และวิธีการที่ชุมชนมีความเชี่ยวชาญและถนัด ซึ่งทำให้ผลิตภัณฑ์ผ้าหม้อห้อมยังคงรักษาเอกลักษณ์ คุณภาพ และยังมีความร่วมสมัยอีกทั้งได้ใช้ประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุดกล่าวคือ เป็นการใช้องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมที่สืบทอดกันมาแล้วนำมาผสมผสานประยุกต์เข้ากับองค์ความรู้ใหม่ตามบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งนี้เพื่อสร้างผลิตภัณฑ์ให้สอดคล้องและตรงกับความต้องการต่อกลุ่มผู้บริโภคผลิตภัณฑ์เป็นสำคัญ

การถ่ายทอดและจัดการองค์ความรู้และการเผยแพร่ข้อมูลด้วยการนำเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารมาใช้ในการจัดการความรู้พัฒนาโดยครอบคลุมขั้นตอนต่าง ๆ กระบวนการ ตั้งแต่การสร้าง การจัดหาความรู้ การกระจายความรู้ให้ผู้อื่น และการนำความรู้ไปใช้ในการดำเนินกิจกรรม โดยการจัดนำความรู้ใส่อยู่ในแบบอิเล็กทรอนิกส์หรือระบบคอมพิวเตอร์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่มองความรู้เป็นชิ้นงานชิ้นหนึ่ง (Object)

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย มีดังนี้

1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย รูปแบบการจัดการองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำผ้าหม้อห้อมและการถ่ายทอดภูมิปัญญาควรเป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน และส่วนราชการ เอกชนที่ต้องมีบทบาทร่วมกันในการอนุรักษ์และสืบทอด เพราะทางชุมชนยังขาดความรู้และทักษะในการต่อยอดภูมิปัญญาเพื่อให้เกิดมูลค่าในการนำไปใช้ประโยชน์ ดังนั้นจึงควรมีการกำหนดนโยบายในการส่งเสริมและพัฒนาการใช้ประโยชน์จากทุนภูมิปัญญาอย่างสร้างสรรค์เพื่อการสร้างมูลค่าในรูปแบบของผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายรวมทั้งมีการจัดการด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อยกระดับให้มีส่วนสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจทั้งระดับชุมชน พื้นที่และระดับประเทศต่อไป

2) ข้อเสนอแนะเชิงพัฒนา ควรส่งเสริมให้มีการจัดโครงการที่จะพัฒนาศักยภาพชุมชนในเชิงบูรณาการอย่างสร้างสรรค์โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดประโยชน์ตั้งแต่ต้นทาง กลางทาง และปลายทาง กล่าวคือ เริ่มจากฐานภูมิปัญญา สู่อการสร้างมูลค่าและคุณค่า สู่อการพัฒนาตลาดเพื่อการสร้างรายได้ที่ยั่งยืน

3) ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการวิจัยรูปแบบการพัฒนาและจัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอื่น ๆ เพื่อการสร้างมูลค่า และคุณค่าในมิติทางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจจากฐานรากตามบริบทและศักยภาพของแต่ละชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่องนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีโดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักบริหารโครงการส่งเสริมการวิจัยในอุดมศึกษาและพัฒนามหาวิทยาลัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ผู้วิจัยขอขอบคุณปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา พัฒนาการ ชาวบ้าน รวมทั้งนักวิชาการท้องถิ่น ตลอดจนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในงานวิจัยครั้งนี้ทุกท่าน ที่ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลให้คำแนะนำและอำนวยความสะดวกสำหรับการลงพื้นที่เก็บข้อมูล และเข้าร่วมโครงการฝึกอบรมเป็นอย่างดี ทำให้การวิจัยครั้งนี้ประสบความสำเร็จและลุล่วงไปด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

- Intawiwat, P. (2012). Community Participation in Conservation of Morhom Cloth: A Case Study TambonTunghong, City District, Phrae Province. [In Thai].Master' Thesis, Srinakharinwirot University.
- Jonjoubsong, L. (2014). *Community Way: Knowledge Managementfor Impove Villagers Business*, [in Thai]. Bangkok: Chulalongkorn University.
- Kitiwong, W.& Ratanasanguanvong, K. (2018). Action Research for Empowering the Community-Based Producer Working Grop of Basket Weaving in Ban San ChokPok, Phayao Province through the Concept of Participatory Rural Appraisal. [In Thai]. *Area Based Development Research Journal*, 10(4), 306-330.
- Manajanyapong, J. (2013).Maintenance Souvenir Product identity Foreign Tourism: A Case Study Homhuang Fabric Products TambonTunghong, City District, Phrae Province. [In Thai].Master' Thesis, Naresuan University.
- Siriworasakul, W &Intapromae, W. (2016). The Knowledge Management for Ecological and Cultural Tourism Development in KOKOET, Sub-district, Bangpa-In District, Phranakhon Si Ayutthaya Province. [In Thai]. *Journal of Phranakhon Rajabhat Research (Humanities and Social Sciences)*, 11(1), 42-49.
- Sornnoey, K. (2010). Development Hand -Woven Mohom Fabric Structure for Wall Covering. [In Thai]. Master' Thesis, Rajamangala University of Technology Phra Nakhon.
- Thonoun, S. & Wongpen, K. (2016).*Local Wisdom for Social Studies Teachers*. [in Thai]. Bangkok: Ramkhamhaeng University.
- Wanchaem, N. (2015). *Thai Wisdom and Education*. [in Thai]. Bangkok: Ramkhamhaeng University.
- Wongboonmak, S. (2015). The Knowledge Management on the Local Wisdom about Marble Handicraft Phrankratai District in KhamphaengPhet Province. [In Thai]. *The Golden Teak: Humanity and Social Science Journal*, 21(2), 83-98.

“สองเขา หนึ่งเล เสเริน” : การจัดการทรัพยากรประมงร่วม ในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

เชษฐา มุหะหมัด^๑ เก็ดตวา บุญปรากร^๒ ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ^๓

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนหัวเขา บริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่าง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่หัวเขาแดงและหัวเขาเขียวอันประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน ได้แก่บ้านหัวเขา บ้านบ่อหลา บ้านใหม่ และบ้านชายหิน ซึ่งตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลา ในจังหวัดสงขลา การรวบรวมข้อมูลภาคสนามใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 19 คน การสนทนากลุ่มย่อย การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผลการวิจัยพบว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2504 - 2550 ชุมชนหัวเขามีการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตผ่านกลไกตลาด โดยรัฐมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรประมงเพียงฝ่ายเดียว แต่มีปัญหาการทำประมงโดยใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำและป่าชายเลนเสื่อมโทรม อันส่งผลต่อภาวะความขาดแคลนทรัพยากร จนกระทั่งเกิดการรวมตัวของชุมชน โดยในช่วงปี พ.ศ. 2557 - 2561 แกนนำชุมชนเล็งเห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมอย่างยั่งยืน จึงมีการพัฒนากลไกการจัดการร่วมและมีการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือเพื่อการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม (Co-Management) โดยการนำรูปแบบ “สองเขา หนึ่งเล เสเริน” มานำร่องในการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างภาคีต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทชุมชนและระบบทรัพยากรประมงในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา อีกทั้งยังสามารถนำไปเป็นกรณีศึกษาสำหรับปรับใช้พื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทคล้ายคลึงกันได้อย่างเหมาะสม

คำสำคัญ: การจัดการร่วม ทรัพยากรประมง ทะเลสาบสงขลา

^๑ นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาการพัฒนามนุษย์และสังคม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

E-mail: thongho.nsk@hotmail.com

^๒ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ E-mail: Kettawa@hotmail.com

^๓ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ E-mail: schonlada2516@hotmail.com

วันที่รับบทความ: 27 พฤศจิกายน 2561 วันที่แก้ไขบทความ: 30 พฤษภาคม 2562 และวันตอบรับบทความ: 5 มิถุนายน 2562

Research

“Song Khao, NuengLae, SaeRern”: The Fishery Resource Co-Management in HuaKhao Community, HuaKhao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province

Chettha Muhamad^a Kettawa Boonprakarn^b Chonlada Sangmanee Sirisatidkid^c

ABSTRACT

This research aimed to investigate fishery resource co-management in the northern part of Songkhla Lake in Songkhla province, which covers Hua Khao Daeng and Hua Khao Kiew areas. These areas 4 villages: Ban Hua Khao; Ban BorLaah; Ban Mai; and Ban Chai Hin. Field data collection was conducted through an in-depth interview with 19 participants, focus group discussion, participant observation, and workshop.

The finding shows that fishers in the study area had changed the production mode influenced by marketing mechanism and state intervention in which the state is the sole authority in managing fishery resource from 1961 to 2007. The use of destructive types of fishing gear consequently deteriorated fishery resources and mangrove forest. Overfishing led to shortage of fishery resources. From 2014 to 2018, the communities have placed the importance on the sustainable management involving local participation. The co-management concept was adopted and developed. The MOU was signed between concerned parties. “Song Khao, NuengLae, SaeRern” model was formed as a pilot project in fishery resource management to operate in the area in order to ensure the suitability of community context and fishery resource system. The project also serves as a case study for development in other areas of similar contexts.

Keywords: Co-management, Fishery Resource, Songkhla Lake

^a Ph.D (Candidate) in Human and Social Science Program, Faculty of Liberal Art, Prince of Songkla University. E-mail: thongho.nsk@hotmail.com

^b Asst. Prof. Dr., Faculty of Humanities and Social Science, Thaksin University. E-mail: Kettawa@hotmail.com

^c Asst. Prof. Dr., Faculty of Humanities and Social Science, Thaksin University. E-mail: schontada2516@hotmail.com

Received: 27 November 2018, Revised: 30 May 2019, Accepted: 5 June 2019.

บทนำ

ปัญหาการช่วงชิงทรัพยากรประมงในปัจจุบันมีสาเหตุมาจากการบังคับใช้สิทธิในเชิงกีดกันเป็นสำคัญ โดยเฉพาะสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของส่วนรวมที่ถูกกลบเกลื่อนความสำคัญโดยรัฐซึ่งเน้นแต่ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐและของเอกชนเท่านั้น ในขณะที่แนวคิดการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (Fishery Co-management) กลับมองว่าสิทธิในการจัดการที่เป็นของรัฐมีนัยยะทางกฎหมายเท่านั้นแต่ในทางปฏิบัติดูเหมือนว่าทรัพยากรประมงจะเปิดให้ทุกคนเข้าไปใช้ได้โดยเสรีไม่มีการกีดกันทุกคนเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างอิสระ (Vandergeest, 1997 as cited in Boonprakarn, 2007) หากมีความพยายามอย่างเหมาะสมจะนำไปสู่การจัดการร่วม (Co-management) ซึ่งสามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านการผสมผสานความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนและรัฐ ทั้งนี้เป็นโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่างๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมง (Carlson & Berkes, 2004) โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรร่วมหรือทรัพยากรของส่วนรวม (Common Pool Resource) (Ostrom, 2009) ซึ่งมักจะประสบปัญหาในการบริหารจัดการอยู่เสมอ (Thongyoy et al., 2016) ดังเช่นกรณีของทรัพยากรประมง เป็นต้น (Dolsak & Ostrom, 2003)

ทรัพยากรประมงรอบทะเลสาบสงขลาถือเป็นทรัพยากรส่วนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ของการปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงในการดำรงชีพ (Information Department of Natural Resources and Environmental Management of Songkhla Lake Watershed, 1994) และยังมีความสำคัญในทางสังคมคือ เป็นแหล่งประกอบอาชีพของประชาชนจำนวนมากที่อาศัยอยู่ในบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาตลอดมา (Boonprakarn, 2007) โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนหัวเขาและอีก 3 ชุมชนซึ่งมีการเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่และการดำรงชีวิตของสมาชิกชุมชนที่ผูกพันกันมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้ (Hydro and Agro Informatics Institute, 2012) จากการลงพื้นที่ภาคสนามเบื้องต้นของผู้วิจัยผู้มีประสบการณ์สูงในพื้นที่ได้สะท้อนพลวัตทางนิเวศของทรัพยากรประมงและการจัดการทรัพยากรร่วมว่าเป็นผลจากวิกฤติทรัพยากรประมงที่รุนแรงซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา อันส่งผลต่อการแปรเปลี่ยนพื้นที่ทางวัฒนธรรมรวมถึงความเชื่อและค่านิยมของคนในพื้นที่ ที่สำคัญคือเมื่อตลาดเริ่มเข้ามามีบทบาทในการกำหนดรูปแบบการผลิตของชาวชนบท (Masae et al., 2007) การพยายามสร้างอำนาจในการเข้าถึงพื้นที่รวมถึงทรัพยากรภายใต้สิทธิในการจับจองพื้นที่ทะเลสาบและพื้นที่หน้าบ้านของตัวเองอย่างเข้มข้นด้วยการปักหลักโพงพาง การวางไซตุ้ และไซหนอน ซึ่งล้วนเป็นเครื่องมือประมงประเภททำลายล้าง ในขณะที่ชาวประมงในทะเลสาบสงขลาที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการทำประมง (Muhamad, 2010) และพื้นที่ในการทำประมงที่รัฐพยายามสร้างความหมายของพื้นที่ในเชิงของการอนุรักษ์อย่างไรก็ตาม ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 เป็นต้นมาชาวประมงชุมชนหัวเขา ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหินเริ่มรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำดังนั้นในเชิงพื้นที่แล้วชุมชนหัวเขาถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (Co-management) เพื่อรองรับการขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ และการใช้ทรัพยากร

เพื่อการดำรงชีพให้สมดุลกัน แม้ว่าในความเป็นจริงแล้วทะเลสาบสงขลายังมีเครื่องมือขนานชนิดที่ถูกอ้างสิทธิ์ในการทำกินของชาวประมงเพื่อการดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เครื่องมือที่มีลักษณะทำลายล้างไม่ว่าจะเป็นโพงพาง อวนรุนอวนลาก ไซโง่ หรือไซหนอน ซึ่งมีการใช้เป็นจำนวนมากก่อนหน้านี้ แต่ผลจากการจัดการทรัพยากรร่วมสามารถสร้างความร่วมมือในการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งได้เป็นอย่างดี (Tanthawanich & Chanjukorn, 2008) กระนั้นก็ตาม กลับไม่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาพัฒนาต่อโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นทางการทั้งในพื้นที่เดิมและการขยายพื้นที่เพื่อยกระดับการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งของประเทศไทยโดยรวม (Thongyoy, Boonprakarn, Sithinoon, & Sangkarnjanawanich, 2016)

บทความวิจัยนี้จะกล่าวถึง แนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงชุมชนห้วยเขาภายใต้แนวคิดการจัดการร่วมโดยมีศูนย์กลางที่ชุมชน (Community-centered Co-management) ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สามารถบูรณาการกับแนวทางการจัดการที่มีอยู่ให้สามารถเพิ่มความรับผิดชอบอำนาจ และบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น (Pomeroy, 2001) อันจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรร่วมโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ชุมชน (Boonnak, 2011) ซึ่งเป็นรูปแบบที่ส่งเสริมให้มีการจัดการร่วมกันระหว่างชุมชนและภาคส่วนต่างๆ ความสำคัญของแนวทางดังกล่าวนี้คือเพื่อเพิ่มบทบาทของชุมชน ภาครัฐ เอกชน รวมถึงองค์กรการพัฒนาเอกชน ในการทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการ บนเงื่อนไขของการยอมรับในสิทธิของภาคส่วนต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ ซึ่งมีประโยชน์ทำให้ชุมชนสามารถได้เรียนรู้และปรับตัวได้ทันกับแนวโน้มในการพัฒนา อีกทั้งยังสามารถนำไปสู่การจัดการทรัพยากรประมงของชุมชนห้วยเขาอย่างเป็นระบบ

วัตถุประสงค์

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนห้วยเขา ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลจากการศึกษาคาดว่าจะสามารถนำไปสู่การสร้างแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ และสามารถสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง อีกทั้งยังสามารถเป็นต้นแบบในการจัดการทรัพยากรประมงร่วม โดยการนำไปปรับใช้กับพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

ชาวประมงชุมชนห้วยเขา หมายถึง ชาวชุมชนห้วยเขา ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ซึ่งอาศัยอยู่รอบทะเลสาบสงขลา โดยใช้เครื่องมือทั้งที่เป็นแบบประจำที่และไม่ประจำที่

การเข้าถึงสิทธิ หมายถึง ความสามารถในการเข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่และแหล่งทรัพยากรประมงของชาวประมงชุมชนหัวเขา

ทรัพยากรประมง หมายถึง บรรดาสัตว์น้ำที่มีอยู่โดยธรรมชาติในทะเลสาบสงขลา และเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งชาวประมงใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ

การจัดการทรัพยากรร่วม หมายถึง แนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงที่สามารถผสมผสานความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานภาครัฐและชุมชนเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรได้อย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ

วิธีการศึกษา

พื้นที่ของการวิจัย

พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้คือ พื้นที่สองเขาอันได้แก่ หัวเขาแดง ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านหัวเขา ซึ่งเป็นชุมชนชาวประมงขนาดใหญ่และหัวเขาเขียวซึ่งเป็นที่ตั้งของบ้านบ่อหลา บ้านใหม่ และบ้านชายหิน ทั้งหมดตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลาในอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา การเลือกพื้นที่ใช้วิธีการแบบเจาะจง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความเข้มข้นในการทำประมงสูงและมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างภาคีต่าง ๆ ในลักษณะที่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นอย่างดี

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วยตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรประมงจำนวน 19 คน จาก 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมง 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหัวเขาบ้านบ่อหลา บ้านใหม่ และบ้านชายหิน (4 บ้าน คือ เสเริน ในความหมายของชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา) จำนวน 12 คน เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ จำนวน 2 คน ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 2 คน นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา จำนวน 1 คน และตัวแทนภาคเอกชน จำนวน 2 คน ซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักดังกล่าวทำงานด้านการจัดการทรัพยากรประมงในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา และเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษาเป็นอย่างดี

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ดำเนินการโดยรวบรวมข้อมูลเอกสารทุติยภูมิซึ่งประกอบด้วยเอกสารข้อมูลชุมชน เอกสารด้านนโยบาย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีการรวบรวมไว้ทั้งในส่วนของหน่วยงานรัฐหน่วยงานส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามดำเนินการโดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ กับกลุ่มที่ศึกษาเพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาและกระบวนการวิธีในการจัดการที่เกี่ยวข้องเช่น การประชุมระดับชุมชน การประชุมร่วมกับหน่วยงาน กิจกรรมการจัดการทรัพยากรประมงและพื้นที่ทรัพยากรประมงของชุมชน และกิจกรรมการจัดการร่วมในพื้นที่และใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ จำนวน 19 คนนอกจากนี้ยังจัดให้มีการสนทนากลุ่ม

ย่อยจำนวน 4 ครั้งเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดทำฐานข้อมูลพื้นที่การทำงานในการจัดการทรัพยากรประมงทั้งในระดับชุมชนและพื้นที่ในการศึกษาและจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการในพื้นที่ จำนวน 1 ครั้ง เพื่อหาแนวทางการพัฒนาการจัดการจัดการร่วมในพื้นที่วิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ส่วนหนึ่งทำไปพร้อม ๆ กับกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล หลังจากนั้นได้ทำการวิเคราะห์ให้ละเอียดอีกครั้งเมื่อได้รวบรวมข้อมูลทั้งหมดเสร็จสิ้น วิธีการวิเคราะห์ที่ใช้คือการทำความเข้าใจกับเนื้อหา การจัดหมวดหมู่ การสังเคราะห์ และการตีความ นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือจากแหล่งที่ต่างกันในด้านเวลา สถานที่ และบุคคล โดยการตรวจสอบจากผู้ให้สัมภาษณ์แบบเจาะลึกหลายคนที่สามารถตรวจสอบกันและกันได้และการตรวจสอบซ้ำในการจัดเวทีสนทนากลุ่ม

ผลการวิจัย

1. บริบทพื้นที่ศึกษา

การจัดการทรัพยากรร่วมภายใต้ชื่อ “สองเขา หนึ่งเล เสเริน” มีองค์ประกอบดังนี้คือ “สองเขา” หมายถึงพื้นที่หัวเขาแดงและหัวเขาเขียว โดยที่ชุมชนหัวเขาแดงเป็นชุมชนใหญ่ ครอบคลุมพื้นที่กว้างเรียกรวม ๆ ว่า บ้านหัวเขา ในขณะที่ชุมชนหัวเขาเขียวประกอบด้วยพื้นที่ บ้านใหม่ บ้านบ่อหลา และบ้านชายหิน ทั้งสี่บ้านในสองชุมชนเป็นที่มาของคำว่า “เสเริน” ในภาษาท้องถิ่น ซึ่งแปลว่า “สี่บ้าน” มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพและมีการจัดการทรัพยากรประมงในรูปแบบของการจัดการร่วม (co-management) ในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาจังหวัดสงขลา โดยในปัจจุบันชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรประมงร่วมอย่างยั่งยืนในพื้นที่นี้ จึงมีการพัฒนาการจัดการจัดการร่วมและมีการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือเพื่อการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมให้มีความสอดคล้องกับภูมิเวทชุมชนระบบทรัพยากรประมงและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา ดังบริบทของพื้นที่ศึกษาที่จะนำเสนอโดยสังเขปต่อไปนี้

1) ภูมิเวทของชุมชนหัวเขา

ในทางประวัติศาสตร์แล้วชุมชนหัวเขาถือเป็นหัวเมืองหลักในอดีตที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยการปกครองของราชวงศ์สุลต่านสุลัยมาน ชาห์ ซึ่งตรงกับในสมัยอยุธยาของไทยทั้งนี้สามารถเห็นได้จากโบราณวัตถุและหลักฐานต่างๆ (Pitakkumpol, 2015) ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสงขลาที่ 1 ของราชวงศ์สุลต่านสุลัยมาน จึงเป็นการเปิดโอกาสให้เมืองสงขลาในระยะนี้เจริญถึงจุดสูงสุดถึงขั้นมีการผลิตเงินตราขึ้นใช้เอง โดยมีคำว่า “สงขลา” บนเหรียญเขียนเป็นภาษายาวีสองคำ อ่านว่า “นะครี-ซิงโกรา” แปลว่า “นครสงขลา” และมีภาษาจีนอีกห้าคำ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในช่วงเวลาที่เจ้าเมืองแขกปกครองสงขลาอยู่เกือบ 40 ปี ทำให้สามารถคาดการณ์ถึงสภาพทางเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองของเมืองสงขลาในขณะนั้นได้ (Pitakkumpol, 2015)

หากดูร่องรอยทางประวัติศาสตร์เมืองสงขลาในอดีตที่เจริญรุ่งเรืองจะพบว่าได้มีการผนวกชุมชนหัวเขาให้เป็นส่วนหนึ่งของภาคประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น ในปัจจุบันสามารถเดินทางไปยังชุมชนหัวเขาโดยใช้เส้นทางเดียวกับทางไปชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหินเมื่อลงจากสะพานเปรมติณสูลานนท์ถ้าจะไปชุมชนบ่อหลา บ้านใหม่ และชายหินจะต้องเลี้ยวซ้าย แต่ถ้าจะไปบ้านหัวเขาจะต้องเลี้ยวขวา ในบริเวณชุมชนหัวเขาจะพบว่า ที่ตั้งกลุ่มบ้านเป็นที่ราบสูงเลียบบทะเลสาบ มีการสร้างบ้านเรือนบนเนินเขาอย่างหนาแน่นเป็นบางส่วนซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หน้าเขา” ซึ่งในสมัยก่อนเรียกสถานที่นี้ว่า “เมืองสิงขร” เป็นเมืองเก่าและเนินเขาเหล่านี้เมื่อมองระยะห่างจากที่อื่นจะเห็นดินสีแดง จึงมักจะเรียกภูเขาบริเวณนี้ว่า “หัวเขาแดง” ซึ่งในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของตำบล “หัวเขา” อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาเนื่องจากอาณาเขตทั้ง 3 ด้านคือทิศใต้ ตะวันออกและตะวันตกโอบล้อม “หัวเขาแดง” ไว้คือทะเลสาบสงขลาและอ่าวไทย ความสมบูรณ์ของสองทะเลนี้จึงเป็นเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชาวหัวเขาแดงไว้ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

ในปัจจุบันนี้ชาวชุมชนหัวเขาส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก แม้ว่าบางคนจะผันตัวเองไปทำอาชีพค้าขายบ้างก็ตามแต่ก็เป็นการค้าขายผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการทำประมงชายฝั่ง เช่น กุ้งแห้ง ปลาแดดเดียว ฯลฯ มีเพียงบางคนซึ่งเป็นส่วนน้อยที่ทำงานเป็นแรงงานรับจ้างทั่วไปและรับราชการ อีกทั้งยังมีความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งคนไทยพุทธ คนไทยมุสลิม และคนไทยเชื้อสายจีน แม้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นชาวไทยมุสลิม แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุขโดยไม่ขัดแย้งกันในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจนเป็นปัญหาสำคัญ เนื่องจากแต่ละกลุ่มมีความเชี่ยวชาญในการดำรงชีพที่ต่างกัน จึงมีส่วนช่วยเสริมซึ่งกันและกันในการดำรงอยู่

2) ภูมิเนเวศชุมชนบ้านใหม่ บ้านชายหิน และบ้านบ่อหลา

ชุมชนเขาเขียวคือส่วนหนึ่งของตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นชุมชนซึ่งเกิดขึ้นก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา มีตำนานเล่าว่าในอดีตชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งเครื่องปั้นดินเผาเกือบทั้งหมดมักจะนำมาใช้ในครัวเรือน มีเพียงบางส่วนที่บรรทุกเรือไปขายในหมู่บ้านใกล้เคียง คนในหมู่บ้านมีความภาคภูมิใจในฝีมือการปั้นดินเผาของพวกเขาเป็นอย่างมาก คำว่า “สทิงหม้อ” ซึ่งเป็นชื่อหมู่บ้านหนึ่งในอดีตมาจากคำว่า “สทิง” แปลว่า “สวย” รวมกับคำว่า “หม้อ” เป็น “สทิงหม้อ” หมายถึงหม้อที่สวยงามนั่นเองแต่ในปัจจุบันหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเขตการปกครองทั้ง 9 หมู่บ้านของตำบลสทิงหม้ออาชีพส่วนใหญ่ของชาวบ้านคือ การทำประมงตามลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ประชาชนส่วนมากนับถือศาสนาอิสลามจึงมีศาสนสถานคือ มัสยิดและโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนในหมู่บ้าน

ลักษณะที่ตั้งของบ้านใหม่หมู่ที่ 1 ตำบลสทิงหม้อ ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลสาบสงขลาตอนล่างเป็นที่ราบด้านทิศตะวันตกของเขาเขียว ประชากรในชุมชนมีความหนาแน่น มีพื้นที่ติดต่อกับบ้านบ่อหลาอยู่ในหมู่ที่ 2 โดยที่หมู่ที่ 1 มีพื้นที่ครอบคลุมบ้านชายหินด้วย ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน รับจ้าง รับซื้อปลา และรับซื้อกุ้งมีการจัดตั้งเขตอนุรักษ์ฟาร์มทะเลและกลุ่มเพาะเลี้ยงปลาในกระชังนอกจากนี้คนในชุมชนบางส่วนยังประกอบอาชีพทำสวนผลไม้โดยเฉพาะสวนมะม่วงเบาซึ่งมี

ชื่อเสียงในปัจจุบัน ประชาชนทั้งหมดนับถือศาสนาอิสลาม มีประเพณี วัฒนธรรมตามแบบชนบทธรรมเนียมของชาวมุสลิม ปัจจุบันประชากรมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง

2. สองเขา หนึ่งเล เสรี: แนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วม

จากการลงพื้นที่เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วมใน 4 ชุมชนอันได้แก่ ชุมชนหัวเขา ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหิน โดยมีกิจกรรมที่สำคัญดำเนินอยู่ในพื้นที่อันได้แก่ กิจกรรมการจัดการฟาร์มทะเลการทำซั้งปลา (ปะการังเทียมแบบพื้นบ้าน) และการจัดการป่าโกงกาง แล้วนำมาสังเคราะห์ผ่านแนวคิดของ Ostrom (1990) ภายใต้โมเดลที่เสนอว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม (common pool resources) ในการอธิบายความพยายามในทรัพยากรเป็นสมบัติสาธารณะของกลุ่มคนหรือชุมชนพบว่า แนวทางการจัดแบบเดิมที่รัฐขึ้นำมีข้อจำกัดบางประการที่จะต้องพิจารณาใหม่ เพื่อให้เกิดการจัดการที่เหมาะสมกับความสามารถในระบบการผลิตหรือการเพิ่มความสามารถในการผลิตของระบบทรัพยากรและพลวัตทางสังคมในพื้นที่โดยที่การจัดการร่วมเป็นแนวทางที่จำเป็นเพื่อให้ทรัพยากรสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน การจัดการร่วม (co-management) จึงเป็นแนวทางหนึ่งทั้งนี้เหมาะที่จะสามารถผสานความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งชุมชน รัฐและเอกชน โดยสามารถเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรประมงถือเป็นทรัพยากรร่วมหรือทรัพยากรของส่วนรวม (common pool resource) ซึ่งมักจะประสบปัญหาในการบริหารจัดการอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรทางทะเลหรือชายฝั่ง นอกจากนี้แนวคิดการจัดการร่วมยังเป็นแนวทางการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งอำนาจหน้าที่ในการจัดการระหว่างรัฐและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งได้รับการยอมรับและมีความเหมาะสมสำหรับใช้ในการจัดการทรัพยากรที่เป็นสมบัติร่วมของชุมชน (Common Property Resources) โดยอาจใช้ควบคู่กับแนวคิดการจัดการทรัพยากรที่ใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลางบนพื้นฐานของการให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชน (community-centered co-management) ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สามารถบูรณาการกับแนวทางการจัดการที่มีอยู่ให้สามารถเพิ่มความรับผิดชอบอำนาจ และบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อให้การจัดการมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ต้องคำนึงถึงข้อกำหนดและกฎกติกาในการจัดการร่วมที่ร่วมกันออกแบบและดำเนินการระหว่างชุมชนกับภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งนี้สามารถดูได้จากรูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในพื้นที่ศึกษา โดยมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินงานร่วมกันอันได้แก่ กิจกรรมการจัดการฟาร์มทะเล การทำซั้งปลา และการจัดการป่าโกงกางซึ่งสะท้อนถึงการเข้าถึงทรัพยากรประมงในมิติอันหลากหลายภายใต้สิทธิ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) จุดเริ่มต้นภาคีเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในพื้นที่

บ้านบ่อหลาถือเป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงและสามารถสร้างเครือข่ายต่าง ๆ ในการจัดการเชิงระบบได้เป็นอย่างดี จากบ้านบ่อหลาขยายพื้นที่ไปสู่บ้านใหม่ บ้านชายหิน และบ้านหัวเขาตามลำดับ โดยแต่ละหมู่บ้านทำหน้าที่รักษาหน้าบ้านภายใต้ความรับผิดชอบของตนเองซึ่งมีพื้นที่รวมกันกว่า 400 ไร่ แต่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันทั้งในเรื่องของการอนุรักษ์

ความสัมพันธ์เชิงสังคม และยุทธวิธีการดำรงชีพ ดังการสะท้อนของผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายหนึ่งที่ว่า “...เป็นรูปแบบการทำประมงที่เปลี่ยนไป จากอดีตที่ทรัพยากรอุดมสมบูรณ์มาถึงปัจจุบันที่เสื่อมโทรมจนถือได้ว่าอาจจะเข้าใกล้ขั้นวิกฤต โดยเฉพาะหากไม่มีการอนุรักษ์และฟื้นฟู...” คำกล่าวดังกล่าวสะท้อนถึงสภาพทรัพยากร และการดำเนินงานภายใต้การมีส่วนร่วม ที่ถือกำเนิดขึ้นมาจากการขับเคลื่อนของคนที่มีอุดมการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงถือเป็นตัวอย่างที่สำคัญที่สามารถขยายพื้นที่จากชุมชนหนึ่งไปยังอีกชุมชนหนึ่งรอบทะเลสาบสงขลา โดยเริ่มจากหน้าบ้านของตนเองด้วยการช่วยกันดูแลพื้นที่การประมงบริเวณชายฝั่งของหมู่บ้านไม่ให้มีเรือเข้ามาทำประมงในเขตการอนุรักษ์ที่กำหนดไว้ระยะห่างจากฝั่ง 300 เมตร หากมีการล่องลำเขตที่กำหนดไว้นี้ ทางกลุ่มจะทำการขับไล่เรือดังกล่าวออกไปหลังจากนั้นได้มีการริเริ่มจัดตั้งเขตฟาร์มทะเลโดยได้รับการสนับสนุนจากกรมประมง รวมทั้งมีการดำเนินการฟื้นฟูทรัพยากรประมงด้วยการปล่อยพันธุ์กุ้งและปลาบริเวณดังกล่าวผ่านการช่วยเหลือของศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง พร้อมกับสนับสนุนข้อมูลเพื่อการเรียนรู้ในการฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเล โดยมีการจัดกิจกรรมให้ความรู้เรื่องหญ้าทะเลและป่าโกงกาง รวมทั้งมีการปลูกหญ้าทะเลร่วมกับชาวบ้านเพื่อเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำนอกจากนี้ ในการดำเนินการดังกล่าวยังมีภาคีการพัฒนาหลายองค์กรเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนส่งเสริม (Information Department of Natural Resources and Environmental Management of Songkhla Lake Watershed, 1994)

2) ฟาร์มทะเลกับการจัดการทรัพยากรร่วม

ฟาร์มทะเลในเขตพื้นที่ทั้ง 4 หมู่บ้านถือเป็นตัวอย่างที่ดีในการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ อย่างบูรณาการ โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ การสร้างแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา การสร้างระบบนิเวศที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารและสร้างเศรษฐกิจชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องมือที่กระตุ้นให้ชาวประมงรู้จักการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในพื้นที่ใช้ประโยชน์ของพวกเขา โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่สำคัญคือ ประชาชนมีจิตสำนึกในแต่ละหมู่บ้าน ในการอนุรักษ์พื้นที่ชายฝั่งทะเลรวมทั้ง 4 หมู่บ้านกว่า 400 ไร่ (Information Department of Natural Resources and Environmental Management of Songkhla Lake Watershed, 1994)

การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรประมง รวมถึงทรัพยากรอื่น ๆ ในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำประมง ของประชาชนในชุมชนที่ศึกษาถือเป็นการเคลื่อนไหวที่สำคัญยิ่ง นับตั้งแต่เริ่มต้นการทำฟาร์มทะเลถึงปัจจุบัน การเคลื่อนไหวภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและทรัพยากรประมงสามารถเชื่อมโยงไปยังแนวคิด social ecology ของ Ostrom (2009) ว่าด้วยเรื่องของระบบความสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงและการไหลเวียนของทรัพยากรประมง โดยนัยนี้ การประมงในบริเวณนี้จึงมีความเกี่ยวข้องทั้งในแง่มุมทางเศรษฐกิจสังคม และทรัพยากรประมง และที่สำคัญคือเป็นกิจกรรมส่งผลต่อการดำรงชีพ (livelihoods) ของคนส่วนใหญ่ในบริบทของชุมชนทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีการดำเนินการอย่างพลวัตมาตั้งแต่อดีตต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แนวทางการจัดการที่เหมาะสมจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรต่าง ๆ และความยั่งยืนในการดำรงชีพของ

ชาวประมงและผู้ที่เกี่ยวข้อง อันจะเห็นจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรประมงเริ่มกลับมาอีกครั้ง และชาวประมงสามารถจับสัตว์น้ำได้ดีขึ้นเมื่อระบบนิเวศได้รับการฟื้นฟูบนพื้นฐานของความเข้าใจและพร้อมใจในการร่วมมือกันจัดการของชาวบ้าน เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนถึงระบบความสัมพันธ์ที่สอดคล้องไปในทางเดียวกันกัน ดังนั้นการมีรูปแบบการจัดการโดยเน้นการมีส่วนร่วมอย่างเป็นระบบและเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชุมชน เนื่องจากเล็งเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรในพื้นที่หน้าบ้านมีการดูแลพื้นที่และทรัพยากรชายฝั่งไม่ให้เรือประมงที่ผิดกฎหมายเข้ามาในหมู่บ้านและทำลายล้างทรัพยากรหน้าบ้านซึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ตามด้วยการกำหนดข้อบังคับต่าง ๆ ที่เป็นกฎและกติกาที่ชุมชนร่วมออกแบบโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนบ้านใหม่ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นแกนนำหลักในการจัดการทรัพยากรก่อนที่จะขยายไปยังชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ผลดังกล่าวนี้นำมาซึ่งการจัดตั้งเขตฟาร์มทะเลที่ตั้งอยู่ระหว่าง 4 ชุมชน หลังจากที่ประสบกับภาวะวิกฤตที่ผ่านมา โดยได้รับการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายต่าง ๆ เช่น หน่วยงานรัฐที่อยู่ภายใต้กรมประมง โดยเฉพาะศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนกลางสงขลา และภาคเอกชน คือ ปตท. สผ. ที่เข้ามาส่งเสริมกิจกรรมดังกล่าวอย่างจริงจัง นำมาซึ่งการฟื้นฟูทรัพยากรที่เกิดผลเป็นที่ประจักษ์นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่น ๆ เช่น ศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรประมงชายฝั่งกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งเป็นต้น ก็ได้เข้ามาสนับสนุนข้อมูลเพื่อการเรียนรู้ในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง โดยมีกิจกรรมให้ความรู้เรื่องหญ้าทะเลและป่าโกงกางเพื่อเป็นการเพิ่มแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของสัตว์น้ำ รวมไปถึงการมีกิจกรรมการปลูกหญ้าทะเล โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในขณะเดียวกันยังมีหน่วยงานภาคีการพัฒนาหลายองค์กรอื่น ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้รวมตัวกันแลกเปลี่ยนความรู้และช่วยกันจัดรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากร ผ่านกิจกรรมหลากหลายรูปแบบอันเป็นการกระตุ้นและเสริมสร้างการเรียนรู้พัฒนาความคิด และประสานความเข้าใจในการดูแลทรัพยากรประมงอย่างต่อเนื่อง

ผู้ให้ข้อมูลหลักรายหนึ่งซึ่งเป็นชาวบ้านในพื้นที่ได้สะท้อนถึงปัญหาต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อวิกฤติทรัพยากร “ปัญหาที่สำคัญของคนบ้านเราคือ การเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม การปล่อยน้ำเสียของโรงงานอุตสาหกรรมที่ส่งผลทำให้สัตว์น้ำเหล่านี้ตายในที่สุดในขณะที่เดียวกันยังส่งผลต่อระบบนิเวศความสัมพันธ์ของสัตว์น้ำและคนสิ่งที่สำคัญกว่านั้นคือส่งผลต่อวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น การผนวกรวมกับทุนจนก่อเกิดวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาคือ เมื่อใครยาว สาวได้สาวเอา”(Bung Chem, 2018, 20 October) สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดการเก็บเกี่ยวทรัพยากรอย่างไม่ระมัดระวังซึ่งในทางวิชาการใช้คำว่า “การตัดวงจรทรัพยากรแบบล้นเกิน” ในขณะเดียวกันก็ทำให้ชาวประมงเปลี่ยนทัศนคติที่มาควบคู่กับแนวคิดความทันสมัยและหันมาใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพสูงเพิ่มขึ้น โดยหวังว่าจะได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นโดยที่เครื่องมือประมงบางชนิดเป็นเครื่องมือประจำที่ (Stationary Fishing Gear) ซึ่งเป็นตัวกีดกันและขัดขวางการสัญจรไปมาในขณะเดียวกัน การพัฒนาของรัฐที่เน้นการจัดการพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวรวมทั้งการถมสิ่งปฏิกูลลงชายทะเลอันเป็นผลจากการขยายตัวของความเป็นเมืองกลายเป็นปัญหาที่สำคัญ ดังนั้นการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างชุมชน รัฐ และเอกชน รวมทั้งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นทางออกที่สำคัญที่สุด

เมื่อมีการกำหนดเขตอนุรักษ์โดยมีการจัดการฟื้นฟูทรัพยากรประมงร่วมด้วย ที่เรียกว่า การทำฟาร์มทะเล ถือเป็นความพยายามที่ทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงวิธีการจัดการทรัพยากรประมงที่ควรจะเป็นโดยให้เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมงร่วม ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทช่วยเหลือทางวิชาการผ่านการสร้างเวทีทำความเข้าใจและการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงอย่างเป็นระบบ จากการสะท้อนของผู้ให้ข้อมูลสำคัญและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่า ในปี พ.ศ. 2540 ได้มีความพยายามในการฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างเป็นระบบและหลายรูปแบบเพื่อให้ทรัพยากรกลับมา มีความอุดมสมบูรณ์ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนให้การตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากร ทั้งนี้กิจกรรมต่าง ๆ ที่ถูกจัดขึ้นนี้มีขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในพื้นที่ อาทิเช่น การรักษาพันธุ์สัตว์น้ำที่หายากและที่สำคัญที่สุดคือการประกาศเอาจริงเอาจังกับการทำประมงผิดกฎหมายและมีลักษณะทำลายล้างในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาและพื้นที่ทั้ง 4 ชุมชน

กล่าวโดยสรุปจากการลงพื้นที่ดังกล่าวทำให้เห็นว่า การจัดการทรัพยากรประมงร่วมรูปแบบการจัดการฟาร์มทะเลมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ถึงแม้จะมีเงื่อนไขบางประการที่ไม่สามารถทำให้ชาวประมงทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมได้เต็มที่แต่ช่วยดึงให้หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการฟาร์มทะเลเป็นส่วนเสริมที่สำคัญต่อความสำเร็จของการจัดการอันริเริ่มจากการรวมกลุ่มของชาวบ้านอีกทั้งยังช่วยในการสร้างความเข้มแข็งของชาวบ้านผ่านการกำหนดกติการ่วมและกลไกต่าง ๆ ในการดำเนินการดังนั้น การจัดการฟาร์มทะเลโดยชุมชน มีส่วนช่วยสร้างที่พักพิงให้กับปลา ด้วยการกำหนดเขตอนุรักษ์โดยมีกติกาชุมชนในการใช้ทรัพยากรอย่างชัดเจน ผ่านการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของคนในพื้นที่ ช่วยทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนและทรัพยากรประมงอย่างเหมาะสมเป็นที่รู้จักขึ้นและมีกิจกรรมอื่น ๆ ที่เสริมกันตามมา เช่น การทำซังปลาซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการจัดการทรัพยากรประมงในพื้นที่นี้เช่นกัน

3) “ซังปลา”: บ้านแห่งการพักพิงของสัตว์น้ำกับการจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เสเริน

“ซังปลา” หรือ “บ้านพักปลา” เป็นปะการังเทียมแบบพื้นบ้านที่นำเอากิ่งไม้และใบไม้หลากหลายชนิดจำนวน รวมทั้งใบพืชตระกูลปาล์ม เช่น ใบมะพร้าว มาปักและสุมเป็นกองในแหล่งน้ำเพื่อเป็นที่พักและหลบซ่อนของสัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลา ซึ่งทั้ง 4 ชุมชน ได้ร่วมกันรื้อฟื้นทำขึ้นมาเพื่อมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรประมงอย่างเป็นระบบ ถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งของฟาร์มทะเลที่เกิดจากการผลักดันของหน่วยงานภาครัฐ ภายใต้กรมประมง นำโดยสถาบันเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชนในการจัดการพื้นที่โดยมีเป้าหมายเพื่อช่วยเยียวยาและฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา และต่อลมหายใจให้กับผู้คนที่ทำอาชีพอยู่กับทะเล จากการลงพื้นที่ในบ้านใหม่ หมู่ที่ 1 พบว่าการทำซังปลามีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการทำฟาร์มทะเลซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินการภายใต้ศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรประมง (ศูนย์ที่จัดตั้งโดยชุมชน) ที่เกิดจากการปรึกษาหารือมีส่วนร่วมของคนในหมู่ที่ 2 ในช่วงแรกแล้วขยายพื้นที่ไปยังหมู่ที่ 1 และแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งให้กับชุมชนชายหิน

และชุมชนหัวเขาในเวลาต่อมา ลักษณะของการทำบ้านพักปลาของแต่ละชุมชนจะมีที่มาเหมือนกันคือ เริ่มต้นจากปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรประมง เนื่องจากทรัพยากรสัตว์น้ำลดลง คนในชุมชนจึงมีการพูดคุยกันแล้วเกิดพัฒนาเป็นแนวคิดในการอนุรักษ์ในรูปแบบของการทำซั้งปลา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมขึ้นมาในชุมชน

การทำซั้งปลาถือเป็นการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำและเป็นวิธีการอนุรักษ์ลักษณะหนึ่งที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีต การวางซั้งทำโดยกรใช้ไม้และใบไม้ที่ทำได้ในท้องถิ่นมากองไว้ในแหล่งน้ำในจุดที่เหมาะสม เป็นเสมือนการทำปะการังเทียมให้ปลาใช้หลบซ่อนและวางไข่ รวมทั้งช่วยอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน การรวมตัวกันเพื่อที่จะทำซั้งหรือบ้านปลาในพื้นที่ชุมชนบ้านใหม่หมู่ที่ 1 และชุมชนบ้านบ่อหลาหมู่ที่ 2 และชุมชนชายหินเป็นการใช้พื้นที่หน้าบ้านที่ต้องร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง โดยเฉพาะสัตว์น้ำที่นับวันจะเหลือน้อยลง ด้วยความร่วมมือกับหลาย ๆ ฝ่าย การทำซั้งปลาทำกันหลายรูปแบบทั้งที่เป็นทุ่นลอยน้ำ บางแห่งใช้แหเก่า อวนเก่าผูกกับไม้ไผ่แล้วทิ้งลงทะเล โดยมีส่วนประกอบหลัก ๆ ที่ขาดไม่ได้มีคือ ไม้ไผ่ เชือก ถุงทราย แท่งปูนและทางมะพร้าว ส่วนประกอบอื่นขึ้นอยู่กับท้องถิ่นนั้นว่าจะเลือกใช้สิ่งใดแต่สำหรับชาวประมงบ้านใหม่ ชาวประมงบ่อหลาและชาวประมงชายหินนิยมใช้กิ่งไม้เป็นส่วนประกอบสำคัญเนื่องจากหาได้ง่ายในท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุป การจัดการทรัพยากรประมงโดยการตั้งเป็นเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำในรูปแบบของฟาร์มทะเลสามารถสร้างขึ้นมาได้ง่ายแต่ถ้าจะให้ได้ผลดีต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนและส่งเสริม นอกเหนือจากการร่วมมือของคนทั้ง 4 ชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการจัดการชายฝั่งมาแล้วหลายรูปแบบเช่นการปลูกป่าชายเลนการกักกันพื้นที่เป็นเขตอนุรักษ์ ฯลฯ แสดงความเป็นเจ้าของทรัพยากรประมงร่วมกันของหลายฝ่ายในทะเลสาบสงขลา ถึงแม้จะเป็นสิทธิเชิงซ้อนที่มีการซ้อนทับกันระหว่างกรรมสิทธิ์ของรัฐและปัจเจกชนในบางส่วนก็ตาม แต่ก็ยังเป็นการดีที่จะช่วยให้ทรัพยากรประมงฟื้นคืนสภาพได้อีกครั้งหนึ่งท่ามกลางภาวะวิกฤต

4) ป่าโกงกางกับการจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เสดริน

การปลูกป่าชายเลนเพื่อเพิ่มแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งอนุบาลให้กับสัตว์น้ำในชุมชนหัวเขา ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหิน ถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีฐานมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งได้มีการปลูกมาบ้างแล้วก่อนหน้านี้ในชุมชนหัวเขาต่อมาคนในชุมชนได้ร่วมกันคิดวิธีการปลูกต้นโกงกางในท่อซีเมนต์เนื่องจากพื้นที่เดิมไม่เคยมีต้นโกงกางมาก่อนแต่ชุมชนต้องการสร้างความสมบูรณ์ให้กับเขตอนุรักษ์เพื่อเพิ่มแหล่งอาศัยให้กับสัตว์น้ำหรือทรัพยากรประมงจึงถือได้ว่ากิจกรรมเหล่านี้เป็นการค้นหาวิธีการปลูกป่าโกงกางแบบใหม่เพื่อให้ต้นโกงกางสามารถเจริญเติบโตได้ในพื้นที่ที่มีข้อจำกัดทางธรรมชาติ บางประการคือการใช้ท่อซีเมนต์กลมขนาดทั่วไปที่มีขายตามท้องตลาดนำมาเรียงกันเป็นแถวแล้วเอาดินเลนจากพื้นที่รอบๆ ใส่ในท่อลงไปที่เต็มนำต้นโกงกางจำนวน 5 ต้น ปลูกลงในแต่ละท่อนับเป็นวิธีการที่คนในชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหินคิดขึ้นจากการสังเกตความสัมพันธ์ในระบบนิเวศที่จะต้องมีการมีดินเลนมากพอ ผลปรากฏว่าวิธีนี้ประสบความสำเร็จ โดยต้นโกงกางที่สามารถเพาะปลูกในพื้นที่มี 2 ชนิด คือ ต้นโกงกางใบเล็กและต้นโกงกางใบใหญ่ (Bung Sob, 2018, 20 October) ความสำเร็จนี้

นำมาซึ่งความภูมิใจแก่คนในชุมชน จึงมีแนวคิดที่จะขยายพื้นที่ปลูกอีก ดังคำอธิบายของแกนนำชุมชนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังต่อไปนี้

“...บ้านเราเราสร้างป่าโกงกางขึ้นมาเอง เพราะระบบนิเวศบ้านเราไม่ได้เอื้อให้ป่าโกงกางมันเติบโตได้เหมือนกับชุมชนหัวเขาดินบ้านเราแตกต่างจากชุมชนหัวเขา เพราะฉะนั้นเราก็ต้องมาทดลองในการทำการปลูกในพื้นที่ของเรา เรามีแปลงสาธิตหรือแปลงทดลองในการปลูกต้นโกงกางของเรา 2 แปลงซึ่งติดกับศูนย์อนุรักษ์ตอนนี้อยู่ว่าได้ผลมากเพราะต้นโกงกางสามารถเจริญงอกงามได้และเราจะขยายพื้นที่ไปเรื่อย ๆ รอบทะเลหรือรอบเขตอนุรักษ์ของเรา ตอนนี้อยู่เรามีโครงการจะปลูกต้นโกงกางและร่วมกับชุมชนชายฝั่งมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาสนับสนุนในอุปกรณ์ต่าง ๆ และชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดซื้อและจัดหาท่อซีเมนต์ขนาดใหญ่ที่เขาไม่ใช้แล้วและรับบริจาคเข้ามา ตอนนี้อยู่ถ้าเราขับเรือออกไปชายทะเลหรือเรานั่งอยู่ที่ศูนย์เราจะเห็นที่ในซั้งปลา เราพยายามปลูกป่าชายเลนในซั้งปลาทุกซั้ง ๆ ละประมาณ 2-3 ต้น และเราจะทดลองและลองผิดลองถูกไปเรื่อย ๆ และเราคิดว่าต้นโกงกางสามารถที่จะขยายพันธุ์ได้ แต่เราต้องดูแลบ่อย ๆ ขยันเดินดินเลนเข้าไป และยังมีที่ปรึกษาที่มีประสบการณ์อย่างเช่น ชาวบ้านหัวเขาก็มาช่วยเราในการดูแลในการเพาะปลูก,,,เขาชำนาญในเรื่องป่าโกงกาง...”(Bung Sob, 2018, 20 October)

คนในชุมชนหัวเขามีประสบการณ์ในการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าโกงกางมาก่อนผ่านการดำเนินโครงการพัฒนาป่าชายเลนของชุมชนตำบลหัวเขา ซึ่งเป็นป่าเฉลิมพระเกียรติ ที่ปลูกขึ้นมาเนื่องในวโรกาสที่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ในหลวงรัชกาลที่ 9 ครองราชย์เป็นปีที่ 50 โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและการสนับสนุนของหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มูลนิธิชัยพัฒนา มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง มูลนิธิโฑทาลและบริษัทปตท. สำรวจและผลิตปิโตรเลียม จำกัด (มหาชน) หรือ ปตท. สผ. หลงจกปลูกแล้วได้มอบให้ประชาชนในตำบลหัวเขาเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและดูแลป่าโกงกางในปัจจุบันป่าชายเลนบริเวณนี้มีคุณสมบัติ เป็นที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำที่สำคัญในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง

กล่าวโดยสรุปผลสำเร็จจากการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าโกงกางได้ชักนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมุมมองของคนในชุมชนต่อการจัดการป่าโกงกางและการพัฒนาในพื้นที่ ประเด็นที่สำคัญคือเกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อมาอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าโกงกางและเกิดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยมีลักษณะเป็นกลุ่มเครือข่ายเพิ่มขึ้นสามารถขยายพื้นที่ป่าชายเลน มีการปรับเปลี่ยนมุมมองของคนในชุมชนชายฝั่งต่อการพัฒนาพื้นที่ โดยเฉพาะในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรและมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนจนในปัจจุบันเกิดการขยายพื้นที่อนุรักษ์ป่าชายเลนเป็นพื้นที่กว้างร้อยไร่ ซึ่งในมิติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาพื้นที่ป่าโกงกางได้กลายเป็นจุดเรียนรู้ที่สำคัญของนักเรียน นักศึกษา และประชาชนในพื้นที่ทั่วไปทั้งในจังหวัดสงขลาและพื้นที่ใกล้เคียงสนใจเข้ามาทัศนศึกษาและดูงานอันช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจใน

ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับการดำรงชีพของคนในสังคมในการขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างเกื้อกูลกัน เพื่อที่จะรักษาความมั่นคงทางด้านอาหาร และความสมบูรณ์ของทรัพยากร ในขณะที่พวกมันยังช่วยสร้างเครือข่ายการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ขยายไปยังชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงด้วย

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การศึกษาศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนห้วยเขา ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา มีข้อค้นพบที่สำคัญ คือเนื่องจากทรัพยากรประมงในทะเลสาบสงขลาถือเป็นทรัพยากรร่วม (common pool resources) การจัดการจึงควรเป็นไปตามแนวทางการจัดการร่วม (co-management) ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการเป็นเงื่อนไขที่สำคัญสอดคล้องกับ Pomeroy (2001) ที่ได้กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรร่วมว่าร่วมกับภาคีอื่น ๆ แต่ต้องมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง ข้อค้นพบนี้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนสามารถสร้างความร่วมมือกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น ภาครัฐ เอกชน รวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีบทบาทแตกต่างกัน แต่เอื้อหรือเสริมต่อกันโดยที่ชุมชนสามารถช่วยพลิกฟื้นสถานการณ์ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงได้ในช่วงที่ผ่านมาด้วยแนวทางนี้ทั้งนี้การจัดการร่วม (co-management) ถือเป็นแนวทางหนึ่งในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สามารถผสานความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งชุมชน รัฐและเอกชน โดยการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรดังกล่าวอธิบายของ Carlson&Berk (2004) ที่ได้กล่าวถึงทรัพยากรประมงว่าเป็นทรัพยากรร่วมหรือทรัพยากรของส่วนรวม (common pool resource) ซึ่งมักจะประสบปัญหาในการบริหารจัดการอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (Dolsak & Ostrom, 2003) (Pomeroy, 1995) นอกจากนี้ข้อค้นพบในพื้นที่ที่ยังสะท้อนแนวทางการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งสรรอำนาจหน้าที่ระหว่างรัฐและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียซึ่งได้รับการยอมรับและมีความเหมาะสมสำหรับใช้ในการจัดการทรัพยากรที่เป็นส่วนรวมในชุมชนทั้ง 4 ชุมชนโดยสามารถนำมาใช้ควบคู่กับแนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลางบนพื้นฐานของการจัดการร่วม (community-centered co-management) ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สามารถบูรณาการกับแนวทางการจัดการที่มีอยู่ให้สามารถเพิ่มความรับผิดชอบอำนาจและบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมหลักในการจัดการเพื่อให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น (Pomeroy, 2001)

นอกจากนี้การศึกษานี้ยังพบอีกว่าแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วมยังต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ มาสนับสนุนโดยเฉพาะ สถาบันเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐสังกัดกรมประมง นอกจากนี้ยังมีองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชนที่สนใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมให้การสนับสนุนด้วยโดยชุมชนมีบทบาทหลักในการจัดการพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วม การดำเนินการในรูปแบบนี้ถือเป็นกลยุทธ์ (tactic) อย่างหนึ่งที่จะช่วยเยียวยาและฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาตอนล่างและต่อลมหายใจให้กับผู้คนที่ดำรงชีพอยู่กับทะเลในการเข้าถึงทรัพยากรประมงได้อย่างยาวนานยิ่งขึ้นสอดคล้องกับข้อสังเกตของ Chantharachot (1998) ที่ว่า ปัญหาสำคัญในการบริหารและจัดการทรัพยากรประมงของหน่วยงานรัฐ คือมักจะเป็นไปโดยขาดเอกภาพ หลายหน่วยงานเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการตาม

ข้อบัญญัติหรือกฎหมายของหน่วยงานตนเอง แต่การประสานงานระหว่างหน่วยงานมีน้อยและแต่ละฝ่ายก็พยายามรักษาอำนาจของตนเองไว้ให้มากที่สุดจึงส่งผลให้การจัดการไม่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ไม่มีประสิทธิภาพและต้นทุนสูง โดยข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งมาจากการที่เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐมักจะทำงานภายใต้ภาระหน้าที่ไม่ได้เป็นผู้รับผลประโยชน์โดยตรงจากผลลัพธ์ของการจัดการที่เกิดขึ้น ความทุ่มเทในการทำงานจึงไม่สามารถเทียบเท่ากับชาวประมงเองซึ่งเป็นผู้รับผลโดยตรงได้ ด้วยเหตุนี้การจัดการร่วมจึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากขาดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงโดยคนในชุมชนที่มีการรวมกลุ่มกันเป็นอย่างดี ดังนั้นการจัดการในแนวทางที่ให้ชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลักจึงเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาที่หน่วยงานรัฐไม่สามารถจัดการอย่างมีประสิทธิภาพได้ข้อค้นพบในการวิจัยภาคสนามชี้ให้เห็นว่า ชุมชนมีบทบาทสำคัญในการออกแบบพื้นที่หน้าบ้านของตนเอง เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยหรือเป็นบ้านของสัตว์น้ำได้เป็นอย่างดี ภายใต้กฎ กติกาที่กำหนดร่วมกันของชุมชน ซึ่งถือว่าสำคัญมากที่สุดต่อการนำไปปฏิบัติ แม้จะมีกติกาในระดับอื่น ๆ ที่สูงกว่าระดับชุมชนก็ตามข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับ Ostrom (2003) ที่ได้แบ่งกฎ กติกาออกเป็น 3 ระดับ คือ กติกาในระดับปฏิบัติการ (operational rules) เป็นกติกาที่ผู้ใช้ทรัพยากรจะต้องปฏิบัติที่สามารถกำหนดเครื่องมือ ช่วงเวลา และปริมาณได้ กติกาสำหรับกำกับทางเลือกร่วมกันโดยดูแลทรัพยากร (collective-choice rules) ในที่นี้หมายถึงผู้มีอำนาจหรือเจ้าหน้าที่ที่ออกนโยบายการบริหารทรัพยากร กติกานี้มีผลทางอ้อมกับกับกติกาในระดับปฏิบัติการ สุดท้ายคือ กติกาในระดับธรรมาภิบาล (constitutional rules) เป็นตัวกำหนดสิทธิ์ของบุคคลในการมีส่วนร่วม ซึ่งสามารถกำหนด ออกแบบ กติกากำกับทางเลือกร่วมและยังมีผลทางอ้อมสิทธิ์ในการเข้าใช้ทรัพยากร (access) เช่น สิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากระบบทรัพยากร (withdrawal) สิทธิ์ในการจัดการ (management) สิทธิ์ที่อนุญาตให้คนในท้องถิ่นสามารถกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ตามสภาพของระบบทรัพยากร สิทธิ์ในการกีดกัน (exclusion) ซึ่งกำหนดว่าใครสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้บ้างและสิทธิ์ในการขายหรือการให้ยืม

ความสำคัญของความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อการกำหนดกติกาดังกล่าวนี้ Timprasert (2011) ซึ่งทำการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสิทธิชุมชนในการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นทางทะเล ได้พบว่า ความสำเร็จในการจัดทำมีความเกี่ยวข้องกับความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ อันประกอบด้วย องค์กรชุมชน หน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันทางวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เน้นการทำงานอย่างบูรณาการอันส่งผลให้การบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งมีประสิทธิภาพ อีกทั้งสิทธิของชุมชนได้รับการยอมรับและพัฒนามากขึ้น โดยมีข้อเสนอแนะว่า รัฐควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในลักษณะของการจัดการร่วม โดยให้ประชาชนเป็นผู้มีบทบาทหลักซึ่งจะช่วยให้การบังคับใช้มาตรการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรมีประสิทธิภาพมากขึ้นอีกทั้งการให้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรจะช่วยให้สามารถนำประสบการณ์จากภูมิปัญญาของชุมชนมาใช้ในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นอย่างสอดคล้องกันกับบริบทของพื้นที่และความต้องการของชุมชน

สำหรับข้อค้นพบเชิงพื้นที่ซึ่งมีรูปแบบในการจัดการทรัพยากรบนฐานของการมีส่วนร่วมระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ที่พบในการศึกษานี้สามารถใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วม โดยเปิดโอกาสให้

ชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้เสียหลักในการจัดการร่วมภายใต้กฎและกติกาที่ร่วมกันกำหนดขึ้นมาเพราะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในขณะที่เดียวกันควรได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและภาคเอกชนที่มีความเชี่ยวชาญและมีความสนใจร่วม โดยการทำงานอย่างบูรณาการ อันจะนำไปสู่เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (co-management) อย่างเป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย คือ ในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ในทะเลสาบสงขลา หรือพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน ซึ่งเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ร่วม รัฐควรส่งเสริมให้คนในชุมชนท้องถิ่นสามารถสร้างรูปแบบหรือแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วมทั้งระหว่างชุมชนและกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่น ๆ ที่มีความสนใจร่วม เพื่อให้เกิดการบูรณาการมิติต่าง ๆ อันจะนำซึ่งความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไปคือ ควรศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ตอนล่างอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สอดคล้องกับนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและสร้างความยั่งยืน ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในด้านต่าง ๆ

เอกสารอ้างอิง

- Boonnak, C. (2011). *Concepts of Management of Common-Pool Resources: Based on International Experience and Concepts in Thailand*. Book Series of the Knowledge Survey for Thai Reform. Nonthaburi: Office of the Reconstruction.
- Boonprakarn, K. (2007). *Fishery Resource Access Right of Fishing Communities around Songkhla Lake*. Songkhla: Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkhla University, Hat Yai Campus.
- Chantharachot, K. (1998). *Community-Based Fishery Management*. Bangkok: The Thailand Research Fund.
- Carlsson, L. & Berks, F. (2004). Co-management: concept and methodology implications. *Journal of Environmental Management*, 75(1), 65-76.
- Dolsak, N. & E. Ostrom. (2003). *The challenge of the commons*. In N. Dolšak and E. Ostrom (Eds), *The Commons in the New Millennium* (pp. 3-34). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Elinor, Ostrom. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institution for Collective Action*. New York: Cambridge University Press.

- Elinor, Ostrom. (2009). A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems. *Science* (20, Mar) 325, 419.
- Hydro and Agro Informatics Institute (Public Organization). (2012). *Operation of Data Collection and Analysis: The Project of Data Warehouse System Development in 25 Watersheds and Flood and Drought Modeling*. Bangkok: Asdecon Cooperation Company Limited.
- Information Department of Natural Resources and Environmental Management of Songkhla Lake Watershed. (1994). *Natural Resources Information of Songkhla Lake Watershed. Songkhla: Research and Development Office*, Prince of Songkhla University.
- Masae, A.Sombunsuk, B.Sabaiying, M. &Dueramae, A. (2007). “Modernization and Rural Livelihood Adaptation” in *Southern Thailand English Language Teaching/Cultural Change Conference*, (pp. 76-77). January 29-30, 2007 at The J.B. as cited in Phongpaichit & Baker, 2005; Wyatt, 2003; Industrial and Finance Cooperation of Thailand, 1990).
- Muhamad, C. (2010). *The Strategic Adjustment of Small-Scaled Fisheries Muslim Group in living with Resource Scarcity: Case Study of Seashore Communities in Khu Tao Subdistrict, Hat Yai District, Songkhla Province*. Master’s Thesis in Human and Social Development, Prince of Songkhla University, Hat Yai Campus, Songkhal.
- Pitakkumpol, K. (2015). *100Years of Yalbalrodrauma Mosque*. Songkhla: Huakhao Community.
- Pomeroy, R.S. (2001). *Devolution and fishery co-management*. in Ruth S.Meinzen-Dick, Anna Knox, and Monica Di Gregorio (Eds), *Collective Action, Property Rights and Devolution of Natural Resource Management: Exchange of Knowledge and Implications for Policy* (pp. 108-145). Feldafing: Zentralstelle für Ernährung und Landwirtschaft.
- Southern Guff Fisheries Research and Development Center. (2018). *Gill nets and Entangling Nets*. Retrieved July 20th, 2018, From: <http://www.fisheries.go.th/mf-smdec/max/?name=story&file=readstory&id=13>
- Tanthawanich, S. & Chanjukom, P. (2008). *Decentralization Based on The Legislation of the National Government Organization Act, BE 2534 (1991) to Strengthen Local Administrative Sectors*. Songkhla: Southern Guff Fisheries Research and Development Center.

Timprasert, N. (2011). *Process of People's Participation Based on Community Right in Formulating Local Marine Fishery Code of Law: Case Study of Thasala Subdistrict Administrative Organization in Nakhon Si Thammarat Province*. *Research Journal of Area Development*. 4(2): 62-75.

Thongyoy, W., Boonprakarn, K., Sithinoon, O., & Sangkarnjanawanich, P. (2016). *Management Forms of Common-Pool Marine and Coastal Resources in the Young Aquatic Species Preservation Area of Four Villages (Le-Se-Ban Area) in Trang Province*. The 7th Hat Yai National and International Academic Conference on June 23, 2016, Hat Yai University.

Vandergeest, P. (1997). *Rethinking Property. The Common Property Resource Digest* 41: 4-6.

Individual Interviews

Bung Chem. (2018, 20th October) Interviewee from Baan Mai Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province.

Bung Sob. (2018, 20th October) Interviewee from Baan Mai Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province.

Non, Village Head. (2018, 20th October) Interviewee from Hua Khao Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province.

Uncle Kiat. (2018, 20 October) Interviewee from Hua Khao Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province.

Yai. (2018, 22 October) Interviewee from Hua Khao Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province.

การทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ: คุณลักษณะ ความหมาย และปัจจัยความสำเร็จ

นริศรา พิงโพธิ์สม^๑

บทคัดย่อ

นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติมีคุณูปการต่อการพัฒนาประเทศ การมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศสามารถชี้แนวทางเสริมสร้างนักวิจัยรุ่นใหม่ บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณลักษณะของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ความหมายของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ และปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติสาขาสังคมศาสตร์ที่ได้รับรางวัลระหว่างปี พ.ศ.2539 - 2560 จำนวน 7 คน พบผลดังนี้ ประการแรก การเป็นนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติสะท้อนจาก 2 คุณลักษณะ คือ คุณลักษณะของบุคคลเป็นความสามารถใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านปัญญา ด้านจิตใจ และด้านทักษะ ส่วนคุณลักษณะของผลงานเป็นความโดดเด่น 3 ลักษณะ คือ ผลลัพธ์เป็นรูปธรรม นำเสนอสิ่งใหม่ และงานต่อเนื่อง มีเครื่องประกันผลงานเป็นรางวัล ประการที่สอง การทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ คือ ทำให้แตกต่าง ทำแล้วเกิดประโยชน์ และทำอย่างต่อเนื่อง และประการสุดท้าย ปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ แบ่งเป็น 3 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยนำ ประกอบด้วย 5 มูลเหตุ คือ ใช้ความรู้เป็นฐาน ใช้ความรักและความสุขขับเคลื่อนงาน รักในการเรียนรู้ มีเจตคติที่ดีต่องาน มีบุคลิกภาพแบบเปิดกว้าง และยึดมั่นในความเชื่อเชิงวิชาการ ปัจจัยเอื้อ ประกอบด้วย 2 มูลเหตุ คือ ใช้ความคิด และมีความเพียร ส่วนปัจจัยเสริม ประกอบด้วย 4 มูลเหตุ คือ แรงส่งจากทีม การสนับสนุนจากคนรอบข้าง การมีตัวแบบให้เรียนรู้ และการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ ข้อค้นพบสามารถเป็นข้อเสนอแนะสำหรับนักวิจัยมหาวิทยาลัย และแหล่งทุน เพื่อการทำวิจัยสู่ความเป็นเลิศ

คำสำคัญ ความเป็นเลิศ การทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ

^๑ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ E-mail: Narisrap24@gmail.com
วันที่รับบทความ: 12 มีนาคม 2562 วันที่แก้ไขบทความ: 14 กรกฎาคม 2562 และวันที่ตอบรับบทความ: 16 กรกฎาคม 2562

Research Excellence of National Award-Winning Researchers: Characteristics, Definition and the Key Success Factors

Narisara Peungposop^a

Abstract

National award-winning researchers have made valuable contribution towards national development. Knowledge about research excellence can point out ways to strengthen young researchers. This qualitative study aimed to: 1) study the characteristics of Thai national award-winning researchers, 2) examine the meaning of research excellence, and 3) to explain the key success factors of research excellence. In-depth interviews were conducted with seven researchers in social sciences, who had won Thai national awards between the years 1996 - 2017. Data was analyzed by using content analysis. The results revealed that the key characteristics were visible through the ability of cognitive, psychological traits, and skill. The meaning of research excellence covered three elements: uniqueness, utility, and continuation of research. The key success factors contributing to research excellence were three groups of factors: the predisposing factors that consisted of knowledge-based passion, spirit of inquiry, positive attitude toward work, open minded personality, and persistence in rigorous academics. Enabling factors comprised of demonstrating various types of thinking, and perseverance. Reinforcing factors included the collaboration from research team, social support from others, learning from role model, and experiential learning. Based on findings, policy recommendations are proposed to researchers, universities, and grantors.

Keywords: Excellence, Research Excellence, National Award-Winning Researchers

^a Assistant Professor, Behavioral Science Research Institute, Srinakharinwirot University, Email: Narisrap24@gmail.com

Received: 31 March 2019, Revised: 14 July 2019, Accepted: 16 July 2019.

บทนำ

บทความวิจัยเรื่องการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ดำเนินการตามกระบวนการทัศนกรวิธีแบบสร้างสรรค์นิยม (Constructivism) ผู้วิจัยมีความเชื่อในมิติภววิทยา (Ontology) ว่า ความรู้ความจริงของสิ่งที่ศึกษาไม่ได้มีหนึ่งเดียวเป็นสากล แต่เป็นความรู้ความจริงที่หลากหลายตามมุมมองของผู้เป็นเจ้าของความจริง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเข้าไปแสวงหาความรู้ความจริงโดยการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลแบบคลุกคลีตีโมงด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ความรู้ความจริงที่ลุ่มลึก ทั้งนี้ มีเหตุผลสนับสนุนการทำวิจัย 2 ประการ ได้แก่ ความสำคัญของ “การทำงานวิจัย” และช่องว่างของการศึกษา (Gap of knowledge) ดังนี้

ประการแรก ความสำคัญของ “การทำงานวิจัย” การวิจัยเป็นงานที่มีความสำคัญต่อมนุษยชาติ เพราะเป็นรากฐานของการประดิษฐ์คิดค้นและการพัฒนาที่นำมนุษยชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในสรรพวิทยาการต่างๆ ประเทศที่ให้ความสำคัญแก่การวิจัยย่อมมีผลให้ประเทศนั้นมีความรุ่งเรือง มั่นคงในด้านเศรษฐกิจและสังคม (Ketmaenkit, 2007: pp.11-17) หนทางที่จะช่วยยกระดับการพัฒนาด้านการวิจัยของประเทศได้ต้องเริ่มพัฒนานักวิจัยให้เป็นนักวิจัยมืออาชีพให้มีจำนวนเพียงพอและมีศักยภาพที่จะสร้างงานวิจัยที่มีคุณภาพและผลกระทบต่อสังคม (Anekpanyakul, 2010: pp.59-70) จะเห็นได้ว่า ประเทศที่พัฒนาแล้วมักใช้งานวิจัยเป็นตัวชี้วัดความเจริญของประเทศ โดยชูประเด็นการวิจัยเป็นนโยบายสำคัญของประเทศ รวมทั้งจัดสรรงบประมาณเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยและสร้างบุคลากรวิจัยให้เพิ่มขึ้น ดังนั้น การมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศจากการสะท้อนประสบการณ์ผ่านเรื่องเล่าของนักวิจัยที่มีผลงานวิจัยดีเด่นกอบปด้วยจริยธรรมจนเป็นที่ได้รับยกย่องประกาศเกียรติคุณเป็นนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติของสภาวิจัยแห่งชาติ จึงเป็นประเด็นที่ควรค่าแก่การศึกษาเพื่อพัฒนาเป็นคู่มือและแนวทางการทำวิจัยให้ประสบความสำเร็จ และเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นเลิศด้านการวิจัยให้แก่นักวิจัยรุ่นใหม่

ประการที่สอง ช่องว่างของการศึกษา จากการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นพฤติกรรมการทำงานวิจัย การมุ่งงานวิจัยที่เป็นเลิศ ความสำเร็จในการทำวิจัย คุณลักษณะที่จำเป็นของนักวิจัย ทั้งจากงานวิจัยในประเทศและต่างประเทศ พบช่องว่างของการศึกษาใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านปัญหาการวิจัยและจุดมุ่งหมายของการวิจัย ด้านแบบแผนการวิจัยของงานวิจัย และด้านกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย ซึ่งในแต่ละด้านมีข้อสังเกต ดังนี้

ด้านปัญหาการวิจัยและจุดมุ่งหมายของการวิจัย พบว่า ปัญหาการวิจัยส่วนใหญ่มุ่งแสวงหาคำตอบว่าอะไรเป็นสาเหตุของพฤติกรรมการทำงานวิจัย แรงจูงใจในการทำวิจัย และความสำเร็จในการทำวิจัย ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายการวิจัยเพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการทำงานวิจัยของอาจารย์มหาวิทยาลัย (Jankingthong, 2008: pp.149-158; Nakseewee, Ratniyom, & Cheloh, 2010: pp.513-533; Puseerit, Sornsri, & Klangsuwan, 2015: pp.31-35) เพื่อศึกษาตัวบ่งชี้ที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการทำวิจัย (Tantisriyanurak, Thisopha, & Kriangsinyos, 2007: pp.56-63) เพื่อพัฒนาโมเดลปัจจัยเชิงสาเหตุของแรงจูงใจในการทำวิจัย (Sriprom, 2011: pp.6-15) เพื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมการทำงานวิจัยอย่างมีประสิทธิภาพ (Boonpen, 2007) เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบที่ส่งเสริมการทำวิจัยของอาจารย์

(Traibutra, Leekitchwatana, & Tungkunan, 2013: pp.85-94) และเพื่อศึกษาแรงจูงใจในการทำวิจัยและสภาพปัญหาอุปสรรคในการทำวิจัย (Promkhet, Sailad, & Ubonkan, 2013: pp.27-42) ซึ่งผู้วิจัยมองว่าปัญหาการวิจัยดังกล่าวยังขาดความลุ่มลึกในคำตอบเรื่องอย่างไร (How) ของคุณลักษณะการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ และปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ

ด้านแบบแผนการวิจัยของงานวิจัย พบว่า ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ แบ่งออกเป็น การวิจัยเชิงปริมาณที่มุ่งจัดระบบหรือโครงสร้าง (Traibutra, Leekitchwatana, & Tungkunan, 2013: pp. 85-94) การวิจัยเชิงสำรวจมุ่งบรรยายกลุ่มตัวอย่าง (Nakseewee, Ratniyom, & Cheloh, 2010: pp.513-533) การวิจัยเชิงปริมาณที่มุ่งแสวงหาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุหรือค้นหาตัวทำนาย (Damsuwarn, 1999; Sriptom, 2011: pp.6-15; Tantisriyanurak, Thisopha, & Kriangsinyos, 2007: pp.56-63; Promkhet, Sailad, & Ubonkan, 2013: pp.27-42) และการวิจัยเชิงปริมาณที่มุ่งทดสอบความแตกต่างระหว่างประชากร (Boonpen, 2007) ถึงแม้จะมีงานวิจัยเชิงคุณภาพอยู่บ้าง แต่เท่าที่สืบค้นพบเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ศึกษาในบริบทตะวันตก โดยมุ่งศึกษาประสบการณ์ของการเป็นนักวิจัย และเงื่อนไขของการเป็นนักวิจัยที่ประสบความสำเร็จ (Shahrom, et al., 2011; Xi, C., & Anderson, 2008; Susan, 2014) ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่ายังขาดการศึกษาด้วยวิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพที่ให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ (Natural setting) และข้อมูลเชิงคุณลักษณะแบบลึกซึ้งและเป็นองค์รวม (Deep and holistic)

ด้านกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย กลุ่มตัวอย่างของงานวิจัยส่วนใหญ่เป็นบุคลากรสายวิชาการของมหาวิทยาลัยทั้งภาครัฐและภาคเอกชน (Damsuwarn, 1999; Sriptom, 2011: pp.6-15; Boonpen, 2007; Traibutra, Leekitchwatana, & Tungkunan, 2013: pp.85-94; Promkhet, Sailad, & Ubonkan, 2013: pp.27-42) และบุคลากรสายสนับสนุนของมหาวิทยาลัย (Nakseewee, Ratniyom, & Cheloh, 2010: pp.513-533; Puseerit, Sornsri, & Klangsuwan, 2015: pp.31-35) ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างที่มีคุณลักษณะทั่วไป ดังนั้น ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าการเลือกกลุ่มเป้าหมายที่มีคุณสมบัติหรือลักษณะเด่นเฉพาะ อาทิ ผู้ที่ได้รับรางวัลหรือได้รับการประกาศเกียรติคุณจากองค์กรระดับชาติ จะทำให้ได้ตัวแบบและแนวปฏิบัติที่ดีของนักวิจัยมีอาชีพจากมุมมองของคนใน (Emic view) ที่ผ่านประสบการณ์ และสามารถถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก และการกระทำ เพื่อนำความจริงเหล่านั้นมาสร้างเป็นความรู้เชิงวิชาการ

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์การวิจัย 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาคุณลักษณะของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ เพื่อทำความเข้าใจความหมายของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ และเพื่อค้นหาปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ข้อค้นพบจากการวิจัยเป็นการถ่ายทอดความรู้แบบ tacit knowledge ให้เป็น explicit knowledge ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่ สามารถชี้แนวทางในการวิจัยขั้นสูงต่อไป เช่น การวิจัยเชิงทดลองและการฝึกอบรมเพื่อพัฒนานักวิจัยมือใหม่ นอกจากนี้จะเป็นประโยชน์ในเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์การวิจัยเพื่อเร่งรัดสร้างบุคลากรด้านการวิจัยและพัฒนานักวิจัยให้มีคุณภาพ รวมถึงเสริมสร้างสมรรถนะของนักวิจัยรุ่นใหม่ให้มีความสามารถในการทำวิจัยสู่ระดับสากล

ทบทวนวรรณกรรม

การใช้แนวคิดทฤษฎีในการวิจัยเชิงคุณภาพครั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อนำมาเป็นกรอบมโนทัศน์กว้างๆ สำหรับทำความเข้าใจการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ซึ่งผู้วิจัยอาศัยแนวคิดความเป็นเลิศในการวิจัย (Excellence in research) ของ European Association for Quality Insurance in Higher Education (2014) และกรอบแนวคิดสำหรับมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพสาขาวิจัยของ Research Center, National Institute of Development Administration (2017) มากำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยชั่วคราว ดังนี้

ผู้วิจัยใช้แนวคิดความเป็นเลิศในการวิจัย เป็นแนวทางทำความเข้าใจลักษณะของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ ซึ่งแนวคิดนี้ได้ให้ความหมายของความเป็นเลิศ (Excellence) โดยทั่วไปว่าหมายถึง ดีมากที่สุด โดดเด่น มีศักยภาพดี (Very good and exceptional) ซึ่งสะท้อนถึงการมีคุณภาพและการอยู่เหนือมาตรฐาน ส่วนความหมายความเป็นเลิศที่เฉพาะเจาะจงแบ่งเป็น 2 นัย ตามจุดประสงค์การใช้ กล่าวคือ นัยแรกเป็นการนิยามเพื่อนำไปใช้วัดและประเมินสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งความเป็นเลิศตามนัยนี้จึงเป็นจริงเสมอ มีลักษณะเฉพาะ ตัวชี้วัดมีลักษณะแบบวัตถุวิสัย และมีความหมายที่เป็นสากล ในขณะที่อีกนัยเป็นการนิยามเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ ความหมายจึงเน้นที่กระบวนการพัฒนา แปรเปลี่ยนได้ขึ้นอยู่กับบริบท ตัวชี้วัดมีลักษณะแบบอัตวิสัย สอดคล้องกับที่ Strike (1985) อธิบายว่าความเป็นเลิศ มองได้ 2 มิติ คือ การอ้างอิงบรรทัดฐาน (Norm-reference) เป็นการนิยามความเป็นเลิศจากการเปรียบเทียบกับศักยภาพกับผู้อื่น การใช้บรรทัดฐานจึงเกิดการแข่งขันและไม่ใช่ว่าทุกคนจะบรรลุความสำเร็จได้ ส่วนการอ้างอิงตามเกณฑ์ (Criterion-reference) เป็นการนิยามความเป็นเลิศโดยเทียบกับเกณฑ์มาตรฐาน ซึ่งการวัดแบบนี้จะไม่เกิดการแข่งขัน และทุกคนสามารถประสบความสำเร็จหรือบรรลุเกณฑ์ที่ตั้งไว้ได้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ใช้กรอบแนวคิดสำหรับมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพสาขาวิจัย (Research Center, National Institute of Development Administration, 2017) ซึ่งเป็นมาตรฐานที่ระบุลักษณะและสมรรถนะที่เป็นมาตรฐานของอาชีพนักวิจัย มาเป็นกรอบเพื่อตอบวัตถุประสงค์เรื่องคุณลักษณะนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ กรอบมาตรฐานนี้พัฒนาโดยสำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ เริ่มต้นจากการทบทวนกรอบพัฒนานักวิจัยของประเทศต้นแบบทั้งในทวีปยุโรป อเมริกา และเอเชีย เช่น อังกฤษ ออสเตรเลีย สหรัฐอเมริกา และสิงคโปร์ เพื่อยกร่างเป็นกรอบแนวคิดสำหรับมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพสาขาวิจัย ซึ่งร่างกรอบแนวคิดดังกล่าวได้ผ่านการรับฟังความคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อรับรองมาตรฐานอาชีพ และได้เสนอเป็นกรอบแนวคิดสำหรับมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพสาขาวิจัย ซึ่งสมรรถนะของนักวิจัย ประกอบด้วย 4 มิติ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ ศักยภาพการวิจัย การสื่อสารงานวิจัย และคุณลักษณะของบุคคล ในแต่ละมิติมีองค์ประกอบย่อย ดังนี้ มิติที่ 1 ความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ ประกอบด้วย ฐานความรู้ การเชื่อมโยงความรู้กับบริบทแวดล้อม และสหวิทยา มิติที่ 2 ศักยภาพการวิจัย ประกอบด้วยระเบียบวิธีวิจัย การประเมินโครงการ การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ มิติที่ 3 การสื่อสารงานวิจัย ประกอบด้วย การเข้าถึงแหล่งทุนเพื่อการวิจัย การเผยแพร่ผลการวิจัย และมิติที่ 4 คุณลักษณะ

ของบุคคล ประกอบด้วย ความเป็นผู้นำและการจัดการ ความเข้าใจและใช้เทคโนโลยีดิจิทัล เซาว์น อารมณ์ ความคิดสร้างสรรค์และเป็นระบบ ความคิดเชิงรุก และการจัดการตนเอง

สำหรับกรอบทำความเข้าใจเงื่อนไขความสำเร็จของการทำวิจัยที่เป็นเลิศ ผู้วิจัยได้หยิบยกข้อค้นพบจากงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ศึกษาประสบการณ์ของการเป็นนักวิจัย และเงื่อนไขของการเป็นนักวิจัยที่ประสบความสำเร็จ มาเป็นแนวทางศึกษา ซึ่งพบว่าความสำเร็จของการทำวิจัยเกี่ยวข้องกับแรงจูงใจ 3 เรื่อง คือ แรงจูงใจในการทำวิจัย แรงจูงใจในการเขียนงานวิจัย และแรงจูงใจในการสอน (Shahrom Md Zain et al., 2011) สอดคล้องกับ Xi Chen & Anderson, R.C. (2008) ที่ศึกษาชีวิตและประสบการณ์ของนักวิจัยที่ประสบความสำเร็จในการทำวิจัย โดยใช้เทคนิคการเล่าเรื่อง และถ่ายทอดออกมาเป็นเรื่องเล่าเพื่อบอกเล่ากระบวนการกลายเป็นนักวิจัยที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งพบว่าการประสบความสำเร็จในการทำวิจัยนั้นเกี่ยวข้องกับตนเอง และการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น กล่าวคือ ในมิติที่เกี่ยวข้องกับตนเอง พบว่า การมีแรงปรารถนาในอาชีพ และการมีแรงจูงใจในการทำงาน ส่วนมิติที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่น พบว่า การมีความร่วมมือกับเพื่อนร่วมงาน การสร้างทีมในการทำงาน การบริหารเวลาอย่างมีประสิทธิภาพ และการสร้างสมดุลระหว่างงานกับชีวิตส่วนตัว ส่วน Susan (2014) แสดงทัศนะเรื่องทำอย่างไรจึงจะกลายเป็นนักวิจัยที่สำเร็จ โดยเสนอเป็นเทคนิคสำหรับนักวิจัยมือใหม่ ดังนี้ การเผยแพร่ผลงานวิชาการด้วยการตีพิมพ์บทความ การมีพี่เลี้ยงที่ดี การสร้างแรงปรารถนาและแรงจูงใจในการทำงาน การวางแผนเส้นทางอาชีพของตนเอง การพัฒนาความเชี่ยวชาญส่วนตัว และการสร้างเครือข่ายทางวิชาการทั้งสาขาเดียวกันและต่างสาขา

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้นสรุปได้ว่า ผู้วิจัยใช้แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นเลิศเพื่อทำความเข้าใจความหมายของความเป็นเลิศ ส่วนกรอบมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพสาขาวิจัย ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางอธิบายคุณลักษณะของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ รวมทั้งอาศัยการทบทวนงานวิจัยในอดีตเกี่ยวกับเงื่อนไขความสำเร็จของการเป็นนักวิจัย มาเป็นกรอบค้นหาปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผ่านการอนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมสำหรับพิจารณาโครงการวิจัยที่ทำในมนุษย์ สถาบันยุทธศาสตร์ทางปัญญาและวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เลขที่รับรอง SWUEC 342/60 ผู้วิจัยออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการศึกษาเฉพาะกรณี (Case study) ซึ่งกำหนดให้กรณีศึกษาคือนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ การเลือกผู้ให้ข้อมูลใช้วิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง มีเกณฑ์การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลโดยอ้างอิงจากเกณฑ์ประกาศของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และกำหนดคุณสมบัติเฉพาะเพื่อใช้เป็นเกณฑ์การคัดเลือกเพิ่มเติม ได้แก่ เป็นนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาสังคมศาสตร์ และได้รับรางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติในระหว่างปี พ.ศ. 2539 - 2560 รวมจำนวน 7 คน ประกอบด้วย นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติสาขาสังคมวิทยา 2 คน สาขาเศรษฐศาสตร์ สาขารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ สาขาเทคโนโลยีสารสนเทศและนิเทศศาสตร์ สาขาปรัชญา และสาขา

การศึกษา อย่างละ 1 คน ส่วนใหญ่มีสถานภาพเป็นอาจารย์ประจำมหาวิทยาลัย มีตำแหน่งทางวิชาการ ตั้งแต่ระดับผู้ช่วยศาสตราจารย์จนถึงศาสตราจารย์ มีประสบการณ์ทำงานวิจัยมากกว่า 20 ปี

การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย ได้แก่ การศึกษาจากแหล่งข้อมูล ทฤษฎี การสังเกต และการสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งนี้มีแนวคำถามสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้างที่พัฒนาขึ้น ตามแนวคิดความเป็นเลิศในการวิจัย และมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพสาขาวิจัย มาใช้เป็นกรอบ กว้าง ๆ ในการกำหนดโครงสร้างของการสัมภาษณ์ ส่วนวิธีการจัดกระทำข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาตามแนวทางของ Miles & Huberman (1994) ผู้วิจัยคำนึงถึงความ ถูกต้องตรงประเด็นของข้อมูลจึงตรวจสอบความถูกต้องตรงประเด็นในมิติด้านความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล (Credibility) ด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านวิธีการ (Method triangulation) เป็นการเปรียบเทียบ ข้อมูลที่ได้จากเทคนิคการเก็บข้อมูลหลายวิธีการทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต และการใช้ข้อมูลทฤษฎี ส่วนมิติด้านความไว้วางใจได้ของข้อมูล (Dependability) และมิติด้านความสามารถในการยืนยันผลได้ ของข้อมูล (Confirmability) ใช้วิธีการถอดบทสัมภาษณ์ (Quotation) และการติดตามกระบวนการเก็บ รวบรวมข้อมูล (Audit process) ผ่านการทำบันทึกภาคสนาม

ผลการวิจัยและการอภิปรายผล

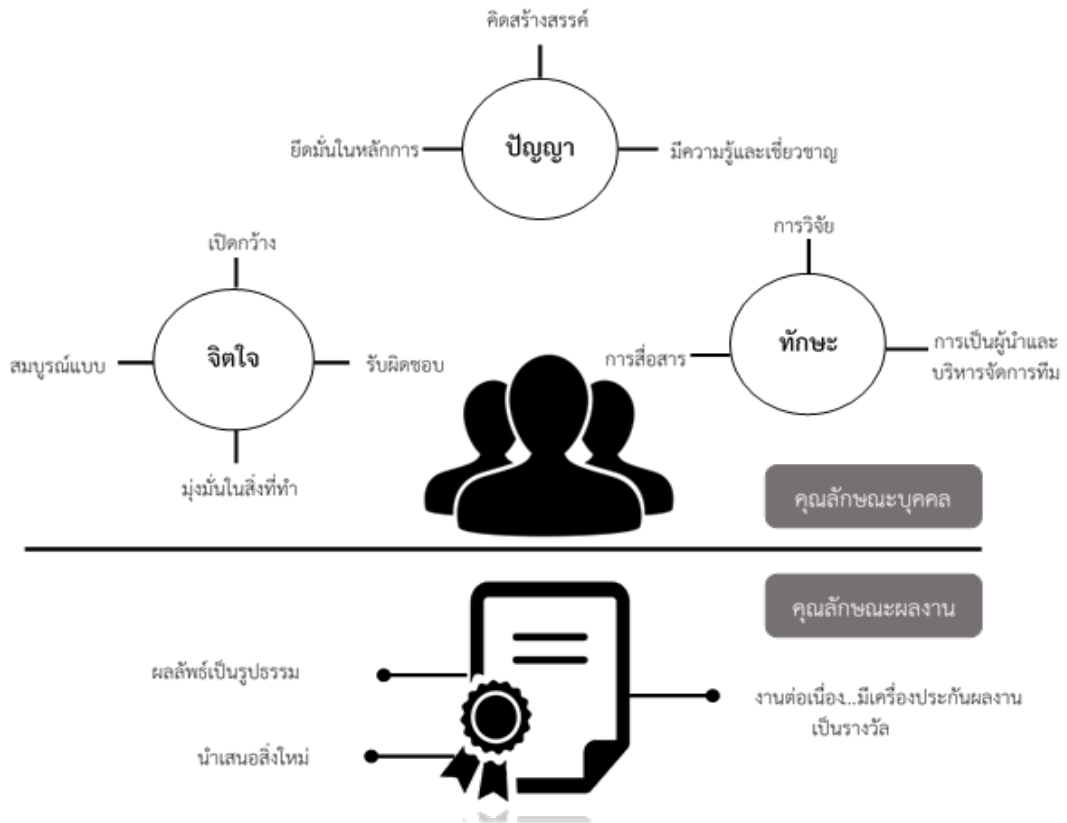
ผลการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ ส่วนที่หนึ่งเป็นประเด็น เกี่ยวกับคุณลักษณะของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ส่วนที่สองเป็นประเด็นการให้ความหมายของการทำงาน วิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ และส่วนสุดท้ายเป็นประเด็นปัจจัยความสำเร็จของการทำงาน วิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ มีสาระสำคัญพอสังเขปดังนี้

ส่วนที่ 1 คุณลักษณะของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ

มุมมองของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติในฐานะคนใน (Emic view) ผู้เป็นเจ้าของความจริงสะท้อน ความเป็นนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติจาก 2 คุณลักษณะ คือ คุณลักษณะของบุคคล และคุณลักษณะของ ผลงาน ปรากฏดังภาพที่ 1 มีสาระสังเขป ดังนี้

1.1 คุณลักษณะของบุคคล คุณลักษณะของบุคคลเป็นลักษณะที่นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ แสดงออกให้เห็นจากความสามารถ (Ability) ใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านปัญญา ด้านจิตใจ และด้านทักษะ อธิบายได้ว่า

1.1.1 ความสามารถด้านปัญญา เป็นคุณสมบัติด้านความคิดของนักวิจัยดีเด่น แห่งชาติ ประกอบด้วย คิดสร้างสรรค์ ยึดมั่นในหลักการ และมีความรู้และความเชี่ยวชาญ กล่าวคือ การ คิดเชิงสร้างสรรค์ในมุมมองของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ แสดงออกจากการตั้งคำถามและข้อเสนอเชิงโต้แย้ง ใหม่ ๆ ที่แตกต่างจากผู้อื่นหรืองานในอดีต รวมทั้งต้องมีพื้นฐานของการเป็นคนช่างคิดจินตนาการเพื่อใช้ ความคิดนั้นสร้างนวัตกรรมทางสังคม

ภาพที่ 1 คุณลักษณะของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ

“ผมคิดว่าการเกิดจินตนาการมันสำคัญ คุณจะเริ่มต้นไม่ได้เลยถ้าคุณไม่มีจินตนาการก่อนว่างานวิจัยที่คุณจะทำมันตอบโจทย์อะไร ฉะนั้นสำหรับผมจินตนาการสำคัญมาก...ใครมาพูดอะไรนิดนึงเราก็จินตนาการ เป็นคนชอบคิด” (นักวิจัยคนที่ 4)

นอกจากคิดสร้างสรรค์แล้ว ต้องยึดมั่นในหลักการ หลักการในที่นี้คือ แนวคิดเชิงทฤษฎีที่เป็นหลักวิชาการของศาสตร์นั้น ๆ การวิจัยบนฐานแนวคิดทฤษฎีทำให้นักวิจัยสร้างความรู้ต่อยอดที่มีรากฐานมั่นคงและมีความน่าเชื่อถือ ซึ่งนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติมักจะไม่ยอมแพ้ต่อข้อวิพากษ์ที่ปราศจากหลักการ และยึดความถูกต้องของหลักวิชาการมากกว่าตัวบุคคล

“เราก็มียอมส่งด้วยจนกว่าฉันจะทำให้มันดีที่สุดในสิ่งที่เราต้องการให้มันดี คือเรายอมแพ้แก่ข้อเรียกร้องของใครที่เราเห็นว่ามันไม่สำคัญเท่าการทำงานนั้นให้ได้มาตรฐานแล้วงานนั้นมันจะอยู่ในโลกนี้นานกว่าคนที่ไปเรียกร้องเรา นานกว่าตัวเราเองอีก” (นักวิจัยคนที่ 7)

การมีความคิดสร้างสรรค์ และยึดมั่นในหลักการ ต้องควบคู่ไปกับความรู้และความเชี่ยวชาญ ซึ่งถือเป็นพื้นฐานของการทำงานวิจัย นักวิจัยต้องมีพื้นฐานความรู้แบบบูรณาการและรู้ลึกในสาขาวิชาการที่ทำวิจัย และมีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องที่ทำวิจัย เพื่อนำไปสู่งานวิจัยที่มีคุณภาพและป้องกันการสรุปผลที่ผิดพลาด

“คนทำก็ต้องมีความรู้ ความรู้ในเชิงทฤษฎี แล้วก็ในเรื่องที่ตัวเองทำ คือคุณต้องลงลึก รู้ลึกพอที่จะตอบคำถามได้แล้วไม่ถูกหลอก ไม่ถูกหลอกจากอะไรที่มันผิวเผินใช่ไหม” (นักวิจัยคนที่ 5)

1.1.2 ความสามารถด้านจิตใจ เป็นคุณสมบัติด้านบุคลิกลักษณะนิสัยของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ประกอบด้วย 4 ลักษณะ ได้แก่ เปิดกว้าง สมบูรณ์แบบ มุ่งมั่นในสิ่งที่ทำ และรับผิดชอบ อธิบายได้ว่า

บุคลิกแบบเปิดกว้าง: เป็นนิสัยแบบเปิดใจกว้างสู่การเรียนรู้สิ่งใหม่ กระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ และอยากรู้อยากเห็น

“เพราะฉะนั้นการที่เปิดกว้าง คือการเปิดใจให้กว้าง open mind อะไรต่างๆมันก็เป็นตัวที่สำคัญที่ช่วยให้เราได้เรียนรู้...ที่สำคัญอีกอันหนึ่งก็คือมันมีเรื่องของความอยากรู้อยากเห็นความต้องการคำตอบ แต่ก็ห้ามต้องการมากเกินไปจนแบบต้องเอามาให้ได้” (นักวิจัยคนที่ 5)

นิสัยสมบูรณ์แบบ: ลักษณะสมบูรณ์แบบหรือคำศัพท์ภาษาอังกฤษเรียกว่าเพอร์เฟกชัน (Perfection) มีลักษณะของความละเอียดรอบคอบ ไม่สุกเอาเผากิน เช่น ตรวจสอบงานอย่างถี่ถ้วนก่อนเผยแพร่สู่แวดวงวิชาการ

“ลักษณะเด่นของผมนั่นคือ เวลาผมทำอะไร ผมเป็นคนละเอียด ถึงได้ใช้ประโยคแรกว่าผมทำให้มันดีที่สุดในสิ่งที่ผมทำ คดีที่สุดของผมคือละเอียด เช็กแล้วเช็กอีก” (นักวิจัยคนที่ 4)

มุ่งมั่นในสิ่งที่ทำ: ความโดดเด่นของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติอีกประการหนึ่งคือ ลักษณะของความมุ่งมั่นโดยมุ่งที่ผลสัมฤทธิ์ของงานมากกว่ามุ่งที่รางวัล ความมุ่งมั่นในสิ่งที่ทำ แสดงออกจากการทำวิจัยอย่างต่อเนื่องแบบที่เรียกว่ากัดไม่ปล่อย

“ที่ว่าพี่เป็นคนกัดไม่ปล่อย คือหมายถึงว่าถ้างานไม่เสร็จที่ก็จะไม่หยุด....
พี่ไม่เคยหยุดทำวิจัยทำทุกปี” (นักวิจัยคนที่ 1)

รับผิดชอบ: คุณลักษณะหนึ่งที่มีอยู่ในตัวนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ คือ ความรับผิดชอบ ซึ่งเป็นความรับผิดชอบต่อตนเอง และต่อสิ่งที่ศึกษาวิจัย กล่าวคือ ความรับผิดชอบต่อตนเอง คือ การทำหน้าที่ตามบทบาทได้อย่างเหมาะสมและสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้โดยไม่บกพร่องต่อหน้าที่และไม่ละทิ้งหน้าที่ เช่น การทำหน้าที่ของนักวิจัยควบคู่ไปกับการเป็นผู้สอน ส่วนความรับผิดชอบต่อสิ่งที่ศึกษาวิจัย คือ ดำเนินการวิจัยด้วยความซื่อสัตย์ เที่ยงตรง ระมัดระวังไม่ให้ผลการวิจัยเกิดความคลื่อนคลาดจากความผิดพลาดในแต่ละขั้นตอน รวมทั้งการทำงานกับคนต้องลดตัวตนและแสดงความจริงใจ ต้องให้เกียรติกับกลุ่มตัวอย่างด้วยการแสดงออกถึงความอ่อนโยนและนอบน้อมถ่อมตน

“เราเป็นอาจารย์หน้าที่ของเราก็คือสอนหนังสือกับทำวิจัยถูกไหมแล้วก็ให้คำปรึกษาเด็กต่างๆ เพราะฉะนั้นที่จะต้องทำวิจัยเราจะต้องให้มีประสบการณ์ที่จะไปสอนเด็กได้” (นักวิจัยคนที่ 1)

“การมีบุคลิกที่อ่อนนอบน้อมแล้วก็เคารพเชื่อฟังผู้อื่นซึ่งจริงๆมันก็ไปด้วยกันกับความเข้าใจนะคะ ไม่ใช่จะเอาเรื่องของเรหรือความคิดของเราเป็นตัวตั้ง” (นักวิจัยคนที่ 2)

1.1.3 ความสามารถด้านทักษะ เป็นคุณสมบัติที่แสดงออกถึงความเชี่ยวชาญในการทำงานวิจัยอย่างมีประสิทธิภาพ นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติล้วนมีทักษะที่สำคัญต่อการวิจัย 3 ประการ ได้แก่ ทักษะการวิจัย ทักษะการสื่อสาร และทักษะการเป็นผู้นำและบริหารจัดการทีม สรุปได้ดังนี้

ทักษะการวิจัย: เป็นทักษะพื้นฐานของการเป็นนักวิจัยที่จะส่งผลให้เกิดความกระตือรือร้นต้องการได้คำตอบ ได้แก่ การสังเกต ความสงสัยอยากรู้ และการตั้งคำถามเพื่อแสวงหาคำตอบ ซึ่งคุณลักษณะเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานให้งานวิจัยเป็นเลิศได้ต้องขับเคลื่อนด้วยศักยภาพด้านการวิจัย ประกอบด้วย ความสามารถด้านการออกแบบการวิจัย ความสามารถในการประมวลเอกสาร และความสามารถในการบูรณาการความรู้จากหลายสาขา

“ต้องละเอียดรอบคอบ ช่างสังเกต โดยเฉพาะเวลาที่ลงไปภาคสนาม เราก็ต้องสังเกตไปด้วยว่ามันมีอะไร” (นักวิจัยคนที่ 1)

“สิ่งที่สำคัญมากๆ คือการรีวิว ตัวนี้ถ้าเราไม่รีวิวให้ดีนะ มันก็จะไม่ได้อะไรที่ใหม่ ทักษะการรีวิวนี่เป็นสิ่งสำคัญ (นักวิจัยคนที่ 7)

ทักษะการเป็นผู้นำและบริหารจัดการ: การทำงานวิจัยของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติส่วนใหญ่มีลักษณะทำงานเป็นทีมซึ่งเกิดจากการรวมตัวจากผู้เชี่ยวชาญหลายด้าน ดังนั้น หัวหน้าโครงการต้องมีความสามารถเป็นผู้นำและบริหารจัดการโครงการวิจัยในเรื่องการวางแผนการทำงาน การมอบหมายงาน และการติดตามการมอบหมายงาน

“เราก็เลือก *put the right man on the right job* เราต้องเลือกคนที่เหมาะสมมาร่วมงาน คือการทำวิจัยเราไม่มีทางเก่งคนเดียวได้ ต้องใช้ทีมงานที่ดีที่สุด (นักวิจัยคนที่ 3)

ทักษะการสื่อสาร: ทักษะการสื่อสารเป็นความสามารถสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิกในทีมวิจัย ความสามารถสื่อสารเพื่อถ่ายทอดผลการวิจัยสู่กลุ่มเป้าหมาย และความสามารถสื่อสารเพื่อแสวงหาเครือข่ายการทำงาน

“ในการประชุมจะให้แต่ละคนพูดถึงโครงการของตัวเอง ให้ทุกคนที่ไม่เกี่ยวข้องต้องรู้ ให้อีกฝ่ายรู้ว่างานของกันและกันเป็นอย่างไร มี theme อะไร เพื่อจะเกิดประโยชน์กับคนไม่เกี่ยวข้อง” (นักวิจัยคนที่ 4)

1.2 คุณลักษณะของผลงาน

คุณลักษณะของผลงานเป็นลักษณะที่นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติแสดงออกผ่านผลงานทางวิชาการ ประกอบด้วย 3 ลักษณะ คือ ผลลัพธ์เป็นรูปธรรม นำเสนอสิ่งใหม่ และงานต่อเนื่อง...มีเครื่องประกันผลงานเป็นรางวัล อธิบายได้ว่า

1.2.1 ผลลัพธ์เป็นรูปธรรม ผลงานของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติที่มุ่งความเป็น

เลิศสะท้อนจากผลลัพธ์ของงานเป็นรูปธรรมจับต้องได้ ได้แก่ เกิดนวัตกรรมจากการพัฒนา และเกิดความยั่งยืนในพื้นที่ นวัตกรรมที่เกิดจากการทำงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์ของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติมีลักษณะสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย เช่น กลุ่มเป้าหมายเกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องเจตคติ ความรู้ ทักษะ หรือมีส่วนร่วมทำงานเพื่อชุมชนมากขึ้น ส่วนความยั่งยืนในพื้นที่ เช่น กลุ่มเป้าหมายสามารถพึ่งพาตนเองได้ภายหลังผู้วิจัยออกจากพื้นที่ กลุ่มเป้าหมายมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และชุมชนเกิดความเข้มแข็ง

“เป็นเรื่องใหม่ที่ทำแล้วมีรูปธรรมเกิดขึ้น มีผลดีเกิดขึ้นอย่างยั่งยืนกว่า 20 ปี แล้วมันอยู่ได้มาถึงเกือบ 20 ปี แล้วคือมันเป็นเรื่องที่ไม่มีใครทำมาก่อน แล้วก็ไม่มีใครคิดว่ามันจะทำได้ที่เอาชาวบ้านมาทำงานโบราณคดี คูแลพิพิธภัณฑสถานชุมชน” (นักวิจัยคนที่ 6)

1.2.2 นำเสนอสิ่งใหม่ นอกจากผลลัพธ์ในเชิงรูปธรรมแล้ว ผลงานของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติมีลักษณะที่แตกต่าง ไม่ซ้ำซ้อนกับงานวิจัยในอดีต มีความทันสมัยที่เป็นแนวหน้าทางวิชาการ เช่น นำเสนอทฤษฎีใหม่

“คงชนะกันแค่ตรงที่เราเสนอทฤษฎี แล้วไม่เคยมีใครเสนอทฤษฎีมาก่อน แม้แต่ปัจจุบันก็ยังไม่...” (นักวิจัยคนที่ 7)

1.2.3 งานต่อเนื่อง...มีเครื่องประกันผลงานเป็นรางวัล การก้าวสู่นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติได้นั้น ผลงานวิจัยต้องถูกสะสมอย่างต่อเนื่อง และผลงานวิจัยส่วนใหญ่ผ่านเวทีการประกวดระดับชาติจนได้รับรางวัลทั้งในระดับดีเด่น ดีมาก และดีจากหน่วยงานและแหล่งทุนวิจัย เช่น สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่างานวิจัยมีคุณภาพและเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการ

“คือผลงานหลายชิ้นก็เคยได้รับรางวัลทางวิชาการ รางวัลการวิจัยดีเด่น รางวัลที่ TTF Award รางวัลการทำวิจัยต่างๆ มีการยอมรับมาในระดับหนึ่งแล้ว” (นักวิจัยคนที่ 6)

ข้อค้นพบเกี่ยวกับคุณลักษณะของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติตามมุมมองของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติสอดคล้องกับเกณฑ์มาตรฐานการพิจารณารางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติที่ยึดระเบียบสภาวิจัยแห่งชาติและข้อกำหนดสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติที่ให้ความสำคัญในเรื่องความเป็นนักวิจัยและผลงานวิจัย (National Research Council of Thailand, 2017) อย่างไรก็ตามมีความแตกต่างกันในรายละเอียดขององค์ประกอบ กล่าวคือ เกณฑ์มาตรฐานของสภาวิจัยแห่งชาติเป็นองค์ประกอบการพิจารณากว้างๆ ดังเช่น ความเป็นนักวิจัย พิจารณาจากประวัติการศึกษา ประวัติการทำงาน ประวัติการทำงานวิจัย และความคิดริเริ่ม ส่วนผลงานวิจัย พิจารณาจากคุณภาพงานวิจัย และประโยชน์ของผลงานวิจัย องค์ประกอบดังกล่าวเป็นการอ้างอิงตามเกณฑ์ที่กำหนดจากระเบียบและข้อกำหนดซึ่งเป็นมุมมองของผู้ให้รางวัล (Etic view) ในขณะที่นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติสะท้อนความเป็นตัวตนจากประสบการณ์การทำงาน ทำให้ได้คำอธิบายเชิงลึกถึงคุณลักษณะที่เป็นความสามารถของบุคคลแบบรอบด้านทั้งปัญญา จิตใจ และทักษะ รวมทั้งยังได้รายละเอียดที่ช่วยอธิบายลักษณะความโดดเด่นของผลงานวิจัย อนึ่ง เมื่อเปรียบเทียบ

คุณลักษณะของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติกับมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพสาขาวิจัย (Research Center, National Institute of Development Administration, 2017) พบว่า คุณลักษณะของบุคคลที่พบในนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติสอดคล้องกับสมรรถนะของนักวิจัย แม้คำเรียกชื่อคุณลักษณะจะแตกต่างกัน เช่น ความสามารถด้านปัญญาที่พบในนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ เทียบเท่ากับ สมรรถนะด้านความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริง และสมรรถนะด้านคุณลักษณะบุคคลของมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพสาขาวิจัย ส่วนความสามารถด้านทักษะที่พบในนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ เทียบเท่ากับ สมรรถนะด้านการสื่อสารงานวิจัยของมาตรฐานอาชีพและคุณวุฒิวิชาชีพสาขาวิจัย เป็นต้น

ส่วนที่ 2 ความหมายของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ

ในส่วนนี้เป็นข้อค้นพบเกี่ยวกับมุมมองเรื่องการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ซึ่งนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติอธิบายว่า การทำงานที่มีสูงความเป็นเลิศมี 3 ระดับ คือ ทำให้ดี ทำให้ดีกว่าเดิม และทำให้ดีที่สุด ภายใต้เงื่อนไขของเวลา ความรู้ความสามารถ งบประมาณ และความถูกต้อง ส่วนการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศนั้นแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ทำให้แตกต่าง ทำแล้วเกิดประโยชน์ และทำอย่างต่อเนื่องปรากฏ ดังภาพที่ 2 มีสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

2.1 ทำให้แตกต่าง คือ การทำงานวิจัยที่ไม่ซ้ำซ้อนกับงานในอดีตและมีความโดดเด่น การทำงานวิจัยให้แตกต่าง ได้แก่ การเลือกโจทย์ที่ยังไม่มีใครทำมาก่อนหรือทำมาบ้างแล้วแต่ข้อสรุปยังไม่นิ่ง การนำเสนอองค์ความรู้ที่ไม่ซ้ำเดิม และการคิดต่างด้วยการตั้งคำถามโต้แย้งความรู้เดิม

“จุดเริ่มต้นของการเป็นเลิศก็คือต้องเป็นองค์ความรู้ที่ไม่ซ้ำเดิม จะใหม่หรือไม่ก็ คือต้องไม่ซ้ำเดิม คือว่าตัวเองจะไม่ทำเรื่องที่ซ้ำกับคนอื่น ทำซ้ำไปซ้ำมาก็ไม่ทำ”
(นักวิจัยคนที่ 3)

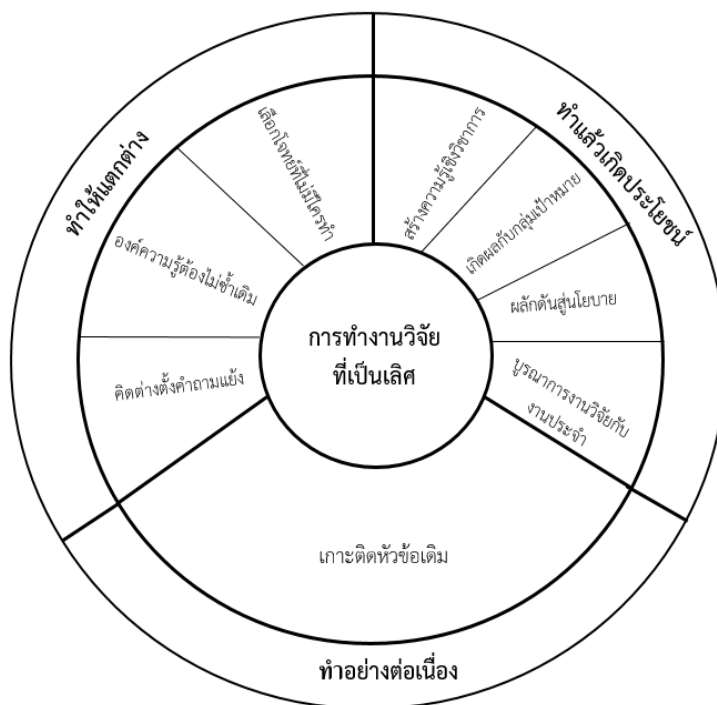
2.2 ทำแล้วเกิดประโยชน์ คือ การทำงานวิจัยที่ก่อให้เกิดผลกระทบในวงกว้างและก่อให้เกิดประโยชน์ แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ ประโยชน์ต่อวงวิชาการ ประโยชน์ต่อกลุ่มเป้าหมาย ประโยชน์ต่อการพัฒนา และประโยชน์ต่อผู้ทำวิจัย ประโยชน์ต่อวงวิชาการ หมายถึง ข้อค้นพบจากงานวิจัยนั้นนำมาสร้างเป็นองค์ความรู้เชิงวิชาการเพื่อเผยแพร่ในชุมชนนักวิชาการ ประโยชน์ต่อกลุ่มเป้าหมาย คือ ผลจากการวิจัยส่งผลการเปลี่ยนแปลงกับกลุ่มเป้าหมาย ประโยชน์ต่อการพัฒนา คือ การนำข้อค้นพบผลักดันสู่นโยบายและการปฏิบัติ ส่วนประโยชน์ต่อผู้วิจัย คือ การนำผลการวิจัยบูรณาการกับการทำงานประจำตามภารกิจหน้าที่ของผู้วิจัย

“อีกส่วนหนึ่งก็คือการใช้สำหรับเป็นองค์ความรู้ให้กับสาธารณชน แล้วบังเอิญว่าประสบความสำเร็จทั้งในเชิงวิชาการหรือสาธารณชนทั่วไป เค้ามองเห็นว่าเรื่องที่ทำได้ ตอบโจทย์อะไรบางอย่าง ไม่ใช่แค่ปัจจุบัน” (นักวิจัยคนที่ 4)

“งานวิจัยนี้รับใช้สองส่วน ส่วนหนึ่งคือการเรียนรู้การสอน สิ่งหนึ่งที่ผมคิดมาโดยตลอดคือ ทั้งงานวิจัยและงานสอนของผมมันเดินเคียงคู่กันไป” (นักวิจัยคนที่ 4)

2.3 ทำอย่างต่อเนื่อง คือ การทำงานวิจัยในเรื่องใดเรื่องหนึ่งติดต่อเรื่อย ๆ ไป โดยไม่ละทิ้งหรือเปลี่ยนแปลงบ่อย เรียกว่ามีลักษณะแบบกัดไม่ปล่อย ทั้งนี้ นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติจะคาดคะเนประเด็นวิจัยที่เป็นความถนัดและความเชี่ยวชาญ

“เค้าเห็นภาพงานของผมว่ามันโดดเด่น ปกตินักวิชาการจะทำเรื่องนั้นเรื่องนั้นบ้าง หมายถึงหัวข้อวิจัย แต่ของผมมีแต่เรื่องเงิน ท่านเห็นตรงนี้” (นักวิจัยคนที่ 4)

ภาพที่ 2 ความหมายของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ

กล่าวโดยสรุป นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติมุ่งทำงานวิจัยที่เป็นเลิศใน 3 ลักษณะ ได้แก่ ทำให้แตกต่าง ทำแล้วเกิดประโยชน์ และทำอย่างต่อเนื่อง ซึ่งข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับคำอธิบายของ European Association for Quality Assurance in Higher Education (2014) และ Suwanwela, Chinajit, Na Bangchange, & Phuriwat, P. (1991) ที่กล่าวว่า การวิจัยเพื่อความเป็นเลิศทางวิชาการเป็นการวิจัยในระดับที่ก้าวกระโดดทางวิชาการ เป็นการค้นหาคำตอบที่ยังไม่มีใครทำ และส่งผลกระทบต่อวงกว้าง เช่นเดียวกับที่ Panich (1996) กล่าวว่า นักวิจัยที่ได้รับการยอมรับให้เป็นนักวิจัยดีเด่นหรือ

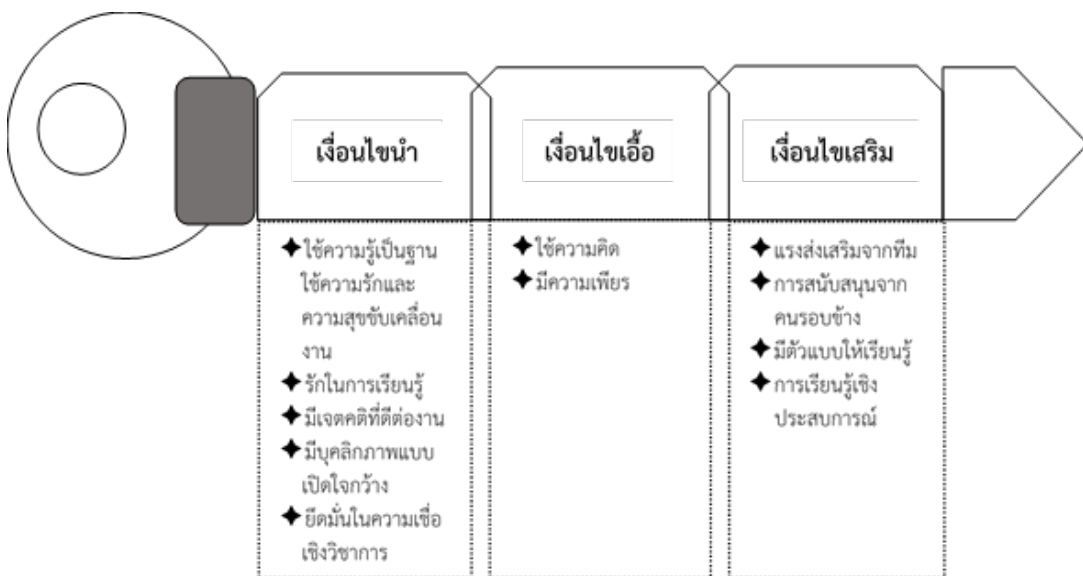
นักวิทยาศาสตร์ดีเด่น มักเป็นคนที่ทำวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างต่อเนื่อง ทำงานวิจัยแบบกัดติด ได้ความรู้ใหม่ให้ผู้อื่นอ้างอิงอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับมุมมองของ Bhanthumnavin (2006) ที่อธิบายว่าองค์ประกอบของการวิจัยที่เป็นเลิศพิจารณาจาก 1) ผลการวิจัยที่มีคุณค่าสามารถนำไปใช้พัฒนาบุคคลและสังคมได้อย่างยั่งยืน และต้องมีประโยชน์ในวงกว้างทั้งในปัจจุบันหรืออนาคต และ 2) คุณภาพของหัวข้อวิจัยต้องมีความทันสมัย ไม่ซ้ำซ้อนกับงานวิจัยในอดีต และเป็นสหสาขาวิชา อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากยุทธศาสตร์การวิจัยและนวัตกรรม 20 ปี (2560-2579) ก็สนับสนุนการวิจัยเพื่อความเป็นเลิศทางวิชาการ (Frontier research) โดยกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ที่ 3 การวิจัยและนวัตกรรมเพื่อสร้างองค์ความรู้พื้นฐานของประเทศ ซึ่งอธิบายว่าลักษณะของงานประเภทนี้เป็นงานวิจัยที่สร้างองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ (National Council on Research and Innovation Policy, 2017)

ส่วนที่ 3 ปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ

การทำงานวิจัยเพื่อความเป็นเลิศเป็นความตั้งใจอย่างสูงที่นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติจะปฏิบัติด้านการวิจัยให้บรรลุสู่เป้าหมายใน 3 ลักษณะ คือ การทำงานวิจัยให้แตกต่างจากเดิม ทำแล้วเกิดประโยชน์ และทำอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติพบว่า เกี่ยวข้องกับ 3 ปัจจัย คือ ปัจจัยนำ ปัจจัยเอื้อ และปัจจัยเสริม ปรากฏดังภาพที่ 3 มีสาระสำคัญ ดังนี้

3.1 ปัจจัยนำ

ปัจจัยนำ คือ มูลเหตุที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจในการแสดงพฤติกรรมของบุคคล เป็นองค์ประกอบภายในตัวบุคคล เช่น ความรู้ เจตคติ ความเชื่อ และค่านิยม ซึ่งพบว่ามูลเหตุที่เป็นปัจจัยนำของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ประกอบด้วย 5 มูลเหตุ ได้แก่ 1) ใช้ความรู้พื้นฐาน ใช้ความรักและความสุขขับเคลื่อนงาน 2) รักในการเรียนรู้ 3) มีเจตคติที่ดีต่องาน 4) มีบุคลิกภาพแบบเปิดใจกว้าง และ 5) ยึดมั่นในความเชื่อเชิงวิชาการ มีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 3 ปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ

3.1.1 ใช้ความรู้เป็นฐานใช้ความรักและความสุขขับเคลื่อนงาน การเป็นนักวิจัยต้องมีพื้นฐานความรู้ในสาขาวิชาที่ทำวิจัย ในขณะที่เดียวกันต้องรักในสิ่งที่ทำ เพราะเมื่อรักในสิ่งที่ทำแล้วจะส่งผลให้สามารถทำงานได้อย่างมีความสุข

“ความรู้ยังไม่สำคัญเท่ากับความรักรที่เรามีให้งาน ผมทำเพราะมันมีความสุข เพราะความสุขนี้จะทำให้งานของเรามุ่งสู่ความเป็นเลิศ” (นักวิจัยคนที่ 4)

3.1.2 รักในการเรียนรู้ ความสำเร็จของการเป็นนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ เกิดจากการเป็นคนที่มีลักษณะรักในการเรียนรู้ ประกอบด้วยอยากรู้อยากเห็นต้องการหาคำตอบในสิ่งที่สนใจ ติดตามความก้าวหน้าทางวิชาการให้ทัน และใช้การอ่านเพื่อสร้างความรู้

“มันมีเรื่องของความอยากรู้อยากเห็นความต้องการคำตอบ คือบางครั้งงานของเราอาจจะไม่พอในคำตอบในบางเรื่องหรือคำตอบที่ครบถ้วนสมบูรณ์ เมื่ออาจจะต้องมีคำถามที่ยังไม่ได้คำตอบ อาจจะมีใครเอาไปทำต่ออย่างนี้” (นักวิจัยคนที่ 5)

3.1.3 มีเจตคติที่ดีต่องาน การมีเจตคติที่ดีต่องาน ประกอบด้วย เห็นคุณค่าของงานที่ทำ ใส่ใจในงานแม้เป็นเรื่องเล็กน้อย และตั้งใจทำให้ดีที่สุด

“คิดว่างานเรามีคุณค่าในตัวของมันเอง งานก็สนุกนะคะ เป็นเรื่องความใส่ใจกับความรักในงาน ความใส่ใจ ความตั้งใจ ความไม่ท้อถอยแล้วก็การมองเรื่องเล็กน้อยนี้มันสำคัญแม้ว่าอาจจะเป็นเรื่องส่วนตัวของชาวเล” (นักวิจัยคนที่ 2)

3.1.4 บุคลิกภาพแบบเปิดกว้าง ลักษณะของบุคลิกภาพแบบเปิดกว้าง ประกอบด้วย ทำตัวให้เป็นน้ำไม่เต็มแก้ว และเปิดใจกว้างพร้อมที่จะเรียนรู้

“พยายามทำตัวให้เป็นน้ำไม่เต็มแก้วพร้อมที่จะรู้แม้แต่ทุกวันนี้ที่ก็ยังอยากรู้อะไรอีกหลายๆ อย่างที่พี่ไม่รู้แต่เราต้องพร้อมที่จะรับพร้อมที่จะเรียน” (นักวิจัยคนที่ 1)

3.1.5 ยึดมั่นในความเชื่อเชิงวิชาการ การมีค่านิยมหรือยึดมั่นในเชิงวิชาการ ประกอบด้วย การปฏิบัติตามจรรยาบรรณนักวิจัย ความเคร่งครัดในวิชาการ และตระหนักในประสิทธิผลของงานมากกว่ากฎเกณฑ์

“ความซื่อสัตย์จรรยาบรรณของนักวิจัยต่างๆ คุณธรรมจริยธรรมทั้งหลาย คนเป็นครูบาอาจารย์สิ่งเหล่านี้ที่ว่ามันเป็นสิ่งที่ต้องมี” (นักวิจัยคนที่ 1)

“เราเห็นแก่ประสิทธิผลของงานที่จะให้แก่วิชาการและประชาชน ซึ่งเขาจะไม่มีใครรู้เลยว่าเรายอมเป็นศัตรูกับใครต่อใครต่างๆ นี่ก็ยอม” (นักวิจัยคนที่ 7)

3.2 ปัจจัยเอื้อ

ปัจจัยเอื้อ คือ มูลเหตุที่เกี่ยวกับความสามารถที่เอื้ออำนวยหรือขัดขวางให้เกิดพฤติกรรม เช่น ทักษะ และความสามารถ เป็นต้น ประกอบด้วย 2 มูลเหตุ ได้แก่ ใช้ความคิด และมีความเพียร มีรายละเอียดดังนี้

3.2.1 ใช้ความคิด นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติมีทักษะทางความคิดที่ส่งผลต่อการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ ประกอบด้วย ชอบคิดจินตนาการ และใช้ความคิดเชิงนวัตกรรม

“ผมคิดว่าการเกิดจินตนาการมันสำคัญ เวลาเราต้องมาเขียนของเรา คุณจะเริ่มต้นไม่ได้เลยถ้าคุณไม่มีจินตนาการก่อนว่างานวิจัยที่คุณจะทำมันตอบโจทย์อะไร ฉะนั้นสำหรับผมจินตนาการสำคัญมาก” (นักวิจัยคนที่ 4)

3.2.2 มีความเพียร การประสบความสำเร็จจนได้รับยกย่องเป็นนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ต้องมีความเพียร ประกอบด้วย มีแรงขับที่จะทำให้สำเร็จ มีจิตใจที่เข้มแข็งต่อสิ่งยั่วยุ และมีความมุ่งมั่น

“ผมเป็นคนที่มีแรงขับ ที่จะทำงานชิ้นนั้นออกมาให้ได้ ส่วนตัวผมก็ไปชวนขวยคั้้นรนาหาหนังสือมาอ่าน” (นักวิจัยคนที่ 4)

3.3 ปัจจัยเสริม

ปัจจัยเสริม คือ มูลเหตุที่ได้รับจากบุคคลอื่นที่มีอิทธิพลต่อตนเอง เช่น ญาติ เพื่อน และผู้บังคับบัญชา เป็นต้น ซึ่งอาจจะเป็นรางวัล คำชมเชย การยอมรับ การลงโทษ หรือกฎระเบียบที่บังคับให้

บุคคลปฏิบัติตาม ข้อค้นพบที่เป็นปัจจัยเสริมของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ประกอบด้วย 4 มุลเหตุ ได้แก่ แรงส่งจากทีม การสนับสนุนจากคนรอบข้าง การมีตัวแบบให้เรียนรู้ และการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ มีรายละเอียด ดังนี้

3.3.1 แรงส่งจากทีม ทีมวิจัยเป็นกลไกหนึ่งที่จะช่วยขับเคลื่อนการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ แรงส่งจากทีม ประกอบด้วย มีทีมงานที่เข้มแข็ง มีทีมงานที่รู้จัก และมีทีมงานที่พร้อม

“การมีทีมงานที่เหนียวแน่น พี่ก็มีน้องผู้ช่วยวิจัยสองสามคนที่เขาเห็นคุณค่าของงาน คือบางทีมองตากันก็รู้ใจไม่ต้องอธิบายมาก”
(นักวิจัยคนที่ 2)

3.3.2 การสนับสนุนจากคนรอบข้าง บุคคลรอบข้างที่สนับสนุนช่วยเหลือ นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ได้แก่ ผู้ช่วยวิจัย หน่วยงานต้นสังกัด และครอบครัว ซึ่งสนับสนุนการทำงานวิจัยทั้งในเรื่องการค้นหาข้อมูล การให้ทุนสนับสนุน และเป็นกำลังใจ

“หนี่บุญคุณกับคนที่ เป็นผู้ช่วยวิจัย เพราะว่าผมต้องอ่านหนังสือหลายๆ เล่ม ผู้ช่วยวิจัยจะช่วยให้เราผ่อนคลายได้เยอะ (นักวิจัยคนที่ 4)

3.3.3 การมีตัวแบบให้เรียนรู้ ตัวแบบของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติตลอดช่วงชีวิตที่ผ่านมาที่เป็นแบบอย่างในการทำงานวิจัย ประกอบด้วย เห็นแบบอย่างจากครูที่ให้การอบรมสั่งสอน ในช่วงวัยเรียน เรียนรู้จากคนในพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยและมีแรงบันดาลใจจากการอ่านงานต้นแบบ

“พี่จะได้ครูบาอาจารย์เป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้นสิ่งเหล่านี้ มันฝังอยู่ในตัวเราว่า พี่ก็ต้องการที่จะเป็นที่พึ่งให้กับเด็ก เพราะฉะนั้น พี่พูดเต็มปากว่าลูกศิษย์ทุกคนรักพี่” (นักวิจัยคนที่ 1)

“คิดว่าพี่ได้เรียนรู้เยอะจากชุมชนเองแล้วลักษณะนิสัยเขาเองเราก็เห็นความงามในสิ่งเหล่านี้” (นักวิจัยคนที่ 2)

3.3.4 การเรียนรู้เชิงประสบการณ์ กว่าที่จะกลายเป็นนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติได้นั้นต้องผ่านการเรียนรู้เชิงประสบการณ์จนบ่มเพาะเป็นความเชี่ยวชาญในปัจจุบัน ซึ่งความเชี่ยวชาญได้รับการสั่งสมทีละน้อย ประกอบด้วย มีประสบการณ์ตรงจากการฝึกงาน และเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผิดพลาด

“จะเป็นเรื่องเทรนนิ่งมากกว่านะว่าเราได้รับการฝึกอบรมมาก่อน
ทำอะไรทุกครั้งที่เราต้องประมวลเอกสารศึกษาว่าปัจจุบันเขาไปถึง
ไหนกันแล้ว” (นักวิจัยคนที่ 7)

จากข้อค้นพบปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ เมื่อใช้มุมมองทางพฤติกรรมศาสตร์ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการเข้าใจพฤติกรรมของบุคคลโดยใช้ความรู้จากศาสตร์อื่น ๆ ตั้งแต่ 2 สาขาวิชาขึ้นไปมาเป็นกรอบในการพิจารณาสาเหตุภายใต้กลุ่มปัจจัยนำ ปัจจัยเอื้อ และปัจจัยเสริม พบว่าเป็นสาเหตุจากภายในตัวบุคคล และสาเหตุจากสภาพแวดล้อม (Suwannatat, 2016) สาเหตุจากภายในตัวบุคคลหรือสาเหตุด้านจิตใจ ได้แก่ ใช้ความรู้เป็นฐานและใช้ความรักและความสุขขับเคลื่อนงาน รักในการเรียนรู้ มีเจตคติที่ดีต่องาน มีบุคลิกภาพแบบเปิดใจกว้าง ยึดมั่นในความเชื่อเชิงวิชาการ ใช้ความคิดและมีความเพียร ส่วนสาเหตุจากสภาพแวดล้อมรอบตัวบุคคล เช่น แรงส่งจากทีม การสนับสนุนจากคนรอบข้าง มีตัวแบบให้เรียนรู้ และการเรียนรู้เชิงประสบการณ์

ปัจจัยความสำเร็จที่เป็นสาเหตุภายในตัวบุคคล สอดคล้องกับแนวคิดของ Bhanthumnavin (2006) ที่ระบุว่าเงื่อนไขของการทำวิจัยเพื่อความเป็นเลิศที่ประยุกต์จากเงื่อนไข 3 ประการของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ประการแรก หลักวิชาความรู้กับการวิจัย การทำวิจัยบนพื้นฐานของหลักทฤษฎีและผลการวิจัยในอดีตที่มีมาตรฐานสูงจะเป็นบันไดให้นักวิจัยสร้างองค์ความรู้ต่อยอดที่มีความน่าเชื่อถือ ประการต่อมาคือ ความเพียรกับการวิจัย นักวิจัยที่ประสบความสำเร็จสู่ความเป็นเลิศ ต้องมีลักษณะดังนี้ สร้างองค์ความรู้ที่ดั้งเดิม มีใจรักงานวิจัยอย่างแท้จริง ทำงานวิจัยเพื่อผลงานวิจัย มีความอดทนไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคปัญหา ต้องมีความเพียร ไม่ทำวิจัยแบบง่ายเพื่อให้ได้ผลเร็ว และใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองเกี่ยวกับงานวิจัย และประการสุดท้าย คือ คุณธรรมจริยธรรมกับการวิจัย คุณธรรมที่สำคัญคือความซื่อสัตย์สุจริตทั้งในการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล และการเสนอแนะเพื่อนำสู่การปฏิบัติและวิจัยต่อไป นอกจากนี้ยังเทียบเคียงได้กับข้อสรุปของ Smith, Thorpe, Jackson, & Lowe (2008) ที่ระบุว่า แรงจูงใจ ความคิดสร้างสรรค์ และทักษะด้านการวิจัย เป็นส่วนประกอบหนึ่งของการทำงานวิจัยให้ประสบความสำเร็จ

ส่วนปัจจัยความสำเร็จที่เป็นสาเหตุจากสภาพแวดล้อมตัวบุคคล เป็นสถานการณ์ที่สนับสนุนส่งเสริมให้นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติทำงานวิจัยที่เป็นเลิศยิ่งขึ้น แบ่งออกเป็น สถานการณ์ที่มาจากบุคคลใกล้ชิด ได้แก่ แรงส่งจากทีม การสนับสนุนจากคนรอบข้าง และการมีตัวแบบให้เรียนรู้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ Boonpen, Chaijukul, & Yoelao (2018) ที่พบว่า ที่ปรึกษาและพี่เลี้ยงในการดำเนินงานวิจัย ผู้นำในหน่วยงาน ทีมงานร่วมทำวิจัย เป็นปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัยให้ประสบความสำเร็จ ส่วนสถานการณ์ที่มาจากตนเอง คือ การเรียนรู้เชิงประสบการณ์ ข้อค้นพบนี้ สอดคล้องกับผลการวิจัยของ Damsuwarn (1999) ที่พบว่าสถานการณ์ที่สำคัญต่อการมุ่งวิจัยเพื่อความเป็นเลิศ ได้แก่ ประสบการณ์การวิจัย บรรทัดฐานการทำงาน โครงสร้างรางวัล และบรรยากาศในการทำงาน ซึ่งมีอิทธิพลทางอ้อมต่อการมุ่งวิจัยเพื่อความเป็นเลิศ

ข้อเสนอแนะ

จากข้อค้นพบดังกล่าว ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ ดังนี้
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ข้อเสนอแนะต่อนักวิจัย

1) นักวิจัยทั้งรุ่นเก่า รุ่นกลาง และรุ่นใหม่ที่ปรารถนาจะเป็นนักวิจัยที่ประสบความสำเร็จสามารถนำข้อค้นพบเกี่ยวกับคุณลักษณะของผลงานที่โดดเด่น และลักษณะการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ มาเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเอง (self-learning) ด้านการออกแบบการวิจัย โดยกำหนดเป้าหมายของการทำงานวิจัยใน 3 ประการ คือ 1) ทำให้แตกต่างด้วยการกำหนดหัวข้อวิจัยที่มีความทันสมัย ไม่ซ้ำซ้อนกับงานวิจัยในอดีต และเป็นสหสาขาวิชา 2) ทำแล้วเกิดประโยชน์ โดยคำนึงถึงผลการวิจัยที่มีคุณค่าสามารถนำไปใช้พัฒนาบุคคลและสังคมได้อย่างยั่งยืน และต้องมีประโยชน์ในวงกว้างทั้งในปัจจุบันหรืออนาคต และ 3) ทำอย่างต่อเนื่อง โดยการทำวิจัยในหัวข้อที่สนใจจริง ๆ และให้ทำติดต่อบ่อยหลายแง่มุม จึงจะกลายเป็นผู้รอบรู้ในหัวข้อนั้น ๆ และเรียกได้ว่ามีความเป็นเลิศ

2) ส่วนข้อค้นพบปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ โดยเฉพาะสาเหตุที่มาจากลักษณะด้านจิตใจซึ่งเกี่ยวข้องกับตัวนักวิจัยเอง นักวิจัยต้องปรับเปลี่ยนชุดความคิดของตนเองเพื่อมุ่งสู่การวิจัยที่เป็นเลิศ (Mindset of research excellence) โดยเชื่อว่าตนเองสามารถก้าวสู่การเป็นนักวิจัยที่เป็นเลิศได้ เริ่มจากทำวิจัยด้วยใจรัก (Passion) มีความสนุกและสุขกับสิ่งที่ทำ ต้องรักในการเรียนรู้ เปิดใจกว้างพร้อมปรับตัวให้ทันสมัยเพื่อปรับปรุงการวิจัยอย่างสม่ำเสมอ ยึดมั่นในความเคร่งครัดเชิงวิชาการ ทำวิจัยอย่างเต็มที่ไม่ใช่ทำเพียงผ่าน และต้องอดทนต่อสู้กับอุปสรรคต่างๆ ให้ถึงที่สุดใจ แม้ทำผิดพลาดไม่ต้องเสียใจหรือกังวล แต่ต้องกลับมาคิดประเมินการดำเนินงานของตนและวางแผนปรับแก้ไขต่อไป (Bhanthumnavin, 2006)

ข้อเสนอแนะต่อมหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยทั้งภาครัฐและภาคเอกชนในฐานะที่เป็นหน่วยงานต้นสังกัดของนักวิจัย ควรให้ความสำคัญกับบุคลากรด้านวิชาการ (อาจารย์ และนักวิจัย) โดยสามารถนำข้อค้นพบเกี่ยวกับปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศโดยเฉพาะสาเหตุที่มาจากสภาพแวดล้อมของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ มาเป็นแนวทางเพื่อสนับสนุนบรรยากาศการทำวิจัยของบุคลากร เช่น ส่งเสริมการทำงานวิจัยแบบทีมวิจัยมากกว่าทำวิจัยคนเดียว มีการแลกเปลี่ยนความเห็นเชิงวิชาการผ่านกลุ่มนักวิจัยที่มีประสบการณ์และเชี่ยวชาญด้านต่างๆ มาให้คำปรึกษาในฐานะตัวแบบการเรียนรู้ รวมทั้งสนับสนุนการทำงานวิจัยร่วมกับเมธีวิจัยอาวุโสหรือนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติเพื่อเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (On the job learning)

ข้อเสนอแนะต่อแหล่งทุน

ข้อค้นพบเรื่องคุณลักษณะของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ และลักษณะการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ อาจเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานพิจารณาให้ทุนวิจัยหรือคัดเลือกผู้ได้รับรางวัล เช่น สำนักงานคณะกรรมการ

วิจัยแห่งชาติ สามารถนำคำอธิบายคุณลักษณะนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ และการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศเพื่อใช้เป็นข้อมูลเสริมแนวทางหลักเกณฑ์ในการพิจารณาเพื่อให้ทุนวิจัยหรือรางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

1. การวิจัยครั้งนี้มุ่งหาคำอธิบายเชิงลึกจากกรณีศึกษาโดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพแบบการศึกษาเฉพาะกรณี ซึ่งไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อทดสอบหรือพิสูจน์ความเป็นเหตุผลของปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศ ดังนั้น ผู้สนใจในประเด็นเดียวกันนี้สามารถนำข้อค้นพบเรื่องคุณลักษณะของนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติและปัจจัยความสำเร็จของการทำงานวิจัยที่เป็นเลิศร่วมกับการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาชุดฝึกอบรมจิตลักษณะและทักษะของการทำงานวิจัยที่มุ่งความเป็นเลิศ โดยออกแบบการวิจัยเชิงทดลองหรือกึ่งทดลองหรืออาจใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการทำงานวิจัยที่มุ่งความเป็นเลิศของนักวิจัยในมหาวิทยาลัยวิจัย เป็นต้น

2. ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลเฉพาะนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติสาขาสังคมศาสตร์ ซึ่งยังไม่ครอบคลุมนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติสาขาวิทยาศาสตร์ ดังนั้น จึงเสนอแนะให้ค้นหาแก่นประสบการณ์และลักษณะการทำงานที่เป็นเลิศที่เป็นประสบการณ์จริงของกลุ่มนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติในทุกสาขาวิชา

เอกสารอ้างอิง

- Anekpanyakul, P. (2010). Research Development: A Possible Approach. [In Thai]. *Journal of Yala RajabhatUniversity*, 5(1), 59-70.
- Bhanthumnavin, D. (2006). Sufficiency Economy Philosophy and Research Excellence. [In Thai]. *NIDA Development Journal*, 46(1), 1-19.
- Boonpen, P. (2007). Creative Values and Work Situations Related to Efficiency of Researchers in GovernmentUniversity. [In Thai]. Master's thesis, Applied Behavioral Science Research, GraduateSchool, Srinakharinwirot University.
- Boonpen, P., Chaijukul, Y., & Yoelao, D. (2018). Research Competency and the Variables Affecting Successful Research: A Case Study of National Research Universities. [In Thai]. *Kasem Bundit Journal*, 19(1), 73-88.
- Damsuwarn, W. (1999). *A Study of Variables Affecting the Intention of the Faculty of Kasetsart University of Achieve Academic Excellence in Research* [In Thai]. Doctoral dissertation, Applied Behavioral Science Research, Graduate School, Srinakharinwirot University.
- European Association for Quality insurance in Higher Education. (2014). The Concept of Excellence in Higher Education. Retrieved from <http://www.enqa.eu/index.php/publications/>

- Jankingthong, K. (2008). Factors affecting University Lecturers toward Conducting Research in Songkhla Province [In Thai]. *Hatyai Academic Journal*, 6(2), 149-158.
- Ketmaenkit, K. (2007). The Significance of Research. [In Thai]. In National Research Council of Thailand. (Ed.) *Manual for New Researchers* (pp.11-17). Bangkok: Wongsawang Printing.
- Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Naksewee, S., Ratniyom, O., & Cheloh, H. (2010). The Attitude towards Research and the Contributory Factors in Conducting Research among Staff Members of College of Islamic Studies, Prince of Songkla University, Pattani Campus [In Thai]. *Songklanakarin Journal of Social Sciences and Humanities*, 16(3), 513-533.
- National Council on Research and Innovation Policy. (2017). *(Draft) 20-Year Research and Innovation Strategy (2017-2036 CE)* [In Thai]. Bangkok: COCOON & CO.
- National Research Council of Thailand. (2017). The List of National Award-Winning Researchers in the Year of 2017 [In Thai]. Retrieved from <http://www.cifs.moj.go.th/main/images/pr/16-09022560-1.pdf>
- Panich, V. (1996). *Research Management: the Concept based on Experience* [In Thai]. Bangkok: The Thailand Research Fund.
- Promkhet, S., Sailad, B., & Ubonkan, R. (2013). Factors affecting Research Motivation of Instructors of Rajamangala University of Technology Srivijaya [In Thai]. *Sarakham Journal*, 4(2), 27-42.
- Puseerit, J., Sornsri, S., & Klangsuwan, Y. (2015). Factors Affecting Conducting Research Supporting Personnel in Mahasarakham University [In Thai]. *Journal of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University*, 34(3), 31 – 35.
- Research Center, National Institute of Development Administration. (2017). *Conceptual Framework for Standard Occupational Classification and Professional Qualification in the Field of Research* [In Thai]. Retrieved from <http://www.rpqthailand.com/concept.php>
- Shahrom, M. Z., Mohd, S. A., Ahmad, K. A. M. I., Azami, Z., Mohd, J. M. N., Mohd, F. M. Z., Wan, A. W. G. (2011). Motivation for Research and Publication: Experience as a Researcher and an Academic. *Procedia Social and Behavioral Science*, 18, 213-219. doi:10.1016/j.sbspro.2011.05.030

- Smith, M.E., Thorpe, T., Jackson, P.R. & Lowe, A. (2008). *Management Research*. LA: SAGE.
- Sriprom, T. (2011). An Analysis of Causal Factors Influencing the Motivation toward Research Work of the Lecturers in the Upper Northern Rajabhat Universities [In Thai]. *Kasalongkham Research Journal*, 5(2), 6-15.
- Stake, R. E. (1995). *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Strike, K.A. (1985). Is There a Conflict between Equity and Excellence? *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 7(4), 409-416.
- Susan, P. (2014). How to Become a Successful Researcher: Tips for Early Career Researchers. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 40(4), 432-434. doi: 10.5271/sjweh.3425
- Suwannat, J. (2016). Principles and Applications of Behavioral Sciences to Develop Curriculum in Applied Behavioral Science Research [In Thai]. In Chaijukul, Y. (Ed.). *Behavioral Sciences from Diverse Perspectives* (pp.47-57). Bangkok: Rodchana Printing.
- Suwanwela, C., Chinajit, S., Na Bangchange, S. & Phuriwat, P. (1991). On the Route to Research University [In Thai]. Bangkok: Chulalongkorn University Printing House.
- Tantisriyanurak, T., Thisopha, R., & Kriangsinyos, A. (2007). The Study of Factors Affecting on Researching of Personnel King Mongkut' s Institute of Technology North Bangkok [In Thai]. *Journal of Technical Education Development*, 20(64), 56-63.
- Traibutra, P., Leekitchwatana, P. & Tungkunan, P. (2013). Analysis of Factors Promoting Research of Assumption University Instructors [In Thai]. *Journal of Industrial Education*, 12(2), 85-94.
- Xi, C., & Anderson, R. C. (2008). Reflecting on Becoming a Successful Researcher. *Educational Psychology Review*, 20(1), 65-70. doi 10.1007/s10648-007-9065-0

ขบวนการต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้: วิฤติหรือโอกาส ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน

เบญจวรรณ อูปัชฌาย์^๑

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการวิเคราะห์ถึงการเกิดขบวนการภาคประชาสังคมที่คัดค้านโครงการพัฒนาของรัฐในพื้นที่ภาคใต้ ตามแนวคิด “ประชาสังคม” ของมิเชล พูโกต์ เพื่อคลี่คลายให้ทุกคนเข้าใจถึงเทคนิควิธีอันแยบยลของรัฐสมัยใหม่ในการกำกับควบคุมประชากร ที่กระทำผ่าน “ชีวอำนาจ” หรืออำนาจที่รัฐนำมาใช้กำหนดพลเมืองให้มีรูปลักษณะที่พึงประสงค์จากการส่งเสริมให้พวกเขามีพลังอำนาจที่จะจัดการตนเอง บนฐานของทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งเอื้อให้เขาสร้างวิถีแห่งการปกป้องทรัพยากรตามทางของตน กระทั่งมีกำลังที่จะตอบโต้การรุกรับของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐที่เข้ามากระทบวิถีของชุมชน สิ่งที่บทความนี้พยายามชี้ชวนให้มองความขัดแย้งดังกล่าวว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่อาจเกิดขึ้นได้ในยุคสมัยทางการปกครอง โดยจะแสดงให้เห็นจากกระบวนการก่อตัวของภาคประชาสังคมในภาคใต้ ด้วยวิธีวิทยาเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยตีความว่าโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา โครงการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกสงขลาแห่งที่ 2 โครงการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกปากบารา และโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้ากระบี่ต่างมีสถานะเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของอำนาจรัฐจากการใช้เทคนิควิธีทางการปกครองเข้านำทางชีวิตของประชาชน โดยจะสะท้อนถึงอำนาจนั้นว่ามีพลังเพียงใดจากความเข้มข้นในการต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐที่แย้งต่อแนวทางการพัฒนาของพวกเขา

คำสำคัญ: ประชาสังคม ชีวอำนาจ มิเชล พูโกต์

^๑ อาจารย์ ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า E-mail: oh_benjawan@hotmail.com

วันที่รับบทความ: 1 กรกฎาคม 2562 วันที่แก้ไขบทความ: 17 สิงหาคม 2562 และวันตอบรับบทความ: 19 สิงหาคม 2562

The Formation of Civil Society in Southern of Thailand: Crisis or Opportunity for Environment Management in Community

Benjawan Upatchar^a

Abstract

This paper aims to provide an understanding about the formation of civil society organizations in the Southern part of Thailand who oppose the development projects of the Thai Government through Michel Foucault's concept of civil society. According to this concept, it would be possible to recognize how modern government exercises bio - power or micro - level power that formulates the subjectivity of individuals that are coincided with expectations of the government. Because the government desires to exert more control over the populations/space, in return, this encourages the formation of civil society or civil actor who is an active agent in the community. These individuals are able to effectively negotiate with the government, conscientiously preserve and use their local resources, and successfully delay the development projects for the benefit of their community and future generations. This paper, with qualitative methodology, will provide four examples of the governmental schemes that lead to the formation of a competent civil society in the Southern Thailand, which are Thepha Thermal Power Station, Songkhla II deep - sea port, Pak Bara deep - sea port, and Krabi power plant project. These four development projects represent governmental power to conduct of people conduct which the more they are under power, without realization, the more they oppose the projects. Finally, we hope that this paper will urge people to witness a new form of social movements in the modern society.

Keywords: Civil Society, Bio - Power, Michel Foucault

^a Lecturer, Academic Division, Chulachomkhalo Royal Military Academy, E-mail: oh_benjawan@hotmail.com

Received: 1 July 2019, Revised: 17 August 2019, Accepted: 19 August 2019.

บทนำ

ในรอบปีหลายสิบปีที่ผ่านมา ภาคประชาสังคมในพื้นที่ภาคใต้ซึ่งเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐเป็นกลุ่มมวลชนที่ได้รับความสนใจจากสังคมในวงกว้างจากประเด็นข้อเรียกร้องซึ่งเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและสิทธิชุมชนที่อาจส่งผลกระทบต่อประชาชนในทางใดทางหนึ่งนอกจากประเด็นปัญหาเหล่านี้จะเป็นที่สนใจติดตามความเคลื่อนไหวจากฝ่ายความมั่นคงอย่างใกล้ชิด เพราะอาจเป็นตัวแบบให้กลุ่มเคลื่อนไหวในประเด็นของการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ โรงไฟฟ้าถ่านหิน โรงไฟฟ้าชีวมวล เหมืองแร่ และพลังงาน ทั่วทุกภูมิภาคออกมายับเคลื่อนข้อเรียกร้องของกลุ่มตนอย่างเข้มข้นแล้วจะเห็นได้ว่าบทบาทของภาคส่วนดังกล่าวยังถูกอ้างถึงอย่างมีนัยสำคัญจากแวดวงวิชาการอย่างสม่ำเสมอที่ผ่านมารอบการศึกษาประชาสังคมดูเหมือนจะมีข้อถกเถียงหรือการปะทะกันทางความคิดสองแนวทาง กลุ่มหนึ่งมองประชาสังคมว่าเป็นพื้นที่ซึ่งดำรงอยู่ในสังคม เป็นผลให้นักสังคมศาสตร์กลุ่มนี้มุ่งที่จะเรียนรู้ประวัติความเป็นมาของการก่อตัวของประชาสังคม จากการศึกษาระบบโครงสร้างทางสังคม เนื่องจากประชาสังคมคือสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้การกำกับควบคุมจากกลไกทางกฎหมายการเมือง อันเป็นการให้คำอธิบายพื้นที่นี้ในลักษณะหน่วยทางการเมืองที่ไม่สามารถแยกพิจารณาออกจากรัฐได้ ขณะที่ด้านหนึ่งนักสังคมศาสตร์บางกลุ่มกลับสนใจศึกษาประชาสังคมในลักษณะของความเคลื่อนไหวทางสังคม หรือมิติของขบวนการต่อต้านชัดเจนอำนาจ หรือมองเห็นประชาสังคมเป็นพื้นที่ซึ่งปรากฏตัวอยู่นอกความเป็นรัฐ และพยายามหาหนทางที่จะปลดปล่อยประชาสังคมให้เป็นอิสระจากอำนาจรัฐโดยสิ้นเชิง

การศึกษาประชาสังคมตามแนวทางที่ผ่านมามีข้อถกเถียงถึงการมองสังคมในลักษณะที่หยุดนิ่งตายตัว ทำให้ไม่สามารถให้คำอธิบายประชาสังคมในมิติของการก่อตัวขึ้นมาจากกระบวนการที่ประชาชนมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งสะท้อนความเป็นสังคมที่มีพลวัต มีการปรับตัว เคลื่อนผ่านตามกาลเวลา ตามการมองสภาวะทางสังคมปัจจุบันของนักสังคมศาสตร์หลังสมัยใหม่ ซึ่งมองเห็นความเป็นประชาสังคมในรูปของ “พื้นที่ลักษณะพิเศษ”(Transactional Reality) (Burchell, 1991:141) แม้ว่าจะดำรงอยู่ภายในปริภูมิพลทางสังคม แต่ขณะเดียวกันก็เป็นอาณาบริเวณซึ่งปราศจากปฏิบัติการทางอำนาจรัฐอย่างชัดเจน เนื่องจากด้วยประชาชนสามารถกระทำการทางสังคมอย่างอิสระ มีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตไปตามทางของตนหรือภายในขอบเขตที่ตนเองเป็นผู้พิจารณาถึงความเหมาะสม จากความสามารถในการใคร่ครวญตัวเองให้ดำรงตนไปตามครรลองของสังคม ซึ่งเปิดพื้นที่ให้เกิดการรวมตัวของภาคประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ออกมาเคลื่อนไหวบนพื้นที่สาธารณะ เพื่อแสดงถึงสิทธิที่จะจัดการตนเอง นี่คือนิยามของประชาสังคมตามแนวทางการศึกษานี้ ซึ่งมองเห็นความเป็นประชาสังคมที่มีความหมายกว้างไกลไปกว่าการแสดงออกถึงการต่อต้านชัดเจนอำนาจเพื่อเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐในทางตรงข้ามประชาสังคมทั้งหลายต่างเป็นพื้นที่ซึ่งรัฐประดิษฐ์ขึ้นเป็นกลไกใหม่เพื่อเข้ากำกับควบคุมประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติ สร้างการรับรู้ให้เกิดแก่ประชาชนถึงสิทธิที่จะกระทำการทางสังคม ภายในขอบเขตที่ตนเป็นผู้บงการตนเองไปตามสำนึกซึ่งต้องการสร้างตัวเองให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของสังคมผู้เป็นพลังขับเคลื่อนสังคมไปสู่ความก้าวหน้า อันเป็นปฏิบัติการของพลังอำนาจที่มีลักษณะแยกย่อย สามารถขอขออนเข้าครอบคลุมทั่วทั้งปริภูมิพลทางสังคม จึงมีความลึกซึ้งและเข้มข้นกว่าอำนาจอภิปัตย์ซึ่งในอดีตรัฐเคยใช้เป็นเครื่องมือกำกับควบคุมพฤติกรรมของประชาชนยิ่งนัก

สิ่งที่บทความชิ้นนี้ต้องการชี้ชวนให้ผู้อ่านได้คิดคือการสร้างความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับขบวนการภาคประชาสังคมที่คัดค้านการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ตามมุมมอง “ประชาสังคม” ของนักคิดหลังสมัยใหม่ ผ่านปรากฏการณ์ทางสังคมใน จ.สงขลา สตูล และกระบี่ พื้นที่ที่มีความเข้มข้นของกระบวนการก่อตัวของมวลชน การสร้างเครือข่ายและกลยุทธ์การต่อสู้ภาคประชาชนในฐานะพื้นที่ปฏิบัติการทางอำนาจเพื่อเข้ากำกับควบคุมประชารูปแบบใหม่ของรัฐ ซึ่งมุ่งหวังสร้างพลเมืองที่แข็งขันในการค้นหาทางเลือกของการพัฒนาตามวิถีของตน โดยสามารถกลมกลืนไปกับฐานทางทรัพยากรและวัฒนธรรมแห่งพื้นดินนั้น ด้วยการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนดังกล่าวในมุมมองที่ต่างออกไปนี้ จะเป็นช่องทางสำคัญที่ทำให้เกิดความเข้าใจในอีกแง่มุมหนึ่งของรากเหง้าแห่งปัญหาที่มีความสลับซับซ้อน ทั้งยังตระหนักถึงสิทธิที่จะตั้งคำถามกับการปฏิบัติของรัฐซึ่งประชาชนบางกลุ่มรู้สึกว่าจะไม่ถูกต้องชอบธรรม อันส่งผลต่อการตัดสินใจกำหนดนโยบายด้านการพัฒนาของรัฐตลอดมา โดยการเรียนรู้จากข้อมูลในมุมมองที่รอบด้าน จะเป็นแนวทางให้ประชาชนทั่วไปอยู่ร่วมกับกลุ่มคนที่มีความคิดและแนวปฏิบัติที่แตกต่างได้อย่างปกติสุข

ลักษณะของประชาสังคมตามการมองของฟูโกต์

มิเชลฟูโกต์ (Michel Foucault, 2008) นักสังคมศาสตร์หลังสมัยใหม่ ทำการศึกษาประชาสังคมในลักษณะของพื้นที่ซึ่งมีบริบทเฉพาะ หรือพื้นที่ชนิดพิเศษ หรือพื้นที่ปฏิบัติการทางการปกครองเสรีนิยมใหม่ซึ่งเผยให้เห็นถึงทิศทางการขยายตัวของความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในสังคมสมัยใหม่ที่ซับซ้อนผ่านระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ด้วยฟูโกต์มองภาพการก่อตัวขึ้นของประชาสังคมในมิติของกลไกการกำกับควบคุมประชารูปลักษณะใหม่ ซึ่งอยู่นอกเหนือการควบคุมจากกลไกรัฐที่เป็นทางการหากแต่เป็นปฏิบัติการทางอำนาจในรูปที่รัฐเปิดทางให้ประชาชนนั้นสามารถปกครองหรือกำกับควบคุมตนเองภายใต้อิสรภาพที่รัฐเอื้ออำนวยให้ อันเป็นการสร้างความเข้าใจใหม่ต่อเทคนิควิธีในการจัดการกับประชากรของรัฐ ผ่านกระบวนการสร้างพลเมืองที่มีแนวคิดและแนวปฏิบัติไปตามทางที่รัฐมุ่งหวังให้ปรากฏตัวขึ้นภายในพื้นที่ประชาสังคม จากคุณลักษณะสำคัญของประชาสังคมที่เอื้อให้รัฐบรรลุถึงความปรารถนาดังกล่าวอันประกอบไปด้วย 1) ประชาชนมีกำลังที่จะจัดการตนเองและชุมชน 2) ประชาชนมีเสรีภาพกระทำการทางสังคม และ 3) ประชาชนสามารถกำหนดตัวเองและความคิดของตนให้สอดคล้องกับค่านิยมทางสังคม ซึ่งทำให้ความมุ่งหมายของการศึกษาประชาสังคมตามการมองเช่นนี้อาจท้าทายต่อแนวคิดที่มุ่งหาหนทางใช้กลไกรัฐอย่างแข็งกร้าว จากการกำหนดตัวบทกฎหมายขึ้นมาควบคุมประชาชนโดยเคร่งครัดเพื่อจัดการให้สังคมเกิดระเบียบเรียบร้อยอย่างที่เคยเป็นมา

ตามที่ฟูโกต์เห็นว่าเทคนิควิธีทางการปกครองในรูปแบบใหม่นี้ จะทำให้รัฐสอดส่อง ตรวจสอบตราประชากรโดยที่ยังคงอำนาจสูงสุดของรัฐเอาไว้ได้ จากการให้โอกาสพวกเขาใช้กำลังความสามารถจัดการตัวเองและสังคมที่อยู่อาศัยทำมาหากินและแสวงหารายได้เพื่อสร้างความมั่นคงแก่ตนเองโดยเสรี ซึ่งเป็นการเปลี่ยนวิธีการใช้อำนาจอันเป็น “เหตุผลแห่งรัฐ” (Reason of State) สร้างความชอบธรรมที่มีต่อประชาชนเพื่อรับรองสิทธิในการที่รัฐจะเข้ามาเอื้ออำนวยความเป็นอยู่ของพวกเขา หรือยอมรับในรัฐสวัสดิการ อันเป็นภารกิจสูงสุดที่รัฐมีอาจะละทิ้งการกำกับควบคุมประชาชนทั้งหมดทั้งมวลเพื่อสร้างสังคม

ที่เป็นปกติสุข เข้านำทางชีวิตของประชาชนอย่างค่อยเป็นค่อยไปสร้างการรับรู้ว่าเป็นผู้กำหนดทางเดินชีวิตที่ตึงามนี้ด้วยตนเองอันเป็นวิถีทางที่ถูกรับรองจากกฎระเบียบทางสังคมและจริยธรรมที่ผู้คนโดยทั่วไปนั้นถือปฏิบัติตราบเท่าที่ประชาชนทุกคนยังคงดำรงอยู่ในสังคม พูโกต์เชื่อว่าพื้นที่ทางสังคมเช่นนี้คือศิลปะทางการปกครองตามวิถีทางของเสรีนิยมใหม่ซึ่งปฏิบัติการของอำนาจในรูปลักษณะนี้จะทำให้รัฐแผ่ขยายและดำรงอำนาจอิทธิพลอยู่ภายในปริณทลทางสังคมโดยปราศจากการล่มสลายคงไว้ซึ่งบทบาทในการกำหนดทิศทางการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อความอยู่รอดของสังคม ควบคู่กับการใช้อำนาจทางกฎหมายและทางการเมืองเพื่อรักษาเสถียรภาพทางสังคมและความผาสุกของประชาชนทั้งหมด (Burchell, 1991: 124-125) ศิลปะทางการปกครองที่กระทำผ่านพื้นที่ปฏิบัติการของอำนาจทั้งสองข้างดังกล่าว พูโกต์เรียกว่า “ประชาสังคม” (Foucault, 2008: 296) ดังนั้น ประชาสังคมตามการมองของฟูโกต์ คือ เทคนิควิธีทางการปกครองรูปแบบหนึ่งที่เอื้อให้รัฐสามารถสอดแทรกอำนาจเข้ากำกับประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติด้วยการเสริมพลังอำนาจให้พวกเขามีกำลังที่จะจัดการตัวเองตามลักษณะของความ เป็นประชาสังคมที่เฟอร์กูสันเคยเสนอเอาไว้ใน Essay on the history of civil society (Foucault, 2008:29-305 cited Ferguson, 1783) ดังต่อไปนี้

1. ประชาสังคมก่อตัวขึ้นเองตามธรรมชาติ ปกติแล้วมนุษย์เป็นเผ่าพันธุ์ที่มีจะอาศัยอยู่รวมกันโดยยึดโยงเข้าด้วยกันจากการพึ่งพาซึ่งกันและกันความเป็นสังคมย่อย ๆ ขนาดเล็กจึงก่อกำเนิดขึ้นมาทุกแห่งหน ทุกเผ่าพันธุ์และขยายตัวเพิ่มขึ้นตามยุคสมัยดังจะเห็นจากพัฒนาการของมนุษย์แต่ยุคดึกดำบรรพ์ที่เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ มนุษย์รักษาเผ่าพันธุ์ข้ามผ่านยุคสมัยต่าง ๆ จากการอาศัยอยู่รวมกันภายในอาณาบริเวณอันอุดมสมบูรณ์ จากนั้นได้ขยายตัวกระทั่งสร้างความเป็นรัฐชาติในเวลาต่อมา อันเป็นความเกี่ยวพันทางสังคมที่ก่อตัวขึ้นด้วยตัวของตัวเอง ไม่มีผู้ใดเข้าไปจัดแจง ไม่เกี่ยวเนื่องกับการเมืองหรือสถาบันทางสังคมแห่งใด ด้วยเหตุนี้การอยู่ร่วมกันของมนุษย์แต่แรกเริ่มที่ก่อกำเนิดความเป็นสังคมขึ้นมาโดยธรรมชาตินั้น จึงมีอาจแบ่งแยกความเป็นรัฐออกจากสังคมที่ก่อตัวขึ้นมาในลักษณะนี้ได้แม้กระทั่งสังคมของคนป่าที่ก่อตัวขึ้นมาอย่างง่าย ๆ ไม่สลับซับซ้อน ก็ได้หมายความว่าสังคมนั้นจะมีความเป็นรัฐที่เปล่าเปลือย

2. ประชาสังคมแสดงถึงความเชื่อมั่นซึ่งกันและกันของสมาชิกภายในสังคมแห่งนั้น การรวมตัวขึ้นเป็นประชาสังคมก่อตัวขึ้นจากความยินยอมพร้อมกันใจของสมาชิกทุกคน กระทำการทางสังคมร่วมกันด้วยความเสมอภาค และพร้อมจะเดินไปข้างหน้าร่วมกันเพื่อประโยชน์สุขของสมาชิกทุกคน อันเป็นจุดหมายที่แท้จริงของการรวมตัวขึ้นเป็นประชาคม ซึ่งความเป็นประชาสังคมนั้นอาจดำรงอยู่ในรูปของครอบครัวสมาคม หรือชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ โดยมีสิ่งที่ยึดโยงความเป็นประชาคมเอาไว้ นั่นคือการรักษาสอดคล้องระหว่างการแสวงหารายได้เพื่อประทังชีวิตส่วนตัว ไปพร้อมกับการสละผลประโยชน์บางส่วนเพื่อคงไว้ซึ่งความอยู่รอดของส่วนรวม จากการยึดมั่นในแบบแผนหรือแนวปฏิบัติทางสังคมร่วมกันจะเห็นได้ว่า บทบาทสำคัญประการหนึ่งของประชาสังคมคือการเป็นพื้นที่ตรงกลางในการต่อรองประโยชน์หรือเชื่อผลประโยชน์ระหว่างภาคส่วนต่างๆ เพื่อรักษาดุลยภาพของทุกฝ่ายภายในสังคม ด้วยเหตุนี้ประชาสังคมจึงครอบคลุมอาณาบริเวณที่กว้างขวาง ข้ามผ่านพื้นที่ประกอบการทางเศรษฐกิจ พื้นที่แสดงความคิดเห็นทางการเมืองและพื้นที่แสดงตัวตนหรือแสดงอัตลักษณ์ของพื้นที่ถิ่นทำให้ขอบเขตความเป็นประชาสังคมนั้น

พรำมัว เป็นแต่เพียงการรับรู้ร่วมกันของสมาชิกซึ่งพึงใจที่จะอยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และกระทำการทางสังคมร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมายบางประการของกลุ่มตน

3. ประชาสังคมคือตัวแบบของการใช้อำนาจทางการเมือง เนื่องจากประชาสังคมก่อตัวขึ้นจากการรวมตัวของสมาชิกที่มีศักยภาพแตกต่างกันไปตามธรรมชาติ จากความหลากหลายทางทักษะความสามารถและความรู้ ทำให้เกิดการแบ่งงานกันทำตามกำลังความสามารถ ด้วยการกำหนดบทบาทให้สอดคล้องกับตำแหน่งแห่งที่ของตน เพื่อจัดวางระเบียบทางสังคมที่เป็นปกติสุข ดังนั้นความเป็นการเมืองหรือการใช้อำนาจทางการเมืองย่อมเกิดขึ้นตามมาจากการที่บุคคลยอมรับที่จะอยู่ภายใต้อำนาจของผู้หนึ่งผู้ใด ด้วยการเชื่อฟังและยินยอมที่จะเดินตามการนำของบุคคลอื่นอันเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ จากความเกี่ยวพันกันทางสังคมภายใต้ประชาสังคมจะเกิดการจัดสรรตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของบุคคลต่าง ๆ ไปตามระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเป็นปกติธรรมดาขณะที่มีการบังคับบัญชาตามบทบาทแห่งอำนาจหน้าที่ (Authority) ซึ่งเกิดตามมาภายหลังนั้นเป็นแต่เพียงสิ่งสมมุติหรือการอ้างความชอบธรรมทางกฎหมายซึ่งทำให้บุคคลจำยอมให้คนบางกลุ่มบางพวกมีอำนาจอยู่เหนือตนเอง

4. ประชาสังคมขยายตัวตามพลวัตทางสังคม เพราะความเป็นประชาสังคมก่อตัวขึ้นเพื่อสนองตอบความต้องการที่หลากหลายของสมาชิกในสังคมต่อเมื่อสังคมนั้นเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาอย่างเป็นผลให้เกิดการแตกออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ ในระดับแยกย่อยเพื่อรองรับความปรารถนาของผู้คนที่เพิ่มเติมและแตกต่างหลากหลายมากขึ้นโดยการปรับตัวของประชาสังคมแต่ละแห่งนั้นอาจเกิดขึ้นเพื่อคงสภาพหรือเกิดขึ้นเพื่อสนองตอบต่อเป้าประสงค์ใหม่ ๆ บางประการ ด้วยพัฒนาการของประชาสังคมก็เป็นเช่นเดียวกับวิวัฒนาการของมนุษยชาติซึ่งต่างก็เคลื่อนย้ายไปตามการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ พร้อมไปกับความพยายามแผ่ขยายโครงข่ายทางอำนาจควบคุมการยึดโยงความสัมพันธ์ภายในประชาสังคมให้เป็นหนึ่งเดียวด้วยเหตุนี้ความเป็นประชาสังคมย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไม่รู้จบ ไม่มีขอบเขตพื้นที่ที่ชัดเจน ไม่มีจุดกำเนิดที่แน่ชัด ทั้งยังดำรงอยู่ในอาณาบริเวณที่พรำมัวซึ่งอิงอยู่กับยุคสมัยทางสังคม

จากคุณลักษณะเฉพาะตัวของประชาสังคมข้างต้น ประชาสังคมตามการมองของฟูโกต์ คือ พื้นที่ที่กระทำการทางสังคมที่ปรากฏตัวขึ้นจากการรวมตัวกันของสมาชิกในสังคม และก่อตั้งสถาบันทางสังคมขึ้นเพื่อทำหน้าที่สนองตอบความต้องการของผู้คนพร้อมทั้งยึดโยงสายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในประชาคมให้แน่นแฟ้นดังนั้นอาณาบริเวณของประชา-สังคมจึงกินความกว้างไกลไปกว่าพื้นที่ดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคล ทว่ายังครอบคลุมไปถึงการกระทำการทางสังคมของพวกเราภายในพื้นที่สาธารณะอีกด้วย เหตุนี้ประชาสังคมจึงเป็นพื้นที่ตรงกลางที่มีส่วนในการเชื่อมต่อความเป็นมาของสมาชิกแต่ละบุคคลแล้วหลอมรวมให้กลายเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เป็นหนึ่งเดียวกันภายในสังคม ทำให้ประชาสังคมมีประวัติความเป็นมาที่ไม่สิ้นสุด ผันแปรไปตามยุคสมัยทางสังคมที่หมุนเวียนเปลี่ยนไปก่อร่างและถักทอระบบความสัมพันธ์ภายใต้โครงข่ายอำนาจทางสังคม ที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจและเทคนิควิธีทางการปกครองซึ่งเปลี่ยนรูปไปตามกาลเวลา เช่นนั้นแล้วพื้นที่ประชาสังคมย่อมจะเผยให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่สลับซับซ้อน เทคนิควิธีเฉพาะตัวของรัฐในการกำกับควบคุมประชาชนไปตามยุคสมัยที่ทำให้อำนาจรัฐแผ่ขยายตัวอย่างแนบเนียน ทำหน้าที่สอดประสานทุกภาคส่วนเอาไว้

ด้วยกัน เปรียบเสมือนระบบอวัยวะภายในร่างกายที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โดยนัยยะนี้ประชาสังคมเปรียบเสมือนอาณาบริเวณที่รัฐสร้างขึ้นเพื่อเปิดพื้นที่ให้ผู้กระทำการทางสังคมที่กระตือรือร้นดำรงอยู่ ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่รัฐสามารถสอดแทรกเข้าจัดแจงชีวิตรอบตัวของเขา จากการให้เสรีภาพในการเลือกทางเดินชีวิต การเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองและประกอบกิจการทางเศรษฐกิจภายในขอบเขตที่รัฐนั้นเอื้ออำนวย

การก่อตัวขึ้นของประชาสังคมยังทำให้รับรู้ถึงอาณาบริเวณที่ปฏิบัติการทางอำนาจไหลเวียนอยู่อย่างเข้มข้น ทับซ้อน ย้อนแย้งกันไปมา อันสะท้อนถึงนวัตกรรมทางการปกครองในยุคสมัยใหม่ที่รัฐประดิษฐ์สร้างขึ้น แม้อาจดูเหมือนว่าพื้นที่ดังกล่าวจะก่อตัวขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่แท้จริงแล้วผู้กระทำการภายในประชาสังคมแห่งนั้นกลับถูกชักเชิดจากอำนาจที่กำกับอยู่เบื้องหลังตนเองโดยมีรัฐด้วยประชาชนทั้งหลายต่างตกอยู่ในวังวนของอำนาจหรือการนำทางของรัฐโดยสิ้นเชิงภายใต้แนวทางของเสรีนิยมใหม่ซึ่งมุ่งที่จะกำกับควบคุมประชาชนให้เป็นธรรมชาติจากการสร้างการรับรู้ว่าพวกเขานั้นมีเสรีภาพที่จะสั่งการกำหนดและจัดแจงตัวเองได้ อันเป็นปฏิบัติการที่แยบยลของอำนาจอภิปัตย์ที่กระทำผ่านการกำหนดบรรทัดฐานทางสังคม ไร้ซึ่งการกดขี่บังคับเอากับประชาชนโดยตรง หากดำเนินการเปิดพื้นที่แก่ประชาชนหรือให้อิสระพวกเขาที่จะเลือกทางเดินชีวิตของตนสร้างเสถียรภาพทางสังคมและปล่อยให้กลไกทางเศรษฐกิจขับเคลื่อนประชาสังคมให้ทำงานได้โดยสมบูรณ์ ลำดับต่อไปผู้เขียนจะอภิปรายให้เห็นถึงเส้นทางปฏิบัติการของอำนาจในลักษณะดังกล่าวนี้ที่ชอกชอนเข้ากำกับประชาชนอย่างลึกซึ้งถึงระดับของจิตใจ

เทคนิควิธีกำกับควบคุมพลเมืองของรัฐภายใต้ประชาสังคม

ตามที่ฟูโกต์ชี้ให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของความเป็นประชาสังคมซึ่งประกอบด้วยความสามารถในการจัดการตนเองตามหลักการให้ความเคารพ ความเชื่อมั่น และการให้เกียรติต่อสมาชิกทุกคนภายในประชาสังคมอย่างเท่าเทียมกันนั้น ทำให้เราสามารถสืบสาวถึงเส้นทางปฏิบัติการทางอำนาจซึ่งอาศัยเทคนิควิธีทางการปกครองที่แยบยล ผ่านการสร้างสำนึกอย่างแรงกล้าแก่ประชาชนในอันที่จะใคร่ครวญและตรวจสอบตนเองให้เป็นไปตามครรลองของสังคม ที่เปิดช่องให้รัฐสอดแทรกอำนาจเข้ากำกับวิถีชีวิตของพวกเขาโดยเบ็ดเสร็จ เพื่อสนองตอบเป้าหมายสูงสุดทางการปกครองในการปกป้องการคงอยู่และความมั่นคงแห่งรัฐ ด้วยเทคนิควิธีทางการปกครองในรูปลักษณะนี้รัฐสามารถที่จะสอดส่องและตรวจตราความเป็นไปภายในสังคมอย่างแนบเนียนเมื่อดำเนินการผ่านการกำหนดนโยบายทางสังคมเพื่ออำนวยความผาสุกแก่ประชาชน การยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดี การสร้างแหล่งงานและบ่มเพาะให้พวกเขากลายเป็นแรงงานที่มีประสิทธิภาพเพื่อที่จะขับเคลื่อนกระบวนการผลิตในระบบเศรษฐกิจ ท้ายที่สุดจะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ความมั่นคงและความแข็งแกร่งอันเป็นจุดหมายสูงสุดของตัวรัฐเอง

เพราะจุดมุ่งหมายทางการปกครองของรัฐเสรีนิยมใหม่ที่สำคัญประการหนึ่ง นั่นคือการส่งเสริมกำลังความสามารถของสมาชิกภายในประชาสังคมในการจัดระเบียบเพื่อกำกับควบคุมตนเอง ด้วยเหตุนี้เสรีนิยมมักถูกให้คำอธิบายว่าหมายถึง “เทคนิควิธีการปกครองที่กำกับควบคุมประชาชนด้วยกลไกทางเศรษฐกิจ” (Political Economy) ซึ่งไม่ใช่กลไกที่เข้ากำกับเฉพาะภายในกระบวนการผลิตเท่านั้น แต่ยังกินความไปถึงการวางแผนครอบครัวและการใช้ชีวิตทางสังคม ด้วยเป้าประสงค์สูงสุดทางการปกครอง

ที่ต้องการคงความสงบเรียบร้อยทั่วทั้งปริมณฑลทางสังคม ด้วยเหตุนี้พลังอำนาจในรูปลักษณะนี้จึงไม่ได้จำกัดตัวอยู่เพียงอาณาบริเวณของรัฐ หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทางการเมือง แต่กว้างไกลออกไปตราบเท่าที่บุคคลกระทำต่าง ๆ ภายในอาณาบริเวณทางสังคม อำนาจทางการเมืองปกครองในลักษณะเช่นนี้จึงสามารถแทรกซึมเข้าสู่ชีวิตของประชาชนอย่างรอบด้านและแนบเนียน โดยประชาชนทั่วไปจะรับรู้ถึงการบังคับใช้กฎหมายและเหตุผลแห่งรัฐอย่างเป็นทางการเป็นปกติธรรมดา

ตามที่กล่าวมาแล้วว่าประชาสังคมคือเทคนิควิถีทางการเมืองปกครองรูปลักษณะหนึ่ง ซึ่งรัฐนั้นเปิดพื้นที่ให้ประชาชนจัดการตนเอง หรือปกครองตนเองได้ซึ่งฟูโกต์เรียกว่า “การปกครองแบบชีวญาณ” (Governmentality) (Dean, 2010: 19; Foucault, 1991: 90) โดยเขาเชื่อว่าเป็นวิธีการปกครองที่รัฐสมัยใหม่นำมาจัดระเบียบประชาชนอย่างเห็นผล ซึ่งเกิดขึ้นจากการปรับเปลี่ยนวิธีการใช้อำนาจสูงสุดของรัฐ (Sovereign) มาสู่ชีวอำนาจ (Bio - Power) ที่นำพาชีวิตเข้าสู่การจัดการของความรู้ (Knowledge) และอำนาจ (Power) ซึ่งเปิดช่องให้เทคนิควิถีทางการเมืองปกครองคืบคลานเข้าจัดการกับชีวิตรอบด้านของประชากร เริ่มต้นจากการพัฒนาอาณาบริเวณที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ ด้วยการเข้าสังเกตการณ์ และวัดปริมาณสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของพวกเขา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการดูแลสุขภาพร่างกาย การเลือกถิ่นที่อยู่อาศัย การอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน หรือการประกอบอาชีพซึ่งเชื่อมโยงกับการทำงานของสถาบันทางสังคมอย่างค่อยเป็นค่อยไป สร้างบรรทัดฐานประการใดประการหนึ่งทางสังคมขึ้นมา จากนั้นค่อย ๆ คืบคลานเข้าจัดการกับชีวิตของประชากรด้วยการสร้างประชาชนให้กลายเป็นแรงงานที่มีประสิทธิภาพ ด้วยอำนาจต่อรองอันเกิดจากความรู้ต่าง ๆ อาทิ การแพทย์ การบริหาร การศึกษา หรือสิ่งแวดล้อม นำทางทุกคนให้เดินตามแนวปฏิบัติทางสังคมเพื่อสร้างสังคมที่เห็นชอบไปในทางเดียวกัน (Foucault, 1990: 141 - 144) การกำกับควบคุมประชากรของรัฐในยุคสมัยนี้จะอยู่ในรูปของ “การนำทางชีวิต” (Conduct of the Conduct) ซึ่งปรากฏวิถีปฏิบัติของรัฐที่ชัดเจนใน “กำเนิดของชีวการเมือง” (The Birth of Bio - Politics) (Foucault, 2008) ฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่าอำนาจที่ใช้ทางการเมืองปกครองล้วนอยู่ในรูปของ “ศิลปะแห่งการปกครองที่เกี่ยวข้องกับการผลิตหรือสร้างความจริง” หรืออำนาจที่รัฐสร้างความชอบธรรมในการเข้ากำกับประชาชน (Foucault, 2008: 311) โดยเทคนิคทางการเมืองปกครองสมัยใหม่เป็นการทำงานร่วมกันของอำนาจที่เข้มข้นถึงสามระดับด้วยกัน กล่าวคือ 1) อาศัยหลักการเดียวกับการรักษาเสถียรภาพของตลาดในระบบเศรษฐกิจ นำมาสร้างประชากรที่จัดการตนเองได้ 2) จำกัดอำนาจรัฐให้มีบทบาททางการเมืองน้อยที่สุด และ 3) สร้างความสมดุลทางอำนาจท่ามกลางการแข่งขันระหว่างรัฐ-ชาติต่าง ๆ โดยฟูโกต์เชื่อว่ากลไกทางการเมืองตลาดที่นำมาใช้กับชีวิตทางสังคมภายใต้ระบบการค้าเสรีคือเครื่องมือสำคัญที่จะสร้างสังคมให้เกิดเสถียรภาพได้แม้ดูเหมือนว่าเสรีนิยมใหม่จะต้องการจำกัดบทบาทของรัฐในการปกครองให้เหลือน้อยที่สุดในทางตรงข้ามรัฐกลับมีพลังเพิ่มขึ้นในการควบคุมสังคมจากการสร้างกลไกทางกฎหมายเข้ากำกับการทำงานของตลาดเพื่อเพิ่มความเชื่อมั่นแก่ผู้ประกอบการในการแข่งขันและเสริมความมั่นคงให้กับความเป็นธรรมทางสังคม (Foucault, 2008: 101 - 121)

หลักการปกครองในยุคสมัยใหม่ซึ่งนำเทคนิคทางการเมืองตลาดเข้ามาใช้กับชีวิตทางสังคม หรือการปกครองเสรีนิยมใหม่นี้เองที่ฟูโกต์ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการที่รัฐใช้เทคนิควิถีทางการเมืองปกครองต่าง ๆ เข้า

กำหนดตัวตนของประชาชนเพื่อสร้างพวกเขาให้กลายเป็น “ผู้ประกอบการที่มีชั้นเชิงทางธุรกิจ หรือ พลเมืองที่กระตือรือร้นในการสร้างตนเองให้สมบูรณ์พร้อม” (Enterprising Self;226) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พุโกต์นั้นเชื่อในความเป็นสัตว์เศรษฐกิจของมนุษย์ (Homo Economicus) ที่ไม่สามารถแยกออกจากความเป็นสังคมได้ เนื่องมาจากเสรีนิยมใหม่ได้เปิดช่องให้รัฐเข้าจัดการกับประชากรให้กลายเป็นทั้งผู้ตกอยู่ภายใต้การปกครองและผู้ที่สามารถปกครองตนเองได้ จากความเชื่อมั่นในการเป็นผู้ประกอบการ นักลงทุน และความสามารถในการแข่งขันของตลาดเสรี โดยเป็นการดำเนินกิจการที่ไม่ได้มุ่งหวังเพียงแค่ผลกำไรของผู้ประกอบการเท่านั้น แต่ภาคธุรกิจจะต้องรับผิดชอบต่อสังคมหรือค่านึงถึงผลกระทบที่อาจมีต่อประชาชนทั่วไปด้วย นอกจากการเปิดเสรีให้ทุกคนประกอบอาชีพต่าง ๆ เพื่อแสวงหาความมั่นคงในชีวิตตนเองแล้วรัฐยังโหม่นำใจประชาชนทุกวิถีทางให้ตระหนักถึงความสำคัญของพัฒนาตนเองอยู่เสมอเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างตัวเองให้กลายเป็นพลเมืองที่มีคุณค่าของสังคมอย่างน้อยที่สุดทุกคนต้องพึ่งตนเองได้เมื่อมีมากพอก็พร้อมที่จะแบ่งปันสิ่งที่ดีคืนสู่สังคมหากมองในแง่นี้เสรีนิยมอาจเป็นแนวคิดที่สลับซับซ้อนและมีความย้อนแย้งในตัวเองสูง เพราะเป็นแนวทางการปกครองที่ปราศจากการบังคับควบคุมอย่างชัดเจน โดยรัฐจะทำหน้าที่เพียงผู้นำทางหรือชี้ช่องที่เกิดประโยชน์ต่อประชาชน จากนั้นจะปล่อยให้พวกเขามีเสรีภาพกระทำการทางสังคมตามกำลังความสามารถและอิสรภาพในการเลือกทางเดินชีวิตของตน

นอกจากแนวคิดเสรีนิยมใหม่จะเปิดช่องให้อำนาจพุ่งตรงเข้ากำกับภาคเศรษฐกิจทั้งระบบโดยสิ้นเชิงแล้ว ยังเอื้อให้รัฐสามารถพัฒนาเทคนิควิธีในอันที่จะจัดการกับประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติ นั่นคือวิธีการปกครองโดยมิให้ประชาชนรู้สึกว่ตนเองนั้นถูกปกครอง เสรีนิยมใหม่ตามความหมายนี้ ย่อมไม่ใช่ตัวทฤษฎี หรืออุดมการณ์ทางการเมือง หากแต่เป็นปฏิบัติการหรือวิถีทางเพื่อมุ่งหวังให้ประชาชนจัดการตนเองได้ จากการที่รัฐดำเนินนโยบายทางสังคมเพื่อกระตุ้นให้การค้าขายตัวและพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่เสริมสร้างผลประโยชน์ให้แก่ประชากร โดยความพยายามยกระดับคุณภาพชีวิตและกระจายรายได้แก่ประชากรนั้น ล้วนเป็นไปเพื่อมุ่งหวังให้พวกเขาตระหนักว่าตนมีความมั่นคงในชีวิตมากขึ้น อย่างไรก็ตามแม้ว่ารัฐจะเปิดพื้นที่ให้บุคคลกระทำการทางสังคมโดยเสรีทว่ารัฐยังคงกุมอำนาจในการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของประชาชนทั้งหมดจากปฏิบัติการทางสังคมที่เข้าจัดแจงพฤติกรรมของเขาได้ทุกมิติ อันเป็นผลจากการล่วงรู้ถึงสภาพปรารถนาของทุกคนอย่างลึกซึ้งและตอบสนองความต้องการเหล่านั้นจากการผูกติดประชาชนเข้ากับบริการทางสังคมของรัฐ (State Welfare) ซึ่งเอื้อประโยชน์และความผาสุกให้แก่ชีวิตประชาชน นี่คือวิธีการที่รัฐเข้ากำหนดทางเดินชีวิตตามความใฝ่ฝันของประชาชนที่เกิดขึ้นจากความสามารถในการจัดการตนเองและการใช้ชีวิตอย่างเสรีของพวกเขา (Rose & Miller, 2008: 215)

จึงกล่าวได้ว่าเทคนิควิธีทางการปกครองที่ดำรงอยู่ในยุคสมัยปัจจุบันจะอยู่ในรูปของการเสริมพลังอำนาจให้ประชาชนรู้สึกเชื่อมั่นต่อความเป็นผู้มีเหตุผลในการคิด การพูด และการแสดงออกของตน เพราะผู้ที่จัดการตนเองได้ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่บุคคลนั้นมีโอกาสเลือกที่จะทำในสิ่งที่คิดว่าก่อประโยชน์สำหรับตัวเองและสังคม อันเป็นผลจากการที่เขาเชื่ออย่างไร้ข้อกังขาว่าตนเป็นผู้ที่สามารถกำหนดตัวเองได้โดยสมบูรณ์สร้างชีวิตของตนให้มีคุณค่าได้อย่างไร ทั้งยังมีช่องทางที่จะจัดตั้งให้ผู้คนรอบข้างมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นมาด้วยการเป็นผู้ที่พึ่งตนเองได้จึงไม่เพียงหล่อหลอมความเป็นตัวตนของบุคคลให้เด่นชัดขึ้นมา

เท่านั้น แต่ยังคงกระตุ้นเตือนให้เขาดำรงตนอยู่ในกฎเกณฑ์ที่ยึดมั่นอย่างเคร่งครัด เพราะการปล่อยให้เขาได้คิด เลือกลง และทำในสิ่งที่ตนเองเชื่อมั่นว่าดีงามนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากเขาผู้นั้นปราศจากการตระหนักถึงคุณค่า ความเป็นผู้มีเกียรติและศักดิ์ศรีของตนเองอย่างแรงกล้า เมื่อบุคคลสามารถที่จะรับผิดชอบดูแลตนเองจากความสามารถในการใคร่ครวญตนเองอย่างถี่ถ้วนแล้ว ลำดับต่อไปย่อมขยายไปสู่ศักยภาพในการเป็นผู้สร้างสรรค์สังคมให้งดงามทุกวิถีทาง อิสรภาพในการเลือกเส้นทางเดินของตนเอง สุดท้ายแล้วจะกลายเป็นพลังอำนาจจากภายในจิตใจซึ่งบุคคลเลือกที่จะกำกับตัวเอง (Regulated Freedom) จากการมีพื้นที่สำหรับดูแลตัวเองตามสภาพ ภายใต้อำนาจที่รัฐเอื้ออำนวยให้ ควบคู่ไปกับการสร้างความเชื่อแก่บุคคลโดยปราศจากคำถามว่าพวกเขาเหล่านั้นสามารถจัดการตัวเอง (Self - Government) และควบคุมตนเองได้อย่างเต็มที่ (Self - Control) เพราะการนำทางของรัฐนั้นมุ่งหวังให้ประชาชนเกิดความนับถือตนเอง (Self - Esteem) ทั้งยังบังเกิดแรงบันดาลใจที่จะสร้างสรรค์ชีวิตที่ถึงพร้อมด้วยความสมบูรณ์ตามที่ตนนั้นปรารถนา (Mckee, 2009: 467)

นอกจากการทบทวนแนวคิดประชาสังคมและชีวอำนาจจะทำให้ประชาชนเข้าใจเทคนิควิธีในการกำกับควบคุมประชาชนภายใต้ประชาสังคมแล้วยังเผยให้เห็นถึงช่องทางที่ประชาชนนั้นสามารถจัดการตนเองได้ตามกำลังความสามารถ ตามที่ผู้เขียนพิจารณาว่านโยบายทางสังคม โดยเฉพาะนโยบายด้านการพัฒนาซึ่งมุ่งหวังแปลงนโยบายลงสู่การปฏิบัติที่โครงการพัฒนาตามภูมิภาคต่างๆ คือแนวปฏิบัติที่ถูกสร้างขึ้นจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในยุคสมัยใหม่ ซึ่งไม่ใช่เรื่องของการกำกับควบคุมประชาชนตามตัวบทกฎหมาย แต่เป็นแนวทางที่รัฐวางไว้ว่าด้วยเหตุผลแห่งรัฐ ที่ผ่านการคาดการณ์มาแล้วอย่างรอบด้านถึงวิถีทางการกำหนดนโยบายทางสังคมให้ประชาชนได้มีพื้นที่ดูแลตนเองนั้นย่อมเป็นวิธีการปกครองที่มีประสิทธิภาพสูงสุด เมื่อรัฐได้วางนโยบายให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการตนเองแล้ว ชุมชนย่อมมีเสรีภาพที่จะนำเสนอแนวทางการพัฒนาชุมชนไปตามทางของตนและดำเนินการได้โดยอิสระ อันเป็นกลยุทธ์ทางการปกครองสมัยใหม่ นั่นคือการนำทางประชาชนให้ดำเนินชีวิตไปตามเจตจำนงของรัฐที่กำกับอยู่เบื้องหลัง โดยที่เขามิได้ตระหนักว่าตนเองนั้นตกเป็นเป้าประสงค์ทางการปกครอง หากรับรู้เพียงว่าตนมีอิสระในการคิด การกระทำ และการจัดการชุมชนที่อยู่อาศัยตามที่ตนนั้นต้องการโดยเสรี นั่นเป็นเพราะว่าการปกครองแบบเสรีนิยมใหม่ใช้เทคนิควิธีที่แยบยลในการจำกัดขอบเขตของเสรีภาพของประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติ โดยประชาชนมีอาจล่วงรู้ถึงพลังของปฏิบัติการทางอำนาจในระดับแยกย่อยที่เข้าจัดการชีวิตของทุกคนโดยเด็ดขาดเหล่านี้คือเทคนิควิธีทางการปกครองที่เสริมสร้างความมั่นคงให้กับรัฐในการจัดระเบียบประชากรอย่างมีประสิทธิภาพ โดยทั้งหมดนี้ผู้เขียนจะยกตัวอย่างให้เห็นจากกระบวนการเกิดประชาสังคมที่ต่อต้านโครงการขนาดใหญ่ของรัฐในพื้นที่ภาคใต้ต่อไป

การเข้าถึงความหมายของกระบวนการเกิดประชาสังคมเพื่อต่อต้านโครงการรัฐ

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งเป็นการทำความเข้าใจถึงความหมายของประสบการณ์ชีวิตในที่นี้คือ กระบวนการที่ชาวบ้านในพื้นที่ก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ของรัฐสร้างความหมายให้กับแนวทางการพัฒนาของตน หรือมองวิถีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนไปในทิศทางเช่นไร

ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ซึ่งเปิดทางให้ชุมชนที่ศึกษาสามารถสร้างสรรค์วิธีการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา ด้วยวิธีการศึกษาเรื่องเล่า (Narrative Approach) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่สามารถเข้าถึงความรู้/ความจริงของผู้เล่า เพราะการบอกเล่าเรื่องราวชีวิตของบุคคลก็คือการตีความความทรงจำ โดยการลำดับเหตุการณ์แล้วนำกลับมาเรียบเรียงโดยผู้เล่าใหม่ ทำให้เรื่องราวที่ถูกบอกเล่าออกมานั้น สามารถสื่อความหมายเกี่ยวกับชีวิต ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันซึ่งบุคคลกระทำอย่างปกติธรรมดา เมื่อพวกเขาประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ รวมถึงสิ่งที่ปรารถนาจะให้เกิดขึ้น เรื่องเล่าของแต่ละบุคคลจึงเป็นชุดประสบการณ์ที่ให้คุณค่าในการเรียนรู้ ก่อให้เกิดความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ทางสังคมซึ่งเป็นประสบการณ์ของประชาชนโดยนัยสำคัญที่ผู้วิจัยเลือกวิธีวิทยาแบบเรื่องเล่านี้ เพื่อต้องการเปิดพื้นที่ของชุดความจริงส่วนตัวของบุคคลเฉพาะกลุ่มเฉพาะที่สุ่มปริมหลสาธารณะซึ่งเป็นเจตจำนงของผู้เล่าเรื่องเอง โดยผู้วิจัยเองก็เชื่อว่าอำนาจของเรื่องเล่า นั้นสามารถสร้างความรู้และความจริงบางประการที่ไม่เคยถูกรับรู้ให้ปรากฏตัวขึ้นมาในสังคมได้

ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางการคัดเลือกผู้เล่าเรื่อง (Narrators) จำนวน 10 คน ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เพื่อเป็นตัวแทนของกลุ่มคัดค้านและกลุ่มสนับสนุนโครงการของรัฐในพื้นที่ ซึ่งเป็นการเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง โดยพิจารณาจากระดับของการแสดงออกต่อการก่อสร้างโครงการ การเข้าร่วมกิจกรรมในลักษณะของการสนับสนุน หรือคัดค้าน และอิทธิพลที่บุคคลเหล่านี้มีต่อประชาชนในพื้นที่เป็นสำคัญ จากการคัดเลือกผู้เล่าเรื่องที่ตรงตามทฤษฎี (Theoretical Sampling) ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน แกนนำภาคประชาสังคมที่เคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่สาธารณะอย่างเข้มข้น ประธานกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน ประธานชมรมสื่อมวลชนผู้นำทางศาสนา ประธานสมาคมประมงระดับจังหวัด และนายกสมาคมผู้ประกอบการอุตสาหกรรมระดับจังหวัด เข้าร่วมการสนทนาเพื่อสร้างความรู้ในเรื่องที่ทำการศึกษา

สำหรับการวิเคราะห์กระบวนการก่อตัวของภาคประชาสังคมที่ต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้ จะให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของผู้เล่าเรื่องที่มีต่อการเข้าร่วมกิจกรรมทั้งการสนับสนุนและการคัดค้านโครงการรัฐ ซึ่งเป็นข้อมูลที่เป็นตัวบทของเรื่องเล่า (Narrative Text) จากการสร้างบทสนทนาาร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับผู้เล่าเรื่องตามแนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi - Structure) ดังนั้น การวิเคราะห์เรื่องเล่าจึงเป็นการตีความหรือสร้างชุดความรู้ร่วมกันระหว่างทั้งสองฝ่าย โดยอาศัยประสบการณ์ของผู้เล่าเรื่องร่วมกับพื้นฐานทางทฤษฎีของผู้วิจัย เพื่อทำความเข้าใจความหมายของเรื่องราวที่ผู้เล่าเรื่องต้องการนำเสนอ ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์โดยการจัดหมวดหมู่ของบทสนทนาออกเป็นประเด็นหลักของเรื่องเล่า (Thematic Analysis) ซึ่งปรากฏชัดจากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาของชีวิต และประเด็นรองที่มาสสนับสนุน (Phoenix, 2013: 75) จากการจัดระเบียบตัวร่างของบทสนทนาด้วยการตีความตัวบทให้เกิดความหมายและการเปิดรหัส สร้างเป็นมโนทัศน์ จากนั้นจัดรวมกันให้เป็นชุดของมโนทัศน์ตามหมวดหมู่ เพื่อสะท้อนความเข้าใจถึงความหมายและโครงสร้างหรือระบบความสัมพันธ์ภายในประชาสังคมเหล่านั้น โดยอาศัยความไวเชิงทฤษฎี (Theoretical Sensitivity) กำหนดประเด็นต่าง ๆ ของเรื่องเล่า เพื่อร้อยเรียงเหตุการณ์ย่อย ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นปฏิบัติการที่ชาวบ้านจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนหรือสร้างวิถีการพัฒนาตามแนวทางของตน ให้เป็นชุดความรู้เกี่ยวกับกระบวนการก่อตัวของ

ขบวนการต่อต้านโครงการรัฐในพื้นที่ศึกษา (Bold, 2012: 123 – 130) ในลักษณะของ “ประชาสังคม” ตามการมองของฟูโกต์ ดังต่อไปนี้

การก่อตัวของประชาสังคมที่ต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้

1.โครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเทพา ชุมชนปากบาง อ. เทพา จ. สงขลา ซึ่งได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน มีประชากรทั้งสิ้น 1,800 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านและเกษตรกรรม อาทิ ทำสวนยาง ปาล์ม ฝรั่ง และน้ำเต้า หลายปีมานี้คนหนุ่มสาวรุ่นใหม่นิยมออกไปประกอบอาชีพนอกพื้นที่ ด้วยการเป็นลูกจ้างทำงานที่ร้านอาหารในประเทศมาเลเซีย หรือรับจ้างอยู่ภายในเมืองใหญ่ วิถีชีวิตของชาวบ้านที่นี่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวไทยมุสลิม มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ที่ผ่านมามีชุมชนไม่เคยเกิดปัญหาความขัดแย้งที่รุนแรง กระทั่งชุมชนถูกกำหนดให้เป็นที่ตั้งโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐที่กระทบต่อวิถีดั้งเดิมของพวกเขา กระตุ้นให้ชาวบ้านตื่นตัวที่จะแสดงออกถึงตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชน เพื่อรักษาสีทิวทัศน์ที่จะคงทางเดินชีวิตตามแนวทางของตัวเองโดยประเด็นที่จุดชนวนของความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนขึ้นมา นั่นคือการไม่สามารถบรรลุข้อตกลงระหว่างเจ้าของที่ดินกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.) เนื่องจากพื้นที่บริเวณโซนกลางของโครงการซึ่งเป็นทุ่งหญ้าสงวนสำหรับเลี้ยงสัตว์ จำนวน 800 ไร่ จะถูกเวนคืนเพื่อก่อสร้างโครงการซึ่งชาวบ้านมองว่านอกจากจะเกิดการสูญเสียที่ดินทำกินของชุมชนแล้ว ยังเป็นการบีบบังคับให้พวกเขาต้องละทิ้งอาชีพเลี้ยงโคจากการขาดแหล่งอาหารของสัตว์ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเอง จึงไม่สมควรที่จะนำหลักเกณฑ์การประเมินราคาที่ดินโดยทั่วไปมากำหนดมูลค่าของผืนดินในชุมชนได้ นอกจากนี้การสูญเสียรายได้จากการประกอบอาชีพตามพื้นที่ ยังเป็นการลดทอนความมั่นคงของชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีของลูกหลานในอนาคตลงได้

นอกเหนือจากผลกระทบด้านวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม และการสูญเสียพื้นที่ทำกินจะก่อความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับภาครัฐแล้ว ชนวนสำคัญเรื่องการสูญเสียสิทธิในบริเวณโซนกลางของโครงการที่เป็นทุ่งหญ้าสงวนสำหรับเลี้ยงสัตว์ของชุมชนทำให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการจุดเริ่มในการแสวงหาอันตมิตของชุมชนเพื่อทำการต่อต้านโครงการรัฐ และกำหนดทิศทางต่อต้านตั้งแต่บัดนั้นให้มีความชัดเจนไปในทางเดียวกันจากเดิมเป็นการรวมตัวของผู้เสียประโยชน์ค่าชดเชยที่ได้รับจากโครงการต่อมาเริ่มขยายตัวและมีความเข้มแข็งเพิ่มมากขึ้น เมื่อชาวบ้านทั่วไปเริ่มตระหนักถึงผลกระทบทั้งในเชิงลึกและเชิงกว้างต่อการดำรงวิถีชุมชนที่มีความเป็นมายาวนาน จึงมีการรวมตัวกันพูดคุยหารือภายในชุมชนเพื่อแสวงหาหนทางที่จะเข้ามาให้การช่วยเหลือ เริ่มจากการแบ่งกลุ่มทำงานออกเป็นชุดสืบค้นแหล่งข้อมูลข่าวสารทางวิชาการด้านสิทธิที่ดินทำกินและสิ่งแวดล้อม กลุ่มกิจกรรมร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนที่ได้รับผลกระทบในประเด็นปัญหาเดียวกัน การสร้างกิจกรรมทางสังคมที่สอดรับกับสถาบันการศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเคลื่อนไหวในประเด็นนี้เป็นอย่างเป็นเอกภาพ เพิ่มด้วยโอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มคัดค้านโครงการพัฒนาของรัฐในภูมิภาคต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ตลอดจนการพัฒนาทักษะในการสื่อสารสาธารณะ เหล่านี้เป็นกระบวนการที่หล่อหลอมให้ขบวนการต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐปรากฏตัวขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และทำให้ประชาสังคมแห่งนี้สามารถขยายอาณาบริเวณที่กว้างขวาง เกิดการยึดโยงความสัมพันธ์ของผู้คนภายในชุมชนให้เป็นหนึ่ง

เดียวและเสริมพลังอำนาจแก่ชาวบ้านเทาให้ลุกขึ้นมาแสดงความต้องการที่จะพัฒนาชุมชน ด้วยการจัดกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไปตามทางของตนอย่างแข็งขันในทุกวันนี้

2. โครงการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกสงขลาแห่งที่ 2 บ้านสวนกงหมู่บ้านเล็ก ๆ ใน อ. ฉะนระ จ. สงขลา เป็นชุมชนชาวมุสลิมที่มีประชากรราว 80 ครัวเรือน ซึ่งประกอบอาชีพประมงชายฝั่งมาเป็นเวลาช้านาน ภาพความเป็นชุมชนริมฝั่งทะเลซึ่งก่อตั้งมากกว่า 150 ปีกำลังจะถูกกลืนไปเมื่อกลายเป็นพื้นที่ตั้งของท่าเรือน้ำลึกและพื้นที่พัฒนาหลังท่าเรือ ชาวบ้านถูกบีบบังคับให้ต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากเดิมซึ่งพึ่งพิงทรัพยากรทางทะเลแบบพอเพียง ไปสู่การค้าแรงงานในชุมชนซึ่งจะถูกเปลี่ยนรูปไปสู่สถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ริมทะเล เข้ามาซ้ำเติมชะตากรรมของพวกเขามาจากที่ผ่านมาเคยประสบปัญหาปากท้องไม่สามารถหากินทางทะเลตามวิถีชีวิตดั้งเดิม เหตุเพราะถูกรุกคืบจากประมงพาณิชย์ที่เข้ามาช่วงชิงทรัพยากรในท้องทะเล โดยมีข้อได้เปรียบจากเทคโนโลยีการจับหาสัตว์น้ำที่สูงกว่า ทำให้ครั้งหนึ่งชุมชนต้องอพยพออกไปหากินยังน่านน้ำจ.นราธิวาส แต่ด้วยฐานของระบบความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นทั้งในรูปของเครือญาติใกล้ชิดและการร่วมสืบสาวประวัติความเป็นมาของชุมชนเก่าแก่แห่งนี้อยู่ดีโยงชาวบ้านให้หันหน้ากลับมาพูดคุยเพื่อหาทางออกของปัญหาร่วมกันแล้วหวนกลับมายังถิ่นเดิม สร้างข้อตกลงในอันที่จะพลิกพื้นที่ท้องทะเลแห่งบ้านสวนกงให้กลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง เริ่มต้นจากการสร้างแหล่งเพาะพันธุ์ปลาชายฝั่งด้วยวัสดุในท้องถิ่น จัดเวรยามให้ทุกครัวเรือนเข้าร่วมงานอนุบาลท้องทะเลอย่างใกล้ชิด ด้วยความกล้าที่จะริเริ่ม ทดลอง และประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับวิทยาการสมัยใหม่ ภายในระยะเวลาเพียงหนึ่งปีเท่านั้นชาวบ้านที่นี่สามารถพลิกฟื้นความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่งทะเลขึ้นมาอย่างเห็นผล จากความสนับสนุนของสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาให้ความรู้กับชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง จุดประกายให้พวกเขามีความหวังที่จะกลับมาใช้ชีวิตอย่างมีความสุขตามวิถีชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

ปัจจุบันหมู่บ้านสวนกงมีเรือประมงประมาณ 100 ลำ เป็นเรือประมงพื้นบ้านแบบท้ายตัดทั้งหมด ชีวิตประจำวันของชาวบ้านมีความเรียบง่าย ทุกเช้าเวลาประมาณตีสี่ผู้ชายจะออกจับหาสัตว์น้ำในทะเล ราวเที่ยงถึงบ่ายโมงจึงจะกลับเข้าฝั่ง สัตว์น้ำที่จับหาได้มีทั้งกุ้ง ปลา ปู ปลาหมึก แต่ละชนิดเล็กน้อยตามฤดูกาล ปกติแล้วในหนึ่งเดือนจะจับสัตว์น้ำได้ 15 วัน เหตุเพราะสัตว์น้ำจะชุกชุมในช่วงข้างขึ้นเท่านั้นที่ผ่านมามีชาวบ้านจะยึดแนวปฏิบัติของชุมชนร่วมกันโดยไม่มีใครแตกแถว ภายในหนึ่งปีพวกเขาจะออกทะเลเพียง 7 - 8 เดือน งดเว้นในช่วงฤดูมรสุม สำหรับสัตว์น้ำที่จับหาได้ในแต่ละครั้งนั้น สามารถสร้างรายได้ประจำให้กับพวกเขาถึงวันละ 1,000 - 2,000 บาท ก็เพียงพอต่อการยังชีพ ด้วยอาศัยเพียงเครื่องมือจับสัตว์น้ำรูปแบบดั้งเดิมที่ตกทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษสอดรับกับวิถีจักรของสัตว์น้ำตามแต่ฤดูกาล ไม่จำเป็นต้องจับหาสัตว์น้ำในคราวละจำนวนมากเช่นเดียวกับเรือประมงพาณิชย์ (เรือปั่นไฟ) เนื่องจากจะทำให้ปลาตัวเล็ก ๆ ถูกจับหามาด้วย ไม่ทิ้งช่วงให้พวกมันได้เติบโตและขยายพันธุ์ ประเด็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเรือประมงพาณิชย์นี้ แม้ในปัจจุบันยังคงเป็นปัญหาที่ชาวบ้านไม่สามารถแก้ไขได้อย่างเด็ดขาด เช่นเดียวกับการสร้างท่าเรือน้ำลึกห่างจากฝั่งตั้งแต่ 3 - 10 กม. ซึ่งจำเป็นต้องสร้างเขื่อนกันคลื่นกระแทกด้านท่าเรือ ส่งผลกระทบต่อเรือประมงพื้นบ้านที่จะออกไปจับสัตว์น้ำยากลำบากมากขึ้น เนื่องจากการดำเนินการดังกล่าวรบกวนการอยู่อาศัยของสัตว์น้ำที่หากินบริเวณชายฝั่ง ถึงกระนั้น

ชาวบ้านไม่เคยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากไปกว่าเจตนารมณ์ที่จะปกป้องทรัพยากรธรรมชาติให้ตกทอดลงสู่รุ่นลูกหลาน ยังคงยึดถือวิถีประมงดั้งเดิมของชุมชนเพื่อการยังชีพแบบพอเพียง แม้ว่าจะต้องออกเรือเป็นระยะทางไกลกว่าเดิม ทั้งจ่ายมต้องสูญเสียที่ดินทำกินริมหาดจากเหตุน้ำทะเลกัดเซาะชายฝั่งอันเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการก่อสร้างท่าเรือเอกชนดังกล่าว เนื่องจากเป็นการปิดกั้นเส้นทางน้ำไหลตามธรรมชาติ

ความร่วมมือเพื่อแก้ไขความเดือดร้อนของชุมชนข้างต้น นอกจากจะทำให้เกิดการรวมตัวกันของชาวบ้านที่สำนึกต่อการปกป้องทรัพยากรของชุมชน ก่อตั้ง “สมาคมนักชกทะเลจะนะ” องค์กรหลักของชาวบ้านในการจัดกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมแล้ว เป้าหมายในการทำงานของพวกเขาขยายตัวไปสู่การเคลื่อนไหวร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในภูมิภาคที่ประสบปัญหาเดียวกัน สร้างพลังการทำงานเชิงอนุรักษ์ทั้งในระดับภูมิภาคและระดับชาติที่สอดคล้องกับกระแสอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในระดับสากล นอกจากนี้ชุมชนยังเปิดรับองค์ความรู้และนวัตกรรมสิ่งแวดล้อมสมัยใหม่เข้ามาผสมผสานกับภูมิปัญญาของชุมชน จากการเข้าร่วมงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนและนักภูมิสถาปัตย์สร้างสรรค์กิจกรรมที่เน้นการขับเคลื่อนประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมเชิงบวก เพื่อต่อกรกับความพยายามเข้าจัดการพื้นที่ชุมชนของรัฐ ซึ่งถูกนำมาใช้ภายใต้การออกแบบผังพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติบ้านสวนกงให้สอดคล้องกับบริบทการพัฒนาของชุมชนด้วยการปรับพื้นที่ชายหาดบางส่วนให้เป็นพิพิธภัณฑ์เพื่อการศึกษาเรียนรู้ธรรมชาติ วิถีชีวิตที่มนุษย์และธรรมชาติอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน โดยมุ่งเน้นศึกษาประเด็นการกำเนิดแผ่นดิน เนินทราย ชายหาด พันธุ์พืช และสัตว์น้ำ ตลอดจนสังคมและวัฒนธรรมของชาวประมงพื้นถิ่น สะท้อนถึงความเชื่อมั่นต่อแนวทางการพัฒนาตามวิถีของชุมชน อันแสดงผลชัดเจนจากกำลังความสามารถของชาวบ้านในการพลิกฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ของท้องทะเลจากภูมิรัฐของตน เช่นนี้แล้วแนวทางที่ชาวบ้านถือปฏิบัติร่วมกันมานาน ย่อมหล่อหลอมให้สำนึกในความเป็นประชาสังคมสิ่งแวดล้อมของชุมชนก่อตัวขึ้นอย่างเข้มข้น ทั้งยังขยายตัวออกไปยังชุมชนใกล้เคียงอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดพลังในการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐ ด้วยการนำเสนอตัวแบบการพัฒนาตามแนวทางของตนต่อสาธารณชนอย่างเข้มข้นเสมอมา

3. โครงการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกปากบาราการรวมตัวที่แข็งแกร่งของชุมชนบ่อเจ็ดลูก อ่าวปากบารา อ.สทูล จ.สตูล เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ปี 2549 เมื่อชาวบ้านรับทราบข่าวสารจากภายนอกที่กำลังจะมีโครงการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึก จากนั้นไม่นานนักชุมชนถูกรุกคืบจากนักธุรกิจที่เข้ามากว้านซื้อที่ดินทำกินของชาวบ้าน เพื่อเตรียมการก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมรองรับโครงการพัฒนา ความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วที่ถาโถมเข้าสู่ชุมชนประมงเก่าแก่ริมชายหาดปากบารา ก่อเกิดความวิตกกังวลของชาวบ้านต่อการดำรงอยู่ของชุมชนในอนาคต พวกเขาเริ่มจับกลุ่มพูดคุยกันและอาสาที่จะช่วยงานชุมชนตามกำลังความสามารถ เช่น กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่มีประสบการณ์ออกไปใช้ชีวิตอยู่ภายนอกชุมชนทำหน้าที่สืบค้นข้อมูลข่าวสารเพื่อเตรียมรับมือกับความเจริญจากภายนอกที่จะเข้ามากระทบวิถีชุมชนของตนส่วนชาวบ้านที่มีศักยภาพในการติดต่อเจรจากับหน่วยงานภายนอก เร่งขอรับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ สถาบัน การศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชน อาทิ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน กรมทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และมูลนิธิสืบนาเคเสถียร ซึ่งการเรียนรู้ที่เกิดจากการทำงานร่วมกับ

เครือข่ายพันธมิตรจากภายนอกอย่างสม่ำเสมอนี้เองทำให้ชาวบ้านสั่งสมและพัฒนาขีดความสามารถด้านการอนุรักษ์ในมิติต่าง ๆ กระทั่งเกิดความเชื่อมั่นที่จะก่อตั้งองค์กรที่เป็นรูปธรรมเพื่อจัดการทรัพยากรของชุมชนร่วมกันอย่างยั่งยืน

ความไว้นื้อเชื่อใจซึ่งเกิดขึ้นบนฐานของสำนึกที่จะปกป้องวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนมิให้เลือนหายไป นับเป็นจุดร่วมที่สร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชาวบ้าน และเกาะเกี่ยวให้ความเป็นประชาสังคมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนบ่อเจ็ดลูกค่อย ๆ ก่อตัวขึ้น เริ่มต้นจากกลุ่มมัคคุเทศก์จำนวน 4 - 5 คน พุดคุยกันถึงความวิตกกังวลหากทรัพยากรของชุมชนไม่มีผู้สืบทอดดูแลอาจสูญหายไปอย่างรวดเร็วจากการขยายตัวของความเจริญทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม จึงริเริ่มก่อตั้งกลุ่ม “Reef Guardian Thailand” จัดกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในท้องทะเลอ่าวปากบารา แม้ในระยะแรกจะมีผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรมในวงจำกัด ทั้งยังถูกต่อต้านจากผู้ประกอบการที่พักในพื้นที่ซึ่งไม่เข้าใจแนวคิดการดำเนินงานของกลุ่ม รวมถึงจำเป็นต้องรับความช่วยเหลือทางด้านวิชาการจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ กรมทรัพยากรชายฝั่งให้การฝึกอบรมหลักสูตรการช่วยเหลือได้น้ำ ขณะที่วัสดุอุปกรณ์ขอรับการสงเคราะห์จากองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ อยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม ทางกลุ่มใช้วิธีการพุดคุยกับชาวบ้านเพื่อสร้างความเข้าใจและมองเห็นถึงความสำคัญของการดูแลทรัพยากรของชุมชนอย่างต่อเนื่อง บ่มเพาะเยาวชนนักอนุรักษ์ให้เป็นต้นท่อนของชุมชนพร้อมทั้งชักจูงให้ชุมชนอื่นเดินรอยตาม ต่อเมื่อเห็นผลชัดว่ากิจกรรมการจัดการทำให้ทรัพยากรทางทะเลมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น และชาวบ้านมีวิถีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากรายได้ทางการประมง ส่วนผู้ประกอบการได้ประโยชน์จากกระแสตอบรับของนักท่องเที่ยวที่สนใจเข้ามาท่องเที่ยวที่ปากบาราเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างทันตา จึงได้รับความสนับสนุนจากทุกฝ่ายในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรม เฉพาะอย่างยิ่งผู้ประกอบการที่ให้การสนับสนุนทั้งด้านเงินทุนและอุปกรณ์ต่าง ๆ เสมอมา

ระยะเวลาสิบปีที่ผ่านมาชาวบ้านบ่อเจ็ดลูกดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติตามวิถีของชุมชน นำไปสู่การพลิกฟื้นท้องทะเลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ สร้างความเป็นประชาสังคมอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อเป็นต้นแบบแก่ชุมชนอื่น ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างโครงการพัฒนาของรัฐ ด้วยการเป็นที่เล็งทางวิชาการ การจัดการสิ่งแวดล้อม ขยายไปสู่การร่วมเป็นภาคีพันธมิตรกับกลุ่มต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิมนุษยชนและประเด็นอื่น ๆ ในมิติที่หลากหลายซึ่งปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ด้วยการจัดส่งมวลชนเข้าร่วมกิจกรรมการคัดค้านภาครัฐในพื้นที่ต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ เหล่านี้ เป็นผลให้ชุมชนสามารถจัดตั้งโครงการทำงานที่สอดคล้องกันตั้งแต่ท้องถิ่นจนถึงระดับประเทศ ทั้งยังต่อยอดไปสู่การจัดตั้ง “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์” วิสาหกิจชุมชนซึ่งมีคณะกรรมการบริหารงานของชุมชนอย่างเป็นทางการแสดงถึงความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชน ขณะที่เยาวชนนักอนุรักษ์ของชุมชนมีพลังที่จะรวมตัวขึ้นเป็น “กลุ่มสองล้อรักษ์บ้านเกิด” เดินหน้าจัดกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างเข้มแข็ง โดยมีนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมเป็นที่เล็งทำงานภาคสนามในพื้นที่อย่างใกล้ชิด

เหล่านี้คือปฏิบัติการที่ยืดโยงให้อาณาบริเวณของชุมชนบ่อเจ็ดลูกกลายเป็นจุดเชื่อมต่อและพื้นที่ซ้อนทับผลประโยชน์ของหลายฝ่าย ทั้งพื้นที่แห่งการสงวนผลประโยชน์ของชาวบ้านซึ่งดำรงชีพจากฐานของทรัพยากรในชุมชน และพื้นที่ซึ่งสังคมโดยรวมได้รับประโยชน์จากการเป็นผู้บริโภคทรัพยากรจาก

ชุมชนแห่งนี้ ท้ายที่สุดจุดปะทะดังกล่าวย่อมกลายเป็นพลังขับเคลื่อนให้ขบวนการปกป้องทรัพยากรในพื้นที่อ่าวปากบาราเกิดความแข็งแกร่ง อันเป็นผลจากความสามารถในการสอดประสานผลประโยชน์ที่ลงตัวภายในประชาสังคมแห่งนี้ เชื่อมโยงให้สำนึกในความเป็นประชาสังคมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมซึ่งกระจายตัวอยู่ในชุมชนเกิดความแน่นแฟ้น เสริมความมั่นคงให้กับแนวทางการพัฒนาชุมชนของชาวบ้านที่นี้อันสะท้อนจากถ้อยคำของแกนนำนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ว่า “การที่เราช่วยกันดูแลทรัพยากรไม่ใช่แค่เพียงจิตสำนึก แต่มันคือจิตวิญญาณของชาวบ้านทุกคนที่นี่”

4. โครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้ากระบี่การไม่ยอมรับกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ทั้งสามครั้งของกลุ่มต่อต้านโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินกระบี่ ต่อมาได้เกิดการชุมนุมคัดค้านการก่อสร้างโครงการบริเวณหน้าทำเนียบรัฐบาลเมื่อห้วงต้นปี 2560 โดยสามารถกดดันให้รัฐบาลเริ่มต้นกระบวนการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมใหม่อีกครั้งหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงความแข็งแกร่งของขบวนการต่อต้านภาคประชาชน ซึ่งแม้จะมีกำลังมวลชนไม่มากนัก แต่กลับมีพลังในการต่อรองกับอำนาจรัฐ และกลายเป็นต้นแบบให้ขบวนการคัดค้านโครงการพัฒนาของรัฐในพื้นที่ภาคใต้โดยรวมมีความเชื่อมั่นต่อแนวทางการพัฒนาของกลุ่มตนเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ

การก่อตัวของประชาชนในลักษณะของภาคประชาสังคมเพื่อเสนอทางเลือกการพัฒนาด้านพลังงานที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี 2556 จากกลุ่มผู้ประกอบการประมงชายฝั่งชาวบ้านในชุมชนริมฝั่งทะเล นักพัฒนาเอกชนทางพลังงาน และนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งรวมตัวกันเคลื่อนไหวในภาระรับผิดชอบตามความสามารถเฉพาะตัว โดยมีเป้าหมายร่วมกันที่จะยุติโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน จากข้อห่วงกังวลสูงสุดต่อการก่อสร้างโครงการแห่งนี้ซึ่งถูกเผยแพร่แก่สาธารณชนในวงกว้างประกอบด้วย 1) ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะทำลายคุณภาพชีวิตของประชาชนจากมลภาวะในแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งทำมาหากิน และ 2) ผลกระทบต่อวิถีชีวิตและการทำมาหากินของชุมชนเนื่องจากการขนส่งถ่านหินทางทะเล ทำให้ชาวบ้านต้องสูญเสียพื้นที่ทำกินทางทะเล รวมถึงอาจกระทบต่อปริมาณสัตว์น้ำที่จะจับได้ในอนาคต ถึงกระนั้นชาวบ้านกลับระบุเป็นเสียงเดียวกันว่าการขาดข้อมูลสำหรับตัดสินใจทางเลือกของการพัฒนาพลังงานที่กลมกลืนกับบริบทของชุมชนต่างหาก เป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกิดการต่อต้านโครงการนี้อย่างรุนแรง เนื่องจากภาครัฐโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้าถึงข้อมูลที่จำเป็นสำหรับการตัดสินใจ ภายได้แรงบีบคั้นจากประสบการณ์ที่พวกเขาต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานโรงไฟฟ้าแห่งเดิมแต่เพียงลำพัง ส่งผลต่อความเชื่อมั่นในการบริหารงานของภาครัฐและเทคโนโลยีถ่านหินสะอาดที่จะถูกนำมาใช้ในครั้งนี้อย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจึงต้องการผลักดันโครงการพัฒนาพลังงานทางเลือกที่เป็นของตนเองให้เกิดขึ้นเช่นพลังงานหมุนเวียนชีวภาพ โดยเฉพาะการใช้ก๊าซชีวภาพและของเสียจากโรงงานปาล์มน้ำมัน รวมถึงการผลิตไฟฟ้าจากพลังงานแสงอาทิตย์ อันเป็นตัวเลือกที่พวกเขาเชื่อมั่นว่าจะสามารถสร้างเสถียรภาพทางพลังงานในพื้นที่ภาคใต้ได้อย่างยั่งยืน

สำหรับสถานการณ์ในปัจจุบัน แม้ว่าจะยังไม่มีควมคืบหน้าในการพิจารณาเพื่อก่อสร้างโครงการแห่งนี้ เนื่องจากรัฐได้ทำบันทึกข้อตกลงกับกลุ่มคัดค้าน เพื่อให้กระทรวงพลังงานจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบเชิงยุทธศาสตร์ (SEA) เพื่อศึกษาว่าพื้นที่ จ.กระบี่ และ อ.เทพา จ.สงขลา มีความเหมาะสม

ในการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินหรือไม่แต่สิ่งสำคัญที่บทความนี้ต้องการชี้ให้เห็นนั่นคือความเห็นแย้งระหว่างแนวทางการพัฒนาของรัฐกับประชาชน กระตุ้นให้กลุ่มคนต่าง ๆ ออกมาแสดงท่าที ความคิด ความเชื่อและแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาที่เป็นตัวของตัวเองมากขึ้น ซึ่งแสดงชัดว่าชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน จ. กระบี่ กลายเป็นอาณาบริเวณของประชาสังคมซึ่งเปิดกว้างให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกทางเดินชีวิตของตนอย่างเสมอภาค จากเดิมประชาชนบางส่วนซึ่งก่อนหน้านี้วางตัวเป็นกลาง ไม่ได้แสดงความต้องการของตนว่าเป็นไปในทางใด เมื่อซึ่งตรงถึงสมดุระหว่างประโยชน์ส่วนตนกับผลประโยชน์ส่วนรวม รวมถึงผลกระทบที่คนรุ่นหลังจะได้รับแล้ว พวกเขาเริ่มแสดงตัวออกมาอย่างชัดเจนว่าจะเลือกแนวทางการพัฒนาใดที่สอดคล้องกับวิถีดั้งเดิมของชุมชน

ในทางเดียวกันปรากฏความเคลื่อนไหวของบุคคลบางกลุ่มออกมาแสดงความเห็นสนับสนุนการก่อสร้างโครงการในเวทีรับฟังความคิดเห็นประชาชนครั้งล่าสุด สอดรับกับฐานมวลชนกลุ่มอดีตพนักงานโรงไฟฟ้าแห่งเดิมและผู้นำชุมชนซึ่งเล็งเห็นถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการก่อสร้างโรงไฟฟ้าจากถ่านหินที่จะนำไปสู่ช่องทางการพัฒนาให้พื้นที่แห่งนี้มีความเจริญทางเศรษฐกิจในอนาคตจึงกล่าวได้ว่าเหตุขัดแย้งทางความคิดที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านในพื้นที่ด้วยตนเองและการปะทะกันทางความคิดด้านการพัฒนา ระหว่างรัฐกับประชาชนเช่นนี้ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมในยุคสมัยใหม่ที่อาจเกิดขึ้นอย่างปกติธรรมดาในทุกชุมชน แม้กระทั่งในชุมชนอื่น ๆ ที่ทำการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ ประชากรที่อาศัยอยู่ร่วมกันต่างก็มีจุดยืนและการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างหลากหลายออกไปทำให้เราเห็นชัดว่าประชาสังคมคือจุดปะทะของอำนาจหรือพื้นที่ตรงกลางของปฏิบัติการทางอำนาจที่พุ่งมาจากทุกทิศทุกทาง ทับซ้อน และย้อนแย้งกันไปมา อันเป็นจุดกำเนิดผู้กระทำการทางสังคมซึ่งมีความต้องการที่แตกต่างกันไปซึ่งสามารถส่งเสียงหรือแสดงความคิดเห็นของตนทั้งในแง่ของการสนับสนุนหรืออาจแปรเปลี่ยนไปสู่การคัดค้านโครงการแห่งนี้ก็ได้ตามเงื่อนไขแห่งกาลเวลา

บทสรุป

การมองความเป็นประชาสังคมในลักษณะพื้นที่พิเศษตามแนวทางของฟูโกต์ ทำให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการเกิดขบวนการต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้ที่กว้างไกลออกไปจากพื้นที่แห่งการต่อสู้ทางการเมืองหรือการต่อต้านชัดเจนอำนาจรัฐ ซึ่งเดิมถูกรับรู้ว่าเป็นการกระทำภายนอกพื้นที่ทางการปกครอง ด้วยประชาสังคมตามแนวคิดนี้กลายเป็นพื้นที่ที่ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นจากเทคนิควิธีทางการปกครองของรัฐในยุคสมัยปัจจุบัน เพื่อเป้าประสงค์ที่จะสร้างชุมชนจัดการตนเองภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ดึงเอากลไก สถาบัน และนักพัฒนาต่าง ๆ เข้ามากระทำการร่วมกันภายในอาณาบริเวณของชุมชน เช่นนี้แล้วการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนในภาคใต้รวมตัวกันเพื่อสร้างทางเลือกในการพัฒนาได้อย่างกว้างขวางย่อมเป็นตัวอย่งที่ชี้ชัดถึงปฏิบัติทางอำนาจซึ่งผลิตสร้างพลเมืองที่พึ่งตัวเองหรือปกครองตัวเองได้อันเป็นเทคนิควิธีกำกับควบคุมประชากรที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้จากอำนาจรัฐได้แม้ว่าจะอาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลเพียงใด เพราะการสร้างสำนึกผิดชอบชั่วดีให้เกิดแก่ประชาชนทั้งหมดทั้งมวลเป็นกลไกการปกครองที่ทรงพลังยิ่งนัก โดยนัยยะนี้ความสามารถในการใคร่ครวญตนเองของชาวบ้านกระทั่งมีกำลังที่จะนำเสนอตัวแบบการพัฒนาไปตามทางของตนนั้น คือ ผลผลิตของการทำงานร่วมกันระหว่างเหตุผล

แห่งรัฐและการรักษาความสงบเรียบร้อยทางสังคมที่สอดรับวิถีทางการปกครองเสรีนิยมเพื่อทำให้รัฐสามารถลดภาระในสวัสดิการทางสังคมลงได้

การเกิดขึ้นของภาคประชาสังคมที่ต่อต้านโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐในภาคใต้ทั้งสี่กลุ่มข้างต้น นอกจากจะทำให้ประชาชนโดยทั่วไปตระหนักถึงความเป็นประชาสังคมที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เกิดให้เข้าใจว่าเป็นอาณาบริเวณที่ดำรงอยู่ภายนอกการกำกับของรัฐและอำนาจรัฐ เพราะเป็นพื้นที่ซึ่งประชาชนเชื่อว่าตนมีอิสระที่จะเลือกทางเดินชีวิต สามารถจัดการกับผลประโยชน์ของกลุ่ม ตลอดจนรวมตัวกันแสดงออกทางสังคมประการหนึ่งประการใดแล้ว ยังทำให้รับรู้ได้ว่าภายใต้ความเป็นประชาสังคมแห่งใดก็ตามล้วนมีภาคีภาคีในการควบคุมตนเองอย่างเข้มข้น ในทางหนึ่งนอกจากจะป้องกันมิให้รัฐเข้าแทรกแซงโดยเปิดเผย พร้อมกันนั้นก็มุ่งหวังที่จะคงความเป็นประชาสังคมแห่งนั้นให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง ท้ายที่สุดแล้วการเกิดขึ้นของประชาสังคมที่เข้มแข็งย่อมจะกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการตรวจสอบและวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลที่ทรงพลังอีกแห่งหนึ่ง เพื่อรับประกันว่ารัฐจะสามารถดูแลป้องกันประชาชนและสร้างสังคมที่เป็นปกติสุข ประการสำคัญการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลอย่างเข้มข้นโดยขบวนการต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้ จะช่วยเสริมพลังประชาชนในการกำกับควบคุมการบริหารงานของรัฐเพื่อให้พร้อมต่อการปกครองประเทศแล้วยังเป็นการส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวของประชาชนเพื่อพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาสังคมที่มีประสิทธิภาพส่งผลให้ประชาชนสามารถจัดการตนเองได้อย่างยั่งยืน

ตามฟูโกต์กล่าวไว้ว่า “ที่ใดมีอำนาจ ที่นั่นย่อมมีการต่อต้านขัดขืนอำนาจ” หากพิจารณาประชาสังคมจากกรอบแนวคิดของฟูโกต์แล้ว ความเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมที่ต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้ไม่อาจชี้ชัดว่าเป็นขบวนการต่อต้านขัดขืนอำนาจรัฐเพื่อหวังผลทางการเมือง ในทางกลับกันปรากฏการณ์ดังกล่าวช่วยเสริมให้การปกครองแบบเสรีนิยมมีความสมบูรณ์มากขึ้น เพราะการกระทำทางสังคมในลักษณะเช่นนี้จะทำให้เกิดการพัฒนากระบวนการสร้างชุมชนจัดการตนเอง อันเป็นคุณลักษณะพลเมืองที่พึงปรารถนาของรัฐ ทั้งยังส่งเสริมให้เกิดการสร้างและขยายบทบาทหน้าที่ของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ อาทิองค์กรปกครองตนเองของชาวบ้าน สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของหน่วยงานภาครัฐในการกิจสร้างชุมชนพึ่งตนเองจากศักยภาพในการจัดการของชุมชน มากไปกว่านั้นยังทำให้เรามองเห็นทิศทางการทำงานของอำนาจรัฐที่แผ่ขยายกลไกทางอำนาจเข้าควบคุมทั่วทั้งองค์ภาพทางสังคม โดยกระทำการแพร่ของศาสตร์ด้านการพัฒนาและการจัดการชุมชนจากการนำทางของนักพัฒนาและผู้เชี่ยวชาญสาขาต่าง ๆ ภายในสนามปฏิบัติการของการจัดการตนเองในชุมชน นี่คือการปฏิบัติที่เสริมสร้างความแข็งแกร่งแก่เสรีนิยมผ่านนโยบายทางสังคม ซึ่งถูกรับรองความชอบธรรมจากประชาสังคมและความกินดีอยู่ดีของพวกเขา ในสภาวะเช่นนี้ประชาชนทุกคนจะถูกกำหนดบทบาทหน้าที่ตามโครงข่ายความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในประชาสังคมอย่างแน่นอน อันเป็นช่องทางให้รัฐเข้าจัดแจงชีวิตของพวกเขาโดยเบ็ดเสร็จและเป็นปกติธรรมดา เพราะชีวิตรอบตัวของทุกคนล้วนเดินไปตามทางที่ถูกจัดวางไว้แล้ว โดยนัยยะนี้การจำกัดอำนาจรัฐด้วยการเปิดเสรีให้ประชาชนจัดการตนเอง แท้จริงแล้วคือการปรับเปลี่ยนเทคนิคทางการปกครองที่กระทำผ่านผู้เชี่ยวชาญ สถาบันทางสังคม และการจัดระเบียบภายในประชาสังคมเหล่านั้นนั่นเอง

นอกจากการเคลื่อนไหวของขบวนการต่อต้านโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐบนพื้นที่สาธารณะจะเป็นช่องทางหนึ่งที่เปิดพื้นที่ทางความคิดให้ทุกภาคส่วนได้ถกแถลงร่วมกันถึงผลกระทบของชุมชน จากการปรับเปลี่ยนข้อบังคับและการดำเนินนโยบายรัฐทางด้านการพัฒนาแล้ว ในทางทฤษฎีการรวมตัวของภาคประชาสังคมในประเด็นของการต่อต้านการใช้อำนาจรัฐเพื่อดำเนินโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในพื้นที่ภาคใต้ที่เกิดขึ้นนั้น อาจเป็นผลให้รัฐจำเป็นต้องทบทวนแนวปฏิบัติต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับความต้องการและบริบทของชุมชน หรือเร่งดำเนินงานตามนโยบายที่กำหนดไว้เพื่อยืนยันเจตนารมณ์เดิมของรัฐก็ตาม สิ่งที่รัฐดำเนินการเหล่านี้คือเทคนิคหนึ่งทางการปกครองซึ่งจะถูกใช้และระอคอยการทำทลายโดยเทคนิควิธีอื่น ๆ เพื่อแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมที่สุด ส่วนการต่อต้านที่เกิดขึ้นถือเป็นองค์ประกอบสำคัญทางการปกครอง ในแง่ที่ว่า การต่อต้านคือกลไกทางสังคมวิธีการเดียวเท่านั้นที่ประชาชนนำมาใช้เพื่อขับเคลื่อนให้นโยบายรัฐมีความสมบูรณ์ โดยนัยยะนี้การต่อต้านจึงเป็นเพียงการตอบโต้กับอำนาจเพื่อให้รัฐทำงานได้โดยสมบูรณ์

เอกสารอ้างอิง

- Burchell, G. (1991). *Peculiar Interests: Civil Society and "Governing the System of Natural Liberty"* Hemel Hempstead: HaversterWeatsheaf.
- Bold, Christine. (2012). *Using Narrative in Research*. London: SAGE Publications.
- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society* (2 ed.). London: SAGE Publications.
- Foucault, M. (1990). Right of Death and Power over Life (R. Hurley, Trans.) *The History of Sexuality Volume 1 an Introduction*. London: Penguin Books Ltd.
- (1991). Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (Eds.), *The Foucault Effect: Studies in governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- (2008). *The Birth of Biopolitics. Lectures at College de France 1978- 1979* (G. Burchell, Trans.). New York: Palgrave Macmillan.
- Mckee, K. (2009). Post-Foucauldian Governmentality: What Does It Offer Critical Social Policy Analysis? *Critical Social Policy* 29 (3), 467.
- Phoenix, Ann. (2013). Analysing Narrative Contexts. *Doing Narrative Research*. Edited by Andrews, Molly; Squire, Corinne; & Tamboukou, Maria. 2 ed. London: SAGE Publications.
- Rose, N., & Miller, P. (2008). *Governing the Present: Administering Economic, Social and Personal Life*. Cambridge: Polity.

ผลกระทบจากการจัดการน้ำที่มีต่อการประกอบอาชีพ หอยแครง ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม

มณชิรา อรรถทิมากุล^๑ ชัยรัตน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง^๒ กนิษฐา แยมโพธิ์ใช้^๓

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบจากการจัดการน้ำที่มีต่อผู้ประกอบการอาชีพหอยแครงตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม และแนวทางในการจัดการน้ำ โดยใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) กับข้าราชการ 5 คน และผู้ประกอบการอาชีพหอยแครงที่ได้รับผลกระทบ 17 คน รวมทั้งสิ้น 22 คน และข้อมูลวิเคราะห์เชิงพรรณนา โดยวิธีการลดทอนข้อมูล การแสดงข้อมูล และการสรุปและยืนยันข้อสรุป เพื่อทำความเข้าใจในปรากฏการณ์ครั้งนี้ตามลำดับ

ผลการศึกษา พบว่าการจัดการน้ำในอดีตเป็นการจัดการโดยใช้ภูมิปัญญาของคนในชุมชน เช่น การสังเกตน้ำขึ้นน้ำลง เป็นต้น แต่ปัญหาด้านคุณภาพและปริมาณน้ำทวีความรุนแรงขึ้น ภาครัฐเริ่มเข้ามา มีบทบาทเด่นชัดในการจัดการน้ำ แต่ไม่สามารถจัดการปัญหาได้ทั้งหมด จึงส่งผลกระทบต่อหลายด้าน คือ ด้านสังคม มีความต้องการพื้นที่สำหรับใช้เลี้ยงสัตว์น้ำประเภทอื่น ๆ ในพื้นที่ป่าชายเลนซึ่งเป็นที่อยู่ของหอยแครง ด้านเศรษฐกิจ ทำให้ผู้ประกอบการหอยแครงมีรายได้และจำนวนผู้ประกอบการน้อยลง และเกิดอาชีพเสริมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน และด้านสิ่งแวดล้อม ทำให้ทรัพยากรน้ำมีความเสื่อมโทรม หอยแครงตายเป็นจำนวนมาก

แนวทางการลดผลกระทบระยะสั้น คือ การสร้างความร่วมมือในทุกกระบวนการของการจัดการน้ำ และในระยะยาว คือ การสร้างแผนยุทธศาสตร์เกี่ยวกับการจัดการน้ำที่เหมาะสมกับบริบทของจังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อเสริมความเข้มแข็งของการบริหารจัดการน้ำให้ยั่งยืน

คำสำคัญ: ผลกระทบจากการจัดการน้ำ การเลี้ยงหอยแครง จังหวัดสมุทรสงคราม

^๑ นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ E-mail: mon-abdo@hotmail.com

^๒ อาจารย์ประจำสาขาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ E-mail: wchairat@hotmail.com

^๓ อาจารย์ประจำสาขาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ E-mail: kanitta.ya@ku.ac.th

วันที่รับบทความ: 9 มีนาคม 2562 วันที่แก้ไขบทความ: 22 พฤษภาคม 2562 และวันตอบรับบทความ: 30 พฤษภาคม 2562

The Impact of Water Management on Clam Enterprise in Klong Khon Subdistrict, Mueang District, Samut Songkhram Province

Monthira Akkathimakul^a Chairat Wongkitrungruang^b Kanitta Yampochai^c

Abstract

The qualitative research aimed to investigate the impact of water resource which affected the clam enterprises in Klong Khon Sub-district, Mueang District, Samut Songkhram Province and the way in water resource management. There is an in-depth interview which used to 5 officials and 17 clam famers totally 22 interviewees. The data was analyzed in descriptive techniques by means of the data reduction, data display, and drawing and verifying conclusion techniques to understand in these phenomena respectively. Research results found that the past water management used was from villager's wisdom as tidal current, but the water qualitative and quantitative problems crucially increased. The government roles were in water management but it is still not solved all the problems yet. The social impact was the fishing farmers who needed the mangrove forest which is the clam house. The economic effect, there were decreased out of clam enterprises. The new outcome was part-time work which was the mangrove forest ecotourism. And the environment effect was water resources deteriorated, and there were a lot of clams died. The short-term recommendation is to build cooperation in all water management process. The long-run approach is to systematically plan all the water management to match with Samut Songkhram province to empower the sustainable water management.

Keywords: Impact of water management, Culturing of Anadara, Samut Songkhram Province.

^a Master Student, Master of Arts Program in Social Development, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University, E-mail: mon-abdo@hotmail.com

^b Lecturer in Social Development Program, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University, E-mail: wchairat@hotmail.com

^c Lecturer in Social Development Program, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University, E-mail: kanitta.ya@ku.ac.th

Received: 9 March 2019, Revised: 22 May 2019, Accepted: 30 May 2019.

ความเป็นมาและความสำคัญ

ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำเป็นองค์ประกอบของการดำรงชีพของมนุษย์ทั้งในด้านอุปโภค บริโภค ด้านเกษตรกรรม และด้านอุตสาหกรรมรวมถึงสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น ๆ องค์การสหประชาชาติให้ความสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพหลายด้านรวมถึงการเลี้ยงสัตว์ชายฝั่งและพัฒนากรอบการวิเคราะห์ปัจจัยด้านสภาพการณ์ (State) การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากธรรมชาติและปัจจัยด้านการกระทำของมนุษย์ที่กระทบต่อการประมงและการเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง หอยแครงเป็นหนึ่งในสัตว์ชายฝั่งที่พึ่งพาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติสูง (Rachatapattanukul, 2015) นอกจากนี้ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำยังสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจและการดำเนินวิถีชีวิตในระดับชุมชน และสังคมการประกอบอาชีพมักจะมีความแตกต่างกันตามบริบทและปัจจัยเอื้ออำนวย เช่น ระดับการศึกษา สภาพแวดล้อม องค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอด เป็นต้น อาชีพประมงมีบทบาทสำคัญสำหรับพื้นที่ชายฝั่งทะเล คุณภาพของน้ำเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้มีความสำคัญเป็นลำดับต้นสำหรับอาชีพประมงและเป็นตัวกำหนดขอบเขตของวิถีการดำเนินชีวิตแต่ละพื้นที่ เช่น ในพื้นที่ชายฝั่งของจังหวัดสมุทรสงครามส่วนใหญ่เป็นป่าชายเลนและหาดเลนงอกใหม่ตลอดชายฝั่ง เป็นระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 15,000 ไร่แต่การใช้ทรัพยากรโดยไม่ได้วางแผนอย่างเป็นระบบทำให้เกิดปัญหาป่าชายเลนเสื่อมโทรมและถูกทำลาย ในขณะที่ทรัพยากรน้ำที่ประสบปัญหาอย่างต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นการขาดแคลนน้ำหรือการมีน้ำเกินความต้องการ เช่น น้ำท่วมและยากแก่การควบคุม (Royal Irrigation Department as cited in Monthira Akkathimakul, 2016) ทั้งนี้สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การบริหารจัดการน้ำที่ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ เนื่องจากสภาพปัญหาเป็นปัญหาไม่ได้เกิดขึ้นเพียงภายในชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีผลจากการกระทำของพื้นที่ใกล้เคียง ทำให้เป็นปัญหาที่สำคัญและส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อผู้ประกอบการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ โดยเฉพาะการเลี้ยงหอยแครงซึ่งพบได้มากบริเวณชายฝั่งจังหวัดสมุทรสงคราม

จังหวัดสมุทรสงครามเป็นพื้นที่ที่มีทุนทางกายภาพและทุนธรรมชาติหลากหลายทุนดังกล่าวทำให้ประชาชนเลือกที่จะประกอบอาชีพเลี้ยงหอยแครง โดยเป็นอาชีพหนึ่งของผู้ประกอบการในพื้นที่ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ให้ความสนใจจากสถิติปี พ.ศ. 2556 ที่ Orapan Lohasarn ได้ศึกษาพบว่า ตำบลคลองโคนมีพื้นที่ถึง 3 หมู่บ้านที่เลี้ยงหอยแครง คือ บ้านแพรกทะเล บ้านคลองช่อง และบ้านคลองช่อน้อย โดยมีการประกอบการเลี้ยงหอยแครงถึงร้อยละ 89 ของครัวเรือนทั้งหมด คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 2,505 ไร่ ซึ่งรวมถึงพื้นที่ป่าชายเลนงอกใหม่ แต่เป็นการเลี้ยงหอยแครงเพื่อการอนุบาลเท่านั้น ซึ่งวงจรการผลิตไม่ครบจนถึงขั้นการจัดจำหน่ายเพื่อบริโภค โดยในปี พ.ศ. 2556 มีผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงทั้งสิ้น 102 คน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปริมาณผู้เลี้ยงหอยแครงและพื้นที่เลี้ยงหอยแครงจะมีมาก แต่ปัญหาสำคัญของพื้นที่ดังกล่าวคือ การใช้วิธีการเลี้ยงหอยแครงรูปแบบใหม่ที่ไม่ได้มีการจัดการน้ำที่ดี ซึ่งทำให้ภูมิปัญญาการจัดการน้ำให้เหมาะสมกับการเลี้ยงหอยแครงมีแนวโน้มจะสูญหายไปตามการลดลงของจำนวนผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครง เนื่องจากต้นทุนของการประกอบการ เช่น ค่าลูกพันธุ์ ค่าเสียโอกาสของแรงงานในครอบครัวและค่าที่ดินที่สูงขึ้นตามสภาพการณ์ กอปรกับทักษะด้านการจัดการคุณภาพน้ำและคุณภาพดินเลนให้อยู่ในเกณฑ์ที่เหมาะสมกับการเลี้ยงหอยแครงมีไม่เพียงพอ

(Tirachuree, 2014) เหตุผลทั้งหมดที่กล่าวข้างต้น จึงส่งผลกระทบต่อตรงต่อการสร้างและอนุรักษ์เอกลักษณ์ด้านภูมิปัญญาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของท้องถิ่นด้านการเลี้ยงหอยแครงให้มีความยั่งยืนของพื้นที่ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม

คณะผู้วิจัยเห็นถึงความสำคัญในการศึกษาผลกระทบจากการจัดการน้ำที่มีต่อผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครง ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ผลการศึกษาที่ได้สามารถใช้เป็นแนวทางในการบริหารจัดการน้ำให้เหมาะสมสำหรับพื้นที่ และช่วยสร้างความตระหนักรู้และความรับผิดชอบร่วมกันในด้านสิ่งแวดล้อม ในการช่วยลดปัญหาน้ำเน่าเสียและสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับพื้นที่ในอนาคต

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาผลกระทบในการจัดการน้ำที่มีต่อผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม
2. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการน้ำที่มีต่อผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทราบถึงผลกระทบและแนวทางจากการจัดการน้ำที่มีต่อผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครง เพื่อพัฒนาเป็นแนวทางในการบริหารจัดการน้ำให้เหมาะสมสำหรับอาชีพเลี้ยงหอยแครงในตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความตระหนักรู้และความรับผิดชอบร่วมกันในด้านสิ่งแวดล้อม ในการช่วยลดปัญหาน้ำเน่าเสียและสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับพื้นที่ต่อไป

ขอบเขตการศึกษา

ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่ ผลกระทบด้านการจัดการน้ำที่มีต่ออาชีพผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลในปี พ.ศ. 2559 โดยแบ่งผลกระทบตามเนื้อหา ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และกายภาพ ซึ่งเป็นการแสดงผลกระทบตามความเป็นจริง (Reality) ทั้งเชิงภาววิสัย (Objective Impact) อันเป็นผลกระทบที่สามารถวัดได้ในเชิงปริมาณที่ไม่ขึ้นกับความรู้สึกนึกคิดของคน และเชิงอัตวิสัย (Subjective Impact) ซึ่งเป็นผลกระทบที่เชื่อมโยงกับความรู้สึกของคนและมีความเป็นนามธรรม ทั้งนี้การแสดงผลกระทบตามเนื้อหาจะนำเสนอทั้งผลกระทบทางตรง (Direction Impact) และทางอ้อม (Indirect Impact) ที่เกิดขึ้นตามห้วงเวลาที่แตกต่างกันทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

ขอบเขตด้านพื้นที่ คือ ตำบลคลองโคน จังหวัดสมุทรสงคราม จำนวน 7 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ที่ 1 บ้านคลองคต หมู่ที่ 2 บ้านคลองโคโคน หมู่ที่ 3 บ้านคลองโคโคน หมู่ที่ 4 บ้านแพรกทะเล หมู่ที่ 5 บ้านคลองช่อน้อย หมู่ที่ 6 บ้านประชาชมชื่น และหมู่ที่ 7 บ้านคลองช่อน้อย

ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ผู้อำนวยการส่วนทรัพยากรน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม 1 คน ผู้อำนวยการโครงการชลประทาน จังหวัดสมุทรสงคราม 1 คน หัวหน้าฝ่ายจัดสรรน้ำโครงการชลประทาน จังหวัดสมุทรสงคราม 1 คน สถาปนิกจรัญจังหวัดสมุทรสงคราม 2 คน ผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครง จังหวัดสมุทรสงครามรายใหญ่ 5 คน และผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงรายเล็ก 12 คน รวมทั้งสิ้น 22 คน

บททวนวรรณกรรม

การบริหารจัดการน้ำของจังหวัดสมุทรสงคราม

พื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามส่วนใหญ่อยู่ในเขตลุ่มน้ำหลักคือ ลุ่มน้ำแม่กลอง และมีแหล่งน้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำแม่กลอง คลองดำเนินสะดวก คลองอัมพวา คลองแม่กลอง คลองแควอ้อม คลองวัดประดู่ และคลองยี่สาร พื้นที่จังหวัดแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง มีคลองขุดเชื่อมโครงข่ายพื้นที่กว่า 366 คลอง ทำหน้าที่ระบายน้ำระหว่างพื้นที่ส่วนบนกับชายฝั่งทะเล น้ำในจังหวัดสมุทรสงครามมี 3 ลักษณะ ได้แก่ น้ำเค็ม น้ำกร่อย (พื้นที่ถัดจากเขตน้ำเค็มเข้ามาประมาณ 3 กิโลเมตร) และเขตน้ำจืด

การบริหารจัดการน้ำในจังหวัดสมุทรสงครามมีแผนงานและโครงการระดับลุ่มน้ำบรรจุในยุทธศาสตร์แบ่งได้เป็น 3 ด้านหลัก คือ 1) โครงการเพื่อแก้ไข เช่น โครงการตามแผนแก้ไขปัญหาน้ำท่วม ดำเนินการด้านการจัดการน้ำอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์และเขื่อนวชิราลงกรณ์ โครงการตามแผนการแก้ไขปัญหาน้ำเสีย ดำเนินการเพื่อการจัดการน้ำเสียและน้ำทะเลหนุน โครงการตามแผนการจัดการต้นน้ำลำธาร เป็นงานด้านการฟื้นฟูป่าต้นน้ำ งานปรับปรุงระบบนิเวศ งานก่อสร้างฝายต้นน้ำ และงานปลูกกล้าหญ้าแฝก 2) โครงการเพื่อวางแผนป้องกัน เช่น โครงการตามแผนการขาดแคลนน้ำ ดำเนินการพัฒนาระบบประปาภูเขา และพัฒนาแหล่งน้ำประจำหมู่บ้าน และ 3) โครงการบริหารจัดการ เช่น โครงการบริหารจัดการน้ำ เพื่อความมั่นคงในการใช้น้ำในฤดูแล้ง และเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกชลประทาน และโครงการตามแผนพัฒนาไฟฟ้าพลังน้ำ เป็นต้น

ระบบชลประทานของจังหวัดสมุทรสงคราม ดำเนินโครงการ 2 ฝั่งลุ่มน้ำแม่กลองคือ ฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำ โครงการฝั่งตะวันออกได้รับน้ำจากโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษานครชุม (ราชบุรีฝั่งซ้ายและดำเนินสะดวก) ไหลมาลงทางทิศใต้สู่คลองดำเนินสะดวกแล้วผันน้ำเข้าสู่พื้นที่ด้วยระบบการควบคุมประตูน้ำบางนกแขวก โดยมีท่านระบายน้ำประมาณ 30 แห่ง สำหรับโครงการฝั่งตะวันตก น้ำจากโครงการส่งน้ำราชบุรีฝั่งขวาไหลมารวมกันเพื่อระบายที่คลองวัดประดู่ซึ่งเป็นคลองแนวเขตจังหวัดสมุทรสงครามแล้วระบายลงสู่ทะเลที่อ่างบางตะบูน

ผลกระทบการบริหารจัดการน้ำกับวิถีชีวิต

การวิเคราะห์ผลกระทบนั้น โดยทั่วไปจะแบ่งการพิจารณาการวิเคราะห์ออกหลายรูปแบบ ดังนี้ 1) ผลกระทบตามเนื้อหา ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และกายภาพ 2) ผลกระทบตามความเป็นจริง (Reality) ได้แก่ เชิงภววิสัย (Objective Impact) เป็นผลกระทบที่สามารถวัดได้ในเชิงปริมาณที่ไม่ขึ้นกับความรูสึกนึกคิดของคนและเชิงอัตวิสัย (Subjective Impact) เป็นผลที่เชื่อมโยงกับ

ความรู้สึกของคน ซึ่งมีความเป็นนามธรรม 3) การแบ่งตามทิศทางที่กระทบ ได้แก่ ทางตรง (Direction Impact) และทางอ้อม (Indirect Impact) 4) การแบ่งตามคุณค่าของผลกระทบ ได้แก่ เชิงบวกกลุ่มผลกระทบที่เป็นไปตามความต้องการและเชิงลบกลุ่มที่ไม่เป็นไปตามความต้องการ 5) การแบ่งตามเวลา ได้แก่ ระยะสั้นและระยะยาว และ 6) การแบ่งตามความรุนแรง ได้แก่ ผลกระทบรุนแรงที่เกิดในวงกว้างกับผลกระทบไม่รุนแรงเกิดในวงแคบ (Dye as cited in Monthira Akkathimakul, 2016: 12-13)

การบริหารจัดการน้ำกับวิถีชีวิต เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการแสดงออกของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนในแต่ละสังคมขึ้นอยู่กับพื้นฐานของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาการปรับตัวเพื่อการสร้างความสมดุลทางกายภาพ จิตใจ สังคม เศรษฐกิจ และธรรมชาติ สามารถสะท้อนคุณค่าและผลกระทบของการบริหารจัดการ

การวิจัยครั้งนี้จะเลือกการแบ่งประเภทของผลกระทบตามการแบ่งตามเนื้อหา ที่มีความสอดคล้องกับบริบทของข้อมูลในด้านวิถีชีวิต โดยการแบ่งเป็นผลกระทบด้านสังคม ประกอบด้วย ประเด็นด้านความสัมพันธ์ กฎเกณฑ์และระเบียบที่ใช้ร่วมกัน โครงสร้างครอบครัว ลักษณะการประกอบอาชีพ ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วย เรื่องของรายรับ รายจ่าย ราคา ต้นทุนการเป็นผู้ประกอบการ อาชีพเลี้ยงหอยแครง และผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย ประเด็นเกี่ยวกับน้ำและสิ่งมีชีวิตและรวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ

การประกอบอาชีพเลี้ยงหอยแครง(Culturing of Anadara Enterprise)

หอยแครง (Bloody Cockle or Anadara) สำหรับหอยแครงในประเทศไทยเรียก Anadara (Thongmak, 2009, pp 7-8) เป็นหอยทะเลที่นิยมบริโภคกันอย่างแพร่หลายในประเทศไทย โดยธรรมชาติแล้วการเลี้ยงหอยแครงควรเลือกพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลสำหรับเลี้ยง โดยการเลี้ยงมีทั้งเลี้ยงแบบดั้งเดิม และเลี้ยงแบบพัฒนา การเลี้ยงแบบดั้งเดิมทำในฟาร์มขนาดเล็กและเป็นอาชีพในระดับครัวเรือนใช้เนื้อที่ประมาณ 5 - 12 ไร่ ต่อครอบครัว/ผู้ประกอบการ โดยใช้ไม้ไผ่กั้นคอกล้อมแปลงเลี้ยงการปักไม้ไผ่ปักลึกในดินเลนประมาณ 50 เซนติเมตร เพื่อป้องกันการหนีของลูกหอยและป้องกันกระแสน้ำพัดลูกหอย ความกว้างของไม้ไผ่ประมาณ 2 นิ้ว ความยาวประมาณ 60 - 80 เซนติเมตร ต้องใช้โพง (คล้ายคราด) เพื่อเกลี่ยลูกหอยไม้ให้ทับกันทุก 15 วันหรือทุกเดือน สำหรับหอยสายพันธุ์มาเลเซียใช้ระยะเวลาประมาณ 1 ปี ถึง 1 ปีครึ่งจึงจะสามารถเก็บผลผลิตได้ (พบมากในภาคใต้ของไทย) แต่ถ้าเป็นหอยพื้นเมืองใช้เวลา 1 ปีครึ่ง ถึง 2 ปีจึงสามารถเก็บผลผลิตได้ ผลผลิตทั้ง 2 สายพันธุ์ ที่มีขนาด 80 - 120 ตัว/กิโลกรัม จะได้รับผลผลิตที่ได้รับประมาณ 2,000 - 3,000 กิโลกรัม/ไร่/รุ่น การเลี้ยงแบบนี้นิยมในอ่าวไทยตอนบนแถบจังหวัดเพชรบุรี สมุทรสงคราม การเลี้ยงอีกรูปแบบหนึ่งคือ การเลี้ยงแบบพัฒนา เป็นการประกอบอาชีพในพื้นที่ขนาดใหญ่ เนื้อที่ 200 - 1,000 ไร่ต่อราย มีการปักเขตคล้ายแบบแรก แต่นิยมเลี้ยงหอยพันธุ์มาเลเซีย ขนาดที่นิยมนำมาเลี้ยงคือ 2,500 ตัว/กิโลกรัม การเลี้ยงแบบนี้นิยมในแถบจังหวัดชายฝั่งทะเลภาคใต้ทั้งฝั่งอ่าวไทยและอันดามัน เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยรายใหญ่มักจะนำสายพันธุ์หอยมาเลเซียมาจำหน่ายสู่ผู้ประกอบการหอยรายย่อยด้วย (Thongmak, 2009, 7-8)

ปัญหาและอุปสรรคในการเลี้ยงหอยแครง คือการขาดแคลนพันธุ์หอยขนาดเล็ก ทำให้ต้องสั่งซื้อจากประเทศมาเลเซียมาหว่าน ซึ่งไม่สามารถควบคุมราคาได้ แม้ว่ากรมประมงได้จัดทำแหล่งพ่อแม่พันธุ์หอยแครง ภายใต้โครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2549 ก็ยังไม่เพียงพอกับผู้เลี้ยง แหล่งเลี้ยงหอยมีสภาพเสื่อมโทรม ดินโคลนมีความหนาน้อยลง หากเลี้ยงติดต่อกัน 4 - 5 ปี สภาพน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม มลพิษจากสารเคมี มลภาวะจากชุมชนรอบชายฝั่งและใกล้เคียง นอกจากนี้หอยแครงยังมีศัตรู เช่น หอยมะระ หอยตะกาย หอยหมู ที่คอยเจาะรูตุดกินน้ำและเนื้อของหอยแครงจนตาย ในขณะที่ปลาตาว ปลาตุ๊กทะเล ปลากระพง และปลาปากกระเบนมักจะกินหอยขนาดเล็กอย่างลูกหอยแครง นอกจากนี้หอยแครงยังถูกแย่งอาหารจากหอยกะพงด้วย ปัญหาอื่นๆสำคัญคือ การลักขโมยผลผลิตและหอยแครงตามธรรมชาติถูกทำลายโดยอวนลาก ซึ่งการลากอวนไม่ได้เพียงแค่กวาดหอยและสัตว์น้ำอื่นอย่างไม่คัดเลือก แต่ยังทำลายแหล่งอาหารที่อยู่อาศัย ปัญหาทางธรรมชาติอื่นๆ เช่นคลื่นลมแรง กระแสน้ำ ก็เป็นเหตุให้เกิดการพัดพาตะกอนมาทับถมแหล่งเลี้ยงหอยแครง อุณหภูมิที่ร้อนจัดทำให้น้ำแห้ง การเจริญเติบโตของหอยแครงช้าอัตราการตายสูง และปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้ประกอบการประมงขนาดเล็กที่ต้องการจับสัตว์น้ำตามชายฝั่ง ทำให้เกิดความขัดแย้งกับความต้องการเรื่องการขยายพื้นที่เลี้ยงหอยแครงเนื่องจากพื้นที่ประมงลดลง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

Pandit Tirachuree (2014) ศึกษา การเพิ่มผลผลิตหอยแครง (*Anadara Nodifera*) ในบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำแบบธรรมชาติด้วยการปรับจุลินทรีย์ในโตรเจน เพื่อลดการใช้ลูกพันธุ์จากธรรมชาติ พบว่าการปรับปรุงการลงทุนเลี้ยงหอยแครงให้เหมาะสมต่อปัจจัยสิ่งแวดล้อมในบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำแบบธรรมชาติและนำไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนความเข้มข้นของสารแขวนลอยทั้งหมดในบ่อเลี้ยงในช่วงน้ำเกิดต้องมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.17 มิลลิกรัมต่อลิตร ช่วงน้ำตายมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.15 มิลลิกรัมต่อลิตร และคุณภาพน้ำและดินต้องอยู่ในเกณฑ์ที่เหมาะสม สำหรับสรีระของหอยแครงขนาดลูกพันธุ์ (300 ตัวต่อกิโลกรัม) มีค่าอัตราการกรองกินสูงกว่าหอยแครงขนาดบริโภค (80 ตัวต่อกิโลกรัม) ดังนั้นเมื่อจะปล่อยหอยแครงจำเป็นต้องดูปัจจัยด้านปริมาณออกซิเจนและค่าของแข็งแขวนลอย การเปิด-ปิดประตูน้ำอันเป็นการถ่ายเทมวลน้ำ การเติมออกซิเจนจากกระแสน้ำบริเวณผิวหน้า ดังนั้นการเลี้ยงหอยแครงต้องศึกษาต้นทุนและผลตอบแทน จากโครงสร้างดังนี้ ต้นทุนค่าลูกพันธุ์ (เงินสด) ต้นทุนค่าเสียโอกาสแรงงานในครอบครัว (ไม่ใช่เงินสด) และต้นทุนด้านค่าใช้จ่ายที่ดิน นอกจากนี้การเพิ่มคุณภาพให้กับหอยแครงต้องคำนึงถึงอัตราการปล่อยที่เหมาะสมกับปริมาณออกซิเจนในบ่อเลี้ยง และส่วนต่างของเงินลงทุนที่เป็นโอกาสให้แก่เกษตรกร เช่น การทำบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำอื่นๆ เสริม เช่น ปลากระพง หรือกุ้งกุลาดำ เป็นต้น

Mingsarn Kwosaart (2011) ได้ศึกษา แนวนโยบายการจัดการน้ำสำหรับประเทศไทย พบว่าการจัดการน้ำในอดีตจนถึงปัจจุบันมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไป แนวทางในการแก้ไขปัญหาภัยแล้งเน้นการแก้ไขที่ปลายเหตุเหมือนที่ผ่านมา นับว่าเป็นนโยบายที่ยังไม่มีประสิทธิภาพในการจัดการน้ำ

Bin Krongthon (2017) ศึกษา การจัดการความรู้และการขยายผลการบริหารจัดการน้ำจากระดับหมู่บ้านสู่ตำบลของตำบลสำโรง อำเภอโพธิ์ไทย จังหวัดอุบลราชธานี เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

แบบมีส่วนร่วม พบปัญหาแหล่งน้ำไม่มีการดูดซับและกักเก็บน้ำจากธรรมชาติ ช่วงเดือนพฤศจิกายนถึง พฤษภาคม และรุนแรงในเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายน ในขณะที่ความต้องการน้ำมีมาก แต่การบริหารจัดการน้ำไม่ดี การจัดการน้ำกับพื้นที่ภูเขาต้องเสริมแรงส่งน้ำด้วยนวัตกรรม แอร์แวนและการนำน้ำที่สูงมาใช้โดยระบบกาลักน้ำ ผสมผสานกับการนำภูมิปัญญามาใช้ในกลไกการจัดการน้ำในชุมชน พื้นที่โคกสลั ดอนต้องเพิ่มปริมาณน้ำและจัดระบบการปลูกพืช รวมถึงฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเพิ่มความน่าเชื่อถือผ่านกระบวนการพยากรณ์ โดยกรมอุตุนิยมวิทยาการจัดการน้ำมีกลไกการดำเนินงาน ได้แก่ ระดับหมู่บ้าน ระดับโซน และระดับตำบลควบคู่กับการวางแผนการใช้น้ำ

Sanong Deepradit (2007) ศึกษา วิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดสมุทรสงคราม จากการศึกษาสัมภาษณ์เจาะลึกชาวประมงพื้นบ้านและผู้ที่เกี่ยวข้องจำนวน 53 คน พบวิถีชีวิตชาวประมงเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเล็กน้อยและยังคงดำรงชีวิตด้านการประกอบอาชีพเหมือนเดิมในอดีต แต่มีการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตและรูปแบบวิธีการประมงเล็กน้อยเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

Orphan Lohsarn (2013) ศึกษา การใช้ที่ดินบนพื้นที่หาดเลนงอกใหม่ในการเลี้ยงหอยแครง ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่าตำบลคลองโคนมี พื้นที่ 3 หมู่บ้านที่เลี้ยงหอยแครง คือ บ้านแพรกทะเล บ้านคลองช่อง และบ้านคลองช่องน้อย ผู้เลี้ยงหอยแครงทั้งหมดเลี้ยงในพื้นที่หาดเลนและส่วนใหญ่การเลี้ยงในพื้นที่ดังกล่าวเป็นการเลี้ยงหอยแครงเพื่อการอนุบาล ไม่ครบวงจรจนถึงการจำหน่ายเพื่อการบริโภคและผลตอบแทนที่จะได้รับ การใช้ประโยชน์ที่ดินบนพื้นที่หาดเลนงอกใหม่มี 2 ลักษณะคือ พื้นที่เลี้ยงหอยแครง 2,505.2 ไร่ (ร้อยละ 89) และพื้นที่อื่นๆ 308.6 ไร่ (ร้อยละ 11) มีผู้เลี้ยงทั้งสิ้น 102 ราย ไร่พื้นที่เฉลี่ย 19.3 ไร่ต่อราย และได้รับอนุญาตจากกรมประมง โดยชำระค่า ออกร 80 บาทต่อไร่ต่อปี ผู้เลี้ยงหอยแครงอายุเฉลี่ย 50 ปี จำนวนเพศชายและเพศหญิงใกล้เคียงกัน ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ทั้งหมดเลี้ยงหอยแครงเป็นอาชีพหลัก พันธุ์หอยแครงนำเข้าจาก มาเลเซีย ซึ่งเป็นพันธุ์ที่มีการเคลื่อนที่น้อยหลังจากการหว่านลงในแปลงเลี้ยง เมื่อเทียบกับพันธุ์ที่มาจาก จังหวัดสุราษฎร์ธานีและพันธุ์เมืองของจังหวัดสตูลของประเทศไทย ดังนั้นปัจจัยที่ส่งผลต่อรายได้จากการ เลี้ยงหอยแครง คือ ระดับความสูงของหาดเลน ขนาดพื้นที่ ขนาดของลูกพันธุ์หอยแครง พันธุ์หอยแครง ปริมาณที่ปล่อยและชนิดพันธุ์ เป็นต้น

Sukittiya Boonlai และ Siwach Sripokangkul (2017) ศึกษา แนวทางการบริหารจัดการน้ำ เพื่อการเกษตรยั่งยืนกรณีศึกษาตำบลท่ากระเสริม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น พบการบริหารจัดการน้ำมีด้วยกัน 2 ระบบ คือ ระบบคลองชลประทานกับโครงการสูบน้ำด้วยกระแสไฟฟ้า โดยการบริหารจัดการน้ำเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยแบ่งมูลค่าออกเป็น 2 ประเภท คือ มูลค่าโดยตรง (Direct Use Value) เป็นมูลค่าจากการใช้ทรัพยากรจริง เช่น การจับสัตว์น้ำ การใช้น้ำ การปล่อยมลพิษ และมูลค่าการใช้โดยอ้อม (Indirect Use Value) เป็นมูลค่าที่ไม่ได้ใช้จากทรัพยากรโดยตรง สำหรับการเกิดผลกระทบของการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่นี้มี 4 ด้านด้วยกัน คือ 1) ด้านเศรษฐกิจ 2) ด้านสังคม 3) ด้านวัฒนธรรม และ 4) ด้านสิ่งแวดล้อม ประเด็นเหล่านี้ส่งผลโดยตรงต่อรายได้ของเกษตรกรและสร้างความขัดแย้งที่เกิดจากการแย่งทรัพยากรน้ำ นอกจากนี้ ผล

การศึกษายังพบแนวทางการพัฒนาระบบการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรยั่งยืน แบ่งออกเป็น 5 ประเด็น ดังนี้ 1) จัดทำยุทธศาสตร์การบริหารจัดการน้ำร่วมกัน 2) เพิ่มศักยภาพการบริหารจัดการน้ำโดยชุมชนโดยใช้ความรู้จากภูมิปัญญาด้านการบริหารจัดการน้ำ เช่น การสร้างฝายแม้ว การสร้างทำนบโบราณ 3) จัดทำข้อมูลสารสนเทศและการประชาสัมพันธ์ 4) เสริมสร้างกลไกการมีส่วนร่วมในการแก้ไขความขัดแย้ง และ 5) ส่งเสริมการปลูกพืชใช้น้ำน้อย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากการจัดการน้ำที่มีต่ออาชีพผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครง ตำบลคลองโคน อำเภอมือ จังหวัดสมุทรสงคราม มีระเบียบวิธี ดังนี้

กลุ่มเป้าหมาย

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informants) ได้แก่ หน่วยราชการ จังหวัดสมุทรสงคราม จำนวน 5 คน (ผู้อำนวยการส่วนทรัพยากรน้ำ 1 คน ผู้อำนวยการโครงการชลประทาน 1 คน หัวหน้าฝ่ายจัดสรรน้ำโครงการชลประทาน 1 คน สภาเกษตรกรจังหวัดสมุทรสงคราม 2 คน) ผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงจังหวัดสมุทรสงคราม จำนวน 17 ราย แบ่งเป็นผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงรายใหญ่ 5 ราย และผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงรายเล็ก 12 รายรวมทั้งหมด 22 ราย ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลโดยที่สัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interview)

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

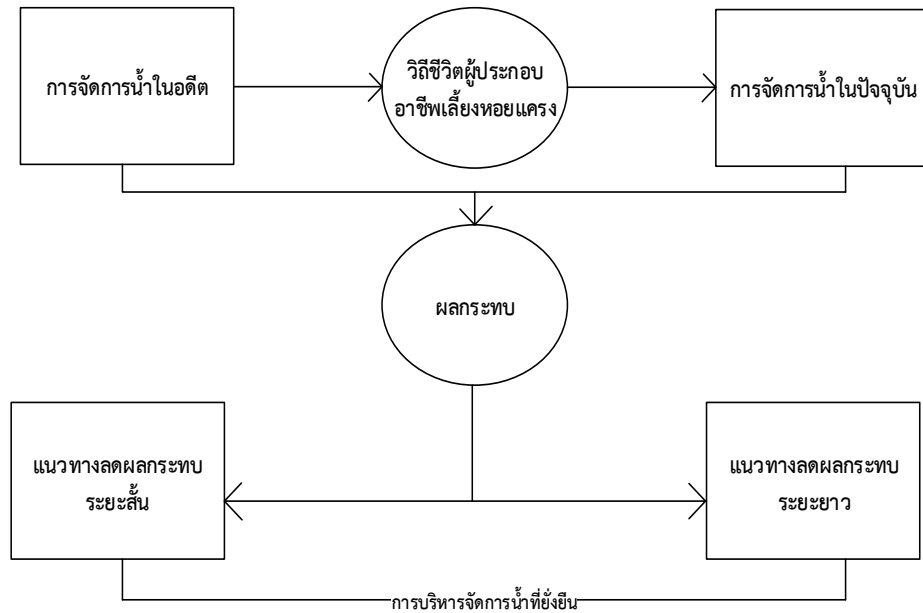
เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ตอน ดังนี้

- 1) ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ได้แก่ ชื่อ นามสกุล เพศ อายุ สถานภาพทางการสมรสการศึกษา อาชีพ รายได้ และวิถีชีวิต
- 2) ผลกระทบจากการจัดการน้ำที่มีต่ออาชีพผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงในแต่ละด้าน ดังนี้ ด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันรวมถึงแนวทางลดผลกระทบระยะสั้นและระยะยาว คำถามจะแบ่งออกสำหรับผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงรายใหญ่ ผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงรายเล็กในพื้นที่ตำบลคลองโคน และคำถามสำหรับหน่วยงานราชการผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำของจังหวัดสมุทรสงคราม

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้รับจากการวิจัยได้นำมาทำความเข้าใจตรวจสอบความถูกต้องและความสมบูรณ์ของเนื้อหา จากนั้นนำมาจัดกลุ่ม จำแนกตามประเภทของคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ ตามวิธีการลดทอนข้อมูล และวิเคราะห์เชื่อมโยงระบบความสัมพันธ์ของเนื้อหา ด้วยการวิเคราะห์ผลเชิงตรรกะ เพื่ออธิบายถึงผลกระทบจากการจัดการน้ำด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึง

แนวทางลดผลกระทบระยะสั้นและระยะยาวที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงครามเพื่อแสดงข้อมูล โดยการสรุปและยืนยันข้อสรุป

ภาพที่ 1: กรอบแนวคิดการวิจัย
ที่มา: พัฒนาโดยคณะผู้วิจัย (2558)

ผลการวิจัย

การศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบและแนวทางในการจัดการน้ำที่มีต่อผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครง ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม พบผลการวิจัย แบ่งออกเป็น 4 ประเด็นหลัก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. บริบทและข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่

ประวัติการตั้งชุมชน มีรายละเอียดดังนี้ หมู่ที่ 1 บ้านคลองคต มีคำบอกเล่าว่าเดิมมีคนจากกรุงเทพฯ มาตั้งรกรากเมื่อที่นี่ประมาณ 100 กว่าปีที่แล้ว ซึ่งสมัยนั้นพื้นที่เป็นป่ารกทึบ หมู่ที่ 2 บ้านคลองโคโคน ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน แต่มีคำบอกเล่าว่า ชาวบ้านนิมนต์ให้พระธุดงค์รูปหนึ่งมาพำนักพักพิงในพื้นที่ทางด้านทิศตะวันออก จากนั้นหมู่ที่ 2 ได้แยกพื้นที่ออกเป็นหมู่ที่ 6 บ้านประชาขมขึ้น เมื่อประมาณ 40 ปีที่ผ่านมา หมู่ที่ 3 บ้านคลองโคโคน เป็นพื้นที่ติดทะเลไม่ปรากฏข้อมูล หมู่ที่ 4 บ้านแพรกทะเล จากคำบอกเล่ามีกลุ่มตระกูลที่นำ โดยตาตวง - ยายบุญ เอื้อสกุล มาพักอาศัยเป็นครอบครัวแรก ๆ ราวปี พ.ศ. 2548 ไม่ปรากฏที่มาชัดเจน สำหรับหมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 7 บ้านคลองช่องน้อย มีข้อสันนิษฐานว่าในสมัยตอนปลายของกรุงศรีอยุธยา ประมาณ พ.ศ. 2310 พม่าได้ยกกองทัพเข้ามาประเทศไทยเป็นเหตุให้คน

ไทยต้องอพยพหลบหนีทัพพม่ามาตั้งถิ่นฐานที่ไกลจากเมืองหลวง (From Interviewees, 2016) จากข้อมูลดังกล่าวทำให้เห็นว่าการตั้งชุมชนเกิดจากการอพยพของคนนอกพื้นที่เข้ามาสู่ในพื้นที่ตำบลคลองโคนนี้ และมีการปรับตัวด้านอาชีพและการดำรงชีพตามภูมิประเทศที่เป็นพื้นที่ราบชายฝั่ง

ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงครามมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดเพชรบุรีทางด้านทิศใต้ มีประชากรทั้งสิ้น 4,372 คน (1,083 ครัวเรือน) เป็นชาย 2,149 คน หญิง 2,223 คน มีพื้นที่ทั้งหมด 33.69 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 21,056 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบชายฝั่ง มีป่าแสมและป่าโกงกาง ทำให้ในพื้นที่ดังกล่าวมีทั้งน้ำเค็มและน้ำกร่อย ส่วนใหญ่ประชากรประกอบอาชีพทำการประมงชายฝั่ง ทำสวนมะพร้าว และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำโดยเฉพาะ การเลี้ยงหอยแครง และหอยแมลงภู่ อีกทั้งยังมีการนำผลผลิตทางการเกษตรมาแปรรูป เช่น การทำกะปิ การทำน้ำตาลมะพร้าว อาชีพอื่น ๆ อาทิ การรับจ้างทั่วไปและค้าขาย ตำบลคลองโคนมีทั้งหมด 7 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) หมู่ที่ 1 บ้านคลองคต 2) หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 บ้านคลองโคน 3) หมู่ที่ 4 บ้านแพรกทะเล 4) หมู่ที่ 5 บ้านคลองช่อง 5) หมู่ที่ 6 บ้านประชาชมชื่นและ 6) หมู่ที่ 7 บ้านคลองช่องน้อย นอกจากนี้ยังเป็นตำบลที่มีแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติสำคัญของจังหวัด คือ ป่าชายเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์ (Songkhram Provincial Agricultural Office, Ministry of Agriculture and Cooperate, 2017)

จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นพื้นที่ที่มีระบบนิเวศของน้ำ 3 ลักษณะ ประกอบด้วย น้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำกร่อย ในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงบริเวณปากแม่น้ำง่ายแก่การเกิดการพัดพาตะกอนดินและธาตุอาหารที่มีความอุดมสมบูรณ์ตั้งแต่ปากแม่น้ำมาถึงท้องทะเล กลายเป็นแหล่งอาหารสำคัญของสัตว์น้ำในทะเล ส่วนการขึ้นลงของระดับน้ำทะเลเป็นไปตามกระแสน้ำตามระบบจันทร์คติ ทำให้ระบบน้ำของพื้นที่มีความซับซ้อน จนเกิดเป็นระบบนิเวศปากแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งลุ่มน้ำแม่กลองเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านภาคตะวันตกของประเทศไทย และเป็นแม่น้ำสายสำคัญของจังหวัดสมุทรสงคราม ในอดีตบรรพบุรุษใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการติดตามวงจรมน้ำและศึกษาระบบนิเวศของน้ำจะมีการคาดการณ์ช่วงเวลาที่จะระดับน้ำขึ้นลง เพื่อสังเกตค่าความเค็มที่เหมาะสมสำหรับใช้ในพื้นที่และประกอบอาชีพ คนในอดีตมีการกำหนดแบบแผนการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพให้สอดคล้องกับระบบน้ำ และระบบน้ำยังเป็นตัวกำหนดกิจกรรมให้กับชุมชนแต่ละประเภทและช่วงเวลาที่เหมาะสม

2. การบริหารจัดการน้ำของจังหวัดสมุทรสงคราม

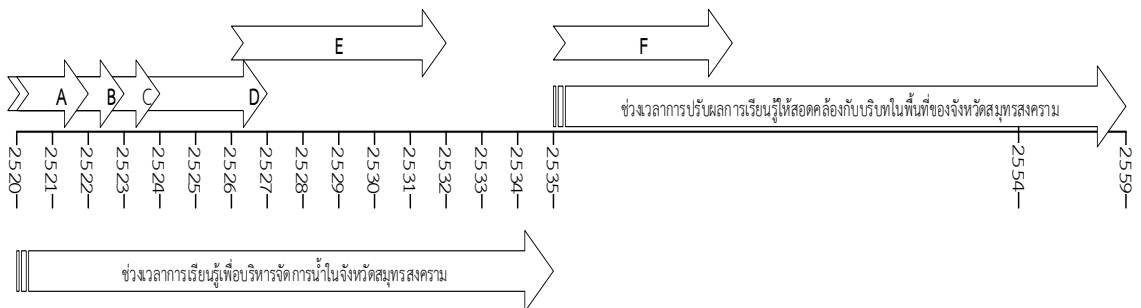
ในอดีตจังหวัดสมุทรสงครามมีรูปแบบการจัดการน้ำด้วยภูมิปัญญาของคนในชุมชน ระยะต่อมาเริ่มมีโครงการขนาดใหญ่และโครงการพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการน้ำเข้ามาในพื้นที่ ทำให้การจัดการน้ำของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเกิดรูปแบบการจัดการน้ำที่ซับซ้อนสมัยใหม่เข้ามาในพื้นที่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พัฒนาการการบริหารจัดการน้ำของจังหวัดสมุทรสงคราม เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2504 ซึ่งเป็นปีที่ประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 การพยายามพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการผลิตให้กับการค้าและการส่งออกในภาคอุตสาหกรรม ทำให้พื้นที่ดังกล่าวต้องปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการเกษตรไปสู่อุตสาหกรรม และสภาพภูมิอากาศของจังหวัดก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ก่อให้เกิดความไม่

แน่นอนของปริมาณน้ำบางปีน้ำขาดแคลน บางปีน้ำท่วม เกิดความเสียหายต่อชุมชน จากสภาพการณ์ดังกล่าว รัฐบาลจึงเข้ามาร่วมวางแผนพัฒนาภูมิน้ำแม่กลองเพื่อจัดหาน้ำให้เพียงพอแก่ความต้องการของราษฎรในท้องถิ่นจนเกิดเป็นโครงการก่อสร้างเขื่อนศรีนครินทร์และเขื่อนสิรินธรขึ้นเขื่อนทั้ง 2 แห่งนี้ สร้างขึ้นมาเพื่อช่วยเก็บกักน้ำ บรรเทาอุทกภัยในพื้นที่ดังกล่าวอย่างถาวร และในฤดูแล้งจะปล่อยน้ำลงมาเพื่อไล่น้ำเสีย และผลักดันน้ำเค็มคืนสู่ทะเล ซึ่งมีผลต่อคุณภาพของน้ำและความเป็นอยู่ของสิ่งมีชีวิตที่ขึ้นอย่างไรก็ตามในบางปีหากปริมาณน้ำในเขื่อนมีน้อย ต้องใช้ระยะเวลาเก็บถึง 2 - 3 ปีจึงจะนำน้ำไปใช้แก้ปัญหาได้ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีทางการเกษตร ดังเช่น การเพาะเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มน้อยลง ชาวสวนมะพร้าวต้องเลิกกิจการเคียว น้ำตาลไปประมาณ 841 โรงงานในช่วง พ.ศ. 2520 - 2522 ในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ได้มีพระราชดำริให้สร้างผนังกันน้ำเค็ม เพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายพืชผลทางการเกษตรในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม (NantanaPhipoplarpanan as cited in Monthira Akkathimakul, 2016) โดยแบ่งเขตนํ้าออกเป็น 3 เขต ดังนี้

1. เขตน้ำจืด ต้องอนุรักษ์ไว้ไม่ให้เกิดดินเค็ม เพื่อให้น้ำสามารถใช้อุปโภคบริโภคได้ ได้แก่ พื้นที่อำเภออัมพวาตอนเหนือ และอำเภอบางคนที
2. เขตน้ำกร่อย เป็นเขตที่ต้องฟื้นฟูสภาพดินให้ดีขึ้น ได้แก่ พื้นที่ในอำเภออัมพวา และเขตอำเภอเมือง
3. เขตน้ำเค็ม เขตนี้ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เพราะติดกับทะเลน้ำเค็ม จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนอาชีพของราษฎรให้เหมาะสม

จากภาพที่ 2 พัฒนาการการจัดการแม่น้ำแม่กลอง ทำให้เห็นว่า วิถีทางธรรมชาติเป็นปัจจัยด้านปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะการทำเกษตรของคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้อาศัยอยู่ใกล้พื้นที่น้ำกร่อยและน้ำเค็มมีความจำเป็นต้องปรับตัวให้สูงมากกว่าผู้ที่อาศัยไกลกับน้ำจืดของตำบลคลองโคน นอกจากนี้ ความเป็นเมืองยังสร้างความเดือดร้อนสู่คนในพื้นที่ ดังนั้นการบริหารจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพจึงจำเป็นยิ่งสำหรับพื้นที่นี้ ดังรายละเอียดตามภาพพัฒนาการจัดการแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 2: พัฒนาการการจัดการแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม

ที่มา: พัฒนาโดยคณะผู้จัดทำบทความวิจัย, 2562

หมายเหตุ:

A หมายถึง ช่วงเวลาที่จังหวัดสมุทรสงครามเกิดสภาวะฝนแล้งระดับรุนแรง ระดับน้ำในแม่น้ำแม่กลองต่ำกว่าปกติ ขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภค และในช่วงปลายปี พ.ศ. 2522 กิจการเตาเคี่ยวน้ำตาลปิดกิจการไปถึง 841 โรงงาน

B หมายถึง สร้างเขื่อนศรีนครินทร์ เสร็จสิ้น

C หมายถึง การเลี้ยงกุ้งน้ำเค็มลดลงเหลือพื้นที่เพียงร้อยละ 27.55 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด

D หมายถึง สร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ เสร็จสิ้น

E หมายถึง สร้างคันกั้นน้ำเค็มฝั่งซ้ายของแม่น้ำแม่กลอง พร้อมอาคารบังคับน้ำตามลำคลองอีก 72 แห่ง ไม่แล้วเสร็จ 31 แห่ง เนื่องจากราคาที่ดินปรับสูงขึ้นตามความเป็นเมืองที่เข้าสู่จังหวัดสมุทรสงคราม

F หมายถึง สร้างอาคารป้องกันน้ำเค็ม เพื่อควบคุมคุณภาพน้ำและปริมาณน้ำในลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง การควบคุมคุณภาพทำทั้งน้ำเค็ม น้ำกร่อยและน้ำจืด

การบริหารจัดการน้ำในปัจจุบันรัฐบาลมีบทบาทมากขึ้นและสถานการณ์จากน้ำท่วมประเทศไทยในปีพ.ศ. 2554 ทำให้เกิดโครงการการออกแบบและก่อสร้างระบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนเหนือเขื่อนแม่กลองมีการผันน้ำโดยการสร้างคลองผันน้ำ สำหรับโครงการขนาดใหญ่ของภาครัฐครั้งนี้ได้รับการคัดค้านจากประชาชนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม เพราะจะมีการขุดแม่น้ำแม่กลองให้ลึกซึ่งมีผลต่อการขยายการพังทลายของตลิ่งและการทำลายชุมชนพืชชายน้ำ ระบบน่านอนคลองจะหายไปซึ่งมีผลต่อปริมาณน้ำเค็มน้ำกร่อยที่จะรุกเข้ามาลึกขึ้นในหน้าแล้งเกิดความเสียหาย ในท้ายที่สุดโครงการขนาดใหญ่ของภาครัฐนี้ได้เปิดรับฟังความคิดเห็นของประชาชนมากขึ้น ปัญหาต่อมาในปี พ.ศ. 2556 น้ำในอ่าวไทยเกิดการเน่าเสีย ผลกระทบของการบริหารจัดการน้ำที่มีต่ออาชีพของผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งภายในพื้นที่นี้ พบว่าเลี้ยงหอยแครงอยู่ 3 รูปแบบ ดังนี้ 1) การเลี้ยงหอยแครงในนาุ้ง เป็นการซื้อหอยแครงที่ถูกเก็บจากทะเลและจากฟาร์มหอยที่อยู่ในทะเลมาเลี้ยงในนาุ้ง กักน้ำเลี้ยงพอโตได้ขนาดก็เก็บขาย 2) การเลี้ยงหอยแครงในคลอง ทำเหมือนฟาร์มขนาดเล็ก เรียกว่า “คอก” ผู้เลี้ยงจะไปซื้อพันธุ์หอยเล็ก ๆ มาจากทะเลและปล่อยในคอกหน้าบ้านหรือบริเวณชายตลิ่ง เมื่อได้ขนาดที่ต้องการก็เก็บขาย และ 3) การเลี้ยงหอยแครงในฟาร์ม ทำเป็นฟาร์ม พบมากในหมู่ที่ 4, 5 และ 7

3. ผลกระทบต่อการประกอบอาชีพเลี้ยงหอยแครง

สภาพปัญหาที่มีผลกระทบต่อการประกอบอาชีพเลี้ยงหอยแครงแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ ปัญหาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ได้แก่ 1) สภาพอากาศที่ร้อนขึ้น ทำให้สัตว์น้ำตายเป็นจำนวนมาก 2) ศัตรูตามธรรมชาติของหอยแครงที่คอยแย่งอาหาร เช่น ปลาตาว หอยหุม หอยตะกาย และหอยกะพง 3) การเกิดปรากฏการณ์ปลาวาฬหรือปรากฏการณ์น้ำแดง (Red tide) ที่เกิดช่วงเดือนกันยายนถึงพฤศจิกายนของทุกปี 4) คลื่นลมแรงและการเปลี่ยนแปลงของกระแสน้ำ เนื่องจากคลื่นลมแรงจะพัดพาตะกอนดินไปทับ

ถมแหล่งเลี้ยงหอยแครง และ 5) ฤดูกาล ช่วงฤดูฝนพื้นที่เลี้ยงหอยได้รับน้ำจืดมากเกินไปทำให้หอยตาย ส่วนในฤดูร้อน น้ำทะเลจะมีอุณหภูมิและความเค็มสูง หรือน้ำแห้ง หอยแครงจะเจริญเติบโตช้า สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ ได้แก่ การปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมของจังหวัดใกล้เคียงในปี พ.ศ. 2556 น้ำทะเลเน่าเสียโดยมีสาเหตุจากชุมชน (อาคาร บ้านเรือน) โรงงานอุตสาหกรรม (การแปรรูปอาหาร เช่น น้ำปลา ปลาป่น) การเกษตร (การใส่ปุ๋ยในนาข้าว) และฟาร์มปศุสัตว์ (การเลี้ยงสุกรในจังหวัดใกล้เคียง) ทำให้พบสิ่งปนเปื้อนในหอยแครงโดยเฉพาะแบคทีเรียที่เกิดจากการสะสมของโลหะหนัก

จากพัฒนาการการบริหารจัดการน้ำ นอกจากทำให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดกับคุณภาพน้ำที่เหมาะสมกับการเลี้ยงหอยแครง ยังเห็นถึงผลกระทบต่อจำนวนของผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงที่ลดลง ซึ่งมีผลต่อการอนุรักษ์อาชีพ เครื่องมือ วิธีการ และภูมิปัญญาที่สะสมมาเป็นระยะเวลายาวนาน สำหรับผลกระทบจากการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงครามที่มีต่อผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงสามารถแบ่งเป็นด้านต่าง ๆ ตามเนื้อหา ดังนี้

ผลกระทบด้านสังคม

การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนตำบลคลองโคนแบบดั้งเดิมเป็นไปอย่างเรียบง่าย มีทั้งครอบครัวขยายและครอบครัวเดี่ยว การแต่งงานนิยมแยกครอบครัวเป็นปัจจัยที่ทำให้ครอบครัวขยายเปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มากขึ้นกว่าในอดีต ข้อมูลจากผู้ถูกสัมภาษณ์เจาะลึก พบว่า ร้อยละ 44 อยู่อาศัยแบบครอบครัวเดี่ยว อีกร้อยละ 56 อยู่อาศัยแบบครอบครัวขยาย คนในตำบลนิยมอยู่ร่วมกันแบบเกื้อกูลกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีการรวมกลุ่มกันเพื่ออนุรักษ์ป่าชายเลน อีกทั้งยังก่อตั้งวิสาหกิจชุมชน

วิถีความผูกพันกับทรัพยากรน้ำของคนในชุมชนเริ่มตั้งแต่กิจวัตรประจำวัน (เช่น อาบน้ำ ประกอบอาหาร เป็นต้น) การประกอบอาชีพ และการคมนาคม ซึ่งยังสัมพันธ์กับกิจกรรมและประเพณีที่มีอยู่ชุมชน ได้แก่ กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์การปลูกป่าชายเลน กิจกรรมลงแขก กิจกรรมลงคลอง (ประมาณ 2 - 3 เดือนครั้ง) กิจกรรมคลองสวยน้ำใส

การมีส่วนร่วมในปัจจุบันของคนชุมชนตำบลคลองโคนด้านการจัดการน้ำเป็นอีกหนึ่งในกิจกรรมที่ทำให้ทั้งภาครัฐและภาคประชาชนพยายามมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเองให้ดีขึ้น ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนอยู่ในระดับของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และร่วมปฏิบัติ เช่น ร่วมกันเก็บขยะ เก็บผักตบชวา เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ โดยเมื่อต้องการการแก้ไขปัญหา ก็มักจะมีการรวมตัวกันเพื่อร้องเรียนถือเป็นวิธีการจัดการกับปัญหาในพื้นที่ตำบลคลองโคน

วิธีการทำมาหากินของคนในชุมชนตำบลคลองโคนที่เกี่ยวข้องกับการประมง อย่างเช่น การเลี้ยงหอยแครงถือเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพิ่มการเลี้ยงหอย ไปสู่การค้าขายและการรับจ้างเก็บหอย อาชีพเลี้ยงหอยแครงถือเป็นอาชีพที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ จนกล่าวกันว่า ประมงคืออาชีพหลัก การอนุรักษ์ป่าชายเลนเป็นอาชีพรอง สะท้อนให้เห็นว่าคนในชุมชนมองว่า อาชีพประมงจะมาก่อน แต่การจัดการน้ำมาที่หลังที่วิเคราะห์เช่นนี้เนื่องจากการเลี้ยงหอยแครงจำเป็นต้องมีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อย่างน้ำและดินเลนที่อุดมสมบูรณ์และสภาพอากาศ ทิศทางลมต้องเหมาะสม ทำให้เกิดกิจกรรมการ

อนุรักษ์ป่าชายเลน จากภารกิจกรมการอนุรักษ์ดังกล่าว ทำให้เกิดโอกาสการมีอาชีพเสริม ด้วยการออกเรือรับนักท่องเที่ยวเพื่อร่วมกิจกรรมดังกล่าว สำหรับอาชีพเสริมเป็นอาชีพที่ปรากฏเด่นชัดในปัจจุบัน

ผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงส่วนมากจะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ริมคลอง ดังนั้นหากระบบนิเวศทางน้ำดี มีความสมบูรณ์มากเท่าไร ยิ่งทำให้ชีวิตของคนที่นี่อุดมสมบูรณ์มากเท่านั้นคนในตำบลคลองโคนจะมีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและน้ำในแต่ละช่วงเวลา และสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพ ได้แก่ วงจรน้ำขึ้น - น้ำลง คือ น้ำขึ้นก็จะเข้าสู่บ้านเรือนที่พังกอาศัย น้ำลงน้ำจะผันออกไปลงทะเล และวงจรน้ำเกิด - น้ำตาย คือ น้ำเกิด เป็นช่วงน้ำมีมากประมาณ 13 ค่ำ ยัน 6 ค่ำ น้ำตาย เป็นช่วงน้ำน้อยหรือน้ำลง 6 ค่ำ ถึง 11 - 12 ค่ำ ซึ่งแตกต่างตามฤดูกาลด้วย กล่าวคือ สำหรับเดือนตุลาคมถึงกุมภาพันธ์ น้ำจะเกิดตอนเช้า คนในชุมชนจะทำมาหากินในตอนกลางคืน เดือนมีนาคมถึงกรกฎาคม (โดยประมาณ) น้ำจะเกิดกลางวัน คนในชุมชนจะทำมาหากินในตอนกลางวัน เหล่านี้สะท้อนให้เห็นวัฏจักรของน้ำและการเรียนรู้เพื่อปรับตัวของคนในชุมชนโดยผ่านการใช้ภูมิปัญญาในการบริหารจัดการ กิจกรรมหนึ่งที่น่าสนใจคือ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนตระหนักรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น และเลือกที่จะไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ แต่จะปรับตัวเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

ในปัจจุบันยังพบปัญหาน้ำเน่าเสียจากสาเหตุทั้ง 4 ด้านดังกล่าวข้างต้น ได้แก่ ทำให้หอยแครงและสัตว์เศรษฐกิจของพื้นที่ตำบลคลองโคนลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว บางครั้งถึงขั้นตายยกบ่อ โดยไม่รู้สาเหตุดังในปี พ.ศ. 2547 ส่งผลกระทบให้ผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงขาดทุนหลายแสนบาท ในขณะที่ตลาดยังมีความต้องการบริโภคหอยแครงเป็นจำนวนมาก จึงเป็นอาชีพที่ทำกำไรต่อต้นทุนการลงทุนสูงมาก (ช่วงที่ทำกำไรสูงสุดเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2558) ดังที่ ผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงรายหนึ่งให้สัมภาษณ์สำหรับก่อนปี พ.ศ.2557 การลงทุนใช้เงินงบประมาณ 6 ล้านบาทต่อปี มีรายได้กลับคืนมาประมาณ 10 - 15 ปี แม้ว่าระบบตลาดจะทำให้ราคาหอยแครงสูงแต่หากการบริหารจัดการน้ำไม่ดีทั้งที่น้ำไม่ตื้นอยู่แล้ว ยิ่งสร้างความเสียหายให้กับเศรษฐกิจจำนวนมาก เช่น บางปีน้ำจืดไหลลงทะเลมากเกินทำให้เกิดความเสียหายเป็นหลักล้านบาท หากสภาพแวดล้อมเหมาะสมจะมีรายได้ดี เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านใกล้เคียง จะพบว่า หมู่บ้านที่เลี้ยงหอยแครงเป็นหมู่บ้านที่มีฐานะดีกว่า เพราะการดูแลแครงทำได้ไม่ยาก เพียงแค่จัดการน้ำและเลนในบ่อให้ดี เพราะอาหารของหอยแครงนั้นมาจากน้ำที่ผู้คนปล่อยเข้าไป สร้างรายได้ให้กับผู้มีอาชีพเลี้ยงหอยแครงอยู่ระหว่าง 200 - 500 บาทต่อวัน ทั้งนี้ราคาหอยแครงตัวเล็ก ราคา กิโลกรัมละ 50 บาท ตัวใหญ่ ราคา กิโลกรัมละ 100 กว่าบาท และมีแนวโน้มว่ารายได้จะสูงขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากหอยแครงนับวันจะหายากมากขึ้น (Akkathimakul, 2016: 93) ดังนั้น สิ่งที่ผู้ประกอบการอาชีพการเลี้ยงหอยแครงต้องตระหนักคือ ปัจจัย 2 ประการที่ส่งผลต่อรายได้จากการเลี้ยงหอยแครง คือ 1) คุณภาพน้ำและการบริหารจัดการน้ำที่จะกลายเป็นหนึ่งในต้นทุนการผลิตถ้าบริหารจัดการน้ำดีจะทำให้ต้นทุนต่ำ และ 2) ความต้องการของตลาดตามหลักอุปสงค์และอุปทาน

ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

อาชีพเลี้ยงหอยแครงของคนในชุมชนตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นอาชีพที่จำเป็นต้องพึ่งทรัพยากรป่าชายเลนและสภาพแวดล้อมสูงมาก ปัญหาประการสำคัญที่พบคือ การบุกรุกป่าชายเลน เพื่อเลี้ยงกุ้งกุลาดำที่ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าชายเลนในวงกว้าง ทำให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อฟื้นฟูป่าชายเลนแต่การฟื้นฟูจะประสบความสำเร็จได้ต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนาน ชุมชนแห่งนี้พยายามฟื้นฟูป่าชายเลนก็ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ภาคประชาชน นอกจากนี้สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเห็นความสำคัญ ทำให้กิจกรรมการฟื้นฟู การปลูกป่าชายเลน ได้รับความร่วมมือมากยิ่งขึ้นมีการเสริมพลังจากหลายส่วน ทำให้การฟื้นฟูสามารถผนวกเข้ากับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นมาได้ อันส่งเสริมให้จำนวนป่าชายเลนเพิ่มมากขึ้น สัตว์น้ำ แหล่งอาหารที่สำคัญได้รับการฟื้นฟูและอนุรักษ์ให้กลับมาอุดมสมบูรณ์

4. แนวทางการลดผลกระทบ

แนวทางการลดผลกระทบที่เกิดจากการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงครามที่มีต่อผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครง ผลการศึกษาพบว่า สามารถดำเนินการได้ตามระยะดังต่อไปนี้

แนวทางการลดผลกระทบระยะสั้น

แนวทางการลดผลกระทบระยะสั้นต่อการประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงในพื้นที่ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม คือ ควรสร้างความร่วมมือกันภาคส่วนต่าง ๆ ในระดับพื้นที่ ท้องถิ่น หรือชุมชน ที่มีความสนใจร่วมกัน เน้นการควบคุม การติดตาม การประเมิน การเฝ้าระวัง และการตรวจสอบการปล่อยของเสียลงสู่แหล่งน้ำตามธรรมชาติ เนื่องจากสภาวะการกลายเป็นเมืองที่เพิ่มขึ้น และการขยายตัวของความเป็นเมืองเข้าสู่พื้นที่ภายในชุมชนควรมีการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้กับเยาวชน เพื่อสร้างจิตสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง และสร้างความพร้อมให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องให้สามารถตั้งรับกับการไม่สามารถควบคุมธรรมชาติบางประการได้ เช่น น้ำท่วม การทับถมของตะกอนน้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการตรวจสอบการปล่อยของเสียควรปฏิบัติงานอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะการควบคุมธุรกิจขนาดเล็กและขนาดใหญ่ รวมทั้งสนับสนุนให้มีการสร้างกรรมวิธีในการบำบัดน้ำเสียให้ถูกต้อง

แนวทางการลดผลกระทบระยะยาว

แนวทางการลดผลกระทบระยะยาวต่อการประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงในพื้นที่ตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึง คือ การวางแผนในการจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพ โดยการจัดทำโครงการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างบูรณาการ ทั้งนี้โครงการต่าง ๆ ต้องผ่านการยอมรับจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยเฉพาะคนในชุมชน รวมถึงการเตรียมความพร้อมเพื่อแก้ไขและรับมือกับมาตรการทางกฎหมายต่างๆ ที่ตามเข้ามาในนามของการพัฒนา เช่น การเข้ามาของสหภาพยุโรป (European Union:EU) ที่ตามมาด้วยข้อตกลงร่วมส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อสัตว์น้ำสัตว์ทะเล รวมไปถึงเกลือสมุทร เป็นต้นดังนั้นควรจัดทำยุทธศาสตร์ระดับจังหวัดให้เหมาะสมและเชื่อมโยงกับทุก

หน่วยงานราชการ รวมถึงรัฐวิสาหกิจและประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำยุทธศาสตร์ โดยสรุปแนวทางระยะสั้นสำหรับการบริหารจัดการน้ำในตำบลคลองโคนมีลักษณะเป็นการป้องกันในระดับท้องถิ่นหรือชุมชน ในขณะที่แนวทางระยะยาวในการบริหารจัดการน้ำจะเป็นการป้องกันในระดับประเทศและระหว่างประเทศ สำหรับภายในท้องถิ่นตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงครามแล้ว สิ่งที่จะต้องรีบดำเนินการอย่างสำคัญคือ การฟื้นฟูและอนุรักษ์แพพร้อม ๆ กับการส่งเสริมกิจกรรมที่จะสร้างรายได้จากแหล่งอื่น ๆ ให้หลากหลายกว่าการสร้างรายได้จากการเลี้ยงหอยแครงเพียงอย่างเดียว โดยต้องแสดงให้เห็นว่าชุมชนเองมีการปรับตัวเพื่อค้นหาทางออกและรองรับกับการเปลี่ยนแปลงควบคู่กันไป ในขณะที่ผู้ประกอบการอาชีพเลี้ยงหอยแครงอาจไม่ได้มีการปรับตัวด้านกระบวนการในการเลี้ยงหอยแครงให้ต่างจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเด่นชัด แต่ควรมีการปรับตัวด้านการบริหารจัดการน้ำให้เด่นชัดและเป็นไปในทิศทางของการฟื้นฟู อนุรักษ์แหล่งน้ำและป่าชายเลนเป็นหลัก ซึ่งพื้นที่มีศักยภาพในประเด็นดังกล่าวเพียงพอ

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การบริหารจัดการน้ำในจังหวัดสมุทรสงครามตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีพัฒนาการจากการพยายามปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติจนเกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการบริหารจัดการน้ำและการประกอบอาชีพตั้งตัวอย่างกรณีของการเลี้ยงหอยแครงที่เน้นในการศึกษาครั้งนี้โดยบทบาทของภาคประชาชนปรากฏเด่นชัดมากกว่าบทบาทของภาครัฐและเอกชนแต่เมื่อสภาพปัญหาที่มีความรุนแรงและซับซ้อนมากขึ้นทำให้บทบาทของภาครัฐในการบริหารจัดการเด่นชัดขึ้น การมีส่วนร่วมของภาครัฐและประชาชนได้รับความสนใจมากขึ้น เพื่อสนับสนุนให้เกิดการบริหารจัดการน้ำเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้บทบาทการเป็นต้นแบบในการฟื้นฟูป่าชายเลนของสถาบันพระมหากษัตริย์ทำให้การจัดการน้ำด้วยการอนุรักษ์ป่าชายเลนได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายมากขึ้น โดยก่อนหน้านี้ Rojtanin Morasilpin (2013) ได้ตั้งข้อสังเกตว่าความเป็นเมืองจะสร้างความเดือนร้อนให้กับพื้นที่ป่าชายเลนซึ่งสอดคล้องกับสภาพปัญหาของจังหวัดสมุทรสงครามและพื้นที่ตำบลคลองโคนที่ประสบกับสภาพปัญหาในการเลี้ยงหอยแครงต้องปรับตัวต่อการบริหารจัดการน้ำให้มีคุณภาพเพียงพอจากเดิมที่ใช้ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำจัดการในรูปแบบใหม่นี้ต้องร่วมมือกันหลายภาคส่วนมาให้การสนับสนุนด้านการบริหารจัดการน้ำ กระนั้นก็ตามคนในชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็ง ดังที่ Anyanitha Diatanont, et al. (2018) ได้เสนอว่าความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรน้ำมาจากการใช้บรรทัดฐานทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนเป็นตัวกระตุ้นความสามารถกระบวนการเรียนรู้ที่อยู่บนข้อมูลที่เป็นจริงและสร้างเครือข่ายเพื่อเตรียมความพร้อมของชุมชนในการจัดการตนเองอย่างไรก็ตาม Mingsarn Kwosaart (2011) ได้ศึกษา แนวนโยบายการจัดการน้ำสำหรับประเทศไทย พบว่า การจัดการน้ำในอดีตจนถึงปัจจุบันมี แนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เน้นการแก้ไขที่ปลายเหตุ นับว่าเป็นนโยบายที่ยังไม่มีประสิทธิภาพในการจัดการน้ำ ซึ่งผลการศึกษาเหล่านี้จึงเป็นหนึ่งในข้อยืนยันว่าชุมชนตำบลคลองโคน อำเภอเมือง สมุทรสงคราม ควรได้รับ

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับการวางยุทธศาสตร์จนถึงแผนปฏิบัติงาน เพื่อสร้างประสิทธิภาพในการจัดการน้ำโดยใช้ภูมิปัญญาและคนในท้องถิ่น

การใช้ภูมิปัญญาในการสังเกตน้้าขึ้นน้ำลงของผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงเป็นการใช้ภูมิปัญญาที่มีความน่าเชื่อถือ ดังที่ Pandit Tirachuree (2014) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเพิ่มผลผลิตหอยแครงในบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำแบบธรรมชาติด้วยการปรับดุลไนโตรเจน ผ่านการจัดการด้านความเข้มข้นของสารแขวนลอยที่ในช่วงน้ำเกิดและน้ำตายที่ไม่เท่ากัน การเปิด-ปิดประตูน้ำอันเป็นการถ่ายเทมวลน้ำ และการเติมออกซิเจนจากกระแสลมบริเวณผิวน้ำ ในขณะที่เดียวกันการจัดการน้ำจำเป็นต้องมีการจัดกลไกการดำเนินงานทั้งระดับหมู่บ้าน ระดับโซน และระดับตำบลควบคู่กับการวางแผนการใช้น้ำร่วมด้วย (Krongthon, 2017) และควรคำนึงถึงมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ทั้งมูลค่าการใช้ทางตรง (Direct Use Value) จากการใช้จริง เช่น การจับสัตว์น้ำ การใช้น้ำ การปล่อยมลพิษ และมูลค่าการใช้ทางอ้อม (Indirect Use Value) ที่ไม่ได้เกิดจากการใช้ทรัพยากรโดยตรงส่วนระบบชลประทานต้องมีการนำหลักเศรษฐศาสตร์มาใช้ในการประเมินให้เห็นชัดด้วย สำหรับการเกิดผลกระทบต่อการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่นี้มี 3 ด้านด้วยกัน คือ 1) ด้านสังคม เนื่องจากผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันกับทรัพยากรทางน้ำ จึงเกิดกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าชายเลน ทำให้เกิดอาชีพเสริมคือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทำให้คนในชุมชนสามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้น 2) ด้านเศรษฐกิจ หากไม่มีการจัดการคุณภาพน้ำจะทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ทำให้ผู้ประกอบการเสียโอกาสในการสร้างรายได้ เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตของผู้ประกอบการ ปัจจุบันผู้ประกอบการใช้ภูมิปัญญาการมองปรากฏการณ์น้ำขึ้นน้ำลงมาวางแผนการประกอบอาชีพ และ 3) ด้านสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาด้านการฟื้นฟูป่าชายเลนถูกนำมาประยุกต์ใช้ในพื้นที่ตำบลคลองโคกน เพื่อบริหารจัดการทรัพยากรด้านสิ่งแวดล้อมให้มีความยั่งยืนในพื้นที่ (Boonlai & Sripokangkul, 2017)

แนวทางการลดผลกระทบจากการจัดการน้ำเสียมีทั้งระยะสั้นและระยะยาว ระยะสั้นควรมีการควบคุม ตรวจสอบและติดตามการบำบัดน้ำเสียในท้องถิ่นและพื้นที่ที่มีจากธุรกิจร้านค้า รีสอร์ท โรงงานอุตสาหกรรม และบ้านเรือน เพื่อบำบัดน้ำเสียก่อนลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ ระยะยาวต้องมีการวางแผนแนวเขตและบริหารจัดการน้ำทั้งระบบให้มีประสิทธิภาพ โดยการบริหารจัดการนี้ต้องดำเนินการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อนำหลักการสากลมาปรับใช้ในการพัฒนาเป็นแผนยุทธศาสตร์จังหวัดที่เหมาะสมกับบริบททั้งทางสังคม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจของคนในพื้นที่

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย คือ พื้นที่ดังกล่าวควรรวมกลุ่มภาคประชาสังคม และภาคส่วนที่มีความสนใจร่วมและมีหน้าที่เกี่ยวข้องเพื่อหาเหตุของปัญหาที่แท้จริงและแก้ไขอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะเรื่องการสูญเสียสมดุลของระบบนิเวศสามน้ำ เพื่อสร้างกลไกการไหลเวียนน้ำนอกจากนี้หน่วยงานท้องถิ่นควรให้ความรู้และสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชนร่วมกับคณะกรรมการลุ่มน้ำที่กำหนดนโยบาย โดยควรเร่งปฏิบัติงานในการจัดสรร อนุรักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรน้ำให้เหมาะสมกับบริบททั้งในพื้นที่และบริเวณรอบพื้นที่ตำบลคลองโคกน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม พร้อมพัฒนาแผนยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกับบริบทเชิงพื้นที่

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ควรเป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาแผนยุทธศาสตร์จังหวัดที่เหมาะสมกับบริบทเชิงพื้นที่และเน้นไปที่การบริหารจัดการน้ำ เพื่อเสริมศักยภาพด้วยหลักสากลให้กับการใช้ภูมิปัญญาของชุมชนด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นอกจากนี้ การศึกษาพฤติกรรมที่เหมาะสมกับเกณฑ์การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนโลก (The Global Sustainable Tourism Council Criteria: GSTC criteria) ซึ่งเป็นเกณฑ์เฉพาะและเหมาะสมอย่างยิ่งกับบริบทของพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม เนื่องจากเกณฑ์นี้พัฒนาขึ้นสำหรับการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติชายฝั่งทะเล การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิต และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศธรรมชาติเป็นการเฉพาะ เพื่อส่งเสริมความยั่งยืน ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาพฤติกรรมที่เหมาะสมกับเกณฑ์การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนโลกของผู้ประกอบการเลี้ยงหอยแครงตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม

เอกสารอ้างอิง

- Akkathimakul, M. (2016). The Impact of Water Management on Clam Enterprise in Klong Khon Sub-district, Mueang District, Samut Songkhram Province. Master of Arts Thesis: Kasetsart University.
- Boonlai, S. & Sripokangkul, S. (2017). Guideline of Water Management Development for Sustainable Agriculture System: A Case Study of ThaKhraserm Sub-district, Nam Phong District, KhonKaen Province. (In Thai). *Veridian E-Journal*. 10 (2), 1771–1784.
- Deepradit, S. (2007). *The Way of Life of Local Fishermen Changwat Samut Songkhram*. (In Thai). Bangkok: Krirk University.
- Diatanont, A. Khongmalai, O. Rassameethes, R. & Distanont, S. (2018). Collaborative Triangle for Effective Community Water Resource Management in Thailand. (In Thai). *Kasetsart Journal of Social Sciences*. 39(2018), 374-380.
- Krongthon, B. (2017). Knowledge Management and Expansion of Water Management from Village Level to Sub-district Level Samrong, Pho Sai District, UbonRatchathani. Ubon Ratchathani: UbonRatchathani Provincial Administration Organization.
- Kwosaart, M. (2011). *The Project of the Way of Policy to Manage the Water in Thailand*. (In Thai). Chiang Mai.
- Lohsarn, O. (2013). Land Use on the Newly Formed Mudflat for Blood Clam Culture at Khlong Khon Sub-district, Mueang District, Chngwat Samut Songkhram. (In Thai). Bangkok. Kasetsart University.

- Morasilpin, R. (2013). A Study of Environmental Impacts from Community Development: A Case Study of Maeklong River Basin Community. (In Thai). Samutsongkram Municipality. *City & Environment Journal*. 3(2), 69-84.
- Rachatapattanakul, N. (2015). Economic and Environmental History of Ban Don Bay: A Case Study of Aquaculture Coastal Water during the Decade 1947 to Decade 1997. Bangkok: (In Thai). Thammasat University.
- Samut Songkhram Provincial Agricultural Office. (2017). Sub-district Agricultural Development Plan, Service Center and Agricultural Technology Transfer at Khlong Khon Sub-district 2018-2021 (4 January 2019). Ministry of Agriculture and Cooperate. Retrieved from <http://mueang.samutsongkham.doe.go.th/2014/images/2017/pan6164/pan%20klongklon%2061-64.pdf>.
- Thongmak, P. (2009). Culturing of Bloody Clams (*Anadaragrana*) with Different of Size of Spat and Planting Density. (In Thai). Bachelor of Science Program in Fisheries: Maejo University.
- Tirachuree, P. (2014). *Anadara Nodifera* Production in Natural Aquaculture Ponds by Adjust the *Nitrogen Balance to Reduce the Use of Natural Seedlings*. (In Thai). Bangkok: King Monkut's University of Technology Thonburi.

การเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน จำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน

เขมิกา วรธีวฤตกุล^a รัตเกล้า เปรมประสิทธิ์^b นพรัตน์ รัตนประทุม^c ศุภสิทธิ์ ต๊ะนา^d

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาระดับการจัดการทรัพยากรน้ำ และ 2) เพื่อเปรียบเทียบระดับการจัดการทรัพยากรน้ำจำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน ใช้แบบแผนการวิจัยผสมผสานวิธี คือ แบบวิธีการเชิงปริมาณร่วมกับวิธีเชิงคุณภาพไปพร้อม ๆ กัน (Convergent design) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติและการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการศึกษา พบว่า ในภาพรวมและรายด้าน ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรน้ำอยู่ในระดับดีทุกด้าน เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ส่วนใหญ่มีระดับการจัดการน้ำอยู่ในระดับดี ($\bar{X} = 1.58 - 1.95$) มีเพียงข้อเดียวที่มีระดับค่อนข้างดี ผลการศึกษายังพบว่า ในภาพรวมและรายด้าน การจัดการทรัพยากรน้ำมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 อย่างน้อย 2 คู่ คือ คู่ต้นน้ำกับกลางน้ำ และคู่กลางน้ำกับปลายน้ำ และเป็นที่น่าสนใจว่า ด้านการสร้างความสัมพันธ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องมีคู่ต้นน้ำกับปลายน้ำเพิ่มเติมอีก 1 คู่ นอกจากนี้ยังพบว่า เจ็อนไซทางภูมิสังคมของแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ต้นน้ำสภาพพื้นที่มีความลาดชัน ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และความเชื่อเรื่องผี ส่วนกลางน้ำ มีเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง และมีหน่วยงานสนับสนุน ปลายน้ำ สภาพพื้นที่ราบต่ำมีค่าใช้จ่ายจากการสูบน้ำ และผู้เข้าร่วมโครงการไม่ใช้กลุ่มเป้าหมายที่แท้จริง มีส่วนสำคัญทำให้การจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนแตกต่างกัน

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรน้ำ ลุ่มน้ำน่าน การเปรียบเทียบพื้นที่ลุ่มน้ำ

^a นักศึกษาปริญญาเอก สาขาพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
E-mail: cheartam@hotmail.com

^{b-d} อาจารย์ประจำสาขาพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

วันที่รับบทความ: 12 มีนาคม 2562 วันที่แก้ไขบทความ: 13 พฤษภาคม 2562 และวันตอบรับบทความ: 16 พฤษภาคม 2562

Comparison of Community Water Resource Management in Nan Basin

Khemika Varitwuttikul^a Rudklaw Pampasit^b Nopparat Rattanaprathum^c Supasit Tana^d

Abstract

The objectives of this research were to: 1) to study the level of water resource management and, 2) to compare the level of water resource management in the watershed area of Nan basin communities. The research used a mixed method research design namely "Convergent Design" which blended the quantitative method and the qualitative method at the same time. The results showed that the levels of water resources management in Nan community were at a highly both overall and separately. However, when analyzing all lists, the majority of water resources management were at a highly ($\bar{x} = 1.58 - 1.95$), and only one variable was considered moderately suitable. The multiple comparisons of water resource management levels were classified by watershed in terms of upstream, midstream, and downstream. The result showed that at least two pairs of water resource management differed significantly at the level of 0.05 namely upstream and midstream, midstream and downstream. It was noteworthy that, in the building relationship dimension, all pairs of water resource management levels differed significantly. In addition, water resources management levels varied depending upon the physical, social and cultural contexts in each area. In terms of the upstream, high sloped land, a plurality of ethnic groups, and beliefs in ghosts were the main factors. In terms of the middle stream, a strong network in the community and support by government were the essential conditions. For the lowland area, a flat area, a high cost of pumping water, and key informants do not join the project were the Important Determinants.

Keywords: Water Resources Management, Nan Basin, Comparison of Watershed Areas.

^a Ph.D. Student, Social Development Program, Sociology and Anthropology Department, Faculty of Social Science, Naresuan University, E-mail address: cheartam@hotmail.com

^{b-d} Lecturer, Sociology and Anthropology Department, Faculty of Social Sciences, Naresuan University.

Received: 12 March 2019, Revised: 13 May 2019, Accepted: 16 May 2019.

บทนำ

ทรัพยากรน้ำมีความสำคัญต่อการดำรงชีพของมนุษย์ น้ำเป็นจุดกำเนิดของสิ่งมีชีวิตและช่วยให้สิ่งมีชีวิตดำรงอยู่ได้ น้ำยังมีส่วนสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมประจำวันของมนุษย์ เช่น ใช้ดื่ม หุงต้มอาหาร ใช้ชำระล้าง เป็นต้น นอกจากนี้ แหล่งน้ำยังถูกใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว และขับเคลื่อนวิถีการผลิตของชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำโดยเฉพาะการทำเกษตร เช่น ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ น้ำยังมีบทบาทสำคัญต่อการเกษตรกรรมสมัยใหม่ และต่อกระบวนการผลิตภาคอุตสาหกรรมที่หลากหลายด้วย เช่น การผลิตในภาคอุตสาหกรรมเคมี การแปรรูปอาหาร เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับ Boulware (2013) ที่กล่าวว่าน้ำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการผลิตอาหาร ผลิตพลังงาน และก่อให้เกิดการบริโภคและการบริการอื่น ๆ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าน้ำเป็นปัจจัยพื้นฐานของการผลิตในกระแสโลกาภิวัตน์

การใช้น้ำอย่างเข้มข้นในระบบการผลิตก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วม น้ำแล้ง และน้ำเสียในลุ่มน้ำของประเทศ ตามการคาดการณ์ประชากรในปี 2569 ประชากรจะเพิ่มขึ้น 73.5 ล้านคน และจะประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำประมาณ 61,744 ล้าน ลบ.ม.หรือ คิดเป็นร้อยละ 33.50 ของปริมาณความต้องการน้ำทั้งหมด (Hydro and Agro Informatics Institute, 2012) ในด้านการเกษตรมีการใช้น้ำมากที่สุด 4,412 ล้าน ลบ.ม./ปี (Royal Irrigation Department, 2014) เช่น การทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ร้อยละ 80 และมีแนวโน้มความต้องการน้ำเพิ่มมากขึ้น (Kraft, 2017) การชะล้างสารเคมีในภาคการเกษตรลงสู่แม่น้ำน่าน การปล่อยน้ำเสียของชุมชนและจากภาคอุตสาหกรรมก่อให้เกิดปัญหามลพิษกับแหล่งน้ำ ซึ่งทำให้ไม่สามารถนำน้ำมาดื่มกินได้ และต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงในการบำบัดน้ำเสีย (Pharino, 2007) นอกจากนี้ยังพบว่า ในบางพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่ม ได้ประสบปัญหาน้ำท่วมขังอย่างรุนแรงในฤดูฝน ทั้งนี้เพราะมีปริมาณน้ำฝนที่ตกถึงประมาณร้อยละ 85 (Office of the National Economic and Social Development Council, 2012) จากที่กล่าวไปข้างต้น นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงความต้องการน้ำ และความรุนแรงของปัญหาที่เพิ่มมากขึ้นแล้ว ยังแสดงถึงความยุ่งยากในการจัดการทรัพยากรน้ำที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย

ชุมชนลุ่มน้ำน่าน มีการพึ่งพาทรัพยากรน้ำที่แตกต่างกันไปตามบริบทพื้นที่ ลุ่มน้ำน่านประกอบด้วย 11 จังหวัด แบ่งออกเป็น 3 พื้นที่ลุ่มน้ำ คือ 1) ต้นน้ำ (น่าน พะเยา) 2) กลางน้ำ (อุดรดิตถ์ แพร่ สุโขทัย) และ 3) ปลายน้ำ (พิษณุโลก เลย เพชรบูรณ์ กำแพงเพชร พิจิตร นครสวรรค์) (Koonthanakulwong et al., 2012) จากตัวเลขปริมาณการใช้น้ำของโรงงานต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน พบว่า ในปี พ.ศ. 2547 มีความต้องการน้ำเพื่อการอุตสาหกรรมสูงถึง 13.61 ล้าน ลบ.ม./ปี เมื่อสำรวจการใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและการท่องเที่ยว พบว่า มีปริมาณการใช้น้ำมากถึง 22,503,940 ลบ.ม./ปี (Hydro and Agro Informatics Institute., 2012) นอกจากนี้ ลักษณะเด่นของชุมชนต้นน้ำพื้นที่ที่มีความลาดชันเป็นส่วนใหญ่ มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ได้แก่ ชาวม้ง เมี่ยน ลีวะ ขมุ การตั้งถิ่นฐานตั้งอยู่กระจัดกระจายตามไหล่เขา ส่วนใหญ่มีความเชื่อเรื่องผี เช่น ผีป่า ผีน้ำ เป็นต้น มีการใช้พื้นที่ระหว่างหุบเขาเพื่อปลูกข้าว ทำไร่ และปลูกผัก แต่ก็มีข้อจำกัดในเรื่องน้ำ นอกจากนี้ยังมีการยังชีพด้วยการหาของป่า (Ministry of industry, 2017) สำหรับพื้นที่กลางน้ำส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน

มีเขื่อนและฝายกักเก็บน้ำเพื่อการชลประทานขนาดใหญ่หลายแห่ง เช่น เขื่อนสิริกิติ์ เขื่อนดิน เขื่อนทดน้ำ ผาจุก จึงมีการทำเกษตรเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมา คืออุตสาหกรรม เช่น โรงงานน้ำตาลไทยเอกลักษณ์ โรงงานผลิตเหล็ก เป็นต้น (Department of Mineral Resources, 2008) ในส่วนพื้นที่ปลายน้ำ เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน และมีแม่น้ำยมไหลผ่าน ชุมชนส่วนใหญ่จึงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก เช่น ปลูกข้าวนาปี และนาปรัง ปลูกข้าวโพด ถั่วเหลือง การจับสัตว์น้ำ ประมง และการเกษตรอื่นๆ (Department of Mineral Resources, 2009) ดังนั้น จะเห็นได้ว่าชุมชนลุ่มน้ำน่าน มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำในพื้นที่แตกต่างกันไปตามพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ

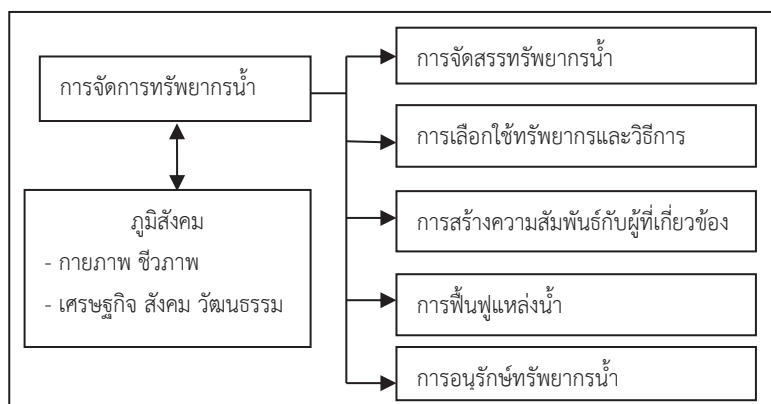
รัฐบาลได้จัดทำยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560 - 2579) เพื่อเป็นกรอบในการดำเนินงานจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการในระดับลุ่มน้ำทั้ง 25 ลุ่มน้ำ ซึ่งลุ่มน้ำน่านก็เป็น 1 ในพื้นที่ของกรอบการดำเนินงาน นอกจากนี้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564) ได้นำมาใช้เป็นกรอบในการกำหนดทิศทางการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ โดยในยุทธศาสตร์ที่ 4 ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ได้ตั้งเป้าหมายไว้ คือ “สร้างความมั่นคงด้านน้ำของประเทศ และบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทั้งน้ำผิวดินและน้ำใต้ดินให้มีประสิทธิภาพ” ซึ่งในตัวชี้วัดที่ 2.2 “ลุ่มน้ำ 25 ลุ่มน้ำต้องมีแผนบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างสมดุล ระหว่างความต้องการใช้น้ำกับปริมาณน้ำต้นทุน และมีการแปลงไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม” ซึ่งในที่นี้รวมถึงลุ่มน้ำน่านด้วย (Prime Minister’s office, 2016) นอกจากนี้ยังมีแผนยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรน้ำทั้งระยะสั้น (12 ปี) และระยะยาว (20 ปี) ซึ่งมีประเด็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ คือ “แก้ไขปัญหา น้ำ ขัดจำกัดจากสภาพภูมิศาสตร์ รวมทั้งแนวทางการพัฒนาชุมชนลุ่มน้ำที่แตกต่างกัน” สำหรับการจัดการทรัพยากรน้ำในเชิงพื้นที่ ได้ใช้หลักการทำงานอย่างมีส่วนร่วม และการบูรณาการจากทุกภาคส่วน ประกอบด้วย ภาครัฐ ภาคประชาสังคม และชุมชน (Department of Water Resources, 2015) อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ตามไปข้างต้นความรุนแรงของปัญหาน้ำที่เพิ่มมากขึ้นและความต้องการใช้น้ำที่หลากหลายในแต่ละพื้นที่ ประกอบกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนแตกต่างกัน ดังนั้น ผู้วิจัยเชื่อว่าการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนลุ่มน้ำน่านน่าจะมีระดับแตกต่างกันไปตามบริบทพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ คำถามสำคัญก็คือ ระดับการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำน่านมีความแตกต่างกันอย่างไร ข้อค้นพบดังกล่าว นอกจากจะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์การจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนแล้ว ผู้กำหนดนโยบายยังสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลในการวางแผนงานแก้ไขปัญหา น้ำได้สอดคล้องกับพื้นที่ลุ่มน้ำน่านต่อไปได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน
2. เพื่อเปรียบเทียบระดับการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนจำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน

กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำของ Allan (2003) และ Chankaew (1996) โดย Allan นำเสนอพัฒนาการการจัดการทรัพยากรน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทการพัฒนา 5 ยุค (เริ่ม ค.ศ. 1850 - 1900) ช่วงแรกได้ใช้ระบบชลประทานเข้ามาจัดการน้ำเพื่อการเกษตร ยุคต่อมาได้นำเทคโนโลยีมาควบคุมและจัดการน้ำ ในยุคที่ 3 เน้นการอนุรักษ์และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมถูกนำมาใช้เป็นแนวคิดในการจัดการน้ำ ในยุคต่อมาได้มีการนำเทคโนโลยีพลังงานสะอาดมาใช้ในการจัดการน้ำ และยุคที่ 5 ปัจจุบันให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมและการบูรณาการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำ สำหรับ เกษม จันท์แก้ว ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรน้ำ ประกอบด้วย การจัดสรรทรัพยากรน้ำ การฟื้นฟูแหล่งน้ำ และการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ สำหรับ มิติการจัดการทรัพยากรน้ำที่เพิ่มมาใหม่ 2 ด้าน ได้แก่ การเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการที่เหมาะสม กับ การสร้างสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้มาจากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องร่วมกับการศึกษาชุมชนเบื้องต้น นอกจากนี้ อีกแนวคิดหนึ่งคือ แนวคิดภูมิสังคม (Geosocial) ได้มาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมของชุมชนในพื้นที่ รวมถึงการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยเน้นการจัดการทรัพยากรให้มีความสมดุลทั้งดิน น้ำ ป่า (Office of the Royal Development Projects Board (ORDPB.), 2004)

แผนภาพกรอบแนวคิดการวิจัย

สมมุติฐานการวิจัย

การจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนทั้งในภาพรวม และรายด้าน (การจัดสรรทรัพยากรน้ำ การเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการ การสร้างความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้อง การฟื้นฟูแหล่งน้ำ การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ) น่าจะมีความแตกต่างกันตามพื้นที่ลุ่มน้ำ (ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ)

วิธีการดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ได้ใช้รูปแบบการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Method Design) แบบที่เรียกว่า “Convergent design” โดยใช้วิธีการเชิงปริมาณ และวิธีการเชิงคุณภาพร่วมกัน (Patton, 2002) เพื่อวิเคราะห์ระดับการจัดการทรัพยากรน้ำ และเปรียบเทียบระดับการจัดการทรัพยากรน้ำจำแนกตามชุมชนพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน

ประชากร และตัวอย่าง

ประชากร (Population) คือ ผู้นำชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน ซึ่งมาจากชุมชนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ จำนวน 2,228 คน ขนาดตัวอย่างคำนวณมาจากสูตรของ Rea et al., (1997) โดยกำหนดให้ความคลาดเคลื่อนการประมาณสัดส่วนประชากร (P) ไม่เกินร้อยละ 5 ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 328 คน ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบสองขั้นตอน (Two - stage Sampling) โดยให้ครอบคลุมตามสัดส่วนของประชากรในแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน ได้กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้นำชุมชนต้นน้ำ 106 คน กลางน้ำ 71 คน และปลายน้ำ 151 คน

กลุ่มเป้าหมายในวิธีการเชิงคุณภาพ ได้เลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ครอบคลุมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำ ประกอบด้วย 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐที่มีบทบาทหลักและส่งเสริมสนับสนุน 28 คน เช่น กรมชลประทาน กรมทรัพยากรน้ำ กรมพัฒนาที่ดิน ส่งเสริมการเกษตร เป็นต้น 2) เครือข่ายผู้ใช้น้ำ 3 คน ได้แก่ ภาคการเกษตร อุตสาหกรรม และการพาณิชย์การบริการฯ 3) กลุ่มหัวหน้าครัวเรือน 15 คน และ 4) กลุ่มชาติพันธุ์ 56 คน

ตัวแปร และการวัดตัวแปร

การจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน ประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่ การจัดสรรทรัพยากรน้ำ การเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการ การสร้างสัมพันธภาพกับผู้ที่เกี่ยวข้อง การฟื้นฟูแหล่งน้ำ และการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ มีระดับการวัดแบบจัดอันดับ (Ordinal Scale) 4 ระดับ ได้แก่ ทุกครั้ง บางครั้ง นาน ๆ ครั้ง และ ไม่เคย ซึ่งมีดังนี้

การจัดสรรทรัพยากรน้ำ หมายถึง ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานจัดการน้ำที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย รับผิดชอบต่อข้อมูลข่าวสาร ดำเนินงาน ใช้ประโยชน์ ตัดสินใจ ติดตาม และ ประเมินผล สะท้อนจุดอ่อนและปัญหา

การเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการที่เหมาะสม หมายถึง ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานจัดการน้ำที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย แสดงความคิดเห็น แก้ไขปัญหา นำ ติดตาม ประเมินผล จัดการงบประมาณ การใช้และปรับเปลี่ยนทรัพยากรและวิธีการให้สอดคล้องและเหมาะสมกับปัญหา

การสร้างสัมพันธภาพกับผู้ที่เกี่ยวข้อง หมายถึง ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานจัดการน้ำที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ปรึกษาหารือ ร่วมแก้ไขปัญหา แบ่งปันทรัพยากร เครือข่ายลุ่มน้ำ หน่วยงานภายนอกมาให้การช่วยเหลือ

การฟื้นฟูแหล่งน้ำ หมายถึง ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานจัดการน้ำที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย รับทราบข้อมูลข่าวสาร ดำเนินงาน ใช้ประโยชน์ ตัดสินใจ ติดตามและประเมินผล สะท้อนจุดอ่อนและปัญหา ปรับเปลี่ยนแผนงานให้สอดคล้องกับปัญหา กำหนดข้อตกลงในการฟื้นฟูดิน น้ำ ป่า

การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ หมายถึง ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานจัดการน้ำที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย รับทราบข้อมูลข่าวสาร ดำเนินงาน ใช้ประโยชน์ ตัดสินใจ ติดตาม และประเมินผล สะท้อนจุดอ่อนและปัญหา ปรับเปลี่ยนแผนงานให้สอดคล้องกับปัญหา กำหนดข้อตกลงในการอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า

พื้นที่ลุ่มน้ำน่าน หมายถึง พื้นที่ชุมชนที่มีแม่น้ำน่านไหลผ่าน ประกอบด้วย 11 จังหวัด จำแนกได้ 3 กลุ่ม 1) ชุมชนพื้นที่อยู่ต้นน้ำ ได้แก่ จังหวัด น่าน พะเยา 2) ชุมชนพื้นที่กลางน้ำ ได้แก่ อุดรดิตถ์ แพร่ สุโขทัย และ 3) ชุมชนพื้นที่ปลายน้ำ ได้แก่ พิษณุโลก เลย เพชรบูรณ์ กำแพงเพชร พิจิตร นครสวรรค์ มีระดับการวัดแบบนามบัญญัติ (Nominal Scale)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

วิธีการเชิงปริมาณ คือ แบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากแนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำ มีขั้นตอนการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ดังนี้ การวิเคราะห์ความตรงเชิงเนื้อหาจากผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน ได้ค่า IOC ในช่วง 0.66 - 1 ผ่านเกณฑ์ที่กำหนด แสดงว่าเครื่องมือมีความตรงเชิงเนื้อหา (Tirkanan, 2007) ผลการวิเคราะห์ความเชื่อมั่นของแบบสอบถามด้วยสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนซบัค (Cronbach's alpha Reliability Coefficient) ได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.94 ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์ขั้นต่ำที่นักวิชาการได้กำหนดไว้ คือ 0.80 ขึ้นไป (Prasitrathasin, 2012) แบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ ประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการจัดสรรน้ำ การฟื้นฟูแหล่งน้ำ การอนุรักษ์น้ำ การเลือกทรัพยากรและวิธีการ และการสร้างความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้อง ในแต่ละด้านมีข้อคำถาม 7 ข้อ รวมทั้งหมด 35 ข้อ

สำหรับวิธีการเชิงคุณภาพ ใช้แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) ประกอบด้วย 4 แนวทาง ได้แก่ 1) แนวทางการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่รัฐที่มีบทบาทหลักและส่งเสริมสนับสนุน 2) แนวทางการสัมภาษณ์เครือข่ายผู้ใช้น้ำ 3) แนวทางการสนทนากลุ่มครัวเรือน และ 4) แนวทางการสนทนากลุ่มชาติพันธุ์ เช่น เมื่อเกิดปัญหาน้ำ ชุมชนมีวิธีการจัดการน้ำอย่างไร หน่วยงานภาครัฐมีบทบาทอย่างไร เมื่อเกิดปัญหาน้ำในชุมชน ความเชื่อ/ชาติพันธุ์ของคนในชุมชนเกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำหรือไม่ อย่างไร เป็นต้น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีการเชิงปริมาณ ผู้วิจัยใช้วิธีสัมภาษณ์ตามแบบสอบถาม โดยทีมวิจัยที่ผ่านการชี้แจงและทำความเข้าใจกับข้อคำถามในแบบสอบถามก่อนการเก็บรวบรวมข้อมูล นอกจากนี้ ได้มีการวางแผนและนัดหมายกลุ่มตัวอย่างก่อนการลงภาคสนามจริง ใช้เวลาในการสัมภาษณ์ประมาณ 30 - 40 นาที/ชุด และมีการตรวจสอบความถูกต้องและครบถ้วนสมบูรณ์ของแบบสอบถามทุกชุดก่อนออกจากสนามวิจัย

สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ตัวผู้วิจัยเป็นผู้สัมภาษณ์ และจัดสนทนากลุ่ม ขณะที่กำลังสัมภาษณ์ได้ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล สำหรับการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้นำการสนทนา (moderator) โดยมีผู้ช่วยวิจัยช่วยในการจัดบันทึกส่วนกับการบันทึกเสียง การถ่ายภาพ และการจัดบันทึกสนทนา

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีการเชิงปริมาณ ได้ใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการแปลระดับการจัดการทรัพยากรน้ำ ตามเกณฑ์ที่กำหนดขึ้น 4 ระดับ โดยก่อนการวิเคราะห์ได้ทำการแทนค่าระดับการจัดการทรัพยากรน้ำเป็นคะแนนดังนี้ ทุกครั้ง = 3 คะแนน บางครั้ง = 2 คะแนน นาน ๆ ครั้ง = 1 คะแนน และไม่เคย = 0 คะแนน สำหรับการแปลความระดับการจัดการน้ำ ได้ประยุกต์ใช้เกณฑ์คะแนนเฉลี่ยและการปิดทศนิยมขึ้นเพื่อให้ใกล้กับความเป็นจริงมากที่สุด (Ferguson, 1976) ดังนี้

คะแนนเฉลี่ย 2.27 ขึ้นไป หมายถึง	การจัดการทรัพยากรน้ำระดับดีมาก
คะแนนเฉลี่ย 1.52 - 2.26 หมายถึง	การจัดการทรัพยากรน้ำระดับดี
คะแนนเฉลี่ย 0.76 - 1.51 หมายถึง	การจัดการทรัพยากรน้ำระดับค่อนข้างดี
คะแนนเฉลี่ย ไม่เกิน 0.75 หมายถึง	การจัดการทรัพยากรน้ำระดับไม่ดี

สำหรับการทดสอบสมมติฐาน ใช้การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (ANOVA) และสถิติ LSD เพื่อเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยการจัดการทรัพยากรน้ำเป็นรายคู่

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพได้กระทำควบคู่ไปกับการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยได้ตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) และด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) และใช้การวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหา (Content Analysis) โดยมีแนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำ และภูมิสังคมเป็นกรอบช่วยในการวิเคราะห์และลงข้อสรุป

ผลการวิจัย

ระดับการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนลุ่มน้ำน่าน

ในภาพรวมการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนลุ่มน้ำน่าน พบว่า อยู่ในระดับดี ($\bar{X} = 1.75$) เมื่อพิจารณาในรายพื้นที่ลุ่มน้ำ พบว่า ในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำอยู่ในระดับดีเช่นเดียวกันกับภาพรวม ($\bar{X} = 1.69$, $\bar{X} = 2.06$ และ $\bar{X} = 1.64$) ตามลำดับ นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาการจัดการ

ทรัพยากรน้ำเป็นรายข้อจากทั้งหมด 35 ข้อ พบว่า มีระดับการจัดการทรัพยากรน้ำอยู่ในระดับดีถึง 34 ข้อ และมีเพียง 1 ข้อ เท่านั้นที่มีจัดการทรัพยากรน้ำอยู่ในระดับค่อนข้างดี คือ ได้มีส่วนร่วมในการสะท้อนจุดอ่อน หรือปัญหาการจัดการน้ำ ($\bar{X} = 1.48$) (ตารางที่ 1)

ด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ ในภาพรวมการจัดการทรัพยากรน้ำอยู่ระดับดี เมื่อพิจารณาในรายพื้นที่ลุ่มน้ำ พบว่า พื้นที่กลางน้ำและปลายน้ำระดับการจัดการจัดสรรทรัพยากรน้ำอยู่ในระดับดี ส่วนในพื้นที่ต้นน้ำส่วนใหญ่อยู่ในระดับค่อนข้างดี เมื่อพิจารณาการจัดการจัดสรรทรัพยากรน้ำเป็นรายข้อ จะเห็นได้ว่าทั้งพื้นที่กลางน้ำและปลายน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำอยู่ในระดับดีเกือบทุกข้อยกเว้นพื้นที่ต้นน้ำ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในระดับค่อนข้างดี และมีมากถึง 5 ข้อ เช่น ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผลการจัดสรรน้ำ ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการสะท้อนจุดอ่อน หรือปัญหาการจัดการน้ำ เป็นต้น (ตารางที่ 1) จาก การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนสรุปได้ว่า สาเหตุสำคัญที่น้ำจะทำให้ระดับการจัดการน้ำด้านนี้ต่ำกว่าพื้นที่อื่น เพราะคนในชุมชนต้นน้ำมีความเชื่อเรื่องผิวน้ำหลากหลายกว่าพื้นที่อื่น เช่น ผีป่า ผีน้ำ ผีบรรพบุรุษ เป็นต้น เมื่อจะดำเนินกิจกรรมใด ๆ เกี่ยวกับน้ำ จะต้องมีการขออนุญาตผี ถ้าหมอผีบอกว่าไม่ดี คนในชุมชนก็จะไม่ดำเนินการหรือทำกิจกรรมใด ๆ ที่เกี่ยวกับน้ำ อีกเหตุผลหนึ่ง คือการแบ่งเขตการปกครองที่ไม่เหมาะสม การแยกชุมชนใหญ่ออกเป็น 2 ชุมชนทำให้เกิดการแบ่งเขตใช้ประโยชน์ที่ดิน และแหล่งน้ำของทั้งสองชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ ชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำก็จะได้ใช้ประโยชน์มากกว่า และแสดงความเป็นเจ้าของแหล่งน้ำอย่างชัดเจน ในทางตรงกันข้าม อีกชุมชนหนึ่งที่อยู่ไกลกว่ากลับใช้ประโยชน์แหล่งน้ำได้น้อยลง และความรู้สึกการเป็นเจ้าของแหล่งน้ำก็ลดลงไปด้วย จากเหตุผลดังกล่าวอาจทำให้การมีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากรน้ำในพื้นที่ต้นน้ำมีระดับต่ำกว่าพื้นที่กลางน้ำ และปลายน้ำ

ด้านการเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการ ผลการศึกษามีความคล้ายคลึงกับด้านจัดสรรทรัพยากรน้ำทั้งในภาพรวมและรายข้อ คืออยู่ในระดับดี เมื่อวิเคราะห์รายพื้นที่ลุ่มน้ำ พบว่า พื้นที่กลางน้ำและปลายน้ำ การเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการอยู่ในระดับดี ส่วนพื้นที่ต้นน้ำอยู่ในระดับค่อนข้างดี นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ จะเห็นได้ว่าทั้งพื้นที่กลางน้ำและปลายน้ำอยู่ในระดับดีทุกข้อ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในพื้นที่ต้นน้ำ มากกว่าครึ่งหนึ่งของตัวชี้วัดอยู่ในระดับค่อนข้างดี โดยข้อที่ได้คะแนนต่ำที่สุด เช่น ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผลการใช้ทรัพยากรในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาน้ำ เป็นต้น (ตารางที่ 1) ซึ่งเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ต้นน้ำมีการจัดการน้ำต่ำกว่าพื้นที่อื่น อาจเนื่องมาจากลักษณะพื้นที่ต้นน้ำมีความลาดชันมากกว่า 35% (Land Development Department, 2002) ดังนั้น การเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการจึงทำได้ค่อนข้างยาก ถูกจำกัดด้วยสภาพพื้นที่ จึงมีเพียงการใช้ระบบประปาภูเขา การทำนาขั้นบันได การทำฝายแม้ว ในขณะที่พื้นที่อื่นสามารถเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการที่หลากหลายกว่า นอกจากนี้ การเข้าถึงชุมชนที่ค่อนข้างยากลำบากทำให้การนำเครื่องมือ เครื่องจักรขนาดใหญ่ และทันสมัยมาใช้พัฒนาและแก้ไขปัญหาในพื้นที่มีข้อจำกัด เช่น รถเจาะบาดาล รถแบ็คโฮ เป็นต้น ก็อาจทำให้พื้นที่ต้นน้ำมีระดับการจัดการน้ำต่ำกว่าพื้นที่กลางน้ำ และปลายน้ำ

ด้านการสร้างความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้อง ในภาพรวมการจัดการทรัพยากรน้ำในด้านนี้อยู่ระดับดี เมื่อพิจารณาในรายพื้นที่ลุ่มน้ำ ก็พบว่าอยู่ในระดับดีเช่นเดียวกันในทุกพื้นที่ สำหรับการสร้าง

ความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นรายข้อ จะเห็นได้ว่าอยู่ในระดับดีเกือบทุกข้อในทุกพื้นที่ เป็นที่น่าสังเกตว่าในพื้นที่กลางน้ำมีการจัดการทรัพยากรน้ำอยู่ในระดับดีมาก 2 ข้อ คือ 1) เมื่อเกิดปัญหาน้ำ คนในชุมชนได้ร่วมกันปฏิบัติตามแนวทางการแก้ไขปัญหาโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน และ 2) เมื่อมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วยเหลือและแก้ไขปัญหา น้ำ คนในชุมชนมีความพร้อม และยินดีที่จะร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหา (ตารางที่ 1) ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนทำให้ทราบว่า แต่เดิมความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจะเกิดขึ้นจากการร่วมกิจกรรมงานบุญ ประเพณีต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในชุมชน และมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อเกิดปัญหา และเมื่อมีเจ้าหน้าที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ของเขื่อนสิริกิติ์เข้ามาจัดโครงการเกี่ยวกับการบำรุงรักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งน้ำ รวมถึงการอนุรักษ์ป่าและดินเป็นประจำทุกปี เช่น กิจกรรมสร้างฝายชะลอน้ำ ปลูกป่าตลอดทั้งลุ่มน้ำนาน เป็นต้น โครงการดังกล่าวได้สร้างการมีส่วนร่วมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับหน่วยงานภายนอกให้เพิ่มมากขึ้น

ด้านการฟื้นฟูแหล่งน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำด้านการฟื้นฟูแหล่งน้ำในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำอยู่ในระดับดีทุกพื้นที่ทั้งในภาพรวมและรายข้อ โดยข้อที่มีคะแนนเฉลี่ยสูงที่สุดอยู่ในพื้นที่กลางน้ำ คือ ได้มีส่วนร่วมรับฟัง หรือรับทราบข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการฟื้นฟูดิน แม่น้ำ และป่าไม้ ส่วนข้อที่มีคะแนนเฉลี่ยต่ำสุด อยู่ในพื้นที่ปลายน้ำ คือ ชุมชนได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และวางแผนงานในการฟื้นฟูดิน แม่น้ำ และป่าไม้ (ตารางที่ 1) ซึ่งเหตุผลสำคัญที่ทำให้ทุกพื้นที่มีระดับการจัดการทรัพยากรน้ำไม่แตกต่างกัน อาจเป็นเพราะในทุกพื้นที่มีการจัดโครงการฟื้นฟูแหล่งน้ำอย่างต่อเนื่อง ตามแผนปฏิบัติงานประจำปีของหน่วยงานจัดการน้ำในพื้นที่ เช่น สำนักงานจัดการทรัพยากรน้ำภาค 9 ชลประทานจังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น นอกจากนี้ ภาคเอกชนในพื้นที่ยังได้จัดให้มีกิจกรรมฟื้นฟูแหล่งน้ำ เช่น วิศวกรกุศลของดารานักแสดง การจัดคอนเสิร์ตของศิลปิน เป็นต้น ซึ่งก็อาจเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ระดับการจัดการด้านการฟื้นฟูแหล่งน้ำอยู่ในระดับดีทุกพื้นที่

ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ พบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำด้านนี้ในภาพรวมและรายข้อ ทั้งในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ มีการจัดการทรัพยากรน้ำในระดับดีทุกข้อ นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยรายข้อในทุกพื้นที่ พบว่า พื้นที่กลางน้ำมีคะแนนเฉลี่ยมากกว่า 2 ทุกข้อ และเป็นที่น่าสังเกตว่ามี 1 ข้อ คือ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรม และการดำเนินงานในการอนุรักษ์ดิน แม่น้ำ และป่าไม้ อยู่ในระดับดีมาก (ตารางที่ 1) จากการสัมภาษณ์ ผู้นำชุมชนในพื้นที่กลางน้ำ เล่าให้ฟังว่า ในพื้นที่มีหน่วยงานการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรรมผู้ใช้น้ำได้จัดกิจกรรมเวทีเสวนาคณะลุ่มน้ำนานขึ้นเป็นประจำทุกปีๆ ละอย่างน้อย 2 ครั้ง โดยหัวข้อเสวนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ เช่น การเลือกพันธุ์ข้าวที่ใช้น้ำน้อย การทำนาเปียกสลับแห้งแก้งข้าว เป็นต้น เวทีเสวนายังได้เปิดให้ผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้วิธีการในการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ จากปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจทำให้พื้นที่กลางน้ำมีตัวชี้วัดการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำบางข้ออยู่ในระดับดีมาก

ตารางที่ 1 ระดับการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนจำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน

การจัดการทรัพยากรน้ำ	ต้นน้ำ (n=106)		กลางน้ำ (n=71)		ปลายน้ำ (n=151)		รวม (n=328)	
	\bar{X} (SD)	แปล ความ	\bar{X} (SD)	แปล ความ	\bar{X} (SD)	แปล ความ	\bar{X} (SD)	แปล ความ
1. ด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ								
1.1 ได้มีส่วนร่วมรับฟัง หรือรับทราบข้อมูลข่าวสาร	1.69 (0.96)	ดี	1.79 (0.67)	ดี	1.65 (0.78)	ดี	1.69 (0.82)	ดี
1.2 ได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และวางแผน	1.41 (0.83)	ค่อนข้างดี	1.79 (0.70)	ดี	1.63 (0.78)	ดี	1.59 (0.79)	ดี
1.3 ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ	1.44 (0.99)	ค่อนข้างดี	1.65 (0.76)	ดี	1.55 (0.82)	ดี	1.54 (0.87)	ดี
1.4 ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมและการดำเนินงาน	1.52 (1.03)	ดี	1.87 (0.83)	ดี	1.56 (0.85)	ดี	1.62 (0.92)	ดี
1.5 ได้มีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากน้ำที่ได้รับการจัดสรร	1.45 (1.02)	ค่อนข้างดี	2.04 (0.80)	ดี	1.56 (0.85)	ดี	1.63 (0.92)	ดี
1.6 ได้มีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผล	1.27 (0.98)	ค่อนข้างดี	1.90 (0.86)	ดี	1.54 (0.82)	ดี	1.53 (0.91)	ดี
1.7 ได้มีส่วนร่วมในการสะท้อนจุดอ่อน หรือปัญหา	1.28 (0.94)	ค่อนข้างดี	1.85 (0.91)	ดี	1.44 (0.79)	ค่อนข้างดี	1.48 (0.89)	ค่อนข้างดี
รวม	1.44 (0.85)	ค่อนข้างดี	1.84 (0.60)	ดี	1.56 (0.69)	ดี	1.58 (0.74)	ดี
2. ด้านการเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการ								
2.1 ได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับทรัพยากรในการจัดการแก้ไขปัญหา	1.64 (0.99)	ดี	2.04 (0.71)	ดี	1.54 (0.87)	ดี	1.68 (0.90)	ดี
2.2 ได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับวิธีการในการใช้ทรัพยากรในการแก้ไขปัญหา	1.58 (0.89)	ดี	2.03 (0.68)	ดี	1.68 (0.88)	ดี	1.72 (0.86)	ดี
2.3 ได้มีส่วนร่วมในการใช้ทรัพยากรเพื่อดำเนินงานในการแก้ไขปัญหา	1.56 (0.95)	ดี	1.97 (0.77)	ดี	1.58 (0.78)	ดี	1.66 (0.85)	ดี
2.4 ได้มีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผลการใช้ทรัพยากรในการดำเนินงานแก้ไขปัญหา	1.38 (0.96)	ค่อนข้างดี	1.96 (0.80)	ดี	1.55 (0.85)	ดี	1.58 (0.90)	ดี
2.5 ได้มีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนทรัพยากรให้เหมาะสม และ/หรือสอดคล้องกับวิธีการในการแก้ไขปัญหา	1.47 (1.03)	ค่อนข้างดี	1.99 (0.69)	ดี	1.58 (0.82)	ดี	1.63 (0.89)	ดี
2.6 ได้มีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนวิธีการให้เหมาะสม และ/หรือสอดคล้องกับปัญหา	1.51 (0.97)	ค่อนข้างดี	1.99 (0.77)	ดี	1.60 (0.79)	ดี	1.65 (0.86)	ดี
2.7 ได้มีส่วนร่วมในการจัดการงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชน โดยคำนึงถึงความจำเป็นเร่งด่วนเป็นสำคัญ	1.47 (0.98)	ค่อนข้างดี	1.96 (0.87)	ดี	1.56 (0.77)	ดี	1.62 (0.88)	ดี
รวม	1.51 (0.84)	ค่อนข้างดี	1.99 (0.62)	ดี	1.58 (0.67)	ดี	1.65 (0.74)	ดี
3. ด้านการสร้างความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้อง								
3.1 เมื่อเกิดปัญหา คนในชุมชนได้ร่วมปรึกษาหารือกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาร่วมกัน	1.95 (0.99)	ดี	2.15 (0.73)	ดี	1.73 (0.81)	ดี	1.89 (0.87)	ดี

การจัดการทรัพยากรน้ำ	ต้นน้ำ (n=106)		กลางน้ำ (n=71)		ปลายน้ำ (n=151)		รวม (n=328)	
	\bar{X} (SD)	แปล ความ	\bar{X} (SD)	แปล ความ	\bar{X} (SD)	แปล ความ	\bar{X} (SD)	แปล ความ
3.2 เมื่อเกิดปัญหาน้ำ คนในชุมชนได้ร่วมกันแก้ไข ปัญหาโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วน ตน	1.86 (0.98)	ดี	2.27 (0.68)	ดีมาก	1.75 (0.79)	ดี	1.90 (0.86)	ดี
3.3 เมื่อคนในชุมชนไม่ปฏิบัติตามแนวทางที่ได้ตกลง กันไว้ ชุมชนพูดคุยกันเพื่อให้ทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ได้	1.92 (1.00)	ดี	2.10 (0.76)	ดี	1.77 (0.79)	ดี	1.89 (0.86)	ดี
3.4 เมื่อเกิดความขัดแย้งกัน คนในชุมชนได้เปิดใจ พูดคุยกัน หาทางร่วมกันในการแก้ไขปัญหาอย่าง สันติวิธี	1.93 (1.03)	ดี	2.21 (0.65)	ดี	1.75 (0.83)	ดี	1.91 (0.88)	ดี
3.5 เมื่อเกิดปัญหาน้ำ คนในชุมชนได้แบ่งปัน ทรัพยากรเพื่อให้การจัดการน้ำมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล	2.04 (0.96)	ดี	2.15 (0.62)	ดี	1.89 (0.87)	ดี	1.99 (0.86)	ดี
3.6 เมื่อเกิดปัญหาน้ำมีเครือข่ายที่คอยช่วยเหลือ แก้ไข้ปัญหาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และ ประสิทธิผล	1.97 (0.95)	ดี	2.25 (0.65)	ดี	1.87 (0.78)	ดี	1.98 (0.83)	ดี
3.7 เมื่อมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วยเหลือและ แก้ไข้ปัญหาน้ำ คนในชุมชนมีความพร้อม และ ยินดีที่จะร่วมมือ	2.18 (0.99)	ดี	2.32 (0.71)	ดีมาก	1.85 (0.82)	ดี	2.06 (0.88)	ดี
รวม	1.98 (0.85)	ดี	2.21 (0.55)	ดี	1.80 (0.61)	ดี	1.95 (0.70)	ดี
4. ด้านการฟื้นฟูแหล่งน้ำ								
4.1 ได้มีส่วนร่วมรับฟัง หรือรับทราบข้อมูล ข่าวสารเกี่ยวกับการฟื้นฟูดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.86 (1.01)	ดี	2.15 (0.82)	ดี	1.65 (0.81)	ดี	1.83 (0.90)	ดี
4.2 ได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และวางแผน งานในการฟื้นฟูดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.72 (0.88)	ดี	2.11 (0.82)	ดี	1.56 (0.84)	ดี	1.73 (0.87)	ดี
4.3 ได้มีส่วนร่วมการดำเนินงานโครงการ หรือ กิจกรรมการฟื้นฟูดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.77 (1.02)	ดี	2.14 (0.76)	ดี	1.62 (0.83)	ดี	1.78 (0.90)	ดี
4.4 ได้มีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผล โครงการหรือกิจกรรมในการฟื้นฟูดิน แม่น้ำ และป่า ไม้	1.71 (1.00)	ดี	2.10 (0.80)	ดี	1.70 (0.80)	ดี	1.79 (0.88)	ดี
4.5 ได้มีส่วนร่วมในการสะท้อนจุดอ่อน หรือปัญหา จากการฟื้นฟูดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.67 (0.98)	ดี	2.07 (0.78)	ดี	1.62 (0.75)	ดี	1.73 (0.85)	ดี
4.6 ได้มีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนแผนงาน หรือ กิจกรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์	1.75 (0.98)	ดี	2.06 (0.83)	ดี	1.63 (0.77)	ดี	1.76 (0.87)	ดี
4.7 ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดข้อตกลงที่เป็น ประโยชน์ต่อการฟื้นฟูดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.70 (0.95)	ดี	2.08 (0.77)	ดี	1.58 (0.81)	ดี	1.73 (0.87)	ดี
รวม	1.74 (0.88)	ดี	2.10 (0.71)	ดี	1.62 (0.68)	ดี	1.76 (0.77)	ดี
5. ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ								
5.1 ได้มีส่วนร่วมรับฟัง หรือรับทราบข้อมูล ข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.97 (0.94)	ดี	2.24 (0.71)	ดี	1.81 (0.79)	ดี	1.96 (0.84)	ดี
5.2 ได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น และวางแผน งานในการอนุรักษ์ดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.79 (0.94)	ดี	2.18 (0.70)	ดี	1.66 (0.84)	ดี	1.81 (0.87)	ดี

การจัดการทรัพยากรน้ำ	ต้นน้ำ (n=106)		กลางน้ำ (n=71)		ปลายน้ำ (n=151)		รวม (n=328)	
	\bar{X} (SD)	แปล ความ	\bar{X} (SD)	แปล ความ	\bar{X} (SD)	แปล ความ	\bar{X} (SD)	แปล ความ
5.3 ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรม และการดำเนินงาน ในการการอนุรักษ์ดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.88 (0.93)	ดี	2.28 (0.72)	ดีมาก	1.60 (0.76)	ดี	1.84 (0.85)	ดี
5.4 ได้มีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผลในการอนุรักษ์ดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.75 (0.99)	ดี	2.10 (0.76)	ดี	1.64 (0.80)	ดี	1.78 (0.87)	ดี
5.5 ได้มีส่วนร่วมในการสะท้อนจุดอ่อน หรือปัญหาจากการอนุรักษ์ดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.67 (0.97)	ดี	2.06 (0.81)	ดี	1.63 (0.75)	ดี	1.73 (0.85)	ดี
5.6 ได้มีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนแผนงาน หรือกิจกรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์	1.69 (1.05)	ดี	2.15 (0.77)	ดี	1.69 (0.77)	ดี	1.79 (0.89)	ดี
5.7 ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดข้อตกลงที่เป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ดิน แม่น้ำ และป่าไม้	1.72 (1.03)	ดี	2.20 (0.82)	ดี	1.71 (0.79)	ดี	1.82 (0.90)	ดี
รวม	1.78 (0.88)	ดี	2.17 (0.69)	ดี	1.68 (0.66)	ดี	1.82 (0.77)	ดี
รวมทั้งหมด	1.69 (0.73)	ดี	2.06 (0.52)	ดี	1.64 (0.53)	ดี	1.75 (0.62)	ดี

การเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนจำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำ

ผลการทดสอบสมมติฐานการวิจัยด้วยการวิเคราะห์ความแปรปรวน (F-test) การจัดการทรัพยากรน้ำจำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน (ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ) พบว่า ความแปรปรวนภายในกลุ่ม (within group) และระหว่างกลุ่ม (between group) มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ < 0.05 ทั้งการจัดการทรัพยากรน้ำในภาพรวม และรายด้าน (ตารางที่ 2) ดังนั้น จึงยอมรับสมมติฐานรองปฏิเสธสมมติฐานหลัก กล่าวคือ มีคะแนนเฉลี่ยการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนแตกต่างกันตามพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างน้อย 1 คู่ ดังนี้

ด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ พบว่า คะแนนเฉลี่ยด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำของชุมชนมีความแตกต่างกันตามพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ < 0.05 จำนวน 2 คู่ ได้แก่ คู่ที่ 1 ชุมชนพื้นที่ต้นน้ำ กับ ชุมชนพื้นที่กลางน้ำ จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนแห่งหนึ่งในตำบลขุนน่าน อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน พบว่าสภาพพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง การเข้าถึงพื้นที่ต้นน้ำยากลำบาก ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลความลาดชันของ Land Development Department (2002) ซึ่งมีความลาดชันมากกว่าร้อยละ 35 เหตุผลนี้อาจทำให้คะแนนการจัดสรรทรัพยากรน้ำของพื้นที่ต้นน้ำแตกต่างจากพื้นที่กลางน้ำ สำหรับคู่ที่ 2 พื้นที่กลางน้ำ กับ พื้นที่ปลายน้ำ จากการสังเกตของผู้วิจัยประกอบกับข้อมูลจากกรมทรัพยากรน้ำ ในพื้นที่ปลายน้ำมีแม่น้ำไหลผ่านมากถึง 3 สาย ได้แก่ แม่น้ำน่าน แม่น้ำยม และแม่น้ำพิจิตร ทำให้หน่วยงานจัดการน้ำในพื้นที่ต้องทำบทบาท หน้าที่เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ทรัพยากรของหน่วยงานมีจำกัด การดำเนินการจัดสรรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำน่านจึงทำได้ไม่ครอบคลุมและมีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบจัดสรรทรัพยากรน้ำของพื้นที่ปลายน้ำและกลางน้ำจึงแตกต่างกัน (ตารางที่ 3)

ด้านการเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการ พบว่า คะแนนเฉลี่ยด้านการเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการของชุมชนมีความแตกต่างกันตามพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ < 0.05 จำนวน 2 คู่ ได้แก่ คู่ที่ 1 ชุมชนพื้นที่ต้นน้ำ กับ ชุมชนพื้นที่กลางน้ำ ซึ่งจากคำบอกเล่าของผู้นำชุมชนทำให้ทราบเหตุผลที่สำคัญคือ ในพื้นที่ต้นน้ำมีชาติพันธุ์ และความเชื่อเรื่องผิวน้ำที่หลากหลาย การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมของแต่ละครัวเรือนจึงทำได้ยากขึ้นด้วย ดังนั้นจึงอาจเป็นเหตุผลให้คะแนนในพื้นที่ต้นน้ำแตกต่างจากพื้นที่กลางน้ำ สำหรับ คู่ที่ 2 พื้นที่กลางน้ำ กับ พื้นที่ปลายน้ำ จากคำบอกเล่าของเกษตรกรในพื้นที่ปลายน้ำ เกษตรกรต้องเสียค่าใช้จ่ายจากการสูบน้ำ ซึ่งต้องจ่ายให้กับผู้ดูแลระบบน้ำตามปริมาณน้ำที่สูบ ซึ่งแต่ละปีต้องจ่ายค่าสูบน้ำประมาณปีละ 1,500 - 9,000 บาท (60 บาท/ไร่/ครั้ง) ในขณะที่รายได้จากการขายข้าวไม่มีกำไร ทำให้คนในชุมชนไม่ยอมมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำในด้านนี้เท่าที่ควร จากเหตุผลเหล่านี้จึงอาจทำให้พื้นที่ปลายน้ำมีด้านการเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการแตกต่างจากพื้นที่กลางน้ำ (ตารางที่ 3)

ด้านการสร้างความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้อง พบว่า คะแนนเฉลี่ยด้านนี้มีความแตกต่างกันตามพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ < 0.05 จำนวน 3 คู่ ได้แก่ คู่ที่ 1 ชุมชนพื้นที่ต้นน้ำ กับ ชุมชนพื้นที่กลางน้ำ ผู้นำชุมชนเล่าว่า เมื่อมีโครงการจากหน่วยงานภาครัฐเข้ามาในชุมชน ในบางโครงการผู้นำชุมชนไม่ได้เปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการอย่างแท้จริง เช่น การเรียกประชุมเพื่อรับรู้ข้อมูลข่าวสารไม่ทั่วถึงทั้งหมด บ้าน เป็นต้น การดำเนินโครงการได้กระจุกตัวเฉพาะกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้นเมื่อมีการจัดโครงการในครั้งต่อไป คนในชุมชนจึงไม่ยอมเข้าร่วมหน่วยงานที่จัดขึ้น ปรากฏการณ์สะท้อนถึงความสำคัญของผู้นำชุมชนที่เป็นกลไกในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีหรือความขัดแย้งของคนในชุมชน ซึ่งเหตุผลดังกล่าวอาจเป็นเหตุให้ชุมชนต้นน้ำมีระดับการจัดการน้ำในด้านนี้ต่ำกว่าชุมชนกลางน้ำ ในส่วนคู่ที่ 2 พื้นที่ต้นน้ำ กับ พื้นที่ปลายน้ำ และคู่ที่ 3 พื้นที่กลางน้ำ กับ พื้นที่ปลายน้ำ จากการวิเคราะห์ของผู้วิจัย พบว่า สาเหตุหนึ่งที่ทำให้การจัดการน้ำของพื้นที่ปลายน้ำต่ำกว่าพื้นที่อื่น เพราะผู้นำครอบครัวไม่ได้มีส่วนร่วมโดยตรง กล่าวคือ ในบางพื้นที่เมื่อมีการนัดประชุมปรึกษาหารือเกี่ยวกับโครงการแก้ไขปัญหาน้ำในพื้นที่ หัวหน้าครอบครัว หรือผู้ที่มิบทบาทหลักในการตัดสินใจของครอบครัวไม่ได้เข้าร่วมโครงการเนื่องจากต้องออกไปทำงานรับจ้างนอกชุมชน หากแต่ส่งตัวแทนครอบครัวมาร่วมประชุมแทน และบางครอบครัวก็ไม่ได้เข้าร่วม ดังนั้นเมื่อมีการให้ที่ประชุมลงมติตัดสินใจ และวางแผนดำเนินโครงการร่วมกัน การตัดสินใจของตัวแทนจึงอยู่บนฐานการชี้แนะของผู้อื่น จากปรากฏการณ์นี้จึงอาจเป็นเหตุให้การดำเนินการในพื้นที่ปลายน้ำไม่ค่อยได้รับความร่วมมือและไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร (ตารางที่ 3)

ด้านการฟื้นฟูแหล่งน้ำ พบว่า คะแนนเฉลี่ยด้านการฟื้นฟูแหล่งน้ำของชุมชนมีความแตกต่างกันตามพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ < 0.05 จำนวน 2 คู่ ได้แก่ คู่ที่ 1 ชุมชนพื้นที่ต้นน้ำ กับ ชุมชนพื้นที่กลางน้ำ จากการบอกเล่าของคนในชุมชนขณะเดินสำรวจพื้นที่ลำห้วย ทำให้ทราบว่าชุมชนมีประสบการณ์ที่ไม่ดีจากการดำเนินโครงการกับรัฐ กล่าวคือ ฝ่ายชลประทานที่หน่วยงานรัฐสร้างขึ้นได้ทำให้การเดินทางข้ามลำห้วยเพื่อไปยังพื้นที่ทำการเกษตรมีความยากลำบากขึ้นโดยเฉพาะในฤดูฝน คนใน

ชุมชนจึงเกิดความไม่ค้อยพอใจกับการมีฝายชะลอน้ำที่สร้างขึ้นเท่าที่ควร ดังนั้นเมื่อมีโครงการใหม่ ๆ เข้ามาในชุมชน คนในชุมชนจึงถึงเลที่จะเข้าร่วม ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจเป็นสาเหตุที่ทำให้ระดับการฟื้นฟูแหล่งน้ำในพื้นที่ต้นน้ำต่ำกว่าพื้นที่กลางน้ำ อีกคู่หนึ่งคือ พื้นที่กลางน้ำ กับพื้นที่ปลายน้ำ (ตารางที่ 3) จากการร่วมเวทีเสวนากับหน่วยงานทรัพยากรน้ำภาค 9 ทำให้ทราบว่าพื้นที่ปลายน้ำบางแห่งเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ น้ำท่วมขังและเป็นพื้นที่เสี่ยงกับปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก เช่น อำเภอบางระกำ พื้นที่เกษตรได้รับความเสียหายพื้นที่เกษตร 785,518 ไร่ (Ruengchan, 2016) คนในชุมชนต้องมีการเตรียมความพร้อมอยู่ตลอดเวลาเพื่อรับมือกับปัญหาน้ำอันเนื่องมาจากความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ และปริมาณฝนที่เพิ่มมากขึ้น (Department of Water Resources, 2008) ดังนั้นคนในชุมชนต้องเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ และงบประมาณเพื่อใช้ฟื้นฟูความเสียหายที่เกิดขึ้นจากน้ำท่วม ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ปลายน้ำดังกล่าวอาจเป็นเหตุผลให้ระดับการฟื้นฟูแหล่งน้ำในพื้นที่ปลายน้ำต่ำกว่าพื้นที่กลางน้ำ

ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ พบว่า คะแนนเฉลี่ยด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำของชุมชนมีความแตกต่างกันตามพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ < 0.05 จำนวน 2 คู่ ได้แก่ คู่ที่ 1 ชุมชนพื้นที่ต้นน้ำ กับชุมชนพื้นที่กลาง และ คู่ที่ 2 พื้นที่กลางน้ำ กับ พื้นที่ปลายน้ำ (ตารางที่ 3) จากการวิเคราะห์ของผู้วิจัยพบว่า เหตุผลสำคัญที่ทำให้คะแนนด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำของพื้นที่กลางน้ำสูงกว่าพื้นที่อื่น ๆ เพราะในพื้นที่กลางน้ำมีหน่วยงานจัดการน้ำ และเครือข่ายลุ่มน้ำจัดโครงการอนุรักษ์น้ำมากกว่าพื้นที่อื่น จากการสัมภาษณ์การไฟฟ้าฝายผลิตในพื้นที่กลางน้ำ ทำให้ทราบว่าหน่วยงานดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนทรัพยากรในการจัดโครงการอนุรักษ์น้ำในพื้นที่ เช่น หิน กล่องเกเบียนวิทยากร เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ร่วมกับภาคีเครือข่ายในการจัดทำโครงการ เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมลุ่มน้ำน่าน ผลจากการดำเนินโครงการทำให้คนในชุมชนมีความรู้ และตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรน้ำ จากการสนับสนุนของหน่วยงานจัดการน้ำอาจเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ระดับการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่กลางน้ำสูงกว่าในพื้นที่ต้นน้ำ และปลายน้ำ

ตารางที่ 2 การทดสอบความแปรปรวนการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนจำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน

การจัดการทรัพยากรน้ำ	F-test	Sig.
1. ด้านการจัดสรรทรัพยากรน้ำ	6.62	.002**
2. ด้านจัดการทรัพยากรและวิธีการ	10.39	.000**
3. ด้านความสัมพันธ์ของผู้ใช้น้ำ	8.65	.000**
4. ด้านการฟื้นฟูแหล่งน้ำ	9.86	.000**
5. ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ	10.92	.000**
รวมการจัดการทรัพยากรน้ำ	12.00	.000**

* Sig. < 0.05 , **Sig < 0.01

ตารางที่ 3 การเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรน้ำเป็นรายคู่ด้วยสถิติ LSD จำแนกตามพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน

ตัวแปรตาม	ลุ่มน้ำ	ลุ่มน้ำ	Sig.
ด้านการจัดสรรน้ำ	ต้นน้ำ ($\bar{X} = 10.06$)	กลางน้ำ ($\bar{X} = 12.88$)	.000**
	กลางน้ำ ($\bar{X} = 12.88$)	ปลายน้ำ ($\bar{X} = 10.93$)	.008**
ด้านจัดการทรัพยากรและวิธีการ	ต้นน้ำ ($\bar{X} = 10.06$)	กลางน้ำ ($\bar{X} = 13.92$)	.000**
	กลางน้ำ ($\bar{X} = 13.92$)	ปลายน้ำ ($\bar{X} = 11.08$)	.000**
ด้านความสัมพันธ์ของผู้ใช้น้ำ	ต้นน้ำ ($\bar{X} = 13.84$)	กลางน้ำ ($\bar{X} = 15.46$)	.029*
	ต้นน้ำ ($\bar{X} = 13.84$)	ปลายน้ำ ($\bar{X} = 12.61$)	.044*
	กลางน้ำ ($\bar{X} = 15.46$)	ปลายน้ำ ($\bar{X} = 12.61$)	.000**
ด้านการฟื้นฟูแหล่งน้ำ	ต้นน้ำ ($\bar{X} = 12.16$)	กลางน้ำ ($\bar{X} = 14.71$)	.002**
	กลางน้ำ ($\bar{X} = 14.71$)	ปลายน้ำ ($\bar{X} = 11.36$)	.000**
ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ	ต้นน้ำ ($\bar{X} = 12.47$)	กลางน้ำ ($\bar{X} = 15.21$)	.001**
	กลางน้ำ ($\bar{X} = 15.21$)	ปลายน้ำ ($\bar{X} = 11.74$)	.000**
รวมการจัดการทรัพยากรน้ำ	ต้นน้ำ ($\bar{X} = 59.16$)	กลางน้ำ ($\bar{X} = 72.21$)	.000**
	กลางน้ำ ($\bar{X} = 72.21$)	ปลายน้ำ ($\bar{X} = 57.74$)	.000**

* Sig. < 0.05 , **Sig < 0.01

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำน่านในครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงผสมผสานโดยใช้วิธีการเชิงปริมาณและวิธีการเชิงคุณภาพร่วมกัน งานวิจัยชิ้นนี้ตั้งอยู่บนความเชื่อว่าการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนลุ่มน้ำน่านมีหลายระดับ และมีความแตกต่างกันไปตามบริบทพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ทั้งการจัดการทรัพยากรน้ำในภาพรวม และรายด้าน (ด้านการจัดสรรน้ำ ด้านการเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการ ด้านการฟื้นฟูแหล่งน้ำ ด้านการสร้างความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้อง และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ) ชุมชนลุ่มน้ำน่านมีการจัดการอยู่ในระดับดี สำหรับการทดสอบสมมติฐานการวิจัยสรุปได้ว่าการจัดการทรัพยากรน้ำในภาพรวม และรายด้าน พื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำมีคะแนนการจัดการทรัพยากรน้ำแตกต่างกันอย่างน้อย 1 คู่ นอกจากนี้ ผลการวิเคราะห์เชิงคุณภาพช่วยให้เข้าใจเงื่อนไขภูมิสังคมที่น่าจะทำให้ในแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำมีระดับการจัดการน้ำที่แตกต่างกัน เงื่อนไขสำคัญในพื้นที่ต้นน้ำ ได้แก่ สภาพพื้นที่ที่มีความลาดชัน ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และความเชื่อเรื่องผีน้ำที่หลากหลาย คนในชุมชนไม่ค่อยพอใจกับบางโครงการในอดีตที่รัฐจัดขึ้น

ส่วนพื้นที่กกลางน้ำ การมีเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง และมีหน่วยงานสนับสนุนการจัดการทรัพยากรน้ำ สำหรับในพื้นที่ปลายน้ำ ได้แก่ สภาพพื้นที่ราบต่ำ ค่าใช้จ่ายจากการสูบน้ำ และผู้เข้าร่วมโครงการไม่ใช่กลุ่มเป้าหมายที่แท้จริง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ระดับการจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำนานขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเชิงโครงสร้างองค์กร ลักษณะทางกายภาพ สังคมและวัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชน ในแต่ละพื้นที่

การจัดสรรทรัพยากรน้ำและการเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการในพื้นที่ต้นน้ำอยู่ในระดับ

ค่อนข้างดีในขณะที่พื้นที่อื่นอยู่ในระดับดี ในประเด็นนี้กลุ่มชาติพันธุ์ และความเชื่อเรื่องผีน้ำที่หลากหลายในชุมชน ประกอบกับสภาพพื้นที่ที่มีความลาดชันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชนต้นน้ำมีความยากลำบากมากกว่าพื้นที่กกลางน้ำและปลายน้ำ ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้สนับสนุนแนวคิดภูมิสังคมที่ถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินโครงการพัฒนาของภาครัฐ การทำความเข้าใจกับบริบททางด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม ในพื้นที่อย่างเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน ซึ่งจะช่วยให้การวางแผนและการดำเนินงานของโครงการภาครัฐประสบความสำเร็จ (ORDPB., 2004) ข้อค้นพบดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ความเข้าใจวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับประสบการณ์และบริบทแวดล้อมทั้งด้านภูมิศาสตร์ และสังคมของสังคมนั้น ๆ (Jumsai, S., 1996) นอกจากนี้ การที่คนในชุมชนมีความเชื่อที่เหมือนกัน จะส่งผลให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการน้ำได้มากกว่ากลุ่มคนที่มีความเชื่อที่แตกต่างกันออกไป (Noiva, et al., 2016) ผลการวิจัยยังมีความคล้ายคลึงกับการศึกษาของ Uy and Shaw (2010) ที่พบว่าความหลากหลายด้านเชื้อชาติของคนในชุมชนที่ต่างกันมีผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรที่ต่างกัน ซึ่งส่งผลให้เกิดวิธีการจัดการน้ำที่แตกต่างกัน โดยเชื้อชาติกลุ่มเดียวกันจะช่วยให้การจัดการน้ำเกิดการมีส่วนร่วมและง่ายต่อการจัดการ ข้อค้นพบยังก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการส่งเสริม และสนับสนุนหน่วยงานในพื้นที่ที่ต้องให้ความสำคัญกับเงื่อนไขความหลากหลายทางวัฒนธรรมในการวางแผนงาน และดำเนินโครงการเกี่ยวกับการจัดการน้ำด้วย

การจัดการการทรัพยากรน้ำระดับดีมากปรากฏอยู่ในพื้นที่กกลางน้ำมากกว่าพื้นที่ต้นน้ำ และปลายน้ำ ในประเด็นนี้เงื่อนไขเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง และการมีหน่วยงานสนับสนุนในพื้นที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้พื้นที่กกลางน้ำมีระดับการจัดการทรัพยากรน้ำที่ดีกว่าพื้นที่อื่น ในพื้นที่กกลางน้ำมีกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำมากกว่าพื้นที่ต้นน้ำและปลายน้ำดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาน้ำ กลุ่มผู้ใช้น้ำจะร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหา ประกอบกับพื้นที่กกลางน้ำยังมีหน่วยงานการไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.) ทำหน้าที่สนับสนุน และยึดโยงคนในพื้นที่ให้มาร่วมมือกันผ่านกิจกรรม และโครงการการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำ ซึ่งได้จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ความร่วมมือกันจากทั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ และโครงการของ กฟผ. ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาเข้าร่วมกัน ปรากฏการณ์ดังกล่าวสนับสนุนแนวคิดในยุคนปัจจุบันของ Allan (2003) ที่ให้ความสำคัญกับการบูรณาการระหว่างหน่วยงานเพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรน้ำและแก้ไขปัญหา น้ำ ดังนั้นชุมชนกกลางน้ำจึงมีการจัดการทรัพยากรน้ำที่ดีกว่าพื้นที่อื่น ๆ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นยังทำให้เข้าใจโครงสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มทางสังคมที่มีความเข้มแข็งทั้งที่มาจากความสัมพันธ์ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นทางภูมิสังคมของพื้นที่กกลางน้ำ ข้อค้นพบดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับ Porter et al., (2012) ที่แสดงให้เห็นความสำคัญในการวิเคราะห์

ความสัมพันธ์ของคน พื้นที่ พฤติกรรมต่าง ๆ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ทำให้เห็นภาพการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ลุ่มน้ำ ปรากฏการณ์ยังสนับสนุนข้อค้นพบที่ว่าดุลยภาพในการใช้ทรัพยากรน้ำของกลุ่มน้ำต่าง ๆ เกิดจากเครือข่ายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ (Rakyutiharm, 2000) และการเชื่อมโยงบูรณาการกับหน่วยงานภายนอกกับการสร้างเครือข่ายการจัดการน้ำเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (Zandaryaa, 2014)

ลักษณะพื้นที่ที่แตกต่างกันมีผลต่อการจัดการทรัพยากรน้ำในทุกพื้นที่ การทดสอบสมมุติฐานด้วยสถิติพบว่าการจัดการทรัพยากรน้ำมีความแตกต่างกันตามพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างน้อย 2 คู่ทั้งในภาพรวมและรายด้าน โดยพื้นที่กลางน้ำมีคะแนนสูงสุด รองลงมาคือ พื้นที่ต้นน้ำและปลายน้ำ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าระดับการจัดการทรัพยากรน้ำขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นที่ลุ่มน้ำ นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าคำว่า “พื้นที่ลุ่มน้ำ” ไม่ได้หมายถึงเพียงลักษณะทางกายภาพ หรือภูมิประเทศเท่านั้น หากแต่หมายถึงลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชนในแต่ละพื้นที่ด้วย ซึ่งการที่แต่ละพื้นที่มีลักษณะทางกายภาพ สังคมและวัฒนธรรมที่ต่างกันย่อมมีส่วนทำให้การจัดการทรัพยากรน้ำแตกต่างกันด้วย ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นความสำคัญในการทำความเข้าใจภูมิสังคมของพื้นที่ให้ครอบคลุมทุกมิติ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผน และดำเนินการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยั่งยืน ข้อค้นพบยังช่วยสนับสนุนหลักการดำเนินงานในยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย 12 ปี (พ.ศ. 2558 - 2569) ที่ต้องอาศัยการทำความเข้าใจความแตกต่างของพื้นที่ลุ่มน้ำเพื่อการดำเนินงานบรรลุผลอย่างเป็นรูปธรรม (Department of Water Resources, 2015)

ข้อเสนอแนะ

เชิงวิชาการ

การวิจัยครั้งนี้ได้บูรณาการแนวคิดการจัดการน้ำ และภูมิสังคม รวมถึงสภาพปัญหาน้ำในพื้นที่โดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสานวิธีในการดำเนินการวิจัย ทำให้เข้าใจเงื่อนไขเชิงกายภาพ สังคมและวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำนาน ซึ่งนักวิจัย นักวิชาการ และผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถนำเอากรอบแนวคิด วิธีการวิจัย รวมถึงผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้วิเคราะห์การจัดการทรัพยากรน้ำในบริบทอื่นได้

เชิงนโยบาย

1. รัฐควรให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ต้นน้ำเป็นหลัก เพราะมีคะแนนต่ำที่สุด และควรนำเงื่อนไขพื้นที่ลาดชัน ความหลากหลายชาติพันธุ์ และความเชื่อเรื่องผีมาใช้เป็นฐานในการวางแผนงานจัดการน้ำ รองลงมา คือพื้นที่ปลายน้ำ ควรให้ความสำคัญกับลักษณะพื้นที่ราบลุ่ม เพราะเมื่อเกิดปัญหาน้ำท่วมจะมีความรุนแรงมากกว่าพื้นที่อื่น ๆ นอกจากนี้ การบูรณาการของหน่วยงานภาครัฐและภาคีเครือข่ายผู้ใช้น้ำก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่รัฐควรให้ความสำคัญ เพราะช่วยให้การจัดการทรัพยากรน้ำมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2. พื้นที่ต้นน้ำ หน่วยงานจัดการน้ำในพื้นที่ ควรให้ความสำคัญกับมิติจัดสรรทรัพยากรน้ำ และการเลือกใช้ทรัพยากรและวิธีการ กล่าวคือ ควรส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมการจัดการทรัพยากรน้ำมากขึ้น โดยสร้างเครือข่ายลุ่มน้ำให้มีความเข้มแข็ง และควรนำเอาความเชื่อเรื่องผีน้ำในชุมชนมาเป็นกุศโลบายในการจัดการทรัพยากรน้ำ

3. พื้นที่กลางน้ำ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ควรนำอัตลักษณ์ชุมชนมาใช้ในการจัดโครงการหรือกิจกรรมฟื้นฟูแหล่งน้ำในชุมชน และสร้างเครือข่ายลุ่มน้ำผ่านการจัดอบรม ดูงาน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรน้ำในอนาคต

4. พื้นที่ปลายน้ำ ควรบูรณาการหน่วยงานจัดการน้ำพื้นที่ เช่น ชลประทาน ทรัพยากรน้ำ อบต. เป็นต้น เพื่อให้เกิดกิจกรรมอนุรักษ์แหล่งน้ำในชุมชนอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ควรจัดเวทีแลกเปลี่ยนองค์ความรู้การจัดการทรัพยากรน้ำให้กับคณะกรรมการชุมชน เพื่อเป็นกลไกสนับสนุนกลุ่มผู้ใช้น้ำในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง

เอกสารอ้างอิง

- Allan, J. A. (2003) "IWRM/IWRAM: a new sanctioned discourse?" Occasional Paper 50, SOAS Water Issue Study Group. Retrieved February, 9, 2018. from: [http:// www.soas.ac.uk/water issues as an Occasional Paper 50](http://www.soas.ac.uk/water issues as an Occasional Paper 50).
- Boulware, E. W. B. (2013). *Alternative Water Sources and Wastewater Management*. The McGraw-Hill Companies, Inc. pp. 1-10.
- Chankaew, K. (1996). *Principles of watershed management*. (In Thai). Bangkok: Kasetsart University.
- Chuenchooklin, S. et al. (2013). *The project "Water resources management at the sub-basin and sub-basin community level Of the Nan River "*. (In Thai). Thailand Research Fund (TRF).
- Department of Water Resources. (2015). *Water resource management strategy*. (In Thai)
- Department of Mineral Resources. (2009). *District classification for geological and mineral resources management in Uttaradit Province*. (In Thai)
- Department of Mineral Resources. (2009). *District classification for geological management and mineral resources in Phitsanulok Province*. (In Thai)
- Department of Water Resources. (2008). *Water Resources Management Strategy 2015-2026*. (In Thai)
- Ferguson, G. F. (1976). *Statistical analysis in psychology and education*. (4 th ed). Tokyo : McGraw-Hill. Kogakusha.

- Hydro and Agro Informatics Institute. (2012). *Compilation operation Data and data analysis of the project for the development of a data warehouse system 25 watershed and drought water flooding model*. (In Thai) Asdecon Corporation Co., Ltd.
- Jumsai, S. (1996). *Naga: Cultural origins in Siam and the West Pacific*. Oxford: oxford University Press.
- Jukon, N. (2010). *Strengthening the watershed committee case study: Yom Watershed Committee*. (In Thai) Department of Water Resources.
- Kraft, M. E. (2018). *Environmental Policy and Politics*. University of Wisconsin-Green Bay.
- Koonthanakulwong, S. et al. (2012). *Project "Water Resources Study for Water Management of Nan River Basin Strategic"*. (In Thai) engineering Chulalongkorn University.
- Land Development Department. (2002). *Contour Line*. (In Thai).
- Lethimaki, H. (2016). *The Strategically Networked Organization: Leveraging Social Networks to Improve Organizational Performance*. University of Eastern Finland, Kuopio, Finland.
- Ministry of industry. (2017). *Strategic Plan for Industrial Development in Nan Province, 2016-2021*. (In Thai).
- Mostert, E. (2006). *Integrated Water Resources Management in The Netherlands: How Concepts Function*. RBA Centre, Delft University of Technology, The Netherlands.
- Noiva, K., Fernandez, J. E., & Wescoat, J. L. (2016). *Cluster analysis of urban water supply and demand: Toward large-scale comparative sustainability planning*, 27, 484-496.
- Office of the Royal Development Projects Board (ORDPB.), (2004)
- Office of the National Economic and Social Development Council, (2012). *National Economic and Social Development Plan No. 11*. (In Thai).
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Sage Publications, Inc.
- Prasitrathasin, S. (2012). *Research Methodology in Social Sciences*. (In Thai) Bangkok.
- Prime Minister's office. (2016). *Draft national strategy for 20 years. (2017 - 2036)*. (In Thai).
- Pharino, C. (2007). *Sustainable Water Quality Management Policy. The Role of Trading: The U.S. Experience*. MIT, Cambridge, MA, U.S.A.
- Porter, J. R. and Howell, F. M. (2012) *Geographical Sociology: Theoretical Foundations and Methodological Applications in the Sociology of Location*. Springer Dordrecht Heidelberg London New York.

- Rakyutiharm, A. (2000). *Villagers network Resource management in the watershed by public participation*. (In Thai).
- Royal Irrigation Department. (2014). *Watershed data preparation project under irrigation development plan*. (In Thai).
- Rea, L. M. and Parker R. A., (1997). *Designing and conducting survey research: a comprehensive guide*. Jossey-Bass Publishers.
- Rosenberg, M. (2017). *Strategy and Geopolitics: Understanding Global Complexity in a Turbulent World*. Emerald Publishing Limited.
- Ruengchan, P. (2016). *Solving Flooding in Phitsanulok Province: Bangrakam Model*. (In Thai). Phitsanulok.
- Takeuchi, Y. et al., (2010), *Chapter 2 Community-based water management practices in Japan*, in Rajib Shaw, Danai Thaitakoo (ed.) *Water Communities (Community, Environment and Disaster Risk Management, Volume 2)* Emerald Group Publishing Limited, pp.15 - 33.
- Tirkanan, S. (2007). *Research Methods in the Social Sciences: A Practical Approach*. (In Thai). Bangkok: Chulalongkorn University.
- Zandaryaa, S. (2014). *Water in the post-2015 development agenda and sustainable development goals*. Division of Water Sciences - International Hydrological Programme (IHP), UNESCO. pp. 1-10.

ผลกระทบต่อรายได้และการบริโภคจากความเชื่อด้าน วัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียนในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยา

ทีชมา โยธาภักดี^๑ แหลมไทย อาชานอก^๒ ตอลาก คำโย^๓ มณฑล นอแสงศรี^๔ ณภัก กรรณสูต^๕
สุวิทย์ นวะระคำ^๖ ชิตชัย แก้วบริสุทธิ์^๕

บทคัดย่อ

ความเชื่อด้านวัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียนเกี่ยวข้องกับสังคมไทยในด้านการเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยชาวบ้านได้มีการบนบานและเมื่อประสบผลสำเร็จมีการแก้บนด้วยเครื่องบวงสรวง ซึ่งนำมาสู่มิติของการกระตุ้นเศรษฐกิจจากความเชื่อทางวัฒนธรรม ทำให้การวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เกี่ยวกับการประเมินมูลค่าด้านความเชื่อและการวิเคราะห์การใช้แบบจำลองตัวทวิคูณทางการเงินในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยการเก็บข้อมูลเป็นการเก็บข้อมูลต้นตะเคียนที่มีขนาดใหญ่ ในพื้นที่ 10 จังหวัดของพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยา วิธีการศึกษาคือการประเมินมูลค่าทางด้านวัฒนธรรมด้วยราคาตลาดและการวิเคราะห์ผลของตัวทวิคูณ ผลการศึกษาพบว่า มีต้นตะเคียนขนาดใหญ่ทั้งหมด 164 ต้น เป็นต้นที่มีความเชื่อทางวัฒนธรรม 81 ต้น ความสูงเฉลี่ย 23.4 เมตร และเส้นผ่าศูนย์กลางเพียงอกเฉลี่ย 121.5 เซนติเมตร โดยความเชื่อทางวัฒนธรรมได้ผสมผสานกับการบนบานขอให้ได้ตามสิ่งที่ประสงค์ เมื่อบรรลุผลสำเร็จจึงนำมาสู่การแก้บนเจ้าแม่ตะเคียน ส่วนใหญ่เป็นชุดไทย มูลค่าด้านความเชื่อรวม 257,030 บาท พลังความเชื่อทางด้านวัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียน มีส่วนช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรายได้ทั้งหมด 285,588,883.51 บาท ตัวทวิคูณของการลงทุนที่มีค่าเท่ากับ 33.33 แสดงถึงการพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม คุณประโยชน์ทางอ้อมของต้นตะเคียนที่ได้จากการประเมินมูลค่าแล้วนั้น ควรมีการบริหารจัดการรักษาต้นไม้ขนาดใหญ่อย่างเหมาะสม จากความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน ด้วยการวางแผนแนวทางการอนุรักษ์ เพื่อให้ต้นไม้ขนาดใหญ่คงอยู่กับพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาต่อไป

คำสำคัญ: การประเมินมูลค่า ความเชื่อทางวัฒนธรรม ผลของตัวทวิคูณ

^๑ สาขาเศรษฐศาสตร์ประยุกต์เพื่อการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยแม่โจ้-แพร่ เฉลิมพระเกียรติ E-mail: teekasom@gmail.com

^{๒-๓} สาขาเกษตรป่าไม้ มหาวิทยาลัยแม่โจ้-แพร่ เฉลิมพระเกียรติ จ.แพร่

^๔ สาขาชีววิทยาประยุกต์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้-แพร่ เฉลิมพระเกียรติ จ.แพร่

^{๕-๖} สถาบันปลูกป่าและนิเวศ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน)

วันที่รับบทความ: 9 มีนาคม 2562 วันที่แก้ไขบทความ: 22 พฤษภาคม 2562 และวันตอบรับบทความ: 30 พฤษภาคม 2562

Effects of Income and Consumption from Spiritual Culture of Ta-khian Goddess in Chaophraya River Riparian Area

Teeka Yotapakdee^a Lamthai Asanok^b Torlarp Kamyoc^c Monton Norsangsi^d Napak Kamasuta^e
Suwit Navakam^f Chidchai Kaewborisut^g

Abstract

The spiritual culture of Ta-khian Goddess' Thai people is a holy thing. People has a pray with it and then they get a successful thing that they give stuffs to a holy thing. It can promote economic growth from spiritual culture. The objectives were the evaluation of spiritual culture and analysis of the use of money multiplier model in economic development. We collected data 10 provinces along the Chaophraya riparian area. The methodology were the evaluation of spiritual culture by market price and analysis of multiplier effect. As the result, the big *Hopea odorata* was 164 trees and 81 trees were the spiritual trees. The average height was 23.4 meter and average diameter at breast height was 121.5 centimeters. The spiritual culture combines the pray with Ta-khian Goddess for successful of things. As they got the successful things and then they had stuffs for Ta-khian Goddess. The stuff values of spiritual culture were 257,030 THB that most from traditional Thai dress. The power of spiritual culture can develop economic of Thailand and change in income 285,588,883.51 THB. Multiplier effect was 33.33 that shows the economic growth. However, evaluation of indirect benefit of *Hopea odorata* Roxb should have a suitable management for big trees from government and people sector that will cooperate the conservation of the big trees plan for preserving them along the Chaophraya riparian area.

Keywords: Evaluation, Spiritual Culture, Multiplier Model Effects

^a Applied Economics for Community Development, Maejo University Phrae Campus, Phrae province, E-mail: teekasom@gmail.com

^{b,c} Agroforestry, Maejo University Phrae Campus, Phrae province

^d Applied Biology, Maejo University Phrae Campus, Phrae province

^{e-g} PTT Public Company Limited, Bangkok

Received: 9 March 2019, **Revised:** 22 May 2019, **Accepted:** 30 May 2019.

บทนำ

ตะเคียน (*Hopea odorata* Roxb.) เป็นไม้ที่มีถิ่นกำเนิดในป่าดิบแล้ง ขึ้นได้ดีบนที่ราบหรือค่อนข้างราบ ไกลริมน้ำ เป็นไม้ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ประโยชน์ของไม้ตะเคียนเนื้อไม้แปรรูปใช้ในงานก่อสร้างทางโครงสร้างที่ใช้รับน้ำหนัก สามารถสร้างบ้านเรือน สะพาน หมอนรถไฟ เรือ เครื่องเรือน และสิ่งปลูกสร้างอื่นที่ต้องการความแข็งแรง ทนทาน จากการทดสอบความทนทานของไม้ตะเคียนทองพบว่า ไม้ที่ปักทดสอบสามารถให้ความคงทนได้นานกว่า 10 ปี ถ้านำมาทำหมอนรองรางรถไฟสามารถใช้งานได้ 16 - 18 ปี ถ้าขุดต้นตะเคียนทำเป็นเรือ จะใช้งานได้ยาวนานกว่า 60 ปี แปรรูปนำมาต่อเรือเดินทะเลใช้งานได้ยาวนานกว่า 25 ปี (Royal Forest Department, 2013) และถ้านำมาเป็นไม้ก่อสร้างในร่ม ทำเฟอร์นิเจอร์จะใช้งานได้ยาวนานไม่มีกำหนด ส่วนประโยชน์อื่นๆ ในเชิงอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้น ไม้ตะเคียนทองเป็นไม้ที่ไม่ผลัดใบพร้อมกัน จึงเป็นไม้ที่รักษาความเขียวได้ตลอดปี ช่วยลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ช่วยให้สภาพแวดล้อมดีขึ้น ในการรักษาความสมดุลของธรรมชาติ การนำไม้ตะเคียนมาใช้ประโยชน์มีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมความเชื่อของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งไม้ตะเคียนมีความเชื่อมโยงกับเจ้าแม่ตะเคียน เป็นความเชื่อท้องถิ่นที่ชาวบ้านเชื่อกัน ต้นไม้ใหญ่จะมีรุกขเทวดาศีอยู่ โดยเฉพาะต้นตะเคียนที่มีรุกขเทวดาที่เป็นเพศหญิง โดยเจ้าแม่ตะเคียนถูกจินตนาการทำให้เป็นหญิงงาม ภายใต้โครงสร้างอำนาจ ความรู้แบบชาตินิยม เหตุผลนิยม และทุนนิยมที่ขับเคลื่อนสังคมไทยในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา (Duangwiset, 2017) นอกจากนั้น ยังพบว่าพิธีกรรมบูชาเจ้าแม่ตะเคียนในสังคมท้องถิ่นสะท้อนการปรับตัวเข้าหากันของความทันสมัยกับความเชื่อผีสาวเทวดา การนำไม้มาใช้ประโยชน์ เช่นการสร้างเรือของชาวประมงพื้นบ้านสงขลา ต้องอาศัยพรานป่าซึ่งชำนาญทางภายในป่า เสาแสดวงหาไม้ตะเคียนและหมอบทำพิธีกรรมขออนุญาตและอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำต้นตะเคียน เพื่อนำมาทำเรือ เพราะถ้าไม่ขออนุญาตและทำพิธีอัญเชิญ ชาวประมงพื้นบ้านมีความเชื่อว่าอาจจะมิภัยถึงชีวิตได้ (Phannarat, 2016) ส่วนความเชื่อด้านโชคลาง เป็นความเชื่อที่ไม่สามารถอธิบายได้โดยหลักของเหตุผล หรือกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของสิ่งที่เหนือธรรมชาติ และความเชื่อโชคลางนี้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมกรรมการซื้อสลากกินแบ่งรัฐบาลและห่วยใต้ดินของชาวไทยเป็นอย่างมากคิดเป็นร้อยละ 80 จากการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชุดเลขขอห่วยจากต้นตะเคียน เนื่องจากมีความเชื่อว่ามีสิ่งลี้ลับและให้โชคลาภได้ (Pusaksrikrit and Pongsakornrungrasin, 2014) ความเชื่อในเจ้าแม่ตะเคียน มีทั้งการบนบาน การขอห่วย ขอให้มิโชคลาภ หรือแม้กระทั่งการขุดต้นไม้ (Khongsong, 2009) ซึ่งหลักการบนบานนั้นก็จะมีกำบังตามที่ได้ตกลงกับเจ้าแม่ตะเคียน ซึ่งเครื่องบนบานจะมีพวงมาลัย หัวหมู ผลไม้ ไข่ต้ม ดอกไม้ บายศรี เป็นต้น (Gurusiriratananuwat et al., 2012) สำหรับการถูกรางวัล กลุ่มตัวอย่างเคยถูกรางวัลมากที่สุดคือ 1-5 ครั้งต่อปี เงินรางวัลที่ได้รับสูงสุดไม่เกิน 10,000 บาท และส่วนใหญ่มีการนำเงินที่ได้รับแบ่งเป็นการทำบุญมากที่สุด (Korchamkang et al., 2015)

ต้นตะเคียนและความเชื่อในตัวเจ้าแม่ตะเคียนเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับคนไทย และในมิติของพลังการกระตุ้นเศรษฐกิจจากความเชื่อทางวัฒนธรรม โดยในปีงบประมาณ 2561 (ต.ค. 2560 ถึง ก.ค. 2561) รัฐวิสาหกิจที่นำเสนอรายได้สะสมสูงสุดอันดับแรก คือ สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล จากรายงานสถานการณ์

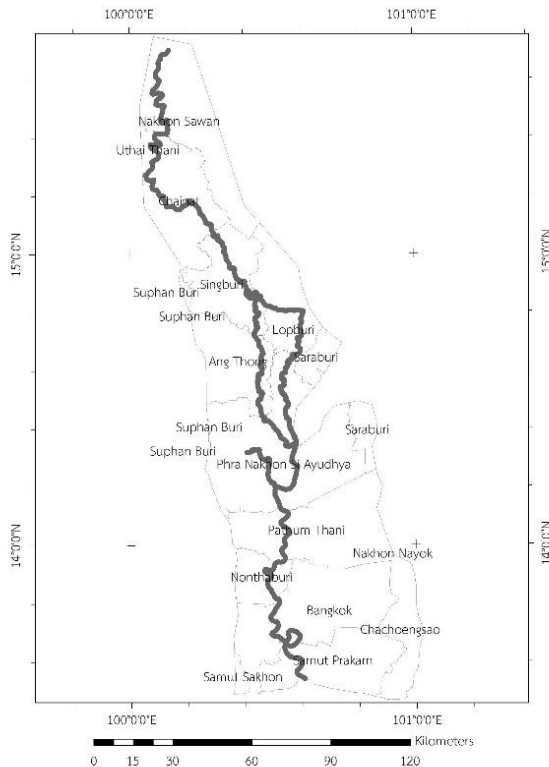
การพนันในสังคมไทยปี 2560 โดยศูนย์ศึกษาปัญหาการพนัน พบว่า ขณะที่ปี 2560 ผลสำรวจพบว่าคนไทย 21.434 ล้านคน เล่นสลากกินแบ่งรัฐบาล (ลอตเตอรี่) ในจำนวนนี้มีคนที่เล่นทุกงวดร้อยละ 39.4 ส่วนเล่นบางงวดร้อยละ 60.6 เฉลี่ยคนไทยซื้อลอตเตอรี่ 9 งวดต่อปี เฉลี่ยซื้องวดละ 275 บาท กองสลากฯ ยังจัดสรรเงินขายลอตเตอรี่ร้อยละ 3 เข้ากองทุนเพื่อพัฒนาสังคม โดยแบ่งเป็น 6 ส่วนคือ โดยเสด็จพระราชกุศล การศึกษาและกีฬา การสาธารณสุข ศาสนา สังคมสงเคราะห์ ศิลปวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม (Songsakul, 2018) นอกจากนี้ยังกลายเป็นหนึ่งในนโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ช่วงพ.ศ. 2546 - 2549 คือ นโยบายห้วยบนดิน (สลากเลขท้าย 3 ตัวและ 2 ตัว) จุดประสงค์เพื่อนำรายได้ดิน ซึ่งผิดกฎหมาย มาผ่านกระบวนการทางกฎหมายและปรับปรุงให้เป็นของรัฐบาล อีกทั้งยังเป็นการกวาดล้างเจ้ามือหวยใต้ดิน และนำรายได้ไปสร้างประโยชน์แก่ประเทศชาติ โครงการสำคัญที่นำรายได้จากห้วยบนดินไปใช้ คือ โครงการหนึ่งอำเภอหนึ่งทุน (ODOS) ส่วนการออกรางวัลนั้นอ้างอิงหมายเลขรางวัลของสลากกินแบ่งรัฐบาล ออกรางวัลตั้งแต่งวด 1 สิงหาคม พ.ศ. 2546 จนถึงงวด 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2549 รวมทั้งสิ้น 80 งวด คิดเป็นจำนวนเงิน 1.34 แสนล้านบาท เป็นกำไรหลังหักค่าใช้จ่ายแล้ว 2.95 หมื่นล้านบาท ข้อดีคือในช่วงปี 2547-2550 มีการกระตุ้นเศรษฐกิจจากการขายสลากห้วยบนดิน ทำให้ยอดขายสลากทั้งหมดเพิ่มขึ้นในปี 2546 สำนักงานสลากฯ มีรายได้รวม 36,692 ล้านบาท ปี 2547 มีรายได้รวม 76,429 ล้านบาท ปี 2548 รายได้รวม 82,718 ล้านบาท และปี 2549 มีรายได้รวม 92,764 ล้านบาท ยิ่งกว่านั้นห้วยบนดินยังทำให้ประชากรมีงานทำประมาณ 400,000 คน (Pornchokchai, 2017)

อย่างไรก็ตามพื้นที่และการคงอยู่ของธุรกิจหวยใต้ดินในสังคมไทย พบว่า อัตลักษณ์ของหวยใต้ดินมีการเลื่อนไหลจากการพนันที่ผิดกฎหมาย เป็นกิจกรรมที่เบียดบังรายได้ของรัฐ และภาพลบในรูปแบบเดิมๆ ไปสู่พื้นที่ใหม่ในหลายบริบท ได้แก่ บริบททางเศรษฐกิจคือแปรเปลี่ยนเป็นทางเลือกหนึ่งของการขจัดปัญหาทางเศรษฐกิจ บริบททางสังคมคือเป็นการเสี่ยงโชค เป็นกิจกรรมสันหนากการมีการผลิตซ้ำถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และบริบททางการเมืองคือมีความสัมพันธ์ที่โยงใยกันผ่านธุรกิจหวยใต้ดิน ระบบอุปถัมภ์ลดความเหลื่อมล้ำของความต่างในสาขาอาชีพ กลายเป็นเครือข่ายทางการเมือง (Phaksipaeng and Sonsuphap, 2018) ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมไทยบางส่วนผ่านธุรกิจการพนันหวยใต้ดิน และผลกระทบด้านความเหลื่อมล้ำในระบบเศรษฐกิจมากขึ้นด้วย (Vannathepsakul, 2011) ดังนั้น วัตถุประสงค์ของการศึกษาการประเมินมูลค่าด้านความเชื่อทางวัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียนในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยา และการวิเคราะห์ผลกระทบต่อรายได้และการบริโภคโดยใช้แบบจำลองตัวทวิคูณทางการเงินของความเชื่อในเจ้าแม่ตะเคียน เพื่อสะท้อนถึงพลังการพัฒนาเศรษฐกิจด้านความเชื่อทางวัฒนธรรมเชิงประจักษ์ ให้เห็นคุณค่าความผูกพันทางด้านจิตใจ และเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการอนุรักษ์ต้นไม้ที่มีคุณค่าทางด้านจิตใจในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยา โดยผลการศึกษาสามารถเป็นข้อมูลสนับสนุนและเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นข้อมูลสนับสนุนการวางแผนการบริหารจัดการต้นไม้ขนาดใหญ่ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในพื้นที่ สำหรับการวางแผนเชิงนโยบายในการอนุรักษ์ต้นไม้ขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาได้ต่อไปในอนาคต

วิธีการศึกษา

พื้นที่ศึกษา

ป่าเขตร้อน (tropical forest) นับว่าเป็นระบบนิเวศที่มีความสำคัญมากเมื่อเปรียบเทียบกับป่าในเขตอื่น ๆ ของโลก ทั้งนี้เพราะป่าเขตร้อนนั้นมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง (high biodiversity) และยิ่งรวมไปถึงความมากมายในจำนวนชนิดพันธุ์และสภาพถิ่นที่อยู่อาศัยอีกด้วย ป่าเขตร้อนส่วนใหญ่ มักพบอยู่ในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งประเทศไทยอาศัยอยู่ในแถบป่าเขตร้อน มีลำน้ำเจ้าพระยาเป็นลำน้ำสายหลักของประเทศ ที่มีจุดเริ่มต้นตั้งแต่ปากน้ำโพ จ.นครสวรรค์ ถึง ต.ปากน้ำ อ.เมือง จ.สมุทรปราการ ระยะทางทั้งสิ้น 372 กิโลเมตร และจากการที่ลำน้ำเจ้าพระยาเป็นเขตพัฒนาที่สำคัญของประเทศไทย จึงส่งผลให้ป่าดั้งเดิมถูกทำลายไปจนแทบจะหมดสิ้น โดยเฉพาะป่าลุ่มต่ำริมแม่น้ำ (riparian forest) ซึ่งถือว่าเป็นสังคมพืชดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของลำน้ำเจ้าพระยา อย่างไรก็ตามพรรณไม้ดั้งเดิมของสังคมพืชบริเวณนี้ยังคงพอมีหลงเหลืออยู่บ้าง ตามวัดและสถานที่สำคัญต่างๆ โดยสังเกตจากขนาดความโตของต้นไม้ ในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาครอบคลุมพื้นที่ 10 จังหวัด ได้แก่ นครสวรรค์ ชัยนาท สิงห์บุรี ลพบุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี นนทบุรี กรุงเทพมหานคร และสมุทรปราการ (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 พื้นที่ศึกษาพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาระยะทาง 372 กิโลเมตร (ที่มา: จากการศึกษา)

การเก็บข้อมูลในพื้นที่

- 1) การลงพื้นที่เพื่อสำรวจตำแหน่งที่ตั้งของต้นไม้ใหญ่และการกระจายตัวของต้นไม้ใหญ่ เพื่อเก็บข้อมูลต้นไม้ โดยใช้การวัดขนาดต้นไม้ใหญ่ เพื่อให้ได้ความสูงของต้นไม้แต่ละต้น (Total height: H) (เมตร) การวัดความสูงของกิ่งแรกของต้นไม้แต่ละต้น (Height branch: Hb) (เมตร) และทำการวัดขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางที่ระดับเพียงอกแต่ละต้น (Diameter at Breast Height, DBH) (เซนติเมตร)
- 2) ทำการพิจารณาคัดเลือกเฉพาะต้นตะเคียนขนาดใหญ่ และทำการนับจำนวนสิ่งของที่นำมาใช้ในการประกอบเครื่องบวงสรวงสักการะด้านความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรม เช่น ชุดไทย ผ้าสามสี กุมารทอง นางกวัก พวงมาลัยสั้น ตุ๊กตาตัวเล็กช้างมาโก้ เป็นต้น เพื่อให้ได้ปริมาณสิ่งของที่พบในแต่ละต้น (ชิ้น)

ขอบเขตของการศึกษา

ขอบเขตของการศึกษาในครั้งนี้ เป็นการทดสอบการวิเคราะห์การพัฒนาเศรษฐกิจด้วยระบบเศรษฐกิจแบบปิด โดยพิจารณาผลกระทบของการใช้จ่ายในระบบเศรษฐกิจตามแนวคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของเคนส์ ด้วยการให้ความเชื่อทางวัฒนธรรมของคนไทยที่มีต่อเจ้าแม่ตะเคียนที่มีฤทธิ์ในการลดบันดาลให้โชคลาภความสำเร็จ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การประเมินมูลค่าด้านความเชื่อทางวัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียนในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยา

- 1) ทำการสำรวจเครื่องบวงสรวงที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมความเชื่อรอบต้นตะเคียน พร้อมกับนับจำนวนเครื่องบวงสรวงที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมที่พบในแต่ละต้น
- 2) การวิเคราะห์มูลค่าความเชื่อทางวัฒนธรรม โดยการใช้อัตราตลาดในการเปรียบเทียบกับเครื่องบวงสรวงที่พบ เพื่อให้ได้มูลค่า โดยราคาที่นำมาเทียบนั้นใช้ราคาจาก Varuwanshop (2017) ได้แก่ พระพุทธรูปองค์เล็กราคา 100 บาท/องค์ ผ้าห่มพระสีทองราคา 120 บาท/ผืน ผ้าสามสีราคา 10 บาท/ผืน กุมารทองราคา 60 บาท/ตัว นางกวักราคา 60 บาท/ตัว พวงมาลัยสั้นราคา 20 บาท/พวง พวงมาลัยยาวราคา 80 บาท/พวง ตุ๊กตาตัวเล็กช้างมาโก้ราคา 60 บาท/ตัว ตุ๊กตาตัวใหญ่ช้างมาโก้ราคา 200 บาท/ตัว ชุดไทยราคา 500 บาท/ชุด น้ำเชิวน้ำแดงราคา 10 บาท/ขวด ขนมเช่นไหว้ราคา 20 บาท/ถุง

3) การประเมินมูลค่าทางด้านวัฒนธรรม (บาท) = ปริมาณเครื่องบวงสรวงที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม (ชิ้น) × ราคา (บาท/ชิ้น)

การวิเคราะห์แบบจำลองตัวทวีคูณทางการเงิน

1) การวิเคราะห์ผลกระทบของการใช้จ่ายในระบบเศรษฐกิจตามแนวคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของเคนส์ คือ เมื่อมีการใช้จ่ายเกิดขึ้นครั้งหนึ่งในระบบเศรษฐกิจจะส่งผลกระทบต่อ ๑ กันไปอีกหลายรอบ ก่อให้เกิดรายได้ที่มีมูลค่าสูงกว่าค่าใช้จ่ายในครั้งแรกหลายเท่า การเพิ่มขึ้นของรายได้ด้วยหลักการดังกล่าว เรียกว่า ผลของตัวทวีคูณ (Multiplier effect)

การเปลี่ยนแปลงรายได้ประชาชาติในกรณีระบบเศรษฐกิจปิดไม่มีภาครัฐ มีสาเหตุหลักมาจากการเปลี่ยนแปลงการลงทุน เพื่อศึกษาการทำงานของตัวพีผ่านการลงทุน

ในระบบเศรษฐกิจที่ไม่มีภาครัฐ $DAE = C + I$

โดยที่ค่าใช้จ่ายมวลรวม (Desire Aggregate Expenditure: DAE) ซึ่งมีส่วนประกอบคือ ความต้องการบริโภค (C) ความต้องการลงทุน (I) ที่ระดับรายได้ดุลยภาพ

ค่าใช้จ่ายมวลรวม (DAE) เท่ากับรายได้ประชาชาติ (Y) ดังนั้น $Y = C + I$

การวิเคราะห์รายได้ประชาชาติดุลยภาพโดยวิธีนี้ มีสองภาคครัวเรือนและธุรกิจ ภาคธุรกิจมีหน้าที่ในการผลิตหรือใช้จ่ายในการลงทุน ภาคครัวเรือนแบ่งรายได้ออกเป็นสองส่วนคือ บริโภค (C) และออม (S) การบริโภคเป็นการใช้จ่ายหมุนเวียนในระบบ แต่การออมถือว่าเป็นส่วนรั่วไหลของระบบเศรษฐกิจ เพราะภาคครัวเรือนไม่นำมาใช้จ่ายหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจ แต่ธนาคารเป็นผู้นำเงินส่วนนั้นมาลงทุนในระบบเศรษฐกิจ เรียกว่าส่วนอัดฉีด รายได้ดุลยภาพสามารถกำหนดได้เป็นส่วนรั่วไหลหรือการออม (S) เท่ากับส่วนอัดฉีดหรือการลงทุน (I)

$$Y = C + I$$

$$Y = C + S$$

$$C + I = C + S$$

$$I = S$$

เพื่อศึกษาการทำงานของตัวพีผ่านการลงทุน จึงสมมติให้ปัจจัยต่าง ๆ ในสมการการบริโภคคงที่ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการลงทุน

$$\Delta Y = \Delta I (1/MPS)$$

โดย ΔY คือ การเปลี่ยนแปลงรายได้ประชาชาติดุลยภาพ

I คือ การลงทุน

MPS คือ ความโน้มเอียงหน่วยสุดท้ายในการออม

เพราะ I เป็นส่วนประกอบของ ค่าใช้จ่ายมวลรวม ดังนั้น สามารถเขียนสมการ

$$\Delta Y = \Delta DAE \cdot K$$

โดย ΔY คือ การเปลี่ยนแปลงรายได้ประชาชาติดุลยภาพ

ΔDAE คือ การเปลี่ยนแปลงค่าใช้จ่ายมวลรวม

K คือ ตัวทวีคูณ

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงรายได้ประชาชาติในระบบเศรษฐกิจปิดไม่มีภาครัฐ จึงมีสาเหตุหลักมาจากการเปลี่ยนแปลงการลงทุน

2) กำหนดอัตราการออมของคนไทยในปี 2558 จากธนาคารออมสิน สัดส่วนการออมสุทธิเฉลี่ยต่อคนไทยที่เป็นครัวเรือนฐานราก จำนวนเงินออมเฉลี่ยต่อครัวเรือน 3,932 บาท/เดือน (Harnsri, 2017) โดยครัวเรือนฐานราก หมายถึง ครัวเรือนที่สมาชิกในครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อเดือนไม่เกิน 15,000 บาท ซึ่งครัวเรือนที่มีการเล่นหวยขอโชคลาภกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์พบสัดส่วนของผู้ที่เคยซื้อหวยใต้ดินกระจายอยู่ทั้งในกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ปานกลาง และค่อนข้างสูง ซึ่งผู้ซื้อหวยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้มีรายได้น้อย 5,000-

15,000 บาท/เดือน คิดเป็นร้อยละ 78.6 (Vanthepsakul, 2011) ด้านการออมสุทธิเฉลี่ยในปี 2559 คิดเฉลี่ย 11,944 บาท/คน/ปี คิดเป็นร้อยละ 10.2 จากรายได้ที่ได้รับ ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้ได้ใช้ฐานการออมในปี 2559 และทำการคำนวณเทียบสัดส่วนของการออมในปี 2558 เพื่อหาการออมของครัวเรือนฐานรากของคนไทยในปี 2558 เท่ากับร้อยละ 3 จากรายได้ที่ได้รับของครัวเรือนที่เป็นฐานราก

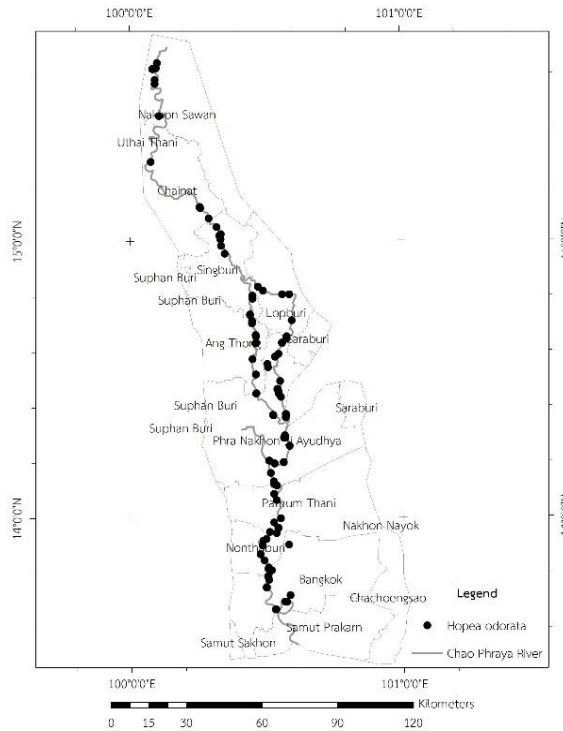
3) กำหนดให้มูลค่าการประเมินเครื่องบวงสรวงเชิงประจักษ์จากความเชื่อทางวัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียน คือ มูลค่าการลงทุนทางด้านจิตใจ เนื่องจากการบนบาน หมายถึง การขอให้ได้ในสิ่งที่ตนหวังกับองค์เคารพที่ศักดิ์สิทธิ์องค์ใดองค์หนึ่ง หรือการขอร้องให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือในสิ่งที่ตนเองต้องการอยากจะได้ หรืออยากให้เป็นไป (Pothong, 2014) เมื่อได้ตามที่บนบานแล้วก็นำสิ่งของที่บนบานไว้นั้นมาแก้บนตามสัญญา การบนบานนี้จะมีเครื่องบนบานเป็นสิ่งมีชีวิตที่ตายและสุกแล้ว มีหัวหมู ไช้ต้ม ดอกไม้ แต่ผลไม้จะเป็นผลไม้ที่ดิบและสด ๆ หรือขึ้นอยู่กับองค์เคารพนั้น ๆ จะโปรดเครื่องแก้บนเป็นอะไร (Sirirattananuwut, 2015) ดังนั้น การใช้จ่ายในการซื้อเครื่องบวงสรวง ถือว่าเป็นการลงทุนทางด้านจิตใจในด้านการบนบาน เพื่อการขอหรือการให้สิ่งศักดิ์เป็นที่พึงพอใจ หรือการต้องการกำลังใจในการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ประสบผลสำเร็จ แม้ว่าการบนบานไม่เห็นผลในทันที แต่ผู้บนได้รับความสบายใจและมีความสุขใจ (Piwpard et al., 2012)

4) เมื่อนำแนวความคิดการทำงานของตัวทวิผ่านการลงทุน จึงสมมติให้ปัจจัยต่าง ๆ ในสมการการบริโภคคคงที่ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการลงทุน โดยเป็นการวิเคราะห์การลงทุนทางด้านจิตใจที่วัดออกมาเป็นตัวเงิน เพื่อดูผลกระทบต่อรายได้และการบริโภคจากความเชื่อด้านวัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียน

ผลการศึกษา

ข้อมูลทั่วไปของต้นตะเคียนในพื้นที่ลุ่มต่ำแม่น้ำเจ้าพระยา

จากการสำรวจพบต้นไม้ขนาดใหญ่และต้นไม้หายากในพื้นที่ลุ่มต่ำแม่น้ำเจ้าพระยา 10 จังหวัด ได้แก่ นครสวรรค์ ชัยนาท สิงห์บุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา ลพบุรี นนทบุรี ปทุมธานี กรุงเทพมหานคร และสมุทรปราการ พบพันธุ์ไม้ทั้งหมด 99 ชนิด 66 สกุล 33 วงศ์ จากจำนวนต้นไม้ทั้งหมด 1,224 ต้น โดยชนิดที่มีร้อยละความมากมายมากที่สุด 10 อันดับแรก ได้แก่ ยางนา (*Dipterocarpus alatus*) ตะเคียน (*Hopea odorata*) สะตือ (*Crudia chrysantha*) โพธิ์ (*Ficus religiosa*) จัน (*Diospyros decandra*) พิกุล (*Mimusops elengi*) ตะโกพนม (*Diospyros castanea*) สมอพิเภก (*Terminalia bellirica*) ไทรย้อยใบทู่ (*Ficus microcarpa*) และหว้า (*Syzygium cumini*) ซึ่งมีค่าความมากมายเท่ากับร้อยละ 38.15 13.40 7.11 6.62 3.68 2.53 1.63 1.63 1.55 และ 1.39 ตามลำดับ (Asanok et al., 2018) โดยพบต้นตะเคียนขนาดใหญ่ทั้งหมด 164 ต้น คิดเป็นร้อยละ 13 ของจำนวนต้นไม้ขนาดใหญ่ทั้งหมด และพบต้นตะเคียนที่มีความเชื่อทางวัฒนธรรมเพียง 81 ต้น คิดเป็นร้อยละ 49.39 ของจำนวนต้นตะเคียนทั้งหมด (ภาพที่ 2) ความสูงเฉลี่ย 23.4 เมตร และเส้นผ่าศูนย์กลางเพียงอกเฉลี่ย 121.5 เซนติเมตร (ตารางที่ 1) ซึ่งเป็นต้นตะเคียนที่มีขนาดใหญ่และดั้งเดิมในพื้นที่ แสดงให้เห็นว่าต้นตะเคียนไม่ได้เป็นต้นไม้ที่มีความเชื่อทางวัฒนธรรมของชาวบ้านทั้งหมดทุกต้น มีเพียงบางต้นเท่านั้นที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อทางวัฒนธรรม

ภาพที่ 2 ตำแหน่งที่พบต้นตะเคียนในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยา (ที่มา: จากการศึกษา)

ตารางที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของต้นตะเคียน

จังหวัด	จำนวน (ต้น)	ความสูง เฉลี่ย (ม.)	ความสูง สูงสุด (ม.)	ความสูง ต่ำสุด (ม.)	DBH เฉลี่ย (ซม.)	DBH สูงสุด (ซม.)	DBH ต่ำสุด (ซม.)
อ่างทอง	4	26.5	30	23	96	118.2	74.7
อยุธยา	34	25.74	40	8	124.6	242	67.3
กรุงเทพ	2	16.5	18	15	114.6	119.1	110
ชัยนาท	3	18	30	10	123.8	128.3	116.4
ลพบุรี	6	28.7	37	13	187.1	365.5	87.8
นครสวรรค์	3	31.3	36	27	178.5	252	139.4
นนทบุรี	4	23.5	38	17	107.3	162	69.5
ปทุมธานี	11	22.8	38	14	96.8	136	51
สิงห์บุรี	9	23.1	30	12	112.2	170.3	73.8
สมุทรปราการ	5	17.6	23	11	73.8	104	44

จังหวัด	จำนวน (ต้น)	ความสูง เฉลี่ย (ม.)	ความสูง สูงสุด (ม.)	ความสูง ต่ำสุด (ม.)	DBH เฉลี่ย (ซม.)	DBH สูงสุด (ซม.)	DBH ต่ำสุด (ซม.)
เฉลี่ย	8	23.4	32	15	121.5	179.7	83.4

หมายเหตุ รวมต้นตะเคียนที่มีความเชื่อทางวัฒนธรรมทั้งหมด 81 ต้น

การประเมินมูลค่าด้านความเชื่อทางวัฒนธรรม

การประเมินมูลค่าจากเครื่องบวงสรวงเชิงประจักษ์ที่สามารถนับจำนวนได้ รวมมูลค่าด้านความเชื่อทางวัฒนธรรมรวม 257,030 บาท โดยส่วนใหญ่มาจากชุดไทย 179,500 บาท คิดเป็นร้อยละ 69.84 รองลงมาเป็นตุ๊กตา 23,300 บาท คิดเป็นร้อยละ 9.07 และพวงมาลัย 19,880 บาท คิดเป็นร้อยละ 7.73 ส่วนเครื่องบวงสรวงอื่น ๆ พบเพียงเล็กน้อย ซึ่งจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นจังหวัดที่มีมูลค่าด้านความเชื่อทางวัฒนธรรมจากต้นตะเคียนมากที่สุด 1096,840 บาท รองลงมาก็คือ ปทุมธานี สิงห์บุรี นครสวรรค์ มีมูลค่าด้านความเชื่อทางวัฒนธรรมอยู่ในช่วง 22,000 - 31,000 บาท (ตารางที่ 2) แสดงให้เห็นถึงความเชื่อทางวัฒนธรรมในความรู้สึกดีสิทธ์ของเจ้าแม่ตะเคียน โดยการผสมกับการอธิษฐานขอโชคลาภในการขนานขอให้ได้ตามสิ่งที่ประสงค์ เมื่อบรรลุผลสำเร็จและคิดว่าเกิดจากการขอจากเจ้าแม่ตะเคียน จึงนำมาสู่การเซ่นไหว้บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในต้นไม้ (ภาพที่ 3-6) โดยชาวบ้านได้มีการดูแลรักษาต้นตะเคียนที่มีเจ้าแม่ตะเคียนอาศัยอยู่เป็นอย่างดี เนื่องจากเจ้าแม่ตะเคียนเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้าน มีการตัดแต่งกิ่งอย่างเหมาะสม ทรงพุ่มมีความสมมาตร ทำให้รูปทรงของต้นตะเคียนมีลักษณะที่สมบูรณ์ เปรียบคล้ายดังลักษณะของหญิงสาวที่มีร่างกาย รวมทั้งการดูแลสุขภาพของต้นตะเคียนให้อยู่ในสภาพแข็งแรงสมบูรณ์มากที่สุด

ตารางที่ 2 การประเมินมูลค่าด้านความเชื่อทางวัฒนธรรมจากเครื่องบวงสรวง

จังหวัด	มูลค่า ความ เชื่อ	พระ พุทธ รูป	ผ้า สามสี	กุมาร ทอง	นาง กวั๊ก	พวง มาลัย	ตุ๊กตา	ชุดไทย	ขนม และ น้ำ
อ่างทอง	4,450	-	130	120	60	680	920	2,500	40
อยุธยา	109,840	-	5,930	1,860	2,100	8,460	5,440	85,000	1,050
กรุงเทพ	420	-	120	-	-	280	-	-	20
ชัยนาท	8,980	-	40	600	480	1,800	-	6,000	60
ลพบุรี	29,860	-	1,080	660	960	1,840	1,400	23,500	420
นครสวรรค์	22,970	-	2,600	480	600	2,240	4,000	13,000	50
นนทบุรี	7,510	-	1,230	300	180	1,020	1,640	3,000	140
ปทุมธานี	31,550	-	2,700	600	2,400	2,800	9,780	12,500	770
สิงห์บุรี	30,080	400	430	180	-	440	-	28,500	130

จังหวัด	มูลค่า ความ เชื่อ	พระ พุทธ รูป	ผ้า สามสี	กุมาร ทอง	นาง กวัถ	พวง มาลัย	ตุ๊กตา	ชุดไทย	ขนม และ น้ำ
สมุทรปราการ	11,370	-	600	1,200	3,600	320	120	5,500	30
รวม (บาท)	257,030	400	14,860	6,000	10,380	19,880	23,300	179,500	2,710
ร้อยละ	100	0.16	5.78	2.33	4.04	7.73	9.07	69.84	1.05

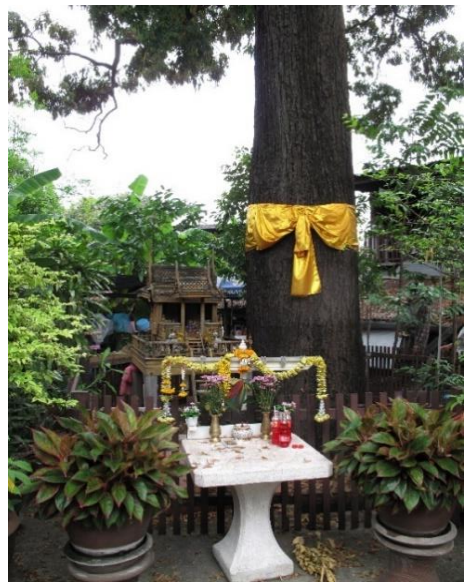
ภาพที่ 3 ลักษณะการทำแปงขอโชคลาก จ.นครสวรรค์

ภาพที่ 4 เครื่องบวงสรวงเจ้าแม่ตะเคียน จ.ปทุมธานี

ภาพที่ 5 ต้นตะเคียนในวัด จ.อ่างทอง
 การวิเคราะห์ตัวทวีคูณทางการเงินของความเชื่อในเจ้าแม่ตะเคียน

ภาพที่ 6 ต้นตะเคียนบริเวณที่พักอาศัย กรุงเทพฯ

ต้นตะเคียนและความเชื่อในตัวเจ้าแม่ตะเคียนเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับคนไทย ในมิติของการกระตุ้นเศรษฐกิจจากความเชื่อทางวัฒนธรรม การแสดงออกของชาวบ้านด้วยพฤติกรรมกรบนานเจ้าแม่ตะเคียนถือเป็นการลงทุนด้านจิตใจ เมื่อทำการวิเคราะห์รายได้ดุลยภาพ โดยงานวิจัยชิ้นนี้ได้ทำการกำหนดให้การออมเท่ากับการลงทุนและสมมติให้ปัจจัยต่าง ๆ ในสมการการบริโภคคงที่ ดังนั้น ผลการวิเคราะห์แบบจำลองตัวทวิคูณทางการเงินของความเชื่อในเจ้าแม่ตะเคียน พบว่า ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรายได้เพิ่มขึ้นทั้งหมด 285,588,883.51 บาท ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการบริโภคในระบบเศรษฐกิจรวม 277,021,217.01 บาท และการเปลี่ยนแปลงการออมรวม 8,567,666.51 บาท

ทำให้การคำนวณตัวทวิคูณ $\Delta Y = \Delta DAE \cdot K$

$277,021,217.01 = 8,567,666.51K$

$K = 33.33$

แสดงค่าของตัวทวิคูณของการลงทุนที่มีค่าเท่ากับ 33.33 หมายความว่า ถ้าเพิ่มการลงทุน 1 บาท จะทำให้รายได้เพิ่มขึ้นเท่ากับ 33.33 บาท ซึ่งตัวทวิคูณของการลงทุนจะมีผลทางบวก คือ ทำให้รายได้เพิ่มขึ้น

ดังนั้น กรณีของการพัฒนาเศรษฐกิจโดยใช้แบบจำลองตัวทวิคูณทางการเงินของความเชื่อในเจ้าแม่ตะเคียนในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาของประเทศไทย พบว่า ตัวทวิคูณมีค่าเท่ากับ 33.33 ซึ่งการเปลี่ยนแปลงรายได้ที่เกิดขึ้นจากความเชื่อทางวัฒนธรรมของชาวบ้านที่มีต่อเจ้าแม่ตะเคียน ทำให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยได้

การอภิปรายผล

กรณีของนางตะเคียนหรือเจ้าแม่ตะเคียน เป็นความเชื่อท้องถิ่นที่ชาวบ้านเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่จะมีรุกขเทวดาศัยอยู่ ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาถือว่ารุกขเทวดาอยู่จำพวกเดียวกับพระภูมิ ซึ่งรุกขเทวดาหรือ รุกข์ภูษะเทวดา เป็นเทวดาที่อาศัยอยู่บนต้นไม้บนสวรรค์ชั้นที่ 1 (จาตุมหาราชิกา) รุกขเทวดาแบ่งออกเป็น 2 พวก คือ พวกหนึ่งมีวิมานอยู่บนยอดต้นไม้ (รุกขวิมาน) หรืออยู่บนกิ่งก้านของต้นไม้ (สาขัฏฐวิมาน) อีกพวกหนึ่งไม่มีวิมานแต่อาศัยอยู่ในต้นไม้ เชื่อกันว่ารุกขเทวดา คือวิญญาณของมนุษย์ที่ทำความดีไม่สมบูรณ์ จึงไปสิงอยู่ในต้นไม้ ก็อาจพอจะสันนิษฐานได้ว่าในวัฒนธรรม ท้องถิ่นของไทย ชาวบ้านจะมองว่าต้นไม้ใหญ่ โดยเฉพาะต้นตะเคียน คือที่สิงสถิตของรุกขเทวดาที่เป็นเพศหญิง (Duangwiset, 2017) ซึ่งต้นตะเคียนที่มีขนาดใหญ่และดั้งเดิมในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาใน 10 จังหวัด ทั้งหมดพบ 164 ต้น โดยมีเส้นผ่าศูนย์กลางเพียงอกเฉลี่ย 121.5 เซนติเมตร และมีความสูงเฉลี่ย 23.4 เมตร โดยต้นตะเคียนที่มีความเชื่อทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับเจ้าแม่ตะเคียนเพียง 81 ต้น คิดเป็นร้อยละ 49.39 ของจำนวนต้นตะเคียนทั้งหมด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าต้นตะเคียนไม่ได้เป็นต้นไม้ที่มีความเชื่อทางวัฒนธรรมของชาวบ้านทั้งหมดทุกต้น มีเพียงบางต้นเท่านั้นที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อ โดยความเชื่อทางวัฒนธรรมนั้น ได้ผสมกับการอธิบายโซคกลางในการบนบานขอให้ได้ตามสิ่งที่ประสงค์ เมื่อบรรลุผลสำเร็จและคิดว่าเกิดจากการขอจากต้นตะเคียน จึงนำมาสู่การเซ่นไหว้บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในต้นไม้ โดยมูลค่าจากเครื่องบวงสรวงซึ่งประจักษ์ที่สามารถนับจำนวนได้ รวมมูลค่าด้านความเชื่อรวม 257,030 บาท โดยส่วนใหญ่มาจากชุดไทย ร้อยละ 69.84 รองลงมาเป็นตุ๊กตาร้อยละ 9.07 และพวงมาลัยร้อยละ 7.73 ส่วนเครื่องบวงสรวงอื่น ๆ

พบเพียงเล็กน้อย เนื่องจากความเชื่อในเจ้าแม่ตะเคียน มีทั้งการบนบาน การขอหวย โดยแหล่งที่มาของตัวเลข เพื่อซื้อหวย มาจากการฝัน (Korchamkang et al., 2015) จากข่าวหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุ และจากการตีความจากวัตถุ เช่น การขุดต้นไม้ จอมปลวก (Khongsong, 2009) รวมทั้งจากเด็กเล็ก จากสัตว์ จากเหตุการณ์หรือสิ่งรอบตัว (Chattun and Sirivong, 2017) สำหรับการถูกรางวัล กลุ่มตัวอย่างเคยถูกรางวัลมากที่สุดคือ 1-5 ครั้งต่อปี ซึ่งได้รับเงินจากการถูกรางวัลที่สูงที่สุดไม่เกิน 10,000 บาท และเงินรางวัลที่ได้รับส่วนใหญ่แบ่งเป็นการทำบุญมากที่สุด (Korchamkang et al., 2015)

ตัวทวิคูณทางการเงินของความเชื่อในเจ้าแม่ตะเคียน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้นทั้งหมด 285,588,883.51 บาท ก่อให้เกิดการการเปลี่ยนแปลงการบริโภคในระบบเศรษฐกิจรวม 277,021,217.01 บาท และการเปลี่ยนแปลงการออมรวม 8,567,666.51 บาท ตัวทวิของการลงทุนที่มีค่าเท่ากับ 33.33 จากการที่มีคนมาราบไหว้เจ้าแม่ตะเคียนที่มีความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อทางวัฒนธรรมในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาใน 10 จังหวัดนั้น เปรียบได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวอีกแบบหนึ่งที่ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากผู้ที่มาบนบานหรือขอหวย มีค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ค่าอาหาร ค่าที่พัก หรือแม้กระทั่งค่าใช้จ่ายในการซื้อดอกไม้ธูปเทียนเครื่องไหว้ภายในชุมชน เพื่อเป็นน้อมมาสักการะ โดยตัวทวิคูณทางด้านรายได้จากการท่องเที่ยว พบว่าค่าตัวทวิคูณการท่องเที่ยวของไทยนั้นเท่ากับ 2.37 ซึ่งแสดงว่าภาคการท่องเที่ยวของไทยมีความสามารถในการสร้างรายได้จากงบประมาณแผ่นดินที่ใช้จ่ายด้านการท่องเที่ยวในปี 2561 ประมาณ 2.37 เท่าของเงินที่ใช้จ่าย (Vora-Sittha, 2018)

กรณีต้นตะเคียนเป็นเพียงตัวอย่างต้นไม้ที่มีคุณค่าความเชื่อทางด้านวัฒนธรรมเพียงบางส่วน แต่ด้วยการทำงานของต้นไม้ที่ส่งผลต่อการบริการของระบบนิเวศในหลายด้าน ระบบนิเวศป่าไม้มีองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ ส่วนโครงสร้าง (structure) และส่วนบริการ (services) ทั้ง 2 ส่วนเชื่อมโยงกันด้วยการทำงานตามหน้าที่ (function) ซึ่งกันและกัน โดยการบริการของระบบนิเวศ (Ecosystem services) แบ่งเป็น 4 ประเภท (Millennium Ecosystem Assessment, 2005) คือ การบริการโดยตรง (provisioning services) ได้แก่ อาหาร น้ำ ไม้ และเชื้อเพลิง เป็นต้น การบริการโดยการทำหน้าที่ของระบบนิเวศ (regulating services) ได้แก่ อากาศ น้ำท่วม การควบคุมโรค คุณภาพน้ำ เป็นต้น การบริการทางวัฒนธรรม (cultural services) ได้แก่ การพักผ่อนหย่อนใจ สุนทรียภาพ ท่องเที่ยว คุณค่าทางจิตใจ-จิตวิญญาณ เป็นต้น และการบริการสำหรับการสนับสนุนระบบนิเวศ (supporting services) ได้แก่ การหมุนเวียนธาตุอาหาร ความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นต้น ทำให้มูลค่าที่เหลือของระบบนิเวศที่ยังไม่ได้ประเมิน ทำให้ต้องมีการวางแผนแนวทางการอนุรักษ์ร่วมมือกันในหลายภาคส่วน เพื่อให้การดำรงอยู่ของต้นไม้ขนาดใหญ่ให้คงอยู่ โดยใช้กรณีศึกษาของต้นตะเคียนในพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาเป็นตัวอย่าง จาก การประเมินมูลค่าทางด้านวัฒนธรรมความเชื่อ 257,030 บาท เพื่อนำไปสู่วางแผนการอนุรักษ์ต้นไม้ขนาดใหญ่ชนิดอื่นๆ เช่น การเก็บรักษาพันธุ์กรรมพืช การดูแลสุขภาพต้นไม้ขนาดใหญ่ การดูแลตัดแต่งกิ่งด้วยศาสตร์ของรุกขกร (arborist) อย่างถูกต้อง การวางแผนการอนุรักษ์อย่างเหมาะสม เป็นต้น เนื่องจากต้นไม้ขนาดใหญ่เป็นมรดกของแผ่นดิน เพื่อให้ต้นไม้ขนาดใหญ่คงอยู่กับพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาต่อไป

สรุปและข้อเสนอแนะ

ความเชื่อทางวัฒนธรรมนั้นได้ผสมกับการอธิษฐานโชคลางในการบนบานขอให้ได้ตามสิ่งที่ประสงค์ เมื่อบรรลุผลสำเร็จจึงนำมาสู่การเซ่นไหว้บวงสรวงเจ้าแม่ตะเคียน โดยมูลค่าจากเครื่องบวงสรวงเชิงประจักษ์ที่สามารถนับจำนวนได้มีมูลค่าด้านความเชื่อรวม 257,030 บาท เป็นการตระหนักในพลังความเชื่อทางด้านวัฒนธรรมของเจ้าแม่ตะเคียนเชิงประจักษ์ และพลังความเชื่อนี้มีส่วนช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยได้จากการวิเคราะห์ค่าของตัวทวีของการลงทุนที่มีค่าเท่ากับ 33.33 และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรายได้เพิ่มขึ้นทั้งหมด 285,588,883.51 บาท กับระบบเศรษฐกิจของไทยด้วย

ด้านข้อเสนอแนะคุณประโยชน์ทางอ้อมของต้นตะเคียนที่ได้จากการประเมินมูลค่าแล้วนั้น ควรมีการบริหารจัดการรักษาต้นไม้ขนาดใหญ่อย่างเหมาะสม ด้วยความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน ด้วยการวางแผนแนวทางการอนุรักษ์ เพื่อให้ต้นไม้ขนาดใหญ่คงอยู่กับพื้นที่ลุ่มต่ำลำน้ำเจ้าพระยาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- Asanok, L., Yotapakdee, T., Kamyo, T., & Norsangri, M. (2018). *Ecology of big tree for conservation along Cho Praya River riparian area Report*. [in Thai]. Bangkok: PTT Public Company.
- Chattun, K., and Sirivong, P. (2017). An origin for interpreting and the consumers behavior in purchasing illegal lottery of felderly in Tha-Yang district, Phetchaburi. [in Thai]. *Paper presented at 8th Rajamangala University of Technology National Conference, Bangkok* (pp 1419-1426). Bangkok: Rajamangala University of Technology.
- Duangwiset, N. (2017). Ta-khian Goddess: Bodily Feminization of Sacred Superstition in Thai Consumer Culture. [in Thai]. *Journal of Social Sciences, Naresuan University, 13*(2): 65-98.
- Harnsri, N. (2017). *Saving of Local Households Thailand*. [in Thai]. Retrieved from <https://www.gsb.or.th/GSB-Research>
- Khongsong, S. (2009). *The Characteristic of Lottery - Buying of Slum People in Bangapi District, Bangkok*. [in Thai]. Master of Arts: Social Development, School of Social and Environmental Development, National Institute of Development Administration. Bangkok.
- Korchamkang, N., Seubleela, C., & Boonchareon, S. (2015). Behaviors that Influence Purchase Illegal Lottery of People in Nakhon Ratchasima. [in Thai]. *Paper presented at 2nd Nakhonratchasima College National Conference, Nakhonratchasima* (pp 546-551). Nakhonratchasima: Nakhonratchasima College.

- Millennium Ecosystem Assessment. (2005). *Ecosystems and human well-being: synthesis*. Washington DC: Island Press.
- Phannarat, N. (2016). The meaning of the boat nymph of local fishermen, Songkhla province. [in Thai]. *Journal of Humanities and Social Sciences Thonburi University*, 10(23), 33-40.
- Piwpard, K., Udompongwattana, K., & Siriwong, P. (2012). Faith and the Vow of a Votive Offering of a Votive Offering to the Goddess Nom Sao, Nom Sao Island District, Sam Roi Yod. Sam Roi Yod District. Prachuap Khiri Khan. [in Thai]. *Paper presented at 13th Graduate Research Conference, Khon Khan University (1274-1281)*. Khon Khan: Khon Khan University.
- Pothong, K. (2014). *Contemporary Thai Offering*. A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Fine Arts Program in Visual Arts Education Graduate School, Silpakorn University.
- Gurusiratananuwat, P., Rtis, P., Kingnet, J., Losuwan, P., Pranuitsariyapom, H., Nirotrungsri, P. et al. (2012). *The Pledge, Sacrifice: Concept, Principle and Influence on Thai Society*. Research Project of Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buddhachinarat Buddhist College. [in Thai]. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Phaksipaeng, I. & Sonsuphap, R. (2018). Illegal Lottery: Income Security in Thailand. [in Thai]. *National Defence Studies Institute Journal*, 9(1), 82-96.
- Pornchokchai, S. (2017). *Economy Development by Lottery*. [in Thai]. Retrieved from https://www.area.co.th/thai/area_announce/area_press.php?strquey=press_anno uncement2202.htm
- Puhom, P. (2018). *Saving of Thailand*. [in Thai]. Retrieved from <https://gsb.or.th>
- Pusaksrikrit, T. & Pongsakornrungsin, S. (2014). Semiotics of Superstition toward Government Lottery and Underground Lotery Purchasing Behavior of Thai Consumers. [in Thai]. *Veridian E-Journal*, 7(2): 1348-1361.
- Royal Forest Department. (2013). *Hopea odorata* Roxb. Reforestation Promotion Office. [in Thai] Bangkok: Royal Forest Department.
- Sirirattananuwut. (2015). Influence of Pledge, Sacrifice in Thai Society. [in Thai]. *Cultural Approach*, 16(29): 19-29.
- Songsakul, P. (2018). *Lottery of Thailand*. [in Thai]. Retrieved from <https://thestandard.co/lottery-big-source-of-government-revenue/>

Vannathepsakul, N. (2011). *Illegal Lottery Economy*. [in Thai]. Bangkok: Thai Health Promotion Foundation.

Varuwanshop. (2017). *Price of cultural shopping 2017*. [in Thai]. Retrieved from <http://www.varuwan.com/>

Vora-Sittha, P. (2018). Economic Contribution of Government Spending on Tourism Industry in Thailand. [in Thai]. *Development Economic Review*, 12(2): 37-57.